

ГАРРИТ БІЧЕР-СТОУ

**ХАТИНА
ДЯДЬКА
ТОМА**

ВИДАВНИЦТВО
ДИТЯЧОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
«ВЕСЕЛКА»
КИЇВ 1975

**ГАРРІЄТ
БІЧЕР-СТОУ**

**ХАТИНА
ДЯДЬКА
ТОМА**

РОМАН

Переклад з англійської
Володимира Митрофанова

И (Амер)
Б 67

Американська письменниця Гаррієт Бічер-Стоу написала цю пристрасну книжку понад сто років тому, за часів, коли в Сполучених Штатах Америки панувало рабство. Книжка мала тоді небувалий успіх, спонукаючи всіх чесних людей виступити проти жорстокої системи невільництва, що нехтувала всі закони моралі й людяності. Роман Бічер-Стоу і досі хвилює серця читачів, тавруючи повітній расизм і будь-яке пригноблення людини людиною.

Малюнки Наума Цейтліна

Обкладинка і титул Євгена Семєлова

Перекладено за виданням:
By Harriet Beecher Stowe.— Ward, Lock & Co.,
London and Melbourne. Uncle Tom's Cabin;
or, Life Among the Lowly.

Б $\frac{76803-115}{M206(04)-75}$ БЗ — 8—16—75

Розділ I,

**ЩО ЗНАЙОМИТЬ ЧИТАЧА
З ОДНІЄЮ ДУЖЕ ЛЮДЯНОЮ ОСОБОЮ**

Холодного лютневого надвечір'я у містечку П., що в штаті Кентуккі, в гарно умебльованій вітальні два джентльмени, присунувши свої стільці, завзято обговорювали якусь справу.

Задля зручності ми щойно сказали «два джентльмени». Та по правді, як доскіпливо глянути, один з них навряд чи підпадав під таке означення. То був приземкуватий, кремезний чолов'яга, з грубим простакуватим обличчям і тим самовдоволеним, пихатим виглядом, який виказує людину незнатного роду, що чимдуж пнеться в пани. Одягнений він був надміру претензійно: химерний строкатий жилет та голуба хустка в яскраву жовту цяточку, хвацько пов'язана на шії

лишнім бантом, цілком личили всій його подобі. Незграбні ручиська чоловіка були винизані перснями, а важкий золотий ланцюжок годинника прикрашала ціла низка навдивовижу великих різноколірних брязкалець, що їх він у розпалі балачки раз по раз перебирав пальцями з неприхованою втіхою. Його мова не відповідала ніяким приписам граматики, і при кожній слушній нагоді він присмачував її такими висловами, що ми, хоч і як прагнемо всіляко пожвавити нашу розповідь, усе ж не зважимося їх навести.

Його співрозмовник, містер Шелбі, той в усьому здавався джентльменом, а оздоблення його будинку та й усі речі в кімнатах свідчили про те, що він людина заможна і навіть багата. Як ми вже згадували, обидва чоловіки були захоплені якоюсь важливою розмовою.

— У такий-от спосіб я й закінчив би цю справу,— сказав містер Шелбі.

— Е ні, на такий торг я погодитись не можу... аж ніяк не можу, містере Шелбі,— озвався його співрозмовник, піднісши перед собою чарку з вином і розглядаючи її проти світла.

— Кажу ж вам, Гейлі, Том — не простий собі негр, і ці гроші дасть за нього кожен. Він надійний, чесний, здібний і порядкує всім моїм господарством чудово.

— Тобто чесний як на чорношкірого,— промовив Гейлі, наливаючи собі в чарку вина.

— Ні, по-справжньому чесний. Том — добрий, надійний, тямущий і побожний чоловік. Я довіряю йому все своє майно — гроші, господарство, коней, дозволяю йому їздити по всій країні, і ще жодного разу не траплялося, щоб він мене підвів чи обдунив.

— Багато хто не вірить, що бувають побожні негри, Шелбі,— сказав Гейлі, підкріплюючи свої слова промовистим жестом.— А от я вірю. Сам мав одного такого, оце недавно, в останньому гурті, що одвіз в Орлеан. Було послухаєш, як він молиться, то й до церкви йти не треба, а що вже був слухняний та сумирний!.. Та й заробив я на ньому чималий гріш, бо купив його задешево в одного чоловіка, що мусив спродуватись, ото ж і дістав я шість сотень зиску. Авжеж, побожність у чорношкірому — дуже добра річ, коли це справжній товар, а не мана.

— Ну, в Тома цей товар щонайсправжніший, можете не сумніватися,— відказав містер Шелбі.— Ось, при-міром, минулої осені послав я його самого до Цінцін-нати в одній справі, і він мав привезти мені п'ятсот дола-рів. «Томе,— сказав я йому,— я тобі вірю, бо певен, що ти чоловік чесний і не підведеш мене». І звісно, він по-вернувся. Я ж таки знав, що він повернеться. А кажуть, деякі лихі люди намовляли його: «Томе, чого б тобі не дременути до Канади?»¹ — «Ні, хазяїн мені довіряє, то я не можу».— Так мені розповідали згодом. Мушу ска-зати, жаль мені розлучатися з Томом. Та вже беріть його на покриття всього боргу— і край. Сподіваюсь, ви так і зробите, Гейлі, якщо маєте хоч трохи совісті.

— Совісті я маю саме стільки, скільки потрібно ко-мерсантові,— таку собі, знаєте, дрібку, щоб було чим присягатися,— жартівливо відповів торговець.— Я, звіс-но, ладен і дечим поступитися, коли треба по-дружньому, але на таке пристати не можу... ніяк не можу.

Торговець промовисто зітхнув і знову налив собі вина.

— Ну гаразд, Гейлі, то яке ж буде ваше слово? — озвався містер Шелбі по хвилі ніякової мовчанки.

— А чи не знайдеться у вас на додачу до Тома якесь хлопчисько чи дівча?

— Хм!.. Та наче нікого такого нема, щоб вільно обі-йтися без нього в господарстві. Сказати правду, лише скрутні обставини змушують мене продавати своїх лю-дей. Не люблю я з ними розлучатися, повірте.

В цю мить двері відчинились і на порозі з'явився маленький хлопчик-квартирон², років чотирьох-п'яти. Був він дуже гарний і привабливий на вигляд. Його кругле личко з ямочками на щоках облямовували м'які й лискучі, мов шовк, чорні кучері, а з-під розкішних довгих вій яскріли великі чорні очі, вогнисті й лагідні водночас, що з цікавістю озирали кімнату. Веселеньке, червоне з жовтим картате платтячко, гарно й до міри пошите, ще дужче відтіняло його яскраву вроду, а ку-медна самовпевненість у поведженні, хоч і прихована за дитячою соромливістю, говорила про те, що господар не обминає хлопчика своєю увагою та ласкою.

---

¹ Канада була за тих часів англійською колонією, де не існу-вало рабства.

² Квартирон — мішанець мулата з білим.

— Гей, Джіме-Галченя! — мовив містер Шелбі, а тоді свиснув і кинув хлопчикові гроно родзинок.— Ану держи!

Малюк чимдуж скочив уперед і вхонив подачку. Господар засміявся.

— Іди-но сюди, Джіме-Галченя,— сказав він.

Хлопчик підійшов, і господар погладив його кучеряву голівку, а тоді поплескав підборіддя.

— А тепер, Джіме, покажи цьому панові, як ти вмієш співати й танцювати.

Хлопчик дзвінким і чистим голосом завів одну з тих диких та химерних пісень, що поширені серед негрів, супроводжуючи спів кумедними рухами рук, ніг і всього тіла.

— Bravo! — вигукував Гейлі, кидаючи йому пів-апельсина.

— Ну, а тепер, Джіме, покажи, як ходять дядечко Куджо, коли в нього ревматизм,— сказав господар.

Гнучке тільки хлопчика раптом немовби скоцюрилось, на спині вишнувся горб. Спираючись на господареву тростину, він зашкутильгав по кімнаті, скрививши обличчя й спльовуючи на всі боки, точнісінько як старій дідуган.

Обидва чоловіки зареготали.

— Bravo! Знаменито! Оце-то малий! — примовляв Гейлі.— З цього пущьверінка будуть люди, щоб я так жив... А знаєте що?— раптом сказав він, плеснувши містера Шелбі по плечу.— Докиньте мені ще малого, і хай буде по всьому... отак. Ну що, хіба це не по справедливості?

Об тій-таки хвилі двері тихо відчинились, і до кімнати зайшла молода квартиронка, що виглядала років на двадцять п'ять.

Досить було перевести погляд з хлопчика на неї, щоб зрозуміти: то його мати. Ті самі глибочезні темні очі під довгими віями; ті самі пишні й шовковисті чорні кучері. Легкі рум'янці на її смаглявому обличчі враз проступили дужче, коли вона побачила незнайомого чоловіка, що пильно й зухвало розглядав її, не прихо-

вуючи свого захоплення. Сукня була на ній як облипла й вигідно окреслювала її гарну постать. Тендітні руки й стрункі ноги також не уникнули гострого ока торговця, що звик за одним поглядом складати ціну доброму людському товарові.

— Чого тобі, Елізо? — спитав господар, коли вона зупинилась і нерішуче поглянула на нього.

— Даруйте, пане, я шукала Гаррі.

Хлопчик підскочив до неї, показуючи свої набутки, що їх поскладав у пелену платтячка.

— Ну, то забирай його, — сказав містер Шелбі.

Підхопивши дитину на руки, вона квапливо подалася з кімнати.

— Бий мене сила божа! — вигукнув торговець, у захваті обертаючись до господаря. — Оце ви маєте товар! Та за цю дівулю в Орлеані хоч сьогодні можна хапнути ціле багатство. Я ж сам бачив, як там платили по тисячі й більше за жінок, аніскілечки не кращих.

— Я не хочу наживати на ній багатства, — сухо відказав містер Шелбі і, щоб змінити тему розмови, відкоркував ще одну пляшку вина й спитав гостя, як воно йому смакує.

— Чудове, сер, чудове!.. Перший сорт! — сказав торговець, а тоді, запанібрата поплескуючи містера Шелбі по плечу, знову повів своєї: — Ну, то скільки ви хочете за цю дівулю? Що я маю дати? Яка буде ваша ціна?

— Містере Гейлі, я не продаю її, — відказав Шелбі. — Моя дружина не розлучиться з нею, хоч би її оцінили на вагу золота.

— Ет, жінки завжди таке кажуть, бо нездатні рахувати. А тільки-но розтлумачите їм, скільки годинників, страусового пір'я та всіляких там брязкалець можна купити за ту вагу золота, і вони миттю заспівають іншої. Ось як я це розумію.

— Кажу ж вам, Гейлі, про це годі й балакати. Коли вже я сказав — ні, то значить, ні, — рішуче промовив Шелбі.

— Ну гаразд, а хлопчиська віддасте? — спитав торговець. — Погодьтеся, що я заправив з вас по-божому.

— Та навіщо вам, скажіть, цей малюк? — запитав Шелбі.

— Бачте, я маю одного приятеля, що прибрав собі таке діло: скуповує гарних хлопчиків і вирощує їх на

продаж. То панський товар — їх продають у лакеї до великих багатіїв, що мають грошву на таких красунчиків. Вони ж полюбляють у домі гарних молодиків — щоб відчиняли їм двері, прислужували коло столу, доглядали їх. Отож і ладні платити за них добрячі гроші. А це мале бісеня таке кумедне, та ще й до музики хист має — одне слово, товар добрячий.

— Не хотів би я його продавати, — замислено промовив містер Шелбі. — Річ у тім, що я маю добру душу, і мені страшенно прикро розлучати хлопчика з матір'ю.

— Он як?.. Та що ж тут дивного?.. Я вас чудово розумію. То неабияка халепа — мати справу з жінками. Терпіти не можу, коли вони починають скиглити й верещати. Воно-таки страх неприємно, але я, знаєте, в цьому ділі завжди обходжуся без них. Чом би й вам не відпровадити кудись цю дівулю, хоч на якийсь там день чи, може, й на тиждень? Ми б тим часом тихенько все влаштували, а тоді нехай вона собі вертається. Ваша жінка може подарувати їй якісь там сережки, чи нову сукню, чи ще якийсь дріб'язок, і вона враз про все забуде.

— Боюся, що ні.

— Забуде, щоб я так жив! Адже ці створіння зовсім не те, що білі, — їм усе дарма, треба тільки вміти з ними повестися. Ось дехто каже, — провадив далі Гейлі, прибравши щирого й довірчого вигляду, — нібито така комерція робить людину бездушною, а я не згоден. Я сам, приміром, ніколи не веду справ у такий спосіб, як декотрі інші торговці. Мені не раз траплялося бачити, як вони видирають дитинча з материних рук, щоб продати його, а вона верещить, мов різана... То дуже погано — товар падає в ціні, а часом стає й зовсім непридатний до роботи. Колись бачив я в Орлеані одну прегарпу молодичку, то її на смерть занапали отаким поведженням. Той чоловік, що її купував, не хотів брати з нею немовля, а вона була гарячої вдачі, ну просто окріп. То ви повірте, вона як притисла до себе те немовля та як почала репетувати, страх було глянути. Мене й досі мороз бере поза шкірою, як згадаю. Коли ж у неї відняли дитинча, а її саму замкнули, вона просто-таки знавісніла і десь за тиждень сконала. Тисяча доларів збитку — ось що воно таке, сер, і все лиш через те, що не

зуміли повестись як слід. Ні, в цих справах завжди варто бути людяним — повірте моєму досвіді.

Торговець відкинувся в кріслі й згорнув руки на грудях з виглядом непохитної доброчесності, явно вважаючи себе за неабиякого благодійника.

З усього було видно, що ці питання дуже хвилюють згаданого пана, бо тим часом, як містер Шелбі замислено оббирав апельсини, Гейлі заговорив знову, немов переборюючи свою скромність, що не могла встояти перед силою правди.

— Слово честі, може, й не гаразд отак вихваляти самого себе, та я кажу це тому, що все воно щира правда. Всі знають, що мої гурти негрів найкращі з тих, що йдуть на продаж,— принаймні так кажуть люди, і я сам чув це сотні разів,— усі чудові на вигляд, вгодовані, веселі; та й помирає їх у мене обмаль, не те що в інших. А все тому, сер, що я вмю з ними поводитись. І, щоб ви знали, головний принцип мого поводження — це людяність.

Містер Шелбі не знав, що відповісти, і тільки мовив:

— Он як!

— Воно, звісно, є такі, що сміються з моїх принципів і пробують намовляти мене на інше. Авжеж, ці принципи незвичайні і не кожному вони до смаку, та я не відступаюся од них, сер, не відступаюся і маю з них чималий зиск. Отож, сер, дозвольте вам сказати, вони цілком себе оплачують.— І торговець весело засміявся з власного дотепу.

Було в цьому тлумаченні людяності щось таке чудернацьке, що містер Шелбі не стримався і собі засміявся. Можливо, ти також смієшся, дорогий читачу, та згадай лишень, яких дивовижних форм прибирає людяність у наш час і скільки є незбагнених речей, що їх кажуть і роблять теперішні її прихильники.

Підохочений сміхом містера Шелбі, торговець провадив далі:

— І ото чудасія: ніяк не втовкмаєш цього іншим. Ось, приміром, був у Натчезі такий собі Том Локер, колишній мій компаньйон; розуму він мав доволі, той Том, а от до негрів був ну чистісінький тобі сатана — у нього, мовляв, свої принципи,— хоч загалом добрішої людини світ не бачив. Така вже була його метода, сер.

Я не раз, було, казав йому: «Слухай, Томе,— кажу,— на біса ти товчеш своїх негритянок по голові й лупцюєш кудн попало, коли вони починають ревти? Це ж просто сміх,— кажу,— та й користі з того ніякої. Нехай вони собі ревуть,— кажу,— така вже їхня природа, а природа завжди знайде собі вихід, як не тут, то десь іще. До того ж, Томе,— кажу,— таке поводження шкодить твоїм негритянкам: вони марніють, стають гірші на вигляд, а часом зовсім бридкі, і тоді доводиться казна-скільки морочитись, щоб вони одійшли. Чом би тобі,— кажу,— не бути до них добрішому й не дати їм спокій? Повір мені, Томе, людяним поводженням ти здобудеш кудн більше, ніж усіма отими стусанами й ляпасами, та й зиск із того більший, слово честі». Одначе Томові все те було невтямки, і він перевів мені стільки негритянок, що я мусив порвати з ним, хоч який він був добросердний чоловіча і в ділі дуже чесний.

— То ви вважаєте, що ваші способи поводження вигідніші, ніж Томові? — спитав містер Шелбі.

— Ну звісно, сер, саме так. Я, бачте, завжди, як є змога, обминаю всякі прикросі — коли ото продаєш малечу, воно краще десь відпровадити матерів, бо самі знаєте: чого очі не бачать, за тим душа не болить. А коли все тишком-нишком і нічого вже не зараднш, вони швидко до цього звикають. Негри ж, бачте, зовсім не те, що білі люди, в яких зроду-віку ведеться жити разом з дружиною, дітьми і все таке інше. Добре вимуштруваний негр не знає усіх цих забобонів, і такі речі минаються йому легше.

— Боюся, що мої негри не досить добре вимуштрувані,— сказав містер Шелбі.

— Може, й так. Ви тут, у Кентуккі, розбещуєте своїх негрів. Ви гадаєте, що робите їм добро, а насправді то ніяке не добро. Негр, він, бачте, на те й існує, щоб його тягали по світу, продавали тому, цьому і ще хтозна-кому; і ті, що навіюють негрові всякі там думки й сподіванки та ще й панькаються з ним, аж ніяк не чинять йому добра, бо коли його спіткають справжні злигодні, йому від того буде ще гірше. Отож, скажу я вам, якби ваших негрів та послати десь на плантацію, вони, мабуть, ураз занепали б духом, а тамтешні співали б собі та гиготіли, мов біснுவаті. Воно звісно, містере Шелбі, кожен гадає, що його звичай найкращі, отож

і я певен, що поведжуся з неграми саме так, як належить.

— Щаслива та людина, що всім задоволена,— легенько здвигнувши плечима, мовив містер Шелбі з ледь помітною брідливістю в голосі.

— Ну,— озвався Гейлі після того, як вони деякий час мовчки лушили горіхи,— то яке ж буде ваше слово?

— Мені треба все обміркувати й порадитися з дружиною,— відказав містер Шелбі.— А тим часом, Гейлі, коли ви хочете влаштувати цю справу без зайвого шуму, як самі щойно казали, то глядіть не прохопіться про неї тут нікому. Бо це не мине моїх слуг, а досить їм щось прочути— і тоді годі сподіватися забрати тихомирно хоч кого з них, це вже будьте певні.

— Ну звісно! Нікому ані словечка! Авжеж! Тільки мушу вам сказати, що у мене страх як мало часу, ото ж я хотів би знати якнайшвидше, на що можу розраховувати,— промовив Гейлі, підводячись і надягаючи пальто.

— Ну, то приходьте сьогодні ввечері, десь між шостою та сьомою, і я дам вам відповідь,— сказав містер Шелбі.

Торговець уклонився і вийшов з кімнати.

— Якби ж то я міг турнути його зі сходів, цього нахабного, самовдоволеного негідника!— мовив містер Шелбі сам до себе, коли двері зачинились.— Але він добре знає, яку силу має наді мною. Коли б мені ще недавно хтось сказав, що я продам Тома на Південь якомусь мерзенному гендляреві, я б запитав: «За кого ти мене вважаєш, за собаку?» Та тепер, як видно, нічого вже не вдієш. А ще й Елізи малий! Ото матиму я халепу з дружиною; та й через Тома теж. А все борги, хай їм абищо! Цей глитай розуміє, що я перед ним безсилий, і він таки доб'ється свого.

Загалом містер Шелбі був чоловік непоганий, вдачу мав добру та лагідну, до челяді ставився поблажливо, і негри в його маєтку не терпіли ні в чому нужди. Та десь перед тим він встряв у великі комбінації, що завдали йому чималого збитку, потім заплутався в боргах, і Гейлі прибрав до рук більшість його векселів; оце-то й наводить світло на вищезгадану розмову.

Тим часом сталося так, що Еліза, підступивши до дверей, почувла уривок їхньої розмови, і з того збагнула,

що торговець намовляє хазяїна продати когось із челяді. Причинивши за собою двері, вона б залюбки постояла й послухала далі, та в цю мить її покликкала господиня, і вона мусила піти.

І все ж їй здалося, що торговець мав на оці її хлопчика. Чи, може, то їй причулось? Серце жінки тривожно закалатало, і вона, сама того не тямлячи, так міцно притиснула до себе малого, що він здивовано глянув на неї.

— Елізо, голубонько, що це з тобою сьогодні? — запитала господиня, коли Еліза звалила глек з водою, перекинула столик і, нарешті, замість шовкової сукні, яку господиня сказала принести з шафи, подала їй довгу нічну сорочку.

Еліза здригнулася.

— Ой пані! — мовила вона, зводячи очі, а тоді упала на стілець і гірко заплакала.

— Та ну ж бо, Елізо, голубонько, що таке? — знову спитала господиня.

— Ой пані, пані! — відказала Еліза. — Там у вітальні якійсь торговець балакає з хазяїном! Я сама чула.

— Ну, а коли й так, дурненька, то що тобі до того?

— Ой пані, невже хазяїн продасть мого Гаррі? — І бідолашна жінка, скулившись на стільці, конвульсивно заридала.

— Продасть Гаррі? Та що ти, дурненька! Ти ж знаєш, що твій хазяїн ніколи не має справ з тими південними гендлярями й нізачо не продасть жодного з своїх слуг, поки вони шануються. Та й подумай, дурненька, хто б то захотів купити твого Гаррі? Чи ти гадаєш, усім тільки й того світу, що він, як оце тобі, полохлива ти квочко? Ану хутенько утри сльози та застєбни мені сукню. А тоді заплетеш косу й гарненько викладеш її, як навчилася недавно. І ніколи більше не підслуховуй під дверима.

— Але ж, пані, ви самі... не дасте... не погодитесь...

— Не кажи дурниць, серденько! Звісно, що ні. До чого ці балачки? Та це ж для мене однаково, що продати власну дитину. Зрештою, Елізо, чи не надто вже ти трусишся над своїм малим? Тільки хтось поткнеться на поріг, як тобі одразу ввижається, що то прийшли його торгувати.

Заспокоєна вневинним тоном господинні, Еліза швидко і вправно заходилась чепурити її, вже й сама сміючись із свого недавнього переляку.

Місіс Шелбі, нічого не знаючи про чоловікові скрутні обставини й цілком покладаючись на його добру вдачу, анітрохи не покривила душею, рішуче відкинувши Елізині здогади. Вона й справді не надала їм ніякої ваги і, заклопотана приготуванням до виїзду в гості, дуже скоро й думати про все те забула.

Розділ II

МАТИ

Елізу від самого дитинства виховувала господиння, і дівчинка завжди була її улюбленицею і пестункою.

Ті, кому траплялося подорожувати американським Півднем, мабуть, не раз помічали оту особливу зграбність, оту співучість мови та елегантність рухів, що здебільшого вирізняють квартеренок і мулаток з-поміж інших жінок. До цієї природної грації квартеренок часто долучається своя особлива зваба, а що вже вродливі вони, то нема чого й казати.

Еліза, як оце її шойно змальовано, теж не витвір нашої уяви — така вона лишилась у нашій пам'яті, відколи ми бачили її багато років тому в Кентуккі.

Живучи під дбайливим крильцем господинні, Еліза досягла повноліття, не зазнавши лиха, що випадає на долю більшості вродливих рабниць, для яких краса так часто буває фатальною. Її віддали заміж за вродливого й здібного молодого мулата, раба з сусіднього маєтку, на ім'я Джордж Гарріс.

Господар цього молодика послав його в найми на джутову фабрику, де своєю вправністю і кмітливістю він скоро здобув собі славу чудового майстра. Джордж змайстрував машину очищати коноплі, що, зважаючи на мізерну освіту й підневільний стан винахідника, являла собою справжній витвір технічного генія, не гірший від бавовноочисника Уїтні¹.

¹ Таку машину справді винайшов один темношкірий робітник у штаті Кентуккі. (Примітка автора).

Гарний на вроду, з приємними манерами, він був загальним улюбленцем на фабриці. Та оскільки перед лицем закону цей молодик вважався не за людину, а лише за річ, то всі його видатні здібності підлягали владі грубого, обмеженого й свавільного господаря. Оцей-то пан, прочувши про те, якого шуму наробив Джорджів винахід, власною персоною приїхав на фабрику, щоб побачити, що там вигадала його наділена розумом худобина. Власник фабрики захоплено вітав його й поздоровив з тим, що він має такого тямущого раба.

Господаря провели в цех, і Джордж показав йому свою машину. Радісно збуджений, він говорив так вільно, тримався з такою гідністю, був такий мужній та гарний на вигляд, що господаря охопило прикре відчуття приниження. Справді, з якої б то речі його раб мав роз'їжджати по країні, винаходити машини й не схилити голови перед панамі? Ось він покладе цьому край. Забере його назад і змусить копати й шарувати землю, а там, мовляв, «побачимо, де подінеться його гонор».

І власник фабрики, і всі робітники, що були при цьому, аж заніміли з подиву, коли він раптом зажадав Джорджеву платню і сповістив про свій намір забрати його додому.

— Але ж, містере Гарріс,— спробував заперечити власник фабрики,— чи не буде це трохи зопалу?

— А хоч би й так? Адже він м і й!

— Ми можемо збільшити йому платню, шановний пане.

— Не про те йдеться. Ні до чого мені віддавати в найми своїх рабів, коли я сам цього не хочу.

— Але ж він показав себе таким здібним робітником!

— Може, й так. А от у мене в маєтку, мушу вам сказати, він ніколи не був дуже здібний, хоч би до якого діла я його приставляв.

— Та він же сам придумав он яку машину! — досить необачно докинув один робітник.

— Атож! Машину, що заощаджує працю, еге? Чого ж би ще від нього чекати! Тільки негр і міг до такого додуматись, будьте певні. Та вони самі тільки те й роблять, що заощаджують працю, всі як є. Ні, він тут не залишиться!

Джордж стояв мов громом уражений, так зненацька почувши присуд владі, що їй, як він знав, марно було

опиратися. Він згорнув руки, міцно стулив уста, але в грудях у нього бурхав справжній вир гірких почуттів, і гаряча кров стугоніла в жилах. Віддих його уривався, а великі темні очі палали, мов дві жарини. Він, певно, не стримався б від якогось небезпечного вибуху, коли б не добросердний власник фабрики, що торкнув його за руку і тихенько промовив:

— Не супереч, Джордже, їдь поки що з ним. А ми спробуємо допомогти тобі.

Свавільний пан помітив це і хоч не дочув шепоту, однак збагнув, про що йдеться; а тому ще дужче за-
твся і твердо вирішив не попускати влади над своєю жертвою.

Джорджа відвезли додому і звеліли робити найтяжчу, найбруднішу роботу на фермі. Він ані словом не виказував свого невдоволення, проте була й інша мова, яку несила приховати,— мова палючих очей та смутного й нахмуреного чола, і ті прояви щонайпевніше говорили: ця людина ніколи не стане річчю.

Саме тієї щасливої пори, коли він працював на фабриці, Джордж і познайомився із своєю майбутньою дружиною. У той час, завдяки великій довірі й прихильності власника фабрики, він був сам собі господар і міг ходити куди заманеться. Місіс Шелбі дуже схвалювала цей шлюб; по-жіночому охоча до весільних клопотів, вона щиро тішилася, віддаючи свою милу пестунку за юнака, не нижчого від неї становищем, що був начебто цілком їй до парн з усіх поглядів. Отож їх повінчали у великій вітальні панського будинку, і господиня сама оздобила розкішні коси нареченої апельсинним цвітом і накинула на них шлюбну фату — мабуть, цей убір ніколи ще не лягав на прекраснішу голівку. Нічого не бракувало на тому весіллі: ні білих рукавичок, ні цигарів, ні вина, ані гостей, що захоплено вихваляли красу нареченої та ласку і щедрість її пані.

Рік чи два Еліза часто бачилася з чоловіком, і ніщо не затьмарювало їхнього щастя, крім смерті двох малих діточок, в яких Еліза душі не чула й так за ними побивалась, аж господиня взялася по-материнському лагідно розраджувати її, щоб угамувати ті буйні переживання і підкорити їх розумові.

Коли народився маленький Гаррі, Еліза поступово одійшла і заспокоїлася; під життєдайним впливом цього нового ества рани її загоїлись, нерви зцілилися, і вона жила собі, не знаючи лиха, доки її чоловіка раптом забрали від добросердного власника фабрики й кинули під залізну руку законного господаря.

Тижнів за два після того, як господар забрав Джорджа, вірний своєму слову власник фабрики, сподіваючись, що за цей час гнів містера Гарріса минувся, поїхав до нього і як тільки міг почав умовляти, щоб той дозволив Джорджеві повернутися до колишньої роботи.

— Не завдавайте собі марного клопоту, чоловіче,— вперто відказав господар.— Я сам собі голова.

— Я не мав наміру втручатись у ваші справи, шановний пане. Просто подумав, може, ви добачите тут

свою вигоду й віддасте його нам на тих умовах, що я пропоную.

— О, я добре розумію, до чого йдеться. Бачив, як ви переморгувалися і шепотілися, коли я забирав його з фабрики. Та мене в дурні не пошите. В нас вільна країна, сер! Цей молодик — моя власність, і я робитиму з ним усе, що захочу, і край!

Отак загинула остання Джорджева надія, і тепер він не мав попереду нічого, крім життя, сповненого осоружної тяжкої праці, що його ще дужче потьмарять усі ті загострені підступи та образи, на які здатен вигадливий розум деспота.

Один дуже людяний юрист сказав колись: «Найгірше, що можна заподіяти людині, — це повісити її». Ні! З людиною можна повестися ще й гірше!

Розділ III

БАТЬКО І ЧОЛОВІК

Місіс Шелбі поїхала в гості, а Еліза стояла на веранді й невесело дивилась, як віддаляється коляска, коли раптом хтось поклав руку їй на плече. Вона обернулася, і в її гарних очах засвітилася радісна усмішка.

— Це ти, Джордже? Як ти мене злякав! Ой, я така рада, що ти прийшов! Ходім до мене — пані поїхала на цілий вечір, і нас ніхто не потурбує!

З цими словами Еліза повела його до невеликої чепурної кімнатки, що виходила на веранду, — там вона звичайно сиділа над шитвом, готова схопитися на перший поклик своєї господині.

— Яка ж я рада!.. Чом ти не усміхнешся?.. А поглянь-но на Гаррі — він так швидко росте!..

Хлопчик стояв, учепившись за материну спідницю, і боязко позирав на батька з-під навислих на чоло кучерів.

— Гарненький, правда? — спитала Еліза, поправляючи хлопчикові довгі кучері й цілуючи його.

— Краще б не бачити йому цього світу! — гірко відказав Джордж. — Нехай би я й сам ніколи його не бачив!

Здивована й перелякана, Еліза сіла на стілець і, прихиливши голову до чоловікового плеча, зайшлася сльозми.

— Елізо, серденько моє, я не хотів тебе смутити,— лагідно мовив він,— слово честі, не хотів. О, навіщо звела нас лиха доля! Може, ти знайшла б своє щастя з кимось іншим!..

— Джордже! Схаменися, Джордже! Що ти кажеш? Яке страхіття тебе спіткало... чи має спіткати? Ми ж були такі щасливі!..

— Атож, були, люба,— мовив Джордж. Тоді посадовив хлопчика собі на коліна і, ворушачи рукою його довгі кучері, пильно задивився в чарівні темні оченята.— Він такий схожий на тебе, Елізо, мов викапаний, а вродливішої за тебе жінки я зроду не бачив, та й не треба мені кращої. І все ж було б нам з тобою ніколи не знатися!

— О Джордже, як ти можеш?..

— Так, так, Елізо, скрізь тільки лихо, лихо й лихо. Все життя моє гірке, мов полин, таке гірке, що й жити далі неохота. Я нещасна, злидена, безпорадна худобина, я можу лиш занепасти тебе разом із собою, ото й тільки. Чи варто намагатися щось робити, чогось навчатися, щось осягти? Чи варто жити? Ні, краще вже померти!

— Ну ж бо, Джордже, любий, гріх таке казати! Я знаю, як тобі тяжко, що тебе забрали з фабрики, що твій хазяїн такий лихий, але благаю тебе — потерпи, і, може, щось...

— Потерпи! — перебив він.— Чи ж не доволі я терпів? Чи сказав хоч слово, коли він приїхав і отак раптом забрав мене звідти, де всі так добре до мене ставилися? Я віддавав йому весь свій заробіток, а працював же непогано, хто хочеш тобі скаже.

— Авжеж, то такі страшне лихо,— мовила Еліза.— Та, зрештою, він твій пан, ти ж сам знаєш.

— Мій пан! А хто дав йому право панувати наді мною? Ось що не йде мені з думки. Я ж така сама людина, як і він, я навіть здібніший за нього: тямовитіший у ділі, краще вмю хазяйнувати, краще читаю та пишу,— і всього цього я дійшов самотужки, не з його ласки, а навпаки — всупереч його волі. Тож за яким правом він обертає мене на чорну худобу, забирає мене від роботи, яку я вмю робити краще, ніж він, і загадує робити те, з чим може впоратись перша-ліпша коняка? А він же таке чинить, він нахваляється знівечити мене, затоптати в багно, він зумисне ставить мене до найтяжчої, найбруднішої, найганебнішої роботи!

— Ой Джордже... Джордже, як ти настрахав мене! Це ж я вперше чую від тебе такі слова. Я боюся, щоб ти не накоїв чогось жахливого. Мене анітрохи не дивує твоя гіркота, але будь обачний, благаю тебе, будь обачний — задля мене... задля Гарріт..

— Я був обачний, я терпів, скільки міг, та ця мука стає щодень тяжча, і далі зносити її вже несила. Він не проминає жодної нагоди допекти мені чим тільки можна. Я думав, що коли добре робитиму свою роботу й поводитимусь сумирно, то матиму якийсь час і на те, щоб читати книжки та вчитися. Та чим більше я роблю, тим більше роботи він мені накидає. Хоч я й мовчу, каже він, але він бачить, що в мені сидить диявол, і він так, мовляв, вижене його з мене. Та, мабуть, скоро вже цей диявол сам вирветься на волю, от тільки навряд чи мій пан з того зрадіє.

— Любий мій, то що ж нам робити? — скрушно запитала Еліза.

— А оце вчора,— провадив далі Джордж,— я накладав на віз каміння, а малий панч Том стояв поруч і цвюхкав своїм батіжком перед самісіньким носом коняки, так що вона сіпалася з ляку. Я попрохав його не цвюхкати — так лагідно, як тільки міг,— та він наче й не чув. Я сказав ще раз, аж раптом він обертається — і на мене з тим батіжком. Тоді я схопив його за руку, а він як заверещить, як захвицяє ногами — і бігом до свого таточка жалітися, що я його побив. Той вискочив, мов скажений, і кричить: «Ось я тобі зараз покажу, хто твій пан!» А потім прив'язав мене до дерева, наготував

різки і дав їх паничеві: мовляв, нехай шмагає мене, локі сили стане. І той шмагав. Та дарма, колись я йому це пригадаю!

Джордж спохмурнів, і очі його так зблиснули, що Еліза аж затремтіла.

— Я лиш одне хочу знати: хто дав цьому недолюдкові право панувати наді мною? — невгавав він.

— Та що там,— сумно мовила Еліза.— Я от завжди вважала, що мушу слухатись своїх пана й пані, бо так мені випало від бога.

— Щодо тебе, то в цьому є якийсь сенс — вони ж мали тебе за свою дитину: годували, одягали, не кривдили, навіть дечого навчили, і тепер ти добре вихована. Отож вони якоюсь мірою мають право й питати з тебе. А я не знав нічого, крім побоїв, штурханів та лайки, і був радий хіба лиш тоді, коли мене полишали на самого себе. То що я кому завдячую? Те, що на мене витрачено, я відробив уже сто разів. Ні, далі терпіти цього я не буду. Не буду — і край! — вигукнув він, грізно нахмурившись і стиснувши кулаки.

Еліза злякано тремтіла і не озивалась ані словом. Вона ще ніколи не бачила чоловіка в такому стані, і її лагідна влада немовби похилилася від цього спалаху гніву, як тростина від буревію.

— Ти пам'ятаєш бідолаху Карла, собачку, якого ти мені подарувала? — знову заговорив Джордж.— Той песик був чи не єдиною моєю втіхою. Він спав разом зі мною, не відходив од мене ні на крок і часом так дивився мені в вічі, немов розумів усі мої почуття. Так от, кілька днів тому я годував його недоїдками, які підібрав біля дверей кухні; коли це йде хазяїн і ну мені вчитувати: собака, мовляв, живе його коштом, і що то буде, коли кожен негр заведе собі собаку,— а тоді звелів почепити йому на шию каменюку й кинути в ставок.

— Ой Джордже, але ж ти цього не зробив?

— Не зробив! Я — ні, а він — зробив. А коли бідолашний собака став потопати, ще й камінням його закидав разом з отим своїм Томом. Сердешний песик! Він так жалісно дивився на мене, наче питав, чому я не хочу його рятувати. А потім мене відшмагали за те, що я не втопив його сам. Ну, нехай — хазяїн ще відчує на собі, що мене побоєм не зігнеш. Настане такий день, якщо він не схаменеться.

— Що ти замислив, Джордже? Не чини зла, прошу тебе!..

— Я й сам хотів би бути добрим, але серце мені пече, мов огнем, і я не маю чим цьому зарадити. На моєму місці і ти відчувала б те саме, та, певно, зараз і відчуєш, коли я розкажу тобі далі. Ти ж іще не все знаєш.

— А що ж там ще скоїлося?

— А от що. Останнім часом хазяїн говорить, що вчинив дурницю, дозволивши мені оженитися на стороні; що він ненавидить містера Шелбі і весь його рід, бо вони заносяться перед ним, і що я нібито теж перейняв від тебе цю гординю. Отже, він каже, що більше не дозволить мені ходити сюди, а знайде для мене жінку в своєму маєтку. Спершу він лише побіжно згадував про це, коли сварився на мене, але вчора сказав, що я маю одружитися з Міною і оселитись у її хатині, а як ні — то він продасть мене на Південь.

— Але ж ти одружений зі мною, і нас повинчав священник так само, як білих людей,— простодушно заперечила Еліза.

— Хіба ти не знаєш, що раб не має права одружуватись? Нема на це закону, і, якщо хазяїн надумає нас розлучити, ніхто не визнає тебе за мою дружину. Тимто я й кажу, що краще б нам було ніколи не бачити одне одного... Краще б мені взагалі не родитися на світ — задля нас обох, задля цього нещасного маляти, що також побачило світ собі на лихо. Адже те саме може спіткати і його!

— Ні, мій пан такий добрий!..

— Воно так, але хто знає, як усе буде? Він може померти, і тоді хлопчика продадуть комусь. Тож яка радість з того, що він такий гарненький, і здібний, і кмітливий? Згадаєш моє слово, Елізо, за кожну дрібку доброго в твоїм дитинчаті тобі завдадуть болючих ран у самісіньке серце, бо чим вища буде йому ціна, тим менше в тебе надії вдержати його при собі.

Важким тягарем лягали на серце Елізі його слова. В її уяві знову постав той торговець, що був надвечір у пана, і вона враз попалотніла на обличчі й задихнулась, немов від смертельного удару. Тоді злякано впирнула на веранду, куди подався хлопчик,— йому набридло слухати розмову батьків, і тепер він залюбки

гасав верхи на тростиці містера Шелбі. Вона хотіла була розповісти чоловікові про свої побоювання, але стримала себе.

«Ні, ні, йому, бідоласі, й так невесело,— подумала вона.— Не треба нічого йому казати. А може, все воно й неправда — адже пані ще ніколи нас не обманювала».

— Ну що ж, Елізо, серденько,— засмучено мовив Джордж,— мужайся і кріпись. А тепер прощай, бо я вирушаю в дорогу.

— В дорогу, Джордже? Куди?

— До Канади,— відказав він.— І тільки-но я туди дістануся, як зараз же викуплю й тебе. Це єдиний вихід, який нам залишається. Твій хазяїн — добрий чоловік, він мені не відмовить. Я викуплю і тебе, і хлопчика — сподіваюсь, мені пощастить це зробити.

— Який жах! А що, коли тебе спіймають?

— Їм не спіймати мене, Елізо! Я скоріше загину! Або стану вільний, або загину!

— Ти хочеш накласти на себе руки?

— В цьому не буде потреби: вони самі мене вб'ють. Їм не вдасться продати мене на Південь живого.

— Ой Джордже, будь обережний хоч заради мене! Не чини зла, не позбавляй життя ні себе, ні когось іншого. Я розумію, яка то спокуса... яка то страшна спокуса, але не треба, благаю тебе... Коли вже ти мусиш рушати, то рушай, але будь обережний та розважливий, і хай щастить тобі.

— Ось послухай-но, Елізо, який мій план. Сьогодні хазяїнові заманулося послати мене з листом до містера Сімса. Він живе за мілью звідси, отож я й заглянув до тебе дорогою. Певне, хазяїн так і сподівався, що я розкажу тобі про свої знегоди. Він тішиться самою думкою, що це завдасть прикрощів «поріддю Шелбі», як він на них каже. Так от, я повернуся до нього тихий і сумирний, наче все те минулося, розумієш?.. Я вже наготувався до втечі, і є люди, що згодні мені допомогти. Отож десь за тиждень я зникну безвісти. Побажай мені щастя, Елізо.

— Щасливої дороги, Джордже. Тільки не чини нічого лихого.

— А тепер — прощай! — мовив Джордж, узявши Елізу за руки і вдивляючись їй у вічі.

Вони трохи постояли мовчки. А вже потім були

останні напутні слова, тяжкі зітхання, сльози — подружжя прощалося так, як прощаються люди, у яких надія на нову зустріч примарна, мов тонке павутиннячко.

Розділ IV

ВЕЧІР У ХАТИНІ ДЯДЬКА ТОМА

Хатина дядька Тома являла собою невеличку рублену прибудову до «великого дому», як називають негри панський будинок. Перед дверима її був чепурний, дбайливо доглянутий садочок, де влітку достигали полуниці, малина та всіляка інша садовина й городина. Чільна стіна хатини була запнута буйними ясно-червоними бігоніями та рясноцвітними трояндами; їхнє довге пагіння так переплелося між собою, що майже зовсім закривало грубі колоди. Там-таки в затишному куточку кожного літа пишно розквітали нагідки, петунії, вечорниці та інші однолітки — гордість і вітixa тітоньки Хлої.

А тепер зайдімо всередину.

У панському будинку вже повечеряли, і тітонька Хлоя, що наглядала за вареним і печеним як головна куховарка, залишила своїх підлеглих прибирати зі столу та мити посуд, а сама пішла додому — «годувати свого старого». Оце ж її ми й бачимо біля плити: вона заклопотано дослухається, як щось шкварчить у каstrулі, а водночас поважно й неквапливо знімає покритку з жаровні, і паркий дух, що виходить звідти, одразу ж вказує якусь «смакоту». Округле чорне обличчя тітоньки Хлої так лисіє, що можна

подумати, ніби вона помастила його яечним білком, так само як мастить свої коржиків. Це пухке обличчя під ретельно накрохмаленим картатим чіпцем аж сяє з утіхи та вдоволення, до яких — ніде правди діти — долучається й трохи гонору; та воно й не дивно — адже тітоньку Хлою скрізь визнаю за найпершу куховарку в цілій окрузі.

Куховарка вона й справді була чудова. Кури, індички та качки, тільки-но вгледівши її на задвірку, враз поважніли — не інакше як від роздумів про скороминущість життя; і то недарма, бо всі помисли тітоньки Хлої незмінно були звернені на патрання, начиняння та смаження, отож сама її поява наганяла жах на розважливе свійське птаство. Що ж до її печива — кукурудзяних коржиків, пиріжків, пундиків та інших ласощів, що їх і не злічити, — то воно лишалося незбагненною загадкою для всіх менш досвідчених куховарок; і тітонька Хлоя, колихаючись усім своїм опасистим тілом, не раз

вдоволено оповідала про марні спроби її суперниць сягнути такої самої досконалості.

Та найдужче збуджували її снагу наїзди гостей і влаштування званих обідів та вечер. Не було для неї приємнішого видовища, ніж купа валіз на веранді, що віщували їй нові клопоти й нові звитяги.

Але тепер тітонька Хлоя порається коло жаровні, тож залишмо її при цьому приємному ділі й закінчімо огляд хатини.

В одному кутку стояло ліжко, охайно заслане сніжно-білим покривалом, а перед ним лежав чималий килимок. То була царина тітоньки Хлої, найпочесніше місце в хатині, і весь той куток разом з ліжком та килимком свято шанували й по змозі оберігали від руйнівчих наскоків малечі. Він правив за вітальню. У другому кутку було ще одне ліжко, не таке чепурне і, як видно, призначене для снання. Стіну над грубкою прикрашали лискучі друковані малюнки до святого письма і портрет генерала Вашингтона¹, так хвацько намальований та розфарбований, що, певно, сам герой дуже здивувався б, якби йому трапилось побачити те своє зображення.

На грубій лаві в кутку сиділо двоє кучерявих хлопчаків з пухкими щічками та блискучими чорними оченятами; вони наглядали за крихітною дівчинкою, що робила перші спроби ходити. Як і всі немовлята, вона раз у раз зводилась на ніжки, якусь мить стояла похитуючись, а тоді падала додолу, і кожна така марна спроба викликала в хлопчаків гучний захват, наче то було хтозна-яке розумне діяння.

Перед грубкою стояв стіл, ніжки якого наче слабували на ревматизм. Він був засланий скатертиною, на якій красувалися візерунчасті чашки з блюдцями, і все свідчило про те, що скоро буде вечеря. Біля столу сидів дядько Том — найперший помічник містера Шелбі, — а оскільки він має стати й головним героєм нашої розповіді, то ми вважаємо за свій обов'язок детально змалювати його читачам. То був високий на зріст, кремезний, міцної будови чоловік, з лискучою чорною шкірою

---

¹ Вашингтон Джордж (1732 — 1799) — головнокомандувач американської армії у війні з Англією за незалежність; згодом — перший президент США (1789 — 1797).

і обличчям суто африканського типу, поважним та розумним на вигляд, а до того ж завжди добрим і приятним. Весь його вигляд виказував спокійну впевненість і гідність, але водночас було видно, що це людина простосерда й довірлива.

Перед ним лежала грифельна дошка, і він зосереджено й повільно виписував на ній якісь літери. За цими його вправами наглядав панич Джордж, меткий тринадцятирічний хлопчик, що тримався дуже статечно як і належало вчителю.

— Не так, дядечку Томе, не так,— жваво сказав він, побачивши, що дядько Том старанно загинає петельку літери «g» не в той бік.— Ти пишеш «q», а не «g», ось поглянь.

— Ти диви, а й справді! — озвався дядько Том, шанобливо і вражено спостерігаючи, як його юний учитель хвацько вимальовує йому на науку численні «q» і «g». Потім, затиснувши грифель у грубих, шкарубких пальцях, знову терпляче взявся до діла.

— Білим людям усе воно за іграшку! — промовила тітонька Хлоя, підводячи голову від сковорідки, яку змащувала настромленим на виделку шматочком сала, і захоплено дивлячись на панича.— Он як він пише, ти ба! А читає як! Та ще й нас вечорами приходять навчати. Ото дивина!

— Дивина то воно дивина, тітонько Хлоє, але ж і їсти вже страх як хочеться,— сказав Джордж.— Невже той пиріг у жаровні ще не готовий?

— Зараз буде готовий, паничу Джордже,— відказала тітонька Хлоя, піднімаючи покрішку й заглядаючи до жаровні.— Ач як гарно присмагнув — подивитися любо. Ще б пак, тут мене вчити не треба! А оце десь тими днями пані загадала Селлі спекти пирога — нехай, мовляв, повчить с'я. «Та що ви, пані! — кажу я їй.— Мене аж жаль бере отак добро переводити. Ви тільки погляньте, який він у неї перехняблений, нема на що дивитися — ну просто стара пантофля. Де вже їй пироги пекти!»

Висловивши в такий спосіб свою зневагу до неправності Селлі, тітонька Хлоя підняла покрішку над жаровнею, і всі побачили пишній, добре випечений пиріг, якого не посоромився б жоден міський кондитер. То, як

видно, мала бути окраса всього столу, і тепер тітонька Хлоя ревно заходилася коло інших страв.

— Гей ви, Мозе, Піте, ану не плутайтесь під ногами, негрєнята! І ти, Поллі, ясочко, йди собі, ось зараз матуся дасть чогось і своїй маленькій донечці. А ви, паничу Джордже, хутчій складайте книжки та присувайтесь ближче до мого старого. Ось я вже подаю ковбаски, а там і коржики не забаряться.

— Мені казали прийти всерчатн додому,— відповів Джордж,— та я ж знаю, де буде смачніше, тітонько Хлоє.

— Ваша правда, голубе, ваша правда,— підтвердила тітонька Хлоя, накладаючи йому на тарілку коржиків, що аж пашіли жаром.— Ви ж добре знаєте, що стара тітка Хлоя відкладе для вас найкращий шматочок. Атож, це вже будьте певні!

З цими словами тітонька Хлоя жартівливо тицьнула його пальцем у бік і підтюпцем повернулася до сковорідки.

— А тепер — до пирога! — сказав Джордж, коли метушня біля сковорідки трохи вщухла, і націлився на ту ласу штуку великим ножем.

— Боронь боже, паничу Джордже! — злякано вигукнула тітонька Хлоя, хапаючи його за руку.— Хіба ж можна різати його таким ножиськом! Він же враз охляне, і пропаде вся краса. Осьде вам мій тонкий старенький ножичок, він у мене саме до цього й нагострений. Бачите, як легенько ріже — наче в пух заходить. А тепер їжте собі на здоров'ячко, кращого пирога ви ніде не скуштуєте.

— А Том Лінкольн каже,— промовив Джордж із повним ротом,— що їхня Джінні краща куховарка, ніж ти.

— Ой, дайте мені спокій з тими Лінкольнами! — зневажливо відказала тітонька Хлоя.— Де вже їм братися до наших панів! Люди вони, звісно, поважні, одначе зовсім з іншого тіста зліпені. А що вже до панського поводження, то вони про те й гадки не мають. От порівняти хоч би містера Лінкольна з містером Шелбі. Сміх, та й годі! А місіс Лінкольн — чи ж вона може так вступити до кімнати, як моя пані? Так само гарно та гордовито? Та де там! Отож і не нагадуйте мені краще

про тих Лінкольнів! — І вона труснула головою з виглядом людини, що знає ціну своїм словам.

— Але ж ти сама не раз казала, — заперечив Джордж, — що Джінні дуже добра куховарка.

— Атож, казала, — погодилася тітонька Хлоя. — І тепер можу сказати. До простого, немудрящого куховарства Джінні й справді здатна. Вона може спекти непоганий хліб, наварити картоплі, а от щодо кукурудзяних коржиків — уже не те. Коржі в Джінні не хтозна-які, хоч їсти їх можна. А коли сягнути трохи вище, то тут вона й зовсім немічна. От візьміть ви хоч би й ті ж таки пироги — вона їх, звісно, пече, але ж яка на них скоринка!.. А хіба вона вміє замісити справжнє тісто, таке пухке, щоб у роті тануло, наче воно з самого повітря зроблене? Пригадую, я була в них, коли міс Мері мала виходити заміж, і Джінні показала мені пироги, що напекла до весілля. Ми з Джінні добрі приятельки, ви ж знаєте, і я їй нічого тоді не сказала. Та повірте мені, паннчу Джордже, якби я напекла таких пирогів, то цілісінький тиждень очей не стулила б із сорому. Зовсім були негодящі.

— А Джінні, певне, гадала, що вони дуже добрі? — спитав Джордж.

— Звісно, що гадала! Ще б пак! Тим-то й вихвалялася ними так щиро. Отут, бачте, й уся розгадка — вона просто не тямить. Авжеж, там і господарі такі, що їм до всього байдуже. Де ж би їй щось тямити! Вона й не винна аніскілечки. Ой паничу Джордже, ви й самі не знаєте, яке то щастя для вас мати таку родину!

Тітонька Хлоя зітхнула й розчулено звела очі до неба.

— Дарма, тітонько Хлое, я добре знаю, яке то щастя їсти отакі пироги й пудинги, — озвався Джордж. — Ось ти поспитай Тома Лінкольна, як я пишаюся перед ним щоразу, коли його бачу.

Тітонька Хлоя відкинулася на стільці і зайшлася щирим добродушним реготом на таку дотепність молодого панича. Вона реготала так, що по її чорних лискучих щоках аж сльози потекли, і водночас жартівливо ляскала й торсала Джорджа, примовляючи: «Ой, дайте спокій!.. Та ви ж мене зі світу зведете!.. Ой лишенько! Оце вже, певно, помру зо сміху!..» — і щораз дужче реготала, аж поки Джордж і справді уявив собі, ніби він

хтозна-який дотепний і що йому таки треба стерегтися, жартуючи «на всю губу».

— То ви казали про це Томові, еге? Ох, ця вже мені молбды! І пишались перед ним нашими пирогами? Йй-богу, паничу Джордже, ви хоч кого насмішите!

— Так,— підтвердив Джордж.— Я не раз йому казав: «Ти б подивився, Томе, на пироги тітки Хлої. Ото справді пироги!»

— Атож, шкода, що він їх не бачив,— мовила тітонька Хлоя, щиро вболіваючи душею за бідолашного Тома, що не звідав такої благодаті.— А ви б коли-небудь запросили його на обід, паничу Джордже, зробили б йому таку ласку. Недобре надто пишатися перед іншими тим щастям, що його дарує нам доля, ніколи про це не забувайте,— докинула вона, споважнівши на обличчі.

— Гаразд, я запрошу Тома якось на цьому тижні,— сказав Джордж.— А ти вже, тітонько Хлоє, постарайся як можеш. Нехай він подивується. От би нам так його нагодувати, щоб він потім тижнів зо два їсти не схотів!

— А чого ж, і нагодуємо,— весело відгукнулася тітонька Хлоя.— Ось побачите. Згадайте-но, які в нас бувають обіди! Пам'ятаєте отой пиріг з курятиною, що я зготувала, коли до нас приїздив обідати генерал Нокс? Ми тоді з пані мало не посварилися. На господинь іноді щось таке находить, аж дивом дивуешся. Тут тобі такий клопіт, така на тобі, сказати б, тяжка відповідальність, а вони крутяться під ногами й скрізь стромляють свого носа. От і наша пані того разу все загадувала мені робити то сяк, то так, аж урешті я не стерпіла та й кажу: «Люба моя пані, ви погляньте-но на свої гарні білі рученята, на оці тендітні пальчики, винизані блискучими перснями,— вони ж мов ті лілеї, вмиті росю. А тепер погляньте на мої чорні зашкарублі ручиська. Тож чи не здається вам, що сама доля так судила: мені — пекти пироги, а в ам — приємно гаяти час у вітальні?» Отак мені надало, паничу Джордже!

— А що сказала на це мама?

— Що сказала?.. Ну, всіхнулась вона очима,— отими своїми великими гарнющими очима,— та й каже: «А знаєш, тітонько Хлоє, мабуть, твоя правда». І пішла собі до вітальні. Йй було б стукнути мене по шиї за мою

зухвалість, та так уже я звикла, — що господиня мені в кухні ні до чого.

— Еге ж, обід тоді вийшов знаменитий. Я пам'ятаю, всі так казали, — підтвердив Джордж.

— А правда ж? Та й сама я стояла того дня за дверима їдальні, сама бачила, як генерал аж тричі присував тарілку, щоб йому покладали ще того пирога. А тоді й каже: «У вас чулова куховарка, місіс Шелбі». Я мало не луснула з гордощів, їй-богу! Адже ж той генерал добре тямить, що таке смачна страва, — провадила далі тітонька Хлоя з самовдоволенням виглядом. — Він дуже милний чоловік, той генерал. З одного дуже високого роду в Старій Вірджинії¹. Атож, він тямить, що до чого, той генерал, не гірше за мене. Щоб ви знали, паничу Джордже, кожен пиріг має свій секрет, от тільки не всім воно до тямн. А в генерала смак тонкий, я одразу це збагнула з його слів. Атож, він таки знається на куховарстві!

Тим часом Джордж дійшов до такого стану, що іноді буває навіть у хлопчаків (правда, лише за надзвичайних обставин), — коли вже несила проковтнути більше ані шматочка. Аж тепер він помітив кучеряві хлопчачі голівки та блискучі оченята, що жадібно слідкували за вечерею з протилежного кутка.

— Гей ви, Мозе, Піте! — гукнув він, уломивши від пирога по чималому шматку й кидаючи їх дітлахам. — Мабуть, і вам хочеться солоденького? Тітонько Хлоє, спекла б ти їм якогось коржика.

Джордж і Том перейшли до затишного куточка біля грубки, а тітонька Хлоя, що встигла напекти ще цілу купу коржиків, узяла на руки малу донечку й почала її годувати, раз у раз і собі відкушуючи по шматочку, а водночас наділяючи й Моза з Пітом, що вважали за краще наминати свої коржикни під столом, вовтузячись та борюючись між собою, а то й смикаючи за ніжки меншу сестричку.

— Ану годі вам! — погукувала на них мати, час від часу навмання тпцяючи ногою під столом, коли хлопчакни надто вже розходилися. — Невже не можете посидіти

---

¹ Стара Вірджинія — південно-східний штат, одна з перших територій, заселених англійцями в Америці. Спадкову аристократію Старої Вірджинії вважали найвищою родом.

тихенько, коли в нас у домі білі люди? Цитьте ви, чуєте? Ось постривайте, покажу я вам смаленого вовка — нехай тільки піде панич Джордж!

Важко сказати, що мала означати та страшна погроза, та, видно, саме через таку непевність вона майже не справила враження на малих грішників.

— Лихо, та й годі! — озвався дядько Том. — Так уже розбестились, що ніякого впину не знають.

Аж ось хлопчачки вилізли з-під столу, геть пообмазувані мелясою, і накинулися на сестричку з буйними поцілунками.

— Ану забирайтеся звідси! — гукнула мати, відхилляючи їхні кучеряві голівки. — Ви ж усі мені позліплюєтесь до купи й ніколи вже не розліпитесь. Біжіть-но хутчій до рівчачка та вмийтеся, — звеліла вона, супроводжуючи свої слова двома потиличниками, що здавалися досить замашними, але ви́кликали тільки новий вибух сміху, і хлопчачки, вискочивши надвір, повалилися один на одного й заверещали від захвату.

— Ну, чи бачили ви ще десь таких шибеників? — потішено мовила тітонька Хлоя. Тоді дістала старий рушник, зумисно на те припасений, змочила його водою із щербатого чайника й узялася витирати дівчинці личко та рученята, замашені мелясою. Начистивши малу так, що вона аж заблищала, тітонька Хлоя посадила її на коліна дядькові Томові, а сама почала прибирати зі столу. Дівчинка скористалася з нагоди й тут-таки почала смикати батька за ніс, дряпати йому обличчя й торсати пухкими рученятами його кучеряву чуприну — ця розвага, як видно, подобалась їй найдужче.

— Ач, яке жваве маля! — вигукнув Том, піднімаючи дівчинку на випростаних руках, щоб краще її роздивитися. Тоді підвівся, примостив малу на своєму широкому плечі й затанцював з нею по хатині, тим часом як Джордж махав на них своїм носовичком, а Моз і Піт, що вернулися з надвору, гарчали, наслідуючи ведмедів, аж поки тітонька Хлоя заявила, що їй уже «голова розколюється» від того галасу. Та оскільки, як вона сама визнала, таке лихо траплялося з її головою щодня, веселощі в хатині анітрохи не вщухли, і всі гарчали, стрибали й витанцьовували до цілковитої знемоги.

— Ну, вгамувалися вже? — спитала тітонька Хлоя, висуваючи з-під ліжка грубий приземкуватий поміст з

постілля.— А тепер, Мозе й Піте, гайда на боковеньку, бо скоро почнуть збиратися люди до молитов.

— Ой мамо, ми не хочемо спати. Дозвольте нам посидіти й подивитися. Це ж так цікаво!

— А й справді, тітонько Хлоє, сховай-но ти цю штуку, нехай вони посидять,— вибагливо мовив Джордж, штовхнувши ногою ту неоковирну подобу ліжка.

Тітонька Хлоя, якій важливо було тільки додержати звичаю, з видимим задоволенням посунула поміст назад і сказала:

— Ну що ж, може, воно піде їм на користь.

Усі, хто був у хатині, почали обмірковувати, як найкраще приготуватися до наступних зборів.

— І де його взяти стільців, щоб усім вистачило, ну просто ради собі не дам! — бідкалася тітонька Хлоя.

Такі збори відбувалися в Томовій хатині кожного тижня хтозна-відколи, хоч стільців у ній і не більшало, отож можна було сподіватись, що й цього разу якось обійдеться.

— На тому тижні старий дядько Пітер так співав, що аж уломив дві ніжки в оцього стільця,— сказав Моз.

— Ану цить! То, певно, ти сам їх відкрутив, знаю я тебе,— мовила тітонька Хлоя.

— Та дарма, ось я притулю його до стіни, і він ще стоятиме,— провадив далі Моз.

— Нехай тільки дядько Пітер на цього не сідає, бо він, співаючи, завжди соває стільця. Минулого разу він отак по всій хаті совався,— сказав Піт.

— От і добре! — зрадив Моз.— Посадимо його на цей стілець, а як він заведе молитву, то й гепнеться на підлогу! — І Моз гугняво заспівав, наслідуючи старого Пітера, а тоді повалився додолу, показуючи, як воно все буде.

— Зараз же облиш свої штуки! — гримнула тітонька Хлоя.— Як тобі не сором!

Але панич Джордж рішуче став на захист пустуна й сказав, що Моз — меткий хлопчина. Отож докори пішли намарне.

— Ну що, старий, тягни до хати барильця,— сказала тітонька Хлоя чоловікові.

— А пригадуєш, як на тому тижні, саме коли співали, одне барильце подалося і всі попадали на підлогу! — мовив Піт до Моза.— Ото було сміху!

Поки хлопчачки згадували ту пригоду, до хати зако-
тили два порожні барильця і, підперши з боків камін-
ням, щоб не хиталися, поклали на них дошки. Тоді попе-
ревертали догори дном усі цебра й кадоби, що були в
хатині, порозставляли хиткі стільці, і на тому приготоу-
вання до зборів скінчилися.

— Панич Джордж так гарно читає! — сказала ті-
тонька Хлоя.— Я певна, що він і сьогодні зробить нам
цю ласку. У нього все виходить куди цікавіше.

Джордж охоче погодився: якому ж хлопцеві не хо-
четься трохи попишатись!

Незабаром у хатині зібрався чималий розмаїтий на-
товп: від поважного сивоголового патріарха, якому пе-
рейшло вже за вісімдесят, до зелених п'ятнадцятирічних
підлітків. Одразу ж зав'язалася легка балачка про се
про те: «Де це ви, тітонько Селлі, дістали таку гарну
червону хустину?..» — «А ви чули, що пані збирається
віддати Елізі оту свою муслінову сукню, коли пошеє со-
бі нову, флерову?..» — «А містер Шелбі думає купити
племінного жеребчика, щоб додати слави своєму кінно-
му двору». Були там і такі люди, що належали іншим
господарям і прийшли з їхнього дозволу, вони принесли
всілякі новини із своїх ферм, і розмова точилася так
само жваво та невимушено, як ото, бува, десь у вищих
колах.

• • • • •

Тим часом, як у хатині раба люди весело гомоніли й
молилися, в панських покоях відбувалися зовсім інші
події.

Містер Шелбі й торговець сиділи у вже знайомій
нам вітальні, а на столі перед ними були якісь папери
та письмове приладдя. Господар лічив розкладені стоси-
ками банкноти, потім віддавав торговцеві, і той перелі-
чував їх після нього.

— Все правильно,— сказав торговець.— А тепер під-
пишіть оце.

Містер Шелбі присунув до себе купчі, квапливо під-
писав їх, мов людина, що хоче швидше позбутися яко-
їсь прикрої справи, і відсторонив од себе разом з грішми.
Гейлі дістав з пошарпаної валізки якийсь документ, пе-
ребіг його очима й подав господареві. Містер Шелбі
схопив той папір, ледве тамуючи нетерпіння.

— Ну, от і по всьому! — вигукнув торговець, підводячись з-за столу.

— Еге ж, по всьому,— неуважно проказав за ним містер Шелбі, тоді тяжко зітхнув і мовив ще раз: — По всьому!

— Здається мені, не дуже ви потішені,— сказав торговець.

— Гейлі,— мовив містер Шелбі,— я сподіваюсь, ви дотримаєте свого слова й не продасте Тома першому-ліпшому покупцеві, не знаючи, хто він і що.

— Але ж ви самі вчинили точнісінько так, шановний пане,— відказав торговець.

— Ви добре знаєте, що мене змусили до цього обставини,— згорда промовив містер Шелбі.

— То вони так само можуть змусити й мене,— сказав торговець.— А проте я зроблю все, що зможу, щоб примістити Тома в добрий дім. Ну, а щодо мене вам нема чого турбуватись — я його не покривджу. Чого-чого, а жорстокості в мені, хвалити бога, нема аністілечки.

Згадавши ті людяні принципи, про які тільки вранці розводився торговець, містер Шелбі не дуже повірив його запевненням; та іншої ради він не мав, а тому без зайвих слів попрощався з торговцем і, залишившись на самоті, закурив сигару.

Розділ V,

ДЕ ПОКАЗАНО, ЯК ПОЧУВАЄ СЕБЕ ЖИВА ВЛАСНІСТЬ, ПЕРЕХОДЯЧИ З РУК У РУКИ

Містер і місіс Шелбі вже перейшли до спальні. Господар сидів собі в зручному кріслі, переглядаючи листи, що надійшли з вечірньою поштою, тим часом як його дружина стояла перед дзеркалом і розчісувала коси, що їх так вигадливо заплела й виклала їй Еліза. Помітивши увечері бліде обличчя й посмутнілі очі своєї покоївки, місіс Шелбі сказала, що обійдеться без її послуг, і звеліла їй лягати спати. Тож тепер, розплітаючи сама собі коси, вона мимоволі пригадала оту недавню розмову з Елізою і, обернувшись до чоловіка, недбало запитала:

— До речі, Артуре, що то за мужлай, якого ти привів сьогодні до столу?

— Його звать Гейлі,— відказав містер Шелбі, трохи збентежено посунувшись у кріслі й не підводячи очей від листа.

— Гейлі? А хто він такий і чого йому тут треба?

— Та бачиш, я мав з ним деякі справи, коли востаннє їздив до Натчеза,— пояснив містер Шелбі.

— І невже цього досить, щоб він з'являвся сюди обідати, наче до себе додому?

— Але ж я сам його запросив, бо мав з ним деякі розрахунки,— сказав Шелбі.

— Він работорговець? — спитала місіс Шелбі, помітивши в чоловічій поведінці якусь непевність.

— Та ну, люба, з чого це ти взяла? — мовив Шелбі, зводячи на неї очі.

— Ет, з нічого... Оце тільки Еліза прийшла після обіду у великій тривозі, плакала й казала, що ти розмовляєш з торговцем і що вона нібито чула, як він пропонував тобі продати її хлопчика. Ото дурненька квочка!..

— Еліза, кажеш?.. — промовив містер Шелбі, знову беручись до листа.

Якусь хвилю він удавав, ніби цілком заглиблений у читання, не помічаючи навіть, що лист у нього в руках перевернутий догори.

«Так чи так, а все однаково викриється, — подумав він. — Як не тепер, то в четвер...»

— А я сказала Елізі, — провадила місіс Шелбі, розчісуючи собі коси, — що то все дурні страхи і що ти ніколи не маєш справ з такими людьми. Я ж певна, що тобі й на думку не спаде продавати когось із нашої челяді, та ще й кому — отому бурмилу!..

— Атож, Емілі, — озвався Шелбі, — я й сам завжди так думав. Та бачиш, обставини склалися так, що цього не уникнути. Мені доведеться продати декого з наших слуг.

— Отому недолюдкові? Та нізашо!.. Містере Шелбі, ви, мабуть, жартуєте.

— На жаль, ні, — відказав Шелбі. — Я погодився продати Тома.

— Що? Нашого Тома? Цього доброго, віддаїного чоловіка, що вірою і правдою служить вам від самого дитинства! Та що ви, містере Шелбі!.. До того ж ви обіцяли дати йому волю — і ви, і я стільки разів казали йому про це. О, тепер я ладна повірити чому завгодно, навіть і тому, що ви могли б продати й малого Гаррі, єдину дитину бідлашної Елізи, — скрушно і обурено промовила місіс Шелбі.

— Ну, щоб ти знала все, то й це правда. Я погодився продати їх обох — і Тома, і Гаррі. Не розумію тільки, чому треба вважати мене за якогось бузувіра, коли інші роблять таке мало не щодня.

— Але чому з усіх наших людей треба було обрати саме їх? — запитала місіс Шелбі. — Хіба не можна продати когось іншого, коли вже без цього не обійтись?

— А тому, що за них мені дають найбільше, ось чому. Можу продати й інших, коли хочеш. Той чоловік пропонує мені чималі гроші за Елізу. Як тобі таке — більш до душі? — відказав містер Шелбі.

— Який негідник! — гнівно вигукнула місіс Шелбі.

— Я, звісно, й слухати його не схотів, бо знаю, як би це тебе засмутило. Тож не суди мене надто суворо.

— Любий, — мовила місіс Шелбі, опановуючи себе, — пробач мені. Я не подумала. Усе це так мене вразило, таке воно несподіване... Але ж ти дозволиш мені замовити слівце за цих бідолах. Том такий благородний і відданий чоловік, хоч він і негр. Я певна, Шелбі, що, коли б довелось, він радо віддав би за тебе життя.

— Я знаю... воно так. Але ці розмови тепер ні до чого. Іншого виходу я не маю.

— Чому б нам не поступитися грішми? Як на мене, то я згодна терпіти хоч яку скруту. Я ж завжди намагалася сумлінно виконувати свій обов'язок щодо цих бідних простосердих підневільних істот. Усі ці роки я піклувалася про них, навчала їх чого могла, наглядала за ними, знала всі їхні маленькі радощі й прикрощі. То як же я тепер покажусь їм на очі, коли ми задля якоїсь там дріб'язкової вигоди продамо такого чесного, доброго й відданого чоловіка, як сердешний Том, і в одну мить одірвемо його від усіх тих речей, що їх ми самі привчили його шанувати? Я прищеплювала їм свідомість родинних, батьківських і подружніх обов'язків — то як же мені визнати перед ними, що, коли йдеться про гроші, ми ладні зневажити будь-які принципи, будь-які обов'язки, будь-які святі почуття? Я навчала Елізу бути доброю матір'ю своєму хлопчикові, пильнувати його, виховувати, доводити до розуму — то що я скажу їй тепер, коли ти забираєш його від неї і продаєш грубому, бездушному ділкові, аби тільки не зазнати збитку? Я казала їй, що людська душа дорожча від усіх грошей на світі, — то чи віритиме вона хоч одному моему слову, коли побачить, що ми вчинили навпаки і продали її дитину, продали на муки, а то й на загибель!

— Мені дуже прикро, Емілі, що ти береш усе так близько до серця, — мовив містер Шелбі. — Я поважаю твої почуття, хоч і не цілком поділяю їх. Але повір мені: всі ці розмови марні, і я не можу нічого зарадити. Я не хотів тобі казати, але річ у тім, що, коли не

продати цих двох, ми неминуче втратимо все. Отже, або їх, або все. Гейлі прибрав до рук заставного листа і, якщо я негайно не викуплю його, він одсудить усе наше майно. Я вже нашкрывав дещо, напозичав де тільки міг, мало не з торбою ходив, але покрити весь борг не вистачає якраз стільки, скільки він дає мені за цих двох. Отож довелось поступитися ними. Гейлі уподобав хлопчика, і то була його обов'язкова умова. А я цілком залежав од нього і мусив погодитись. Коли вже ти так побиваєшся за Томом і Гаррі, то що було б, якби довелось продати всіх?

Місіс Шелбі стояла мов громом уражена. Нарешті, відвернувшись до дзеркала, вона затулила обличчя руками й тихо застогнала.

— Ну, не плач, моя любя,— сказав містер Шелбі.— Сподіваюся, тепер ти розумієш, що не було в мене іншого виходу, і з двох лих я вибрав менше.

— Атож, атож,— відказала місіс Шелбі, квапливо й неухважно перебираючи ланцюжок свого золотого годинника.— Я не маю великих коштовностей,— замислено промовила вона,— та, може, хоч цей годинник стане в пригоді? Колись за нього заплачено чималі гроші. Якби я могла врятувати хоч Елізиноного хлопчика, я б охоче віддала все, що маю.

— Мені страшенно жаль, Емілі,— сказав містер Шелбі,— що ця історія не дає тобі спокою, але нічого тут не вдієш. Вороття нема, Емілі. Купчі вже підписано, і вони в руках у Гейлі. Подякуй долі, що все так минулося, бо могло бути й гірше. Цей чоловік мав змогу зовсім занастити нас, а тепер ми щасливо позбулись його. Коли б ти знала його так, як я, то зрозуміла б, що ми мало не загинули.

— Невже він такий жорстокий?

— Та ні, не те щоб жорстокий, але він грубий ділок, людина, що живе лиш торгівлею і зиском. Він холодний, незворушний і невблаганний, мов сама смерть. Якби трапився вигідний покупець, він продав би й рідну матір, хоч у душі не бажав би їй найменшого лиха.

— І отакій негідник став господарем нашого доброго вірного Тома й Елізиноного хлопчика?

— Повір, любя, мені це теж дуже прикро... А ще гірше те, що Гейлі поспішає і хоче завтра ж їх забрати. То я думаю рано-вранці сісти на коня й податися геть,

бо несила мені бачити бідолашного Тома. І тобі я радив би десь поїхати, разом з Елізою. Нехай усе те станеться без неї.

— Ні, ні,— заперечила місіс Шелбі,— я не хочу бути помічницею в цьому чорному ділі. Я піду й навідаю сердешного Тома в його біді. Нехай вони хоч побачать, що їхня господиня не зреклася їх і тужить разом з ними. Що ж до Елізи, то про це мені страшно навіть подумати. Боже мій! За що нам таке тяжке випробування?

Містер і місіс Шелбі й не підозрювали, що їхню розмову чує ще одна людина.

До панської спальні примикала чимала комірчина, двері якої виходили в коридор. Коли місіс Шелбі відпустила Елізу, в гарячково збудженій свідомості молодій жінки майнула думка про ту комірчину. Вона сховалася там і, притулившись вухом до щілини в дверях, почула розмову господарів до останнього слова.

Коли голоси замовкли, Еліза підвелась і крадькома вийшла з комірчини. Вся тремтячи й побліднувши на обличчі, з нахмуреним чолом і міцно стуленими устами, вона втратила будь-яку подібність до тієї лагідної і соромливої жінки, якою була досі. Вона тихо скрадалася коридором, на хвилюку зупинилась перед дверима господині й звела руки до неба в німому благанні, тоді обернулась і прослизнула в свою кімнатку.

То був затишний і чепурний куточок неподалік покою місіс Шелбі. Гарне світле віконце, біля якого Еліза так часто сиділа з шитвом, стиха щось наспівуючи; невелика полиця з книжками та вишикуваними рядком дрібничками — подарунками на різдво; шафа й комод, де вона зберігала свою нехитру одіж,— одне слово, її

рідна домівка, донедавна така щаслива. Але онде на ліжку спить її хлопчик; його довгі кучері вільно спадають на безхмарне чоло, рожеві уста трохи розтулені, пухкі рученята випростані поверх ковдри, а на личку, мов промінь сонця, грає усмішка.

— Синочку мій бідолашний! Сердешна моя дитино! — пошепки промовила Еліза.— Вони продали тебе! Але твоя матуся врятує тебе з біди!

Жодної сльозинки не впало на подушку. В такому горі на очах не буває сліз — вони в серці, ті криваві безмовні сльози...

Еліза взяла аркуш паперу та олівець і квапливо написала:

«Люба моя пані! Не вважайте мене невдячною, не думайте про мене поганю! Я чула все, про що ви розмовляли з хазяїном сьогодні ввечері. Я спробую врятувати свого хлопчика, не судіть мене за це. Хай віддячить вам небо за вашу добрість!»

Поспіхом згорнувши й надписавши листа, вона перейшла до комода, збрала в клуночок деяку одіж для хлопчика й міцно прив'язала хустинкою собі до пояса. І така вже дбайлива материнська любов, що навіть у цю страшну годину Еліза не забула вкласти до того клуночка синові улюблені іграшки, лишивши напихваті строкато розмальованого папугу, щоб забавити хлопчика, коли він прокинеться.

Збудити малого сплюха було не так легко, та ось нарешті він прокинувся од сну, сів на ліжку й почав гратися зі своїм папугою. Тим часом Еліза напнула на голову капор і загорнулася в шаль.

— Куди ти, матусю? — спитав хлопчик, коли вона обернулася до ліжка з його пальтечком і шапкою в руках.

Еліза підступила до нього й так промовисто зазирнула йому в вічі, що він ураз відчув якусь біду.

— Цить, Гаррі,— сказала вона.— Не можна говорити голосно, бо нас почують. Прийшов лихий дядько, він хоче забрати маленького Гаррі від матусі й повезти ген-ген у темні хаші. Але матуся не віддасть свого хлопчика. Ось зараз вона одягне його в пальтечко, надіне йому шапочку і вони разом утечуть від того страховища.

Отак примовляючи, вона зав'язувала й застібала на хлопчикові одіж. Потім узяла його на руки, пошепки

звеліла мовчати і, відчинивши двері, що виходили на веранду, тихо вислизнула з кімнати.

Була холодна зоряна ніч. Еліза щільніше загорнула хлопчика в шаль, а він, зовсім припищений від невідомого страху, міцно вчепився рученятами за її ший.

Старий Бруно, великий ньюфаундлендський собака, що спав у кінці веранди, зачувши її ходу, схопився й глухо загарчав. Та Еліза тихенько гукнула його на ім'я, і пес, давній її приятель і товариш дитячих забав, миттю завивав хвостом і рушив за нею, хоча, напевне, не міг збагнути своїм простацьким собачим розумом, що мала означати ця незвичайна нічна прогулянка. Скидалось на те, що його дуже бентежать сумніви щодо її потреби й доречності, бо він раз у раз спинявся і запитливо позирав то на Елізу, що неухильно простувала вперед, то на будинок, а тоді, немовби розваживши, що все гаразд, підтюпцем біг далі. Аж ось вони підійшли до віконця Томової хатини, і Еліза легенько постукала в шибку.

Того вечора молитовні збори в Томовій хатині затяглись допізна, і, хоч було вже десь за північ, ні він сам, ні його вірна подруга життя ще не спали.

— Ой, хто це там? — вигукнула тітонька Хлоя, скопивши з ліжка й квапливо відсуваючи завіску.— Гайгай, та це ж наша Ліззі! Ану, старий, хутенько вдягайся! А онде й Бруно коло неї тупцює... І з чого б то раптом?.. Зараз я їм відчиню.

Вона швидко відчинила двері, Том похапцем засвітив лосю свічку, і обое побачили змарніле обличчя й безтямні чорні очі втікачки.

— Ой лишенько! Та на тебе ж глянути страшно, Ліззі! Що з тобою таке? Може, занедужала?

— Дядечку Томе, тітонько Хлое, я іду звідси й забираю свого хлопчика. Наш пан продав його!

— Продав? — луною озвались обое, з жахом зводячи руки до неба.

— Атож, продав! — рішуче підтвердила Еліза.— Сьогодні ввечері я сховалась у комірчині біля покою пані й чула, як пан казав їй, що продав мого Гаррі і вас, дядечку Томе, обох продав торговцеві, і завтра той приїде вас забрати, а сам пан ще зранку десь подасться верхи.

Том слухав її, мов сновида, не спускаючи зведених догори рук і широко розплющивши очі. І лиш тоді, коли зміст Елізиних слів нарешті дійшов до його свідомості, він не те щоб сів, а майже звалився на старий стілець і важко зронив голову на коліна.

— Ой леле! — вигукнула тітонька Хлоя. — Та невже ж це правда? Чим він завинив, що хазяїн надумав його продати?

— Нічим він не завинив, не в тому річ. Хазяїн не хотів продавати, і пані теж... вона така добра... Я сама чула, як вона просила за нас. Та пан сказав, що нічого вже не можна вдіяти, що він заборгував тому чоловікові гроші і той має над ним владу... Мовляв, коли він не сплатить усього боргу, доведеться продати і маєток, і всіх людей і виїхати звідси. Він сам сказав, я чула, що коли не продати вас двох, то треба буде спродати все, — так притиснув їх той торговець! А ще він казав, що йому дуже прикро, а пані... о, ви б тільки послушали її!.. От уже хто справжнісінький ангел! Я знаю, що дуже погано мені отак її покинути, але інакше вчинити я не можу. Вона ж сама казала, що людська душа дорожча над усе, а мій хлопчик теж має душу, і хто знає, що спіткає малого, коли я дам забрати його від себе. Тож, мабуть, я чиню справедливо, а якщо й ні, то нехай мені простять, бо інакше я не можу!..

— А що, старий, — мовила тітонька Хлоя, — чом би й тобі не податися геть? Невже ти дождатимеш, поки тебе завезуть на пониззя, де негри конають з голоду й тяжкої праці? Та я б краще хоч зараз померла, аніж втрапити до того пекла! Час іще є, ото ж і йди разом з Ліззі — ти ж маєш дозвіл ходити вільно. Не гайся, ось я зараз позбираю твої речі.

Том поволі підвів голову, сумовито, але спокійно озирнувся довкола і сказав:

— Ні, я нікуди не піду. Нехай Еліза тікає — вона має на те право, і я не буду її відмовляти. Йй таки інакше не можна. Але ж ти чула, що вона сказала! Коли вже доконче мають продати або мене, або всіх наших людей і щоб усе тут пішло прахом, то нехай краще продадуть самого мене. Я можу знести своє лихо не гірше від інших, — докинув він, і з його міцних, широких грудей вихопився глухий звук — чи то стогін, чи тяжке зітхання. — Хазяїн завжди знаходив мене на місці, і так

Буде до кінця. Я ніколи не обманював його довіри, не користався своїми пільгами всупереч слову своєму й ніколи цього не зроблю. Краще поступитися мною одним, аніж пустити за вітром маєток і спродати всіх. Не треба парікати на хазяїна, Хлоє, він подбає про тебе й про наших бідолашних...

Том обернувся до грубого ліжка з кучерявими дитячими голівками, і голос його раптом урвався. Він похилився на спинку стільця і затулив обличчя своїми великими руками. Хрипкі й тяжкі ридання струшували його тіло, і буйні сльози капали з-поміж пальців на підлогу — такі самі сльози, шановний пане, які ви проливаєте над труною свого первістка, такі самі сльози, шановна пані, які течуть у вас із очей, коли ви чуєте передсмертний крик вашого дитинчати. Бо він людина, панове, і ви теж такі самі люди. Та й ви, шановна пані, хоч як пишно вберіться, проте й ви всього-на-всього жінка, і в тяжких життєвих злигоднях, у гіркому горі вас охоплює однакова туга!

— Слухайте,— мовила Еліза вже від порога,— я бачилася з чоловіком сьогодні перед вечором і ще не знала, що станеться таке лихо. Його довели до останньої межі, і він казав мені, що збирається тікати. То ви вже постарайтесь, якщо зможете, сповістити його про мене. Розкажіть йому, як я втекла і чому втекла. Скажіть, що я спробую дістатися до Канади. А ще передайте йому прощальне вітання, бо, може, ми ніколи більше й не побачимось...— Вона рвучко відвернулася і якусь хвилю стояла спиною до них. Тоді додала:— Гукніть Бруно до хати й зачиніть двері. Йому, бідоласі, зі мною не можна.

Ще кілька прощальних слів, нехитрі напутні побажання, сльози — і ось уже Еліза, пригорнувши до себе здивованого й переляканого хлопчика, нечутно вислизнула в темряву.

Розділ VI

ВИКРИТТЯ

Наступного ранку містер і місіс Шелбі прокинулись пізніше, ніж звичайно, бо ввечері довго не могли заснути після тієї тривалої розмови.

— Дивно, куди це запропастилась Еліза,— сказала місіс Шелбі після кількох марних спроб викликати по-коївку дзвінком.

Містер Шелбі стояв перед дзеркалом і гострив бритву. Саме в цю мить двері відчинились, і чорношкірий служка приніс йому гарячу воду голитися.

— Енді,— звеліла господиня,— постукай-но до Елізи й скажи, що я їй уже тричі дзвонила... Бідолашна! — тихо мовила вона сама до себе й зітхнула.

Енді хутко повернувся, витріщивши з подиву очі.

— Ой пані! Всі шухляди в Ліззі повисовувані, речі розкидані. Здається мені, чи не подалася вона геть!

Містер Шелбі і його дружина в одну мить збагнули, в чім річ.

— Вона здогадалась про все і втекла! — вигукнув містер Шелбі.

— Дяка богові! — озвалася його дружина.— Я дуже рада, якщо воно так.

— Жінко, не кажи дурниць! Адже коли це правда, я матиму неабиякі неприємності. Гейлі бачив, що я не хотів продавати хлопчика, ото ж він подумає, ніби я сам допоміг їм сховатись. А це вже зачіпає мою честь! — І містер Шелбі квапливо вийшов з кімнати.

Із чверть години в будинку чинилася страшенна метушня: лунали схвильовані вигуки, тупотіння ніг, грюкали двері, мигтіли білі, чорні й смагляві обличчя. Лиш одна людина, що могла навести світло на цю справу, не озивалась ні словом. То була головна куховарка, тітонька Хлоя. Її обличчя, завжди таке веселе, неначе запнула темна хмара, і вона мовчки смажила грінки до сніданку, ніби не чула й не бачила того, що діється навколо.

Трохи згодом з десяток малолітніх бісенят обліпили, мов та галич, бильця веранди, і кожному не терпілося першим повідомити заїжджого пана про його невдачу.

— Ото сказиться, щоб я так жив! — вигукнув Енді.

— А лаятись як буде! — докинув малий Джейк.

— Еге ж, лаятись він мастак,— обізвалася кучерява Менді.— Вчора я сама чула, коли вони обідали. Я сиділа в коморі, де пані держить великі глеки, і чула кожне слівце.

І Менді, яка тямилла в тому, що їй траплялось почувти, не більше від чорного кошеняти, прибрала дуже обізнаного вигляду й гордо походжала по веранді, забувши, що хоч вона й була тоді в коморі, проте міцно спала, скулившись між глеками.

Коли ж нарешті з'явився Гейлі, взутий у чоботи з острогами, всі кинулись до нього і, хапаючись одне перед одним, почали викладати прикру новину. Малі бісєнята не помилились у своїх сподіваннях, бо він і справді вибухнув такою несамовитою та вигадливою лайкою, що вони аж за боки хапались від захвату й гасали коло нього, спритно уникаючи його гарапника. А потім, зкинувши всі в один голос, з реготом повалилися на рудий дерник перед верандою і почали перекидатися й вищати з тієї великої радості.

— Доступитися б мені до цих клятих пащенят! — просичав Гейлі крізь зуби.

— Та вам до них не доступитися! — переможно гукнув Енді навздогін обмороченому торговцеві й скривив у нього за спиною кілька таких гримас, що їх неможливо описати.

— Слухайте, Шелбі, це ж чортзна-що! — промовив Гейлі, вскочивши до вітальні. — Кажуть, та дівка чкурнула геть зі своїм малим...

— Містєре Гейлі, тут моя дружина, — перепинив його містєр Шелбі.

— Даруйте, пані, — недбало вклоняючись, кинув Гейлі так само похмуро. — І все ж я мушу сказати те саме: це ні на що не схоже! Невже це правда, сер?

— Містєре Гейлі, — відказав господар, — коли ви хочете розмовляти зі мною, будьте ласкаві поводитись пристойно. Енді, візьми в пана капелюх і гарапник. Сідайте, містєре Гейлі... Так, шановний, хоч як мені прикро, але та жінка, чи то підслухавши нашу розмову, чи, може, дізнавшись про неї від когось іншого, забрала вночі свою дитину й пішла з дому.

— Мушу сказати, я сподівався чесного торгу, — буркнув Гейлі.

— Як звелите вас розуміти, шановний? — рвучко обернувся до нього містєр Шелбі. — Для того, хто ставить під сумнів мою чесність, я маю лиш одну відповідь.

Торговець знітився і пробурмотів:

— Та я кажу тільки, що страх як гірко ввіймати облизня, коли ведеш діло по справедливості.

— Містере Гейлі,— мовив господар,— коли б я не вважав, що ваша досада певною мірою виправдана, я нізачо не попустив би тієї безцеремонності, з якою ви вдерлися щойно до мого дому. Одначе мушу вам сказати, що, хоч як би все воно виглядало збоку, я не дозволю ніяких натяків на мою нібито причетність до найменшого обману в цій справі. Скажу навіть більше: я вважаю за свій обов'язок подати вам всіляку допомогу — кіньми, слугами тощо,— щоб ви могли віднайти свою власність. А тим часом, Гейлі,— додав він, раптом змінивши офіційно-холодний тон на звичайну свою щирю привітність,— найкраще, що ви можете зробити,— це погамувати гнів і поснідати з нами, а тоді ми поміркуюємо, що діяти далі.

Місіс Шелбі підвелась і сказала, що має деякі справи, а тому не зможе бути присутня за столом. Отож, доручивши одній поважній мулатці прислужувати панам при сніданні, вона вийшла з кімнати.

— Здається, ваша стара не дуже полюбляє мене, грішного,— озвався Гейлі, незграбно силкуючись держати себе запанібрата.

— Я не звик, щоб про мою дружину висловлювались так вільно,— сухо мовив містер Шелбі.

— Даруйте, то я просто пожартував,— відказав Гейлі, силуючись засміявшись.

— Жарти не завжди доречні,— зауважив містер Шелбі.

«Хай йому чорт, ач як він заговорив, коли я підписав ті папери! — пробурмотів Гейлі сам до себе.— Страх як заншався відучора!»

Напевне, звістка про падіння найвищого міністра двору не викликала б такого збурення, яке охопило Томових одноплемінців, коли вони дізналися про його сумну долю. По всьому маєтку тільки про це й говорили. Ні в домі, ні в полі ніхто не працював — усі лиш те й робили, що обговорювали новину та її гадані наслідки. А втеча Елізи — теж небувала в маєтку подія — ще дужче розпалювала загальні пристрасті.

Чорний Сем — так прозивали його всі, бо він був чи не втричі чорніший від будь-кого із своїх темношкірих товаришів,— зважував ту подію і с'як і так, прикидав її

на всі боки, і то з такими далекосяжними замірами щодо власного звеличення, які зробили б честь першому-ліпшому білому патріотові у Вашингтоні.

— Поганий той вітер, що нікуди не дме, це вже як є,— повчально промовив Сем, підсмикуючи на собі штани й дотепно припасовуючи до шлейки чималій цвях замість одірваного гудзика, дуже потішений цим своїм винаходом.— Атож, поганий вітер...— повторив він.— Ось Томові й урвалося. Ну то звісно, тепер є нагода для якогось іншого негра. А чом би й не для Сема, га? Том роз'їжджав собі по околиці в наваксованих чоботях і з перепусткою в кишени, мов хтозна-яка цяця. Та хіба він один на світі? Чому б Семові так не їздити? Ось що я хочу знати!..

— Гей, Семе!.. Семе! Хазяїн каже, щоб ти привів Білла й Джеррі! — гукнув Енді, перепиняючи Семів монолог.

— Ова! З якого б то дива, синку?

— Та хіба ж ти не знаєш, що Ліззі накивала п'ятами разом зі своїм малим?

— Розкажи своїй бабусі! — з невимовною зневагою відрубав Сем.— А я знав про це ще раніше від тебе. Сем має голову на в'язах, будь певен!

— Ну то хазяїн звелів мерщій сідлати Білла й Джеррі, і ми з тобою поїдемо з містером Гейлі її шукати.

— Оце діло! — мовив Сем.— Настав-таки час, що без Сема не обійтися. От тобі й Сем! Я не я буду, коли не зловлю її. Нехай хазяїн побачить, який путящий негр цей Сем!

— Слухай, Семе,— сказав Енді,— ти б поміркував, як воно все є. Хазяйка ж не хоче, щоб Ліззі зловили, то гляди, не перепало б тобі від неї!

— Отакої! — вигукнув Сем, витріщивши очі.— А ти ж звідки знаєш?

— Та я сам чув, як вона казала, оце щойно вращі, коли приніс хазяїнові воду голитися. Вона послала мене, щоб я подивився, чому це Ліззі не йде одягати її. А коли я сказав, що Ліззі ніде нема, то вона як підскочить і каже: «Дяка богові!» А хазяїн, мов навісний, до неї: «Жінко, ану не ляпай дурниць!» Але ж її однаково зверху буде! Хто-хто, а я таки знаю. Кажу ж тобі, стоятимеш за хазяйкою, то ніколи не прогадаєш.

Чорний Сем почував свою кучеряву чуприну, під якою, може, й не було надто великої мудрості, одначе не бракувало тієї кмітливості, яка так потрібна політикам усіх мастей і всіх країв, щоб знати, як то кажуть, звідки вітер дме: отож він спинився в тяжкій задумі й знову підсмикнув штани — то був у нього перевірений спосіб збудити свої розумові здібності.

— Ет, хіба добереш, що воно й до чого на цьому світі,— врешті озвався він.

Сем промовив це, як справжній філософ, із притиском на «цьому»,— так, наче він бачив хтозна-скільки різних світів і дійшов такого висновку після належних роздумів.

— А я, бач, був певен, що хазяйка ладна весь світ обшукати, аби тільки знайти нашу Ліззі,— замислено додав він.

— Воно-то так,— сказав Енді.— Та невже ти не бачиш нічого далі свого носа, чорний ти недотепо? Хазяйка ж не хоче, щоб той містер Гейлі забрав у Ліззі її хлопчиська,— ось у чому штука!

— Ова!— вигукнув Сем тим особливим тоном, що його може уявити собі лише той, хто чув, як розмовляють негри.

— Слухай-но, що я тобі ще скажу,— знову заговорив Енді.— Ішов би ти вже по коні, та хутчій, бо я оце чув, як хазяйка про тебе питалася. А ти стовбичиш тут і розп'ятуєш.

Сема враз наче вітром з місця змело, і незабаром він триумфально в'їхав на подвір'я, щодуху поганяючи Білла й Джеррі. Підлетівши чвалом до конов'язі, він на всьому скаку плигнув на землю і рвучко спинив коней, так що аж курява знялася. Прив'язаний там-таки кінь Гейлі, молодий гарячий жеребчик, злякано стелується і напнув повід.

— Еге, то ти полохливий? — мовив Сем, і на його чорному обличчі з'явилася чудна, недобра усмішка.— Ну стривай, ось я тебе погамаю.

Над копов'яззю широко розкинув свої віти величезний бук, і земля довкола була всіяна його колючими трикутними горішками. Взявши один такий горішок, Сем підступив до жеребчика й почав заспокійливо гладити його та плескати по шиї. Вдаючи, ніби поправляє сідло, він непомітно підсунув під нього колючий горі-

шок, і тепер досить було злегенька натиснути на сідло, щоб завдати болю чутливій тварині, не лишивши, проте, жодного помітного сліду чи подряпини.

— Отак! — сказав він, зводячи очі вгору і самовдоволено посміхаючись. — Тепер усе гаразд!

В ту ж мить на балконі з'явилася місіс Шелбі й знаком поманила його до себе. Сем рушив до неї з добре обміркованим наміром бути чемним та догідливим — точнісінько мов якийсь претендент на вільну посаду при королівському дворі чи в Білому домі¹.

— Де це ти так довго барився, Семе? Я ж посилала Енді поквалити тебе.

— Та що ви, пані! — озвався Сем. — Хіба ж їх отак враз і зловиш, ті коні! Вони ж забігли чортзна-куди, аж на нижнє пасовисько.

— Семе, скільки разів я тобі казала не згадувати за кожним словом чорта! Це недобре!

— От лихо! Геть-чисто забув. Більше не згадувати-му, хай йому чорт!

— Та ось же ти знову сказав «чорт»!

— Хіба? А, чорт... Цебто я ж зовсім не хотів...

— Треба бути уважнішим, Семе.

— Ось нехай я трохи віддихаюсь, пані, то вже говоритиму все як слід. Буду страх який поважний.

— А тепер, Семе, ти поїдеш з містером Гейлі, покажеш йому дорогу і щось там допоможеш. Бережи коней, Семе. Ти ж знаєш, Джеррі трохи накульгує ще від минулого тижня. То не дуже їх натужуй.

Останні слова місіс Шелбі проказала, стишивши голос і дуже промовисто.

— За мене будьте певні! — вигукнув Сем, значливо зводячи очі вгору. — Та хай мене чорти... Ой! Я незумисне!.. — раптом схаменувся він з таким кумедним виразом обличчя, що господиня мимохіть засміялася. — Я кажу, пані, за коней можете не турбуватись.

— Слухай, Енді, — мовив Сем, повернувшись до конов'язі під крислатим буком, — я нітрохи не здивувався б, якби коник отого пана зненацька почав вихати, тільки-но пан сяде в сідло. Ти ж знаєш, кінь — худобна поровлива! — І Сем лукаво тицьнув Енді в бік.

— Атож! — озвався Енді, вмить усе збагнувши.

---

¹ Резиденція і канцелярія президента США у Вашингтоні.

— Бачиш, Енді, хазяйка хоче вигадати на часі, це й дурневі видно. Ну, то я їй трохи допоможу. Щоб ти знав: якби всі оці коні ненароком забігли аж ген до отого гайка, то пан, мабуть, вирушив би не так уже й скоро. Енді гмукнув.

— Бачиш, Енді,— провадив далі Сем,— а коли й справді вийде так, що кінь того пана Гейлі раптом запоровиться, нам з тобою треба йому допомогти. То ми вже йому поможемо, будь певен!

І Сем з Енді позакидали голови і зайшлися нестримним сміхом, приляскуючи пальцями й дригаючи ногами в буйному захваті.

В цей час на веранді з'явився Гейлі. Випивши кілька чашок доброї кави, він трохи заспокоївся, навіть полагіднів і тепер був усміхнений та балакучий. Сем і Енді схопили в'язки пальмового листя, що правили їм за брилі, і гайнули до коней, «помагати панові».

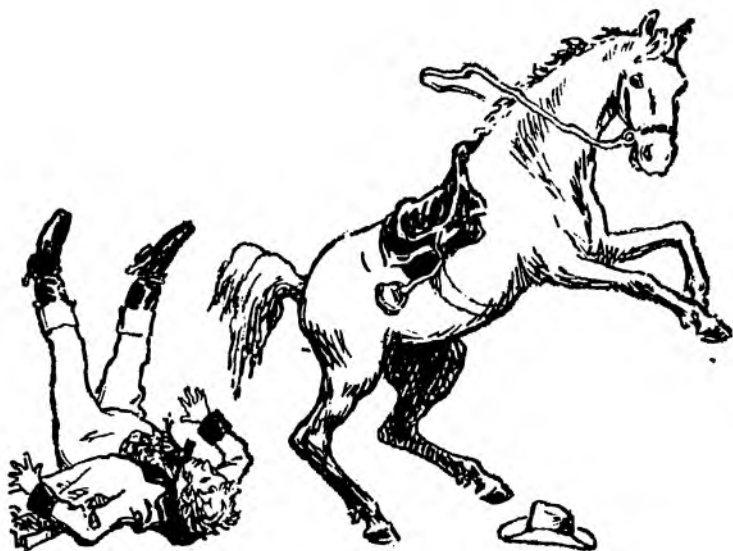
Пальмове листя в Сема на голові геть розшарпалось по краях і втратило будь-яку подібність до крисів бриля. Гострі кінці його зухвало стриміли на всі боки, і це надавало Семові незалежного та войовничого вигляду, як ото в тубільних вождів на островах Фіджі¹. Зате на брилі Енді ніяких крис зовсім не було, отож він хвацько наплюснув на себе куцого наголовка і дуже вдоволено озирнувся навколо, ніби хотів сказати: «А що, хіба поганий бриль?»

— Ану ворушіться, хлопці! — гукнув Гейлі.— Нам не можна гаяти час.

— Ваша правда, пане! — озвався Сем, віддаючи Гейлі повід його коня й піддержуючи стремено, тим часом як Енді відв'язував двох інших коней.

Тільки-но Гейлі торкнувся сідла, як норавлива тварина раптом вихонула задом і скинула свого хазяїна, та так, що він перелетів через її голову і простягнувся на м'якому висхлому моріжку. Сем пронизливо закричав і метнувся до повода, але спромігся лише черкнути коневі по очах колючими кінцями вищезгаданого пальмового листя, що аж ніяк не сприяло заспокоєнню його первів. Щосили рвонувшись геть, кінь повалив Сема додолу, кілька разів обурено форкнув, став дибки, а тоді поскакав аж на протилежний край галявини. Слідом за

¹ Фіджі — група островів у південній частині Тихого океану.

ним подалися й Білл та Джеррі, яких Енді, пам'ятаючи Семову настанову, не забарився пустити з припони і тепер підганяв моторошними вигуками.

Зчинилася неймовірна колотнеча. Сем і Енді бігали й репетували, з усіх боків валували собаки, а Майк, Моз, Менді, Фенні та інша дворова дрібнота обох статей ганяли наввипередки, плескали в долоні, несамовито зикали й верещали, прагнучи й собі чимось прислужитися.

Білому коникові Гейлі, прудкому й жвавому, як видно, дуже припала до душі вся та розвага, і він чимало потішався, раз у раз підпускаючи своїх переслідувачів зовсім близько; та коли його вже от-от мали схопити, він форкав, зривався з місця й підступно тікав геть між дерева, що росли по краях тієї великої, завширшки десь на півмилі¹, галяви. Однак Сем і на думці не мав ловити жодного з коней, доки сам не визнає того за потрібне, хоч збоку здавалося, ніби він докладає до цього просто-таки надлюдських зусиль. Так само як меч Річарда Левиного Серця² завжди зблискував у самій

¹ Англійська миля дорівнює 1609 метрів.

² Річард Левине Серце — англійський король Річард I (1157—1199), відомий своєю войовничістю й хоробрістю.

гущі бою, Семів бриль з пальмового листя миготів усюди, де виникала хоч найменша небезпека, що котрогось коня буде зловлено,— Сем стрімголов летів туди, що духу волаючи: «Ану хапай його, хапай!» — і кінь у ту ж мить пускався навітки.

Гейлі бігав сюди й туди, страшенно лаявся й тупотів ногами. Містер Шелбі, стоячи на балконі, марно вигукував якісь настанови, а місіс Шелбі сміялася, спостерігаючи весь той шарварок з вікна свого покою, і напевне догадувалась, звідки воно все пішло.

Нарешті десь перед полуднем Сем з виглядом переможця приїхав верхи на Джеррі, ведучи за повід коня Гейлі, боки якого лисніли від поту, але очі палали й ніздрі роздimalися: як видно, той волелюбний порив і досі не давав йому спокою.

— Зловив! — радісно сповістив Сем.— Коли б не я, вони б усі духу пустились, а я зловив!

— Де ж пак! — похмуро буркнув Гейлі.— Коли б не ти, нічого цього й не було б.

— Гріх вам таке казати, пане! — скрушно мовив Сем.— Та я ж так за ним ганявся, що аж піт очі заливає!

— Ну годі! — сказав Гейлі.— Через твою клятву дурість я згайнував майже три години. Тепер їдьмо, і щоб більше жодних штук!

— Та що ви, ласкавий пане! — докірливо заперечив Сем.— Мабуть, ви хочете всім нам віку вкоротити: і людям, і коням. Ми й так ледве на ногах стоїмо, і копії геть змилені. Ні-ні, пане, годі й думати про те, щоб вибратися до обіду. Та й коника вашого треба почистити — ви тільки гляньте, як він забрьохався. А тут іще Джеррі зовсім підупав на ноги. Наша пані нізачо не схоче отак нас пустити, це вже як є. Ось перепочинемо часнику, а тоді вже поїдемо ловити Ліззі. Вона не дуже прудконога, далеко не втече.

Місіс Шелбі, що стояла на веранді й на превелику свою втіху слухала ту розмову, вирішила й собі докинути слівце. Вона підійшла до Гейлі і, гречно поспівчавши йому з приводу тієї лихої пригоди, стала умовляти його пообідати, запевняючи, що стіл буде накрито зараз же.

Отож, зважаючи на всі обставини, Гейлі знехотя погодився і почвалав до вітальні, а Сем, скрививши йому

вслід таку гримасу, що її важко описати, повагом рушив з кіньми до стайні.

— Ти бачив його, Енді? Бачив? — спитав він, припинаючи коней. — Ото було подивитись, як він аж гопки скаче й лає нас на всі заставки! Чи я його не чув?! «Лайся, лайся, голубе, — думаю собі. — Хочеш мати свого коня, то пожди, доки я його зловлю!»

І Сем з Енді, прихилившись до стіни, вдоволено за-реготали.

— А побачив би ти, як він казився, коли я привів йому того коня! Та він би залюбки вбив мене, коли б міг, щоб я так жив! А я собі стою перед ним, мов те невинне ягнятко.

— Еге ж, я бачив, — сказав Енді. — Ти стріляний горобець, Семе, це правда!

— Та це вже як є, — погодився Сем. — А бачив ти нашу хазяйку, як вона стояла біля вікна й сміялася?

— Де там! Я так гасав за кіньми, що й світу білого не бачив, — відказав Енді.

— Слухай, Енді, — мовив Сем, неквапливо беручись чистити коника Гейлі, — я оце надбав собі таку, знаєш, звичку до постереження. Це дуже корисна звичка, Енді, і я раджу й тобі її набувати, поки ще молодий... Підніми-но йому задню ногу, Енді... Бачиш, Енді, отим-то й різняться між собою негри: один здатен постерігати, а другий — ні. Чи не я вгадав, чого хоче хазяйка? А вона ж не давала того взнаки. Вся річ у постереженні, Енді. А це, мабуть, такий уже в людини хист. Не в кожного він однаковий, та коли старанно вправлятися, можна чимало досягти.

— Якби я вранці не допоміг твоєму постереженню, то хтозна, чи був би ти тепер такий розумний, — озвався Енді.

— Енді, — сказав Сем, — ти ще молодий, але з тебе будуть люди, я певен. Я дуже ціную тебе, Енді, і не соромлюся часом перебрати від тебе якусь думку. Не можна нікого нехтувати, Енді, бо хоч який ти моторний, а все ж можеш десь та спіткнутись. А тепер, Енді, ходім до великого дому. Побий мене грім, коли хазяйка не звелить нагодувати нас як на свято.

БОРОТЬБА МАТЕРІ

Важко уявити собі людську істоту, самотнішу й нещаснішу за Елізу, коли вона зачинила за собою двері хатини дядька Тома.

Страх перед небезпекою, що спіткала її знедоленого чоловіка та малу дитину, змішувався в її свідомості з невизначним і болісним відчуттям ризику, на який вона пустилася, покинувши єдину домівку, що її знала за все своє життя, і втративши дружбу й опіку господині, яку вона так любила й шанувала. Адже вона розлучалася з усім, що було рідне їй від самого дитинства: з оселею, де вона виросла, з деревами, під якими гралася змалечку, з гаєм, де за кращих часів так часто гуляла вечорами зі своїм молодим чоловіком,— і тепер усе те, осяяне ясним холодним світлом зір, немовби дорікало їй і питало, куди ж це вона йде від такої домівки.

Та всі інші почуття переважала материнська любов, доведена мало не до безумства страшною небезпекою. Хлопчик був уже досить великий, щоб вільно йти самотужки, і за інших обставин Еліза тільки тримала б його за руку; але тепер вона здригалася від самої думки, що може випустити своє дитя з обіймів, і, квапливо простуючи далі, конвульсивно притискала його до грудей.

Стужавіла земля порипувала під ногами, і Еліза щоразу аж тремтіла від того звуку; кожен зірваний вітром листочок, кожна тремтлива тіль змушували її серце стискатись, і вона йшла дедалі швидше. Вона сама дивувалася, звідки в неї береться та сила: хлопчик видавався їй легким, мов пір'їнка, і за кожним спалахом страху вона відчувала новий приплив надприродної снаги, що несла її вперед.

О матері, коли б ото вашого Гаррі чи вашого Біллі мали завтра вранці забрати од вас і віддати нелюдові-торговцеві, коли б ви бачили того торговця на власні очі й знали, що купчу вже підписано і що вам залишаються лічені години від півночі до світанку, щоб урятуватись,— як тоді бігли б ви? Скільки миль пронесли б вас ноги за ті короткі нічні години, з любим ва-

шим дитинчам на руках, яке прихилило сонну голівку вам до плеча й довірливо обняло вас за шию ніжними рученятами?'

А хлопчик і справді спав. Спершу незвичне оточення і тривога не давали йому заснути, але мати так хапливо цитькала на нього за кожним звуком чи порухом, так умовляла сидіти тихо, щоб вона могла його врятувати, що зрештою він слухняно обняв її за шию і, вже поринаючи в сон, спитав:

— Мамуню, а поспати мені можна?

— Авжеж, мое серденько, спи собі, коли хочеш.

— А як я спатиму, мамуню, ти не віддаси мене тому дядькові?

— Ні! Нізачо в світі! — відказала мати, ще дужче побліднувши, і її великі темні очі спалахнули.

— Правда, не віддаси, мамуню?

— Правда, любий, правда! — мовила Еліза і сама злякалася свого голосу — таким він видався їй неприродним і чужим.

Хлопчик зронив обважнілу голівку їй на плече і незабаром заснув. Дотикання тих теплих рученят, легкий віддих, який Еліза відчувала на своїй шиї, немовби на-снажували її ходу. Йй здавалося, що від кожного дотику та поруху довірливо заснулої дитини в неї вливаються нові струмені сили. Така-то вже незборима влада духу над тілом, що за лихої години він здатен зробити м'язи й нерви сталевими, обертаючи і слабку людину на справжнього велета.

Околиці ферми, гай, чагарі — усе те, мов уві сні, промайнуло повз Елізу й лишилося позаду, а вона простувала собі далі, минаючи одне по одному знайомі місця, не відчуючи втоми, не спиняючись перепочити, аж поки рожевий світанок застав її за багато миль від тих місць, на великій дорозі.

Еліза не раз супроводила свою господиню, коли та вирушала навідати якихось родичів у невеликому містечку Т., на березі річки Огайо, тому вона добре знала ту дорогу. Дістатись туди і якось перебратися через річку — то було перше, що вона похапцем визначила собі за мету, коли надумала тікати. А там — нехай буде, що буде.

Коли на дорозі почали з'являтися запряжені кіньми візки, Еліза, чуття якої були загострені небезпекою, збагнула, що її кваллива хода й нестямний вигляд мо-

жуть викликати підозру. Тому вона спустила хлопчика на землю, поправила на собі одяг і пішла хоча й швидко, проте не настільки, щоб це привертало до неї увагу. У клуночку в неї були коржик та яблука, і тепер вони стали їй у пригоді, щоб змусувати малого швидше йти. Еліза котила яблуко перед собою, хлопчик пускався бігти за ним, і з допомогою цієї вигадки вони здолали ще одну милью.

Невдовзі вони підійшли до густого гайка, де дзюркотів прозорий струмочок. Хлопчик давно вже просив їсти й пити, тож Еліза перелізла разом з ним через огорожу і, примостившись за великою кам'яною брилою, щоб не видно було з дороги, дістала з клуночка йому поснідати. Хлопчик був здивований і засмучений тим, що вона сама нічого не їсть, та коли він обняв її за шийку і спробував упхнути їй у рота коржик, вона відчула, як до горла їй підступає давлючий клубок.

— Ні-ні, Гаррі, любчику мій, матуся не може їстись, поки не сховає тебе від біди! Нам треба йти далі... ще далі, аж поки дійдемо до річки.

І вона знову швидко вийшла на дорогу і знову рушила вперед, стримуючи себе, щоб її хода видавалась розміреною та неквапливою.

Тепер Еліза була за багато миль від тих місць, де її знали в обличчя. Та коли б і трапився дорогою хтось знайомий, вона подумала, що добре ім'я її господарів надто відоме, тож навряд щоб у ній запідозрили втікачку. До того ж і сама жінка, і її хлопчик мали досить світлу шкіру, і з першого погляду ніхто й не подумав би, що вони належать до кольорової раси, — ось чому вона сподівалася пройти непоміченою.

Отак собі міркуючи, Еліза десь над полудень спинилася біля чепурного фермерського будиночка, щоб перепочити й купити якоїсь їжі для себе та дитини. Тепер, коли небезпека віддалилася, її надлюдське нервово напруження трохи послабло, і вона відчула втому й голод.

Господиня, добродушна й балакуча жінка, була рада, що нагодилася жива душа, з якою можна поговорити; тож її цілком задовольнило Елізине пояснення, ніби вона вирушила погостювати тиждень у знайомих, які живуть неподалік. О, як би вона хотіла, щоб це справді було так!..

За годину перед заходом сонця Еліза підійшла до містечка Т.— зовсім зморена, із збитими ногами, одначе не занепала духом. Передусім вона поглянула на річку— адже там, на тому березі, була воля!¹

Стояла провесна, і річка кипіла й вирувала. Величезні крижини, важко перехилиючись, сунули за водою. Берег з боку Кентуккі химерно випинався далеко в річку, і крижані брили громадилися тут одна на одну й застрягали у вузькому закруті, перепиняючи дорогу кризі з верхів'я, і та крига стала на всю широчінь річки, утворивши щось ніби величезний хиткий пліт, який майже сягав кентуккійського берега.

Еліза на хвилюк спинилась, оглядаючи цю невеселу картину: вона одразу збагнула, що на пором тут нема чого й сподіватися, а тому рушила до невеличкого заїзду на березі, щоб розпитатися про перевіз.

Господиня поралась коло плити, заклопотана готуванням вечері. Почувши позад себе лагідний та сумний Елізин голос, вона обернулася з виделкою в руці.

— Вам чогось треба? — запитала вона.

— Чи нема тут якогось човна, щоб переправитись на той бік у Б.? — озвалась Еліза.

— Де там! — відказала жінка.— Човном тепер не переїхати.

Страх і розпач, що відбилися на Елізиному обличчі, вразили господиню, і вона запитала:

— Вам так треба на той берег? Хтось занедужав? Я бачу, ви дуже стривожені.

— Моїй дитині загрожує велика небезпека,— сказала Еліза.— Я дізналася про це тільки вчора ввечері і пройшла чималу дорогу, щоб потрапити на пором.

— От біда! — мовила жінка, враз пройнявшись материнським співчуттям.— Так мені вас жаль... Соломоне! — гукнула вона у вікно до невеликої хатини на задвірку.

У дверях з'явився чоловік у шкіряному фартусі, з брудніючими руками.

— Слухай, Соломоне,— мовила до нього жінка,— той чоловік повезе сьогодні вантаж через річку?

---

¹ Річка Огайо, ліва притока Міссісіпі, правила за кордон між рабовласницьким штатом Кентуккі та «вільним» штатом Огайо.

— Він казав, спробує, якщо можна буде переїхати,— відповів Соломон.

— Тут є один, що має сьогодні ввечері переправити дещо на той бік, як не злякається,— пояснила господиня.— Він прийде сюди вечеряти. То ви посидьте, почекайте його... Ач який гарненький хлопчик! — додала вона, простягаючи малому коржика.

Та хлопчина, зовсім знеможений, аж плакав з утоми.

— Бідолаха! Він не звик так багато ходити, а я його весь час підганяла,— мовила Еліза.

— Ну, то покладіть його отут,— сказала господиня, відчиняючи двері до маленької спальні, де стояло зручне ліжко.

Еліза поклала змореного хлопчика на ліжко і тримала його рученята в своїх, доки він заснув. Та для неї спочинку не було. Її вогнем пекла думка про переслідувачів, і вона втупила тужливий погляд на збурену, неспокійну річку, що пролягла між нею та жаданою волею.

Тут ми її на час і залишимо, щоб побачити, що роблять її переслідувачі.

Хоч місіс Шелбі обіцяла, що обід буде подано зараз же, проте скоро з'ясувалося — і то вже вкотре, — що слово куди прудкіше від діла. Отож, незважаючи на наказ господині, вголос даний у присутності містера Гейлі і переказаний тітоньці Хлої принаймні півдесятком юних посланців, та високоповажна особа лише сердито пирхнула, покрутила головою і знову взялася до роботи з надзвичайною статечністю й неквапливістю.

Не знати чому, але вся челядь була переконана, що зайве зволікання не завдасть господині великої прикраси. Аж подив бере, скільки враз нагодилося всяких причин, щоб затягти справу. Один безталанний невдаха примудрився перекинути підливу, і довелось готувати її наново, з усією належною увагою та ретельністю. Тітонька Хлоя прискіпувалась до найменших дрібниць і на всі запити коротко відказувала: вона, мовляв, не подасть на стіл сиру підливу з тієї причини, що когось там треба когось ловити. Ще один грішник перекинув відро з водою і мусив знову тюпати до криниці, а інший, в свою чергу, упустив на підлогу масло. Час від часу в кухні з'являвся якийсь вісник і хихочучи по-

відомляв, що містер Гейлі «такий сердитий, аж на стільці ніяк не всидить, і тільки те й робить, що бігає то до вікна, то до дверей».

— Хай побігає! — обурено мовила тітонька Хлоя. — Ще не те йому буде, коли не схаменеться. Ось прийде його остання година, то побачимо, якої він тоді заспіває.

— Не минути йому пекла, щоб я так жив, — сказав малий Джейк.

— Та й по заслугі! — похмуро докинула тітонька Хлоя. — Він же стільки душ людських занাপастив, що й не злічити! — І вона високо піднесла руку з виделкою.

Усі в кухні дуже шанували тітоньку Хлою і пильно дослухалися до кожного її слова. Отож і тепер, коли обід нарешті понесли до їдальні, кухонна челядь мала хвилину дозвілля погомоніти з нею і послухати, що вона скаже.

— Він горітиме в пеклі цілу вічність, правда ж? — спитав Енді.

— Ото б мені подивитись на нього! — докинув малий Джейк.

— Діти!.. — раптом пролунав голос, і всі здригнулися.

То був дядько Том. Він тихо зайшов до кухні й стояв у дверях, слухаючи їхню балачку.

— Діти, — сказав він. — Ви самі не тямите, що кажете. Вічність — то страшне слово, жах навіть подумати. Не можна бажати вічної муки ні одній живій істоті.

— А ми й не бажаємо нікому, крім торговців людьми, — озвався Енді. — Їм же всі цього бажають, тим проклятим лиходіям.

— Чи не волає проти них сама природа! — вигукнула тітонька Хлоя. — Хто ж, як не вони, одривають немовлят від материнських грудей! Хто, як не вони, забирають і продають малих діточок, що заходяться плачем і чіпляються за материну спідницю! Хто, як не вони, розлучають жінок з чоловіками, дарма що така розлука страшніша від смерті! — промовляла вона крізь сльози. — Та чи мучить їх хоч трішечки совість? Де там! Вони п'ють собі, смалять сигари, а до всього іншого їм байдужісінько! Та коли вже їх чорти не вхоплять, го

на що ті чорти й годні?! — І тітонька Хлоя, затуливши обличчя подолом картатого фартуха, гірко заплакала...

— Я радий, що хазяїн не поїхав сьогодні зранку, як намірявся, — сказав Том. — Від цього мені було б куди важче на серці, ніж від того, що він мене продав. Йому воно, може, й нічого, а мені б таки добре краялось серце. Я ж знаю хазяїна змалечку. Та оце бачив його, і тепер мені легше змиритися із своєю недолею. Хазяїн не мав іншої ради, він вирішив правильно. От боюся тільки, що без мене все тут піде шкереберть. Хазяїн не вгледить за всім, як я, не дійде до кожної дрібниці. А слуги в нас хоч і добрі, проте страшенно безтурботні. Ось що мене непокоїть.

У цей час задзеленчав дзвоник, і Тома покликали до вітальні.

— Томе, — лагідно сказав йому господар, — я хочу, щоб ти знав: я поручився за тебе перед цим паном, і якщо тебе не буде на місці, коли ти йому знадобишся, мені доведеться заплатити йому тисячу доларів. Сьогодні він їде у своїх справах, і ти маєш цілий день вільний. Можеш піти собі куди хочеш, друже.

— Дякую, хазяїне, — мовив Том.

— Але добре затям собі це попередження, — докинув торговець, — і не здумай підвести свого пана. Від вас, чорношкірих, тільки того й сподівайся. Якщо ти десь подінешся, я йому й цента не подарую. Коли б він послухав моєї ради, то не довіряв би жодному з вас, бо всі ви ладні вислизнути з рук, мов ті вугрі.

— Хазяїне, — мовив Том, випростуючись, — мені було якраз вісім років, коли стара господиня поклала вас мені на руки, а вам тоді ще й року не минуло. «Оце, Томе, — каже вона до мене, — буде твій молодий хазяїн. Пильно бережи його». То я вас питаю, хазяїне: чи підводив я вас коли-небудь, чи не послухався хоч раз вашого слова!

Містер Шелбі був щиро зворушений, і на очі йому навернулися сльози.

— Мій вірний друже, — відказав він, — усе це правда, і коли б моя воля, я не продав би тебе нізащо в світі.

— І даю тобі моє слово, — докинула місіс Шелбі, — що як тільки буде змога, ми одразу ж викупимо тебе. Дуже прошу вас, шановний, — обернулась вона до Гей-

лі,— запам'ятайте, кому ви його продасте, і повідомте мене, хто його новий хазяїн.

— За мене будьте певні,— відповів торговець.— Може, десь за рік я й сам привезу його сюди цілого та здорового і продам вам назад.

— Тоді я сама вестиму торг, і ви не прогадаєте,— сказала місіс Шелбі.

— Та звісно,— мовив торговець.— Мені ж однаково, чи то збувати їх за водою, чи проти води,— тільки б мати з того зиск. Сякий-такий прожиток — оце і все, що мені треба, пані, та, мабуть, і кожен цього хоче.

Містерові й місіс Шелбі аж з душі вернуло від його панібратського тону, проте обоє добре розуміли, що треба стримувати свої почуття. Чим нахабніший і брутальніший ставав торговець, тим дужче боялася місіс Шелбі за Елізу та її хлопчика, вона жахалася від самої думки, що вони можуть потрапити до рук торговця, і, певна річ, тим охочіш вдавалася до всіляких жіпочих хитрощів, щоб відвернути його від погоні. Отож вона приязно усміхалася, підтакувала йому, невимушено щебетала і старалася як могла, щоб непомітно затримати його якнайдовше.

О другій годині Сем і Енді привели у двір коней, відпочилих після вранішньої пробіжки.

Ситий обід надихнув Сема на нові подвиги, і тепер його аж роздимало з ревності та догідливого завзяття. Тільки-но вгледівши Гейлі, що вийшов надвір, він став велемовно вихвалитися перед Енді: мовляв, тепер, коли він сам узявся до цієї справи, їм напевне поталанить.

— А собак у вашого пана нема? — спитав Гейлі, збираючись сісти на коня.

— Ого, ціла зграя! — радісно вигукнув Сем.— Онде Бруно — це ж такий гавкун! Та й ще хтозна-скільки всіляких собак є, чи не в кожного негра.

— Тьху! — сказав Гейлі і згадав тих собак таким словом, що Сем тільки пробурмотів:

— Та чого ж би їх отак лаяти...

— Я питаю, чи не держить ваш пан таких собак, щоб ловити негрів. Та де ж би то — звісно, що не держить.

Сем чудово розумів, про що йдеться, але й далі вдавав із себе простодушного.

— Наші собаки всі мають гострий нюх. Як на мене, таких вам і треба, от хіба тільки незвичні вони до ловів.

А так собаки добрячі й до всього здібні, коли їх навчити. Гей, Бруно! — гукнув він і свиснув до величезного ньюфаундленда, що важким вистрибом подався до них.

— А нехай тобі чорт! — вилаявся Гейлі, скочивши в сідло. — Ану хутчій залазь на коня!

Сідаючи на коня, Сем примудрився мимохідь лоскотнути Енді, і той залився сміхом. Гейлі розлючено замахнувся на нього гарапником.

— Дивуюсь я з тебе, Енді, — дуже серйозно промовив Сем. — Тут така поважна справа, Енді, а тобі все смішки. Хіба ж так треба помагати панові?

— Поїдемо навпростець до річки, — рішуче сказав Гейлі, коли вони виїхали з маєтку. — Знаю я їхні звичаї: мерщій на той берег!

— Атож, — озвався Сем, — це вже як є. Пан Гейлі наче у воду дивиться. Та до річки дві дороги — є пряма, а є бічна. То котрою пан зволить їхати?

Енді здивовано зиркнув на Сема, дуже вражений цим новим географічним відкриттям, одначе й собі любісінько заходився розводитись про ті дві дороги.

— Звісно, як на мене, — сказав Сем, — то Ліззі ма-ла б піти бічною дорогою, бо там менше ходить людей.

Гейлі був стріляний горобець і вважав, що його так просто не обдуриш, проте й він схилився до такої думки.

— Вам тільки повір, брехуни ви бісові! — замислено мовив він по хвилі роздуму.

Серйозний і заклопотаний тон, яким були сказані ці слова, так насмішив Енді, що він, трохи відставши, аж затрусився з реготу і мало не падав з коня, тим часом як Семове обличчя зберігало вираз цілковитої серйозності.

— Авжеж, — докинув він, — як пан скаже, так і буде. Коли панова воля, можна поїхати й прямою дорогою, нам воно байдуже. Та я й сам оце подумав, що пряма дорога напевне краща.

— Ну звісно ж, вона подалась безлюдною дорогою, — промовив Гейлі, міркуючи вголос і пускаючи повз вуха Семові слова.

— Ой, не кажіть, — озвався Сем. — Від тих жінок ніколи не знаєш, чого сподіватися. Ти собі міркуєш, що вони вчинять так, а вони здебільшого чинять якраз навпаки. Така вже їхня вдача. Отож, коли гадаєш, що вони пішли одною дорогою, сам іди другою, і там їх неодмінно заскочиш. І як я собі гадаю, що Ліззі гайнула

путівцем, то нам таки доконче треба податися великою дорогою.

Це глибокодумне зауваження щодо природи жіноцтва, як видно, не дуже переконало Гейлі на користь великої дороги, і він рішуче заявив, що поїде путівцем, а тоді спитав Сема, коли вони туди дістануться.

— Та тут недалечко,— відказав Сем, крадькома підморгуючи до Енді, а тоді поважно додав: — От тільки я подумав добре і тепер зовсім уже певен, що нам не слід туди їхати. Я ж ніколи й не був на тій дорозі. Вона там така безлюдна, що ми ще, гляди, заблукаємо і заїдемо хтозна-куди.

— І все ж,— сказав Гейлі,— я поїду цією дорогою.

— А ще, пригадую, колись я чув, що десь біля струмка путівець увесь перегороджений. Правда ж, Енді?

Енді не знав напевне; він, мовляв, лише чув від інших про ту дорогу, а сам ніколи нею не їздив. Одне слово, нічого сказати він не може.

Гейлі, який звик до брехні і з двох певних вигадок завжди обирав імовірнішу, розважив, що все говорить на користь того путівця. Він гадав, що спершу Сем прохопився про нього ненароком, а тепер схаменувся і відчайдушно бреше, щоб відвернути небезпеку від Елізи.

Отож, коли Сем нарешті показав йому ту дорогу, він швидко поскакав уперед. Сем і Енді подалися за ним.

То була справді дорога, що колись давно вела до річки, але вже багато років, відтоді як проклали новий шлях, нею ніхто не їздив. Десь із годнну там можна було вільно їхати верхи, а далі шлях перетинали фермерські будівлі та паркани. Сем добре знав про це; що ж до Енді, то він і не чув про ту дорогу — так давно вона занедбана. Отож він їхав собі покірливо й сумирно, лише вряди-годи голосно нарікаючи на те, що дорога «достобіса нерівна», як на хвору ногу його Джеррі.

— Ану годі вже! — обізвався Гейлі. — Знаю я ваші штуки. Хоч би що ви базікали, а я з цієї дороги не зверну. То ви мені замовкніть!

— Панові краще знати, якою дорогою їхати,— слухняно мовив Сем і водночас так значливо підморгнув до Енді, що той насилу стримав регіт.

Сем був у чудовому гуморі. Вдаючи, ніби пильно вдивляється перед себе, він раз по раз щось вигукував: то йому ввижалася десь на далекому пагорбі «жіноча

голова», то він обертався до Енді, питаючись, «чи то не Ліззі отам в уголовинці»,— і щоразу це траплялося в таких незручних місцях дороги, де ніяк не випадало поганяти швидше, тож Гейлі весь час аж нетямився з люті.

Проїхавши близько години тією дорогою, вершники спустилися з узгірка і на всьому скаку вперлися просто в садибу якогось заможного фермера. Навколо не видно було ані душі живої— всі працювали в полі,— та досить було одного погляду на велику стодолу, яка перетинала дорогу, щоб збагнути: далі їхати нема куди.

— А що я казав панові! — вигукнув Сем, вдаючи невинно ображеного.— Де ж би то приїжджій людині знати місцевість краще від хлопця, що тут-таки народився й виріс!

— Ах ти ж бісова душа! — вилаявся Гейлі.— То ти все знав наперед!

— Хіба ж я не казав вам, що знаю? Та ви мені не повірили. Я ж казав, що все тут перегороджено і що нам не проїхати. Осьде й Енді чув.

Істина була надто очевидна, і торговець, не маючи чим заперечити, мусив прикусити язика. Всі трое повернули назад і поїхали шукати пряму дорогу.

Через усі ті затримки вершники дісталися до прибережного містечка аж тоді, коли Елізин хлопчик уже чи не з годину спав у тамтешньому заїзді. Еліза стояла біля вікна й дивилася в інший бік, та Семові гострі очі помітили її ще здаля. Гейлі й Енді їхали трохи позаду. Одначе і в цю критичну мить Сем не розгубився: удавши, ніби в нього з голови здуло бриль, він голосно зойкнув, і Еліза злякано відсахнулась. Вершники чвалом промчали повз вікно і спинилися біля передніх дверей.

Елізі здалося, що за одну ту хвилину вона прожила тисячу життів. Кімнатка, в якій вона була, мала ще одні двері, що виходили до річки. Еліза схопила дитину і чимдуж збігла з ганку. Торговець побачив її лише тоді, коли вона вже зникала за прибережним схилом. Він зіскочив з коня і, голосно гукнувши до Сема й Енді, кинувся за нею, мов хорт за оленицею. Не тямлячи себе з жаху, Еліза мчала вперед, ледь торкаючись ногами землі, і за мить була вже біля самої води. Погоня наступала їй на п'яти. Вся напружившись у відчайдушному пориванні, вона дико вереснула і за одним стриб-

ком перелетіла через каламутний потік, що вирував між берегом і кригою. То був шалений стрибок, можливий лише в нападі безумства чи розпачу. Гейлі, Сем і Енді аж скрикнули і мимоволі затулили обличчя руками.

Величезна зеленкувата крижина, на яку скочила Еліза, нахилилась і затріщала, та вона не затрималась на ній ані миті. З відчайдушним криком, гнана страхом і розпачем, вона перестрибувала з крижини на крижину, — спотикалася, мало не падала, ковзалась і знову зводилась на рівні ноги!.. Черевики злетіли в неї з ніг, від панчіх zostалися самі клапти, за кожним скоком на кризі лишалися криваві сліди, та вона нічого того не бачила, нічого не відчувала, аж доки перед її очима невиразно, мов уві сні, забовванів протилежний берег, і якийсь чоловік допоміг їй вийти на суходіл.

— Ну й хоробра ж ти, дівчино, хоч я й не знаю, хто ти! — захоплено мовив він.

Еліза впізнала його: той чоловік мав ферму в сусідстві з її колишньою домівкою.

— Ой містере Сімс! Рятуйте мене, благаю вас, рятуйте! Сховайте мене десь! — вигукнула вона.

— Овва, що я бачу! — здивувався чоловік. — Та це ж дівчина з маєтку Шелбі!

— Моя дитина... оцей хлопчик... Паї продав його!.. Онде його новий хазяїн, — промовила Еліза, показуючи на кентуккійський берег. — О містере Сімс, ви теж маєте синочка...

— Еге ж, маю, — відказав чоловік, грубуватолігідно тягнувши її на кру-

тий берег. — До того ж ти справді хоробра дівчина. А мені такі до душі.

Коли вони вибрались нагору, чоловік спинився.

— Я б залюбки допоміг тобі, — сказав він, — та не маю де тебе прихистити. Найбільше, що я можу, це порадити тобі піти отуди... — І він показав на великий білий будинок, що стояв окремо від інших на головній вулиці містечка. — Іди туди, там живуть добрі люди. Нічого не бійся, вони тобі допоможуть — їм це не первина.

— Не знаю, як вам і дякувати, — зворушено мовила Еліза.

— Та пусте, нема за що, — відказав чоловік. — Нічого я такого не зробив.

— І дуже вас прошу, пане, не кажіть про мене нікому!

— Як тобі не сором, дівчино! За кого ти мене маєш? Певно, що не скажу, — відповів чоловік. — А тепер іди собі. Ти славно, розумна дівчина. Так, ти заслужила свою волю, отож матимеш її.

Еліза притиснула до

грудей дитину і швидкою впевненою ходою рушила вперед. Чоловік стояв і дивився їй услід.

— Певно, Шелбі сказав би, що сусідові так чинити негоже, але що я мав діяти? — мовив він сам до себе. — Ну, то нехай і він одплатить мені тим самим, як заступає десь котру з моїх негритянок. Не можу я бачити, як тих нещасних переслідують з хортами, а вже щоб цькувати їх самому, то нізащо в світі. Та й з якої б то речі я мав ловити чужих невірників?..

Отак міркував собі той небагатий і простосердий кентуккієць, що не дуже знався на законах своєї країни і через те вчинив так, як підказало йому сумління. Коли б він був багатший та освіченіший, то, мабуть, вчинив би інакше.

Тим часом Гейлі, зовсім ошелешений, спостерігав усю ту сцену, аж поки Еліза зникла з очей на високому протилежному березі. Тоді він обернувся і запитливо подивився на Сема й Енді.

— Оце тобі маеш! — мовив Сем.

— Не дівка, а справжній гаспид, — сказав Гейлі. — Стрибала, мов та дика кішка!

— Та вже ж, — пробурмотів Сем, чухаючи потилицю. — Надіюсь, пан не загадає і нам пуститися тою дорогою. Бо, як правду казати, мені воно не світить, аж ніяк! — І Сем голосно пирхнув.

— То ти ще й смієшся! — гримнув на нього торговець.

— Нехай пан мені дарує, бо несила вже терпіти, — озвався Сем, даючи нарешті волю довго тамованому захвату. — Вона ж так кумедно стрибала по тих крижинах — плиг!... скік!.. А крига — хрясь! А вона знову — плиг!.. льоп!.. Ото була чудасія!

І Сем з Енді зареготали так, що їм аж сльози з очей покотилися.

— Ось ви мені зараз на кутні засмієтесь! — люто вигукнув торговець, заміряючись на них гарапником.

Та вони спритно ухилилися, з криком збігли нагору і, перш ніж Гейлі кинувся за ними, скочили на коней.

— Бувайте здорові, ласкавий пане! — дуже поважно промовив Сем. — Мабуть, хазяйка вже хтозна-як тривожиться за Джеррі. А панові Гейлі ми однаково більше не потрібні. Хазяйка не подарувала б нам, коли б ми

погнали наших коней на отой місток, яким подалася Ліззі!

Він жартівливо тицьнув Енді в бік, і обидва швидко поскакали геть; лиш перекоти їхнього сміху долинули здаля за вітром.

Розділ VIII

ВТЕЧА

Коли Еліза скінчила свій одчайдушний перехід через річку, надворі вже смерклося. Огорнута сірою надвечірньою імлою, що поволі здіймалася з-над води, вона зникла на високому березі, і бурхливий потік, захряслий крижаними брилами, надійно заступив дорогу її переслідувачам. Отож розлюченому Гейлі довелось повернутися до прибережного заїзду, щоб розміркувати, як йому діяти далі. Господиня відчинила перед ним двері до невеличкої вітальні з грубим килимком на підлозі, де стояв стіл, засланий лискучою чорною клейонкою, і кілька дерев'яних стільців з високими спинками. Камінну полицю, під якою ледь жевріло курне вогнище, прикрашали яскраво розмальовані гіпсові фігурки. Перед каміном незграбно тулився довгий твердий ослін, і Гейлі важко сів на нього, заглиблений у свої невеселі думи про марність людських сподівань та зрадливість долі.

— І на якого біса мені здався той малий шмаркач! — промовив він сам до себе. — Оце вскочив я в халепу, хай йому абищо!..

І, щоб дати якусь полегкість душі, він заходився обкладати себе такою вигадливою лайкою, що ми, хоч і маємо всі підстави вважати ті вислови за цілком справедливі, змушені випустити їх з міркувань пристойності.

Раптом увагу Гейлі привернув гучний та різкий чоловічий голос. Він належав прибульцеві, що, як видно, саме злазив з коня перед дверима заїзду. Гейлі метнувся до вікна.

— Побий мене грім! Та й недарма ж люди вірять у провидіння! — зраділо вигукнув він. — Це ж не хто інший, як Том Локер!

Гейлі швидко подався за двері.

Біля прилавка в кутку великої кімнати стояв міцно збитий, кремезний чолов'яга, на всі шість футів заввишки та й завширшки чималий. На ньому була куртка з буйволячої шкіри, вивернутої шерстю назовні, що надавала йому дикого й страхотливого вигляду, цілком відповідного до всієї його подобі. Кожна риса його грубого обличчя виказувала в ньому людину до краю брутальну й жорстоку. Якщо читач здатен уявити собі величезного бульдога, що розгулює на двох ногах у куртці та капелюсі, він матиме точне зображення цього чоловіка.

З ним був подорожній товариш, що мало не з усіх поглядів являв собою цілковиту його протилежність. Той низенький на зріст хирлявий чоловічок, верткий і вкрадливий у поведженні, наче кіт, мав пронизуваті чорні очиці, що немовби весь час пантрували мишу, та й з дрібного його обличчя ні на мить не сходив сторожкий вираз. Його довгий тонкий ніс випинався так, ніби хотів доскіпатись до основ усього сущого, ріденьке чорне волосся було гладенько прилизане, а всі рухи й манери свідчили про хитру та помірковану вдачу.

Височенний здоровань налив собі півсклянки віскі і, ні слова не кажучи, вихилив за одним духом. Його хирлявий супутник звівся навшпиньки, покрутив головою, неначе пригнувався до пляшок, що рядком стояли на прилавку, і аж тоді, по доброму роздумі, тоненьким тремтливим голосом замовив собі м'ятної настоянки. Коли йому подали склянку, він пильно обдивився її, видимо вдоволений своїм вибором, а тоді взявся помалу, не кваплячись, сьорбати напій.

— Ну хто б міг подумати, що мені так пощастить! Гей, Локере, як ся маєш? — обізвався Гейлі, виходячи наперед і простягаючи руку здорованеві.

— Сто чортів! — почув він гречну відповідь. — Яким вітром тебе сюди занесло, Гейлі?

Чоловічок із сторожкими очицями — його звали Меркс — ураз облишив своє питво і, витягнувши шию, з цікавістю втупив очі у нову людину, як ото, бува, кіт не зводить погляду з сухого листочка, що стріпується од вітру, або ще з якоїсь уявної здобичі.

— Слухай, Томе, це ж просто щастя, що я тебе зустрів! Я вклепався в бісову халепу, і ти повинен мені допомогти.

— Та вже звісно! — буркнув його чемний приятель.— Коли ти радий когось бачити, то вже так і знай, що тобі чогось треба. Ну, що там у тебе?

— А це з тобою приятель? — спитав Гейлі, недовірко позирнувши на Меркса.— Чи, може, компаньйон?

— Еге ж, ти вгадав. Гей, Мерксе! Це той один, що ми з ним разом промишляли в Натчезі.

— Радий познайомитись,— озвався Меркс, простягаючи руку, довгу й кощаву, мов вороняча лапа.— То це ви і є містер Гейлі?

— Я самий, голубе,— відказав Гейлі.— А тепер, панове, коли вже ми так щасливо зустрілись, ходімо в ту кімнату, і я вас трохи почастую. Гей ти, старий телепню! — гукнув він до чоловіка за прилавком.— Ану подай нам гарячої води, цукру, сигар і добрячу міру справжнього пнтва, щоб було чим душу звеселити!

І ось уже у вітальні засвічено свічки, роздмухано вогонь у каміні, і вся доброчесна трійця сіла коло столу, заставленого згаданими вище речами, що сприяють приятельській балачці.

Гейлі заходився зворушливо розповідати про свою лиху пригоду. Локер замовк і слухав його з похмурою увагою. Меркс, що весь час заклопотано крутився на стільці, готуючи якийсь особливий, тільки йому відомий пунш, вряди-годи підводив голову од склянки й мало не тицяв своїм гострим носом і підборіддям у самісіньке обличчя Гейлі — так зацікавила його торговцева розповідь. А коли вона дійшла кінця, його, як видно, охопив справжній захват, бо плечі й боки в нього затрусились, а тонкі уста розтяглись у радісній усмішці.

— То виходить, вас пошили в дурні? — спитав він.— Хе-хе-хе! Оце-то штука!

— З цією бісовою дітворою в нашому ділі сама лиш морока,— скрушно мовив Гейлі.

— От якби вивести таку породу жінок, що не вболівали б за своїх дітлахів! — сказав Меркс.— Як на мене, то це був би чи не найбільший новочасний здобуток.— І він перший тоненько засміявся з власного жарту.

— Атож,— озвався Гейлі.— Не збагну я цього, та й годі. Як подумаєш, скільки клопоту вони мають з тією малечею, то їм би тільки радіти, що здихались її. Та де там! І чим нікчемніший той вилупок, чим більше з ним мороки, тим дужче вони за нього чіпляються.

— Ваша правда, містере Гейлі,— сказав Меркс.— Посуньте-но до мене воду... Атож, сер, усе, про що ви кажете, я не раз відчув на собі, та, мабуть, і кожен з нас це відчув. Було колись, як я ще торгував; купив я одну негритьянку — гожу, при тілі, та й до роботи беручку. А в неї було дитинча, таке вже там нещасне — чи то воно горbate, чи то кривобоке, чи ще хтозна-яке. То я взяв та й віддав його одному чоловікові, щоб той спробував заробити на ньому хоч що-небудь, бо дістав же його задурно. Я й гадки не мав, що це їй дошкулить, та ви б побачили, яку бучу вона зчинила! І знаєте, я аж подумав тоді: чи не того вона так за ним побивається, що воно отаке кволе та немічне й ніколи не давало їй спокою? Вона ж не прикидалася, ні,— вона криком кричала, никала, мов та причинна, по всіх закутках, не наче зосталась одним-одна в світі. Ото була чудасія! Не збагнеш цих жінок, та й годі!

— Еге ж, отак і мені раз було,— обізвався Гейлі.— Минулого літа купив я в пониззі Червоної річки молоду жінку з гарним на вигляд хлопчиськом. Очі в нього блищали не гірше за ваші. Та коли придивився, бачу — він сліпий. Геть сліпий, щоб я так жив! Ну, то я собі, звісно, розміркував, що треба б його швидше здихатись, та й без зайвих слів любісінько проміняв на барильце віскі. Пішли забрати його від матері, та де там! Вона як визвіриться — ну точнісінько тигриця. А ми ще не знялись тоді з якоря, і я не встиг закувати свій новий гурт. Отож вона плиг на паку бавовни, хап у котрогось матроса ножа, і от вірте мені на слові — в першу мить усі так і позадкували. Та потім вона побачила, що однаково нічого не вдіє, обернулася і шубовсть униз головою в річку разом зі своїм малим — тільки бульбашки за ними пішли.

— Тьху! — буркнув Том Локер, що слухав обидві історії, не приховуючи своєї зневаги.— Дурні ви йолопи, ось що я вам скажу! Мої негритьянки таких фіглів не виробляють, будьте певні!

— Справді? А як же ви з ними ладнаєте? — жваво спитав Меркс.

— Як ладнаю? А ось слухайте. Коли я купую негритьянку з дитинчам і хочу те дитинча продати, я підступаю до неї, підношу їй до носа кулак і кажу: «Ось бачиш? Спробуй мені тільки писнути — і я геть розтовчу

твою чорну пику! Щоб я не чув од тебе ані слова, ані звуку,— кажу я їй.— Твій вилупок належить мені, а не тобі, і що з ним буде, це тебе не обходить. Отож я продам його при першій же нагоді, а ти собі добре зятям: якщо знімеш галас, я так тебе розцяцькую, аж не рада будеш, що й на світ народилася». Будьте певні, вони враз переконуються, що зі мною жарти погані, і мовчать, наче риби. А як котра й подасть голос, то тут уже...— І містер Локер так грюкнув кулаком по столу, що далі все було зрозуміле без слів.

— Оце, як то кажуть, на голосив,— мовив Меркс і, тицьнувши Гейлі в бік, знову тоненько засміявся.— Ну чи не штукар він, наш Том? Хе-хе-хе! Справді, Томе, ви таки здатні просвітлити їхні чорні голови. Вони у вас одразу починають тямити, що до чого. І коли ви, Томе, не сам люципер, то напевне його рідний брат.

Том вислухав цю похвалу з належною скромністю і прибрав такого люб'язного вигляду, на який був тільки здатен.

Тим часом Гейлі, поглинувши чималу частину з пляшки, що була того вечора головною окрасою столу, раптом відчув, як у ньому прокидаються високі, благородні почуття,— за таких обставин це часом трапляється з поважними й розсудливими панами його породи.

— Слухай, Томе,— озвався він.— Я вже не раз кавав тобі, що ти перебираєш міри. Ми ж часто балакали з тобою про всі ці речі ще в Натчезі, то чи не доводив я тобі завжди, що ми мали б аніскілечки не менший зиск і жилося б нам у цьому світі так само гарно, коли б ти був до них трохи добріший...

— Ти ба!— вигукнув Том.— Добріший!.. Облишно краще своє базікання, доки мене від нього не занудило, бо мені й без того щось не гаразд із шлунком,— і він вихилив півсклянки нерозведеного бренді.

— Ні, ти послухай,— невгавав Гейлі, випроставшись на стільці й підкріплюючи свої слова промовистими жестами.— Я завжди кавав і тепер скажу, що в торгівлі для мене, як і для кожної людини, передусім і над усе стоїть зиск. Але ж торгівля— це ще не все, і гроші теж не все, бо кожен з нас має і душу. Можете думати собі про мене що завгодно, але мені не байдуже, що з нею станеться. Чоловік я побожний, отож і розмірковував собі так: ось зіб'ю я ще трохи грошенят,

а тоді піду на спочинок і дбатиму про свою душу. Навіщо ж чинити більше лиха, аніж це мені потрібно? Як на мене, то це просто нерозсудливо.

— Дбатимеш про свою душу! — презирливо перекинув його Том. — Довгенько ж довелось би шукати тієї твоєї душі, тож не завдавай собі марної праці. Мабуть, і сам нечистий, коли перепустить тебе крізь густе сито, та й то не знайде її.

— Ну, от ти й розгнівався, Томе, — сказав Гейлі. — Невже не можна побалакати по-людському, коли тобі бажають тільки добра?

— Заткни вже свою пельку, — сердито відрубав Том. — Можеш базікати собі все, що хочеш, та коли ти починаєш розводитись про душу, тут мені вже несила терпіти. Та й яка, врешті, між нами різниця? Чи ти справді маєш добріше серце або хоч якусь крихту жалю? Дідька лисого! То ніякий не жаль, а чистісінька підлота. Ти просто хочеш одурити диявола й порятувати свою шкуру. Я ж тебе знаю як облупленого! Уся твоя славлена побожність — просто шахрайство. Ціле життя давав векселі нечистому, а коли надходить час платити, думаєш відкрутитись од пекла. Тьху на тебе!

— Ну годі вам, панове, годі! Не можна ж так, їй-право! — втрутився до розмови Меркс. — Кожен міркує по-своєму. Містер Гейлі — чоловік безперечно достойний, він має свої принципи, і ви, Томе, маєте свої погляди, і вони теж гідні всілякої поваги. Отож зовсім ні до чого вам сваритися. Поговорімо краще про справи. То що, містере Гейлі, ви хочете, щоб ми спіймали вам ту дівчину?

— До неї мені байдуже, вона належить Шелбі. Мені потрібен тільки хлопчисько. Дурень я був, що купив це бісове мавпеня!

— Ти й без того дурень! — буркнув Том.

— Годі вам, Локере, не треба грубощів, — мовив до нього Меркс, облизнувши губи. — Ви ж бачите: містер Гейлі хоче дати нам непоганий заробіток. Сидіть собі тихенько, а я тим часом усе влаштую — на такі речі я мастак. То розкажіть нам про цю дівчину, містере Гейлі. Хто вона? Яка з себе?

— Ну... вона білолиця, гарна на вроду... добре вихована... Я давав за неї Шелбі вісімсот доларів або навіть і тисячу, та й то заробив би на цьому чимало.

— Білолиця, гарна на вроду, добре вихована...— проказав за ним Меркс, і його гострі очиці, довгий ніс і тонкі вуста враз пожвавішали, передчуваючи поживу.— Ви чуєте, Локере, дільце-то багатонадійне! Ми облагодим його на власну руку і спіймаємо їх обох. Мало, звісна річ, віддамо містерові Гейлі, а дівчину одвезем до Орлеана і хапнемо за неї грубі гроші. Як вам подобається такий план?

Том, що слухав його, роззявивши свого величезного рота, зненацька зімкнув важкі щелепи, немов собака, якому кинута шмат м'яса, і, здавалося, став поволі перетравлювати ту ідею.

— Річ у тім,— мовив Меркс до Гейлі, колотячи ложечкою свій пунш,— що тут у нас по всіх прибережних містечках судді досить поступливі, і з ними неважко домовитись щодо будь-якої нашої справи. Томове діло — орудувати кулачиськами, а от коли доходить до присяги, тут уже з'являюся я — убраний мов на весілля, в лискучих чоботях, усе найвищого гатунку. Ви б тільки побачили,— провадив Меркс, аж сяючи від професійної гордості,— як гарно в мене виходить. Сьогодні я містер Твікем з Нового Орлеана, завтра — приїжджий плантатор з Перлової річки, де в мене роблять сімсот негрів. Минає кілька днів — і я вже далекий родич самого Генрі Клея¹ чи якийсь старий поміщик із Кентуккі. Кожен, знаєте, має свій хист. Наш Том, приміром, справжній герой у бійці чи ще якій колотнечі, а от збрехати він не здатний — нема в нього, бачте, такого хисту. Що ж до мене, то хотів би я подивитись на другого такого, що може присягнутися чим завгодно і в чім завгодно, дійти до суті будь-якої хитромудрої карлючки, обернути її собі на користь і виборсатись із будь-якої халепи! Нехай би хто спробував, де там! А от я пролізу скрізь, вужем прослизну, нехай би наші судді хоч які були доскіпливі. Часом мені навіть хочеться, щоб вони більше чіплялися, бо тоді було б куди приємніше їх ошукувати... якимось потішніше, знаєте...

Та в цю мить Том Локер, що був, як, певно, вже помітив читач, досить забарний у думках та рухах, раптом перебив Меркса, грюкнувши своїм важким кулачиськом по столу так, що все на ньому аж забряжчало:

---

¹ Клей, Генрі (1777 — 1852) — американський державний діяч.

— Це діло! — вигукнув він.

— Та ну ж бо, Томе, зовсім ні до чого бити посуд, — мовив Меркс. — Та й кулаки вам ще знадобляться на інше.

— Але ж, панове, хіба й мені не належить якась пайка з виторгу? — озвався Гейлі.

— Чи не досить буде того, що ми зловимо для тебе хлопчиська? — запитав Локер. — Чого ж тобі ще?

— А того, — відказав Гейлі, — що я даю вам добре заробити, і за це мені теж має щось перепастися... Ну, скажімо, десята частина чистого зиску; не беручи до уваги видатків.

— Он як! — ревноу Локер і зі страшним прокльонном знову вготив кулаком по столу. — Чи не казав я оце тільки, що знаю тебе, Дене Гейлі? Тож і не думай собі мене ошукати! Може, ти гадаєш, що ми з Мерксом полюємо на збіглих негрів з великої ласки до отаких панів, як ти, за саме спасибі? А дзуськи! Дівка буде наша, і ти краще помовч, бо й незчуєшся, як ми заберем собі їх обох, і ніхто нам у цьому не завадить. Чи не ти сам

навів нас на слід? Отож, як на мене, тепер і ти, і ми вільні діяти на власну руку. Та коли б ти або той Шелбі думали пуститися за нами — гай-гай, тільки ви нас і бачили! Шукайте тоді вітра в полі.

— Ну гаразд, нехай уже так,— мовив переляканий Гейлі.— Ви тільки зловіть мені хлопчиська, ото й досить. Ти ж бо завжди чинив зі мною по-чесному, Томе, ніколи не порушував свого слова.

— І ти це добре знаєш,— відказав Том.— Я не вдаю з себе святенника, але в ділі не збрешу самому дияволі. Коли я вже щось пообіцяв, то од свого слова не відступлюся, і ти таки знаєш це, Дене Гейлі!

— Ну звісно, звісно, Томе, я ж саме так і кажу,— квапливо погодився Гейлі.— Ти тільки пообіцяй, що десь за тиждень віддаси мені хлопчиська, в будь-якому місці, де сам схочеш, і нічого мені більше не треба.

— Зате мені треба,— мовив Том.— Недарма ж я був твоїм компаньйоном у Натчезі. Дечого я таки від тебе навчився, і тепер ніде свого не впусчу. Ану викладай мені зараз же півсотні доларів, а ні — то я й пальцем для тебе не кивну. Знаємо вас таких!

— Таж у тебе в руках певне діло, що дасть тисячу або й півтори чистого зиску! Слухай, Томе, це ж просто смішно,— відказав Гейлі.

— Еге, а ти гадаєш, що ми не маємо іншої роботи? Та її в нас на добрих п'ять тижнів наперед. Ти хочеш, щоб ми все кинули й гасали по хащах за тою твоєю дівкою та її щеням. Гаразд, а що, як ми її не спіймаємо? Адже зловити жінку не легше, ніж самого диявола. Що тоді? Чи заплатиш ти нам хоч цент, га? Атож, хотів би я подивитись, як ти заплатиш! Ні, так діла не буде! Жени півсотні — і край. Якщо ми досягнем свого і воно нам оплатиться, я тобі потім їх віддам. А ні — то залишаться нам за клопіт. Хіба це не по-чесному, га, Мерксе?

— Та певне ж, певне,— примирливо сказав Меркс.— Це всього лиш невеличка запорука... хе-хе-хе!.. Ми, знаєте, любимо, щоб усе було по закону. Отож треба домовитись по-доброму, по-мирному. А Том приставить вам хлопчнну куди ви скажете. Правда ж, Томе?

— Якщо я зловлю цього вилупка, то відвезу його до Цінціннаті й залишу в старій тітки Белчер, що живе біля пристані,— відказав Локер.

Меркс дістав з кишені засмальцьований записник, витяг звідти довгий аркушик паперу і, втупивши в нього свої гострі чорні очиці, став упівголоса читати:

«Бернс, округа Шелбі... хлопець Джім — триста доларів за живого чи мертвого... Подружжя Едвардсів, Дік і Люсі,— шістсот доларів... Негритянка Поллі з двома дітьми — шістсот доларів за неї чи за її голову...» Це я переглядаю наші справи, щоб побачити, чи вигідно нам братися до вашої,— пояснив він по паузі.— Слухайте, Локере, а за цими треба б направити Адамса і Спрінгера, бо й так уже скільки часу минуло.

— Вони надто дорого злуплять,— озвався Том.

— Я сам усе залагоджу. Вони в нашому ділі ще зелені, тож мусять брати дешевше,— сказав Меркс, переглядаючи далі свій список.— Ці три справи неважкі, бо треба лиш застрелити втікачів або присягнутися, що їх застрелено. За це вони багато не заправлять. Ну, а решту,— докінчив він, згортаючи папірець,— можна відкласти на потім... А тепер нам треба з'ясувати деякі деталі. То ви кажете, містере Геґлі, самі бачили, як та дівчина вибралась на берег?

— Авжеж. Не гірше, ніж оце вас бачу.

— І того чоловіка, що допоміг їй зійти нагору?

— Атож, і його.

— Схоже на те,— мовив Меркс,— що десь вона там і сховалася. Але де — от у чім річ. Що ви на це скажете, Томе?

— Треба сьогодні ж переправитись через річку, ось що я скажу,— відповів Том.

— Але ж ніде нема жодного човна,— заперечив Меркс.— Та й крига суне мов скажена. Це ж, мабуть, небезпечно, Томе?

— А мені до того байдуже. Треба — то треба,— рішуче відказав Том.

— От біда,— занепокоєно мовив Меркс.— Усе воно так, але ж...— І, підійшовши до вікна, додав: — Онде й темно, як у погребі, а до того ж, Томе...

— Одне слово, дрижаки беруть, га, Мерксе? Та нічого не можу зарадити, доведеться вам такі їхати. Чи, може, ви воліли б вилежуватись тут ще кілька днів, поки та дівка добудеться до Сандаскі¹, а тоді вже...

¹ С а н д а с к і — містечко на кордоні з Канадою.

— Та ні, я анітрохи не боюся,— відказав Меркс.—
От тільки...

— Що «тільки»?

— Ну, човна ж нема. Ви й самі знаєте.

— Я чув, тутешня хазяйка казала, що ввечері має
прийти якийсь чоловік і поїхати човном через річку.
Отож будь що буде, а ми мусимо їхати з ним.

— Собаки у вас, сподіваюся, добрі? — запитав
Гейлі.

— Чудові,— сказав Меркс.— Та що з того? Адже ж
ви не маєте жодної її речі, щоб дати їм понюхати.

— Отож-бо й воно, що маю! — переможно вигукнув
Гейлі.— Осьде шаль, вона покинула її на ліжку, коли
тікала. І капор теж забула.

— Пощастило нам,— сказав Локер.— Ану давай їх
сюди.

— Тільки б собаки не пошматували її, як наскочать
знанацька,— мовив Гейлі.

— Ваша правда,— озвався Меркс.— Було якось, що
наші хорти мало не на шмаття подерли одного негра,
доки ми підбігли їх відігнати.

— То й я кажу, що коли товар цінується за вроду,
собаки не годяться,— докинув Гейлі.

— Атож,— підтакнув Меркс.— Та й якщо вона схо-
валася десь у домі, вони теж ні до чого. І взагалі тут,
у північних штатах, від собак мало користі. Той негр під-
сяде собі на якогось воза, і шукай тоді його сліду. Со-
баки придатні лиш у пониззі, на плантаціях, де збіглим
неграм ніхто не допомагає і вони мусять скрадатися
самотужки.

— Ну от,— сказав Локер, що ходив до прилавка до-
відатись про перевіз.— Кажуть, той човняр уже тут. Хо-
дімо, Мерксе!

Згаданий пан скрушно повів очима по затишній кім-
наті, з якої мусив іти, одначе слухняно підвівся. Вони
перемовились кількома словами щодо подальшого, і Гей-
лі з видимою неохотою віддав Томові п'ятдесят доларів.
Після того добродесна трійця розпрощалася.

Тим часом як у заїзді відбувалась описана сцена,
Сем і Енді, щасливі по саме нікуди, простували собі до-
дому.

Сем аж не тямився з захвату і виявляв свої розбурхані почуття найнеймовірнішими викриками та погуками, чудернацькими гримасами та конвульсивними порухами всього тіла. Раз у раз він перевертався на коні задом наперед, обличчям до хвоста, тоді, щодуху зикнувши, за одним махом знову сідав як слід і, прибравши поважного виразу, починав вичитувати Енді за те, що він сміється і дуріє. Потім, лягнувши себе по боках, знову заходився буйним реготом, та так, що аж дзвенів старий гай, яким вони проїжджали. Однак за всіма тими штуками він не забував чимдуж поганяти коней, аж поки десь над одинадцятую годину їхні копита зацокотіли по жорстві біля дому.

Місіс Шелбі вибігла на веранду.

— Це ти, Семе? Ну, як вони там?

— Містер Гейлі спочиває у заїзді. Він страх як натомився, пані.

— А Еліза, Семе, як вона?

— Ну, вона вже ген по той бік. Сказати б, у землі обітованій.

— Як, Семе? Що ти хочеш цим сказати? — вигукнула місіс Шелбі.

Їй аж дух перебило, і вона мало не втратила притомність, подумавши про те, що можуть означати ці слова.

— То оце ж я й кажу, пані. Ліззі перейшла через річку до Огайо, та ще й так знаменито, наче хто її на крилах переніс.

— Іди-но сюди, Семе,— покликав його містер Шелбі, що вийшов на веранду слідом за дружиною.— Іди й розкажи своїй господніні все, що вона хоче знати. Ну годі-бо, Емілі, ходім,— мовив він, обіймаючи її за плечі.— Ти змерзла і вся тремтиш. Надто вже ти за неї вболіваєш.

— Надто вболіваю! Хіба ж я сама не жінка, не мати? На кому ж, як не на нас, лежить відповідальність за нещасну дівчину? Ми ж самі взяли гріх на душу!

— Який гріх, Емілі? Ти ж добре знаєш, що нас примусили обставини.

— А проте мене все одно гризе відчуття провини,— мовила місіс Шелбі.— І ніякими доказами його не вгамувати.

— Гей, Енді! Ану ворушися ти, негре! — гукнув Сем біля веранди.— Одведеш коней до стайні. Хіба не чув, що мене хазяїн кличе?

За хвилину Сем з'явився у дверях вітальні, тримаючи в руці своє пальмове листя.

— Ну, Семе, розкажи нам про все до ладу,— звелів містер Шелбі.— Де Еліза, ти знаєш?

— Еге ж, пане, я оцими власними очима бачив, як вона перейшла річку по пливучій кризі. Ще й як перейшла! То було справжнє чудо. А тоді якийсь чоловік на тому березі допоміг їй вилізти схилом, і вона зникла в тумані.

— Щось не дуже мені віриться в це твоє чудо, Семе. Перейти річку по пливучій кризі — не така проста штука,— сказав містер Шелбі.

— Де ж би то проста! Нікому б нізащо не перейти, коли б не щаслива доля,— відказав Сем.— Ось ви послухайте, як воно все було. Під'їжджаємо ми, значить, до заїзду, що на березі річки,— цебто, містер Гейлі і ми з Енді. Я собі їхав трохи попереду, бо так мені кортіло спіймати Ліззі, що аж несила було терпіти. Ну от, під'їжджаю я до вікна, аж зирк — а вона там, стоїть уся як є на видноті. А за мною ж ті двоє тягнуться слідком. То я тут шурх — і загубив свого бриля, а тоді й вереснув страшним голосом, так що й мрець на ноги схопився б. Ну, Ліззі, звісно, почула та й шасть од вікна, доки містер Гейлі до дверей проїхав. А тоді, скажу я вам, вона як дасть ходу в бічні двері та гайда до річки, а містер Гейлі як побачить її, як закричить гвалт, і ми всі троє — він, я і Енді — ну за нею! Вона на берег — а там вода буяє футів на десять ушир, а далі крижини величезні сторчка пливуть, наче острови які. Ото біжимо ми за нею, а я собі думаю: ось зараз він її вхопить! Аж тут вона як заверещить, що я зроду такого не чув, а тоді плиг — і враз через ту воду й перелетіла, просто на крижину. А далі ну зойкати та стрибати! Крига — хрясь! лясь! лусь! А вона знай собі скаче, чистісінько мов та оленця! Йй-богу, то не дівчина, а просто вихор якийсь, ось що я вам на правду скажу.

Місіс Шелбі, побліднувши від збудження, мовчки слухала Семову розповідь.

— Яке щастя, що вона жива! — озвалась вона.— Але де ж то вона тепер, бідолашна дитина?

— Доля її не зрадить,— сказав Сем, промовисто зводячи очі до неба.— Це ж напевне сама доля її порятувала. Недарма й наша пані завжди нам кажуть: як до-

ля судила, так воно й буде. Отож і сьогодні — коли б не напровадила мене доля, нашу Ліззі вже були б десять разів піймали. Хіба не я вранці пустив коней і ганявся за ними аж до обіду? А потім хіба не я завів містера Гейлі аж ген на п'ять миль від дороги? Якби не я, він здогнав би Ліззі, не гірш як собака енота. А все воно з веління долі.

— То таке веління долі, що краще тобі його не слухатись, паничу Семе. Я не дозволю, щоб мої люди так поводитися з панами,— сказав містер Шелбі як міг найсуворіше за таких обставин.

Та вдавати сердитого перед негром — однаково що перед дитиною: обое підсвідомо відчують, де справжній гнів, а де прикидання. Отож і Сем анітрохи не засмутивсь тією доганою, хоча винувато похнюпився і стояв, гірко скрививши уста, мов той розкаяний грішник.

— Пан каже правду... щирю правду. Я вчинив дуже погано, це вже як є. Звісно, що пан і пані не будуть такого попускати, я вже добре собі затямив. Одне тільки лихо — часом бідолашного негра, як оце я, аж муляє вступити якусь капость, коли хтось починає отак ви-каблчуватись, як той містер Гейлі. Та й ніякий він зовсім не пан. Кожен, кого навчено, як мене, одразу це добачить.

— Ну гаразд, Семе,— мовила місіс Шелбі.— Тепер, коли ти збагнув свою провину, можеш іти й сказати тітоньці Хлої, щоб вона дала тобі тієї шинки, що лишилася сьогодні від обіду. Певне, ви з Енді добре зголодніли.

— Пані аж надто ласкава до нас,— відказав Сем і, квапливо вклонившись, зник за дверима.

Читач уже, мабуть, помітив з попереднього, що «панич Сем» мав природжений хист, який напевне довів би його до великих висот на політичній ниві: він умів скористатися з першої-ліпшої нагоди і обернути її на користь та славу собі. Отож, показавши у вітальні на втіху господарям свою доброчесність і покірливість, він наплюснув на голову своє пальмове листя і з хвацьким, безтурботним виглядом попростував у володіння тітоньки Хлої, сподіваючись добре похизуватися перед кухонною челяддю.

— Ну й заб'ю ж я зараз баки тим неграм! — мовив він сам до себе.— Ото вирячать очі, щоб я так жив!

Треба сказати, що найбільшою Семовою втіхою було супроводити господаря на всілякі політичні збори, де він, примостившись на огорожі чи видряпавшись на високе дерево, з видимим захватом прислухався до кожного слова, а потім, вернувшись до своїх темношкірих братів, збирав їх навколо себе і з кумедною поважністю й перебільшеним пафосом наслідував перед ними почутих красномовців. Часом до його зачудованих чорних слухачів приставали особи світлішого кольору і, на превелике Семове задоволення, також наставляли вуха, раз у раз посміхаючись та переморгуючись між собою. Одне слово, Сем мав себе за неабиякого оратора і ніколи не проминав нагоди попишатися своїми здібностями.

Між Семом і тітонькою Хлоєю уже здавна зайшло щось на зразок глухої ворожнечі, або ж, краще сказати, холодного відчуження. Одначе, простуючи цього разу до кухні, Сем справедливо розміркував, що там напевне є чим пожитись, і вирішив бути гранично миролюбним. Він чудово знав, що хоч «волю пані» й без того буде виконано неухильно, проте він вигідає куди більше, якщо це буде зроблено ще й з доброю охотою. Отож він з'явився перед очі тітоньки Хлої із зворушливо сумирним і покірливим виглядом людини, що зазнала тяжких злигоднів задля добра своїх знедолених братів, сказавши на додачу, що пані послала його до самої тітоньки Хлої, щоб вона підкріпила його шлунок та душу, і тим беззастережно визнавши її високу владу над кухонним світом та всім, що до нього належить.

Усе вийшло так, як він собі замислив. Жоден політичний діяч не улестив би якогось простосердого й добродішного виборця швидше, ніж Сем улестив тітоньку Хлою. Не минуло й кількох хвилин; як він, гордий і щасливий, сидів уже перед величезною мискою, повною мішанини з усіляких страв, що позалишалися від панського столу за останні два-три дні. Смаковиті окрайці шинки, золотаві шматки кукурудзяних коржів, різноманітні формою кусники пирога, курячі крильця, пупці та лапки — все це громадилося у мальовничому безладді, а Сем, наче якийсь могутній монарх, сидів над тим багатством, хвацько зсунувши набакир свого листяного бриля, і час від часу поблажливо приділяв якийсь шматок і Енді, що примостився праворуч нього.

У кухні було повно Семових приятелів, які позбігалися з усіх околиць хатин, щоб послухати, чим скінчилися його подвиги. То була його година слави. Всі події дня переказано ще раз, з безліччю нових барвистих деталей та прикрас, які мали ще дужче вразити слухачів. Оповідь раз у раз перепиняли вибухи сміху, і до них приєднувалась навіть малеча, що тулилася на підлозі й по кутках. Та Сем і серед усього того гамору й веселощів зберігав незворушний, поважний вигляд і лиш вряди-годи, не уриваючи своєї повчальної мови, зводив очі догори й кидав на слухачів такі прекумедні погляди, що ті аж за боки хапалися.

— Отож, любі мої співвітчизники,— просторікував Сем, вимахуючи індичою ніжною,— ви маєте в моїй особі гідного свого заступника. Так-так, заступника за кожного з вас. Бо коли хто стає на захист того чи того негра, він однаково що стає за весь наш люд. Принцип, як бачите, тут один. І кожен з отих людоловів, що нишпорять по околицях, пантруючи нашого брата, спіткає на своєму шляху мене і матиме справу зі мною. Ви тільки прийдіть до мене, братове, і я стану за ваші права і боронитиму їх до кінця!

— Але ж, Семе, чи не ти сам сьогодні вранці казав мені, що помагатимеш тому панові ловити Ліззі? Щось воно в тебе купи не держиться,— обізвався Енді.

— Ось що я скажу тобі, Енді,— відповів Сем з почуттям власної вищості.— Не базікав би ти про те, чого не тямиш. Такі хлопці, як ти, Енді, може, й не мають на думці нічого лихого, одначе далеко їм до усвідомлення великих принципів!

Енді присоромлено замовк, чи не найдужче вражений хитромудрим словом «усвідомлення», що його більшість малолітніх слухачів визнала за неспростовний доказ. А Сем тим часом провадив далі:

— Вся річ у сумлінні, Енді. Коли я збирався гайнути за Ліззі, я гадав, що цього хоче хазяїн. Та коли я дізнався, що хазяйка хоче зовсім іншого, сумління моє переважило, бо хто ж не знає, що нашому братові куди вигідніш держатися хазяйки. Отож ви бачите, що я й там і тут лишився сталий, бо послухався сумління і не зрадив своїх принципів. Атож, принципіві!— промовив Сем, з запалом підносячи догори курячу шийку.— Бо навіщо б ті принципи, коли не бути сталим,

я вас питаю!.. Можеш узяти собі цю кістку, Енді. Я не всю її обгриз.

Публіка слухала Сема, порозтулявши роти, і йому несила було спинитися.

— Бути сталим — то велике діло, любі мої негри,— провадив далі Сем з таким виглядом, наче розмірковував про якісь абстрактні матерії.— А от далеко не кожен розуміє, що таке сталість. Коли, приміром, хтось там сьогодні стоїть на одному, а завтра на другому, то про нього кажуть — і цілком слушно,— що він несталий... Подай-но мені отой шматок, Енді... Одначе погляньмо в корінь справи. Я сподіваюсь, панове й дами пробачать мені, коли я звернусь до одного нехитрого порівняння. Ось, приміром, я хочу вилізти на стіг сіна. Ну, звісно, приставляю драбину з одного боку — аж ні, вилізти не можу. То я вже більше тут і не пробую, а йду собі і приставляю драбину з протилежного боку. Чи означає це, що я несталий? Аж ніяк. Бо я сталий у головному — хочу вилізти на стіг, а з якого боку буде моя драбина — то байдуже. Ви всі мене зрозуміли?

— Оце, мабуть, єдине, в чому ти сталий! — тихо пробурмотіла тітонька Хлоя, якій уже почав набридати весь цей гармидер.

— Отож-бо! — промовив Сем на закінчення і підвівся з-за столу, насичений вечерею і славою.— Отож-бо, любі мої співвітчизники і вельмишановне жіноцтво! Так, я маю свої принципи і пишаюся цим. Вони потрібні людині й за нашої доби, і за всіх інших часів. Я маю свої принципи і стою за них горою. І нехай би мене спалили за них живцем — я б радо зійшов на вогнище і сказав: «Осьде я тут, щоб накласти головою за свої принципи, за мій рідний край і за суспільний добробут!»

— Не завадило б тобі мати ще один принцип: знати свій час і не морочити людей до гупої ночі,— сказала тітонька Хлоя.— А ви, малеча, тікайте звідси мерщій, поки я не надавала вам лящів по шиї.

— Любі мої негри! — великодушно мовив Сем, махнувши своїм листяним брилем.— Благословляю вас усіх. А тепер ідіть спати і шануйтеся.

І по цьому патетичному благословенні високі збори розійшлися.

Розділ ІХ,

В ЯКОМУ ВИЯВЛЯЄТЬСЯ, ЩО СЕНАТОР ТЕЖ МАЄ СЕРЦЕ

Зблиски полум'я, що весело палахкотіло в каміні, осявали м'який килим на підлозі затишної вітальні, вигравали на фарфорових чашках та добре начищеному чайнику. Сенатор Берд щойно стягнув з себе чоботи і саме намірявся встромити ноги в гарні нові пантофлі, що їх пошила йому дружина, поки він їздив у своїх сенаторських справах. Місіс Берд, що вся ніби променилася щастям, наглядала за тим, як накривають стіл, і раз у раз погукувала на пустотливих дітлахів, які чимдуж скакали по кімнаті й робили, що кому заманеться.

— Томе, ану облиш смикати клямку! От молодець... Мері! Мері! Не тягни кицю за хвіст. Бідна киценька!.. Джіме, на стіл лізти не можна. Не можна, чуеш?..— Тоді, вибравши хвилинку, щоб звернутися до чоловіка, сказала: — Ти собі не уявляєш, любий, які ми всі раді, що ти нарешті приїхав.

— Атож, я подумав, що варто відбути цю подорож, щоб хоч одну ніч відпочити вдома. Страх як натовмився, аж голова болить!

Місіс Берд метнула оком на пляшечку з камфорою, що стояла в прочиненій шафці, і вже хотіла дістати, та чоловік зупинив її.

— Ні, ні, Мері, не треба ліків! Чашечку твого доброго гарячого чаю і трохи домашнього затишку — оце і все, чого мені треба. Та й нелегко ж бути державним діячем!

І сенатор усміхнувся, немовби його потішила думка про те, що він приносить жертву рідному краю.

— Ну, а що там чути в сенаті? — спитала його дружина, коли метушня біля столу трохи вщухла.

Тендітна й лагідна місіс Берд ніколи не мала звичаю сушити собі голову державними справами, мудро розваживши, що з неї вистачить і власного клопоту. Отож містер Берд здивовано витріщив очі, а тоді відказав:

— Та нічого особливого.

— А це правда, ніби мають ухвалити закон, що забороняє давати їжу та воду отим нещасним неграм, які

тікають на Північ? Я чула, кругом говорять про такий закон, але думаю, що жодна людяна влада його не ухвалить!

— Еге, Мері, то ти, виходить, зацікавилася політикою!

— Анітрохи! Як на мене, то вся ваша політика анічогісінько не варта, одначе я вважаю, що такий закон був би надто жорстокий і несправедливий. Сподіваюся, любий, ви його не ухвалили?

— Ні, голубонько, закон ухвалено. Він забороняє подавати допомогу збіглим рабам, що приходять з Кентуккі.

— Як це розуміти? Невже можна заборонити нам прихистити на ніч когось із тих бідолах, нагодувати його, дати якусь стару одіж і пустити з миром далі?

— Саме так, голубонько. Це ж, бач, і є допомога й сприяння.

Місіс Берд була невеличка на зріст, боязка й сором'язлива жінка, з добрими голубими очима, ніжним, мов персиковий цвіт, обличчям та напрочуд м'яким, лагідним голосом. Вона ніколи не відзначалась хоробрістю, і всі знали, що досить їй почути сердите герготіння не дуже-то й великого індики, як вона чимдуж пускається навіть, а звичайнісінький двірний собака може нагнати на неї страху, лиш злегенька вишкіривши зуби. Весь світ був обмежений для неї чоловіком та дітьми, але й тут вона поряdkувала більше проханням, аніж примусом. Лише одна річ здатна була збудити гнів у її навдивовижу добрій і лагідній душі: найменший прояв жорстокості викликав у неї такий бурхливий спалах, що аж страх і подив брав, звідки б то воно в цій тихій, сумирній жінці. Навряд чи була в світі ще одна така поблажлива й згідлива мати, проте сини її все життя шанобливо згадували, як одного разу вона суворо покарала їх за те, що разом з лихими сусідськими хлопчиками вони кидали каміння в беззахисне кошеня.

Ось і тепер місіс Берд рвучко підвелась і, вся розшарівшись, від чого її обличчя стало ще милішим, рішуче підступила до чоловіка.

— Я хочу знати, Джоне,— твердо промовила вона,— чи ти вважаєш цей закон справедливим?

— Але ж ти не вб'єш мене, Мері, коли я скажу, що так?

— Не сподівалась я від тебе, Джоне! Ну, а хоч сам ти за нього не голосував?

— Уяви собі, що голосував, любий мій політику!

— Як тобі не сором, Джоне! Нещасні, бездольні, безпритульні люди! Це лихий, ганебний, підлий закон, і я радо порушу його при першій же нагоді. Сподіваюсь, така нагода мені впаде, неодмінно впаде! Оце-то ми дожилися, що людині вже не вільно нагодувати й прихистити на ніч бідне голодне створіння лиш через те, що воно мало нещастя народитись рабом і його все життя кривдили й гнобили!

— Але ж послухай і ти мене, Мері. Твої почуття цілком природні, голубонько, вони гідні всілякої поваги, і я ще дужче тебе за них люблю. Одначе не можна, голубонько, щоб наші почуття брали гору над розумом. Треба зважати на те, що тут ідеться про важливі суспільні інтереси. Громадськість дуже занепокоєна, і ми мусимо поступатися своїми особистими уподобаннями.

— Ні, Джоне. Я не розуміюся на політиці, але твердо знаю одне: коли я бачу голодну, нещасну людину, я повинна її нагодувати і втішити. Так велить мені сумління.

— Ну, а якщо цим ти завдаєш шкоди цілому суспільству?..

— Добродійність не може завдати суспільству ніякої шкоди, я певна. Найкраще чинити так, як підказує сумління.

— Ось послухай мене, Мері, я наведу тобі такий переконливий доказ, що ти...

— Дурниці, Джоне! Ти можеш говорити хоч до ранку, але нічого мені не доведеш. А от скажи-но мені, Джоне: чи ти сам прогнав би від своїх дверей злиденну, змучену, голодну людину тільки тому, що вона втекла від свого пана? Прогнав би, скажи?

Коли відкрити всю правду, наш сенатор, на свою біду, мав надзвичайно людяне й добре серце і ніколи не був здатен прогнати людину, що потребувала допомоги. Його становище в цій суперечці ускладнювалось тим, що дружина знала його вразливе місце і провадила наступ на досить слабо укріплену позицію. Отож йому не лишалось нічого іншого, як відтягувати час із допомогою звичайних за таких обставин способів: він гмукнув, прокашлявся, тоді витяг з кишені хусточку і заходився

протирали окуляри. Помітивши замішання в стані супротивника, місіс Берд не забарилася скористатись із своєї переваги.

— Хотіла б я побачити, Джоне, як би в тебе стало духу таке зробити, дуже хотіла б! Приміром, узимку, в заметіль, вигнати за двері якусь нещасну жінку... Чи, може, ти забрав би її і одвів у холодну, га? Ото здобув би собі славу!

— Звичайно, то був би дуже тяжкий обов'язок...— м'яко почав містер Берд.

— Обов'язок, Джоне? Не кажи цього слова! Ти добре знаєш, що ніякий то не обов'язок.. не може бути обов'язком! Коли господарі хочуть, щоб їхні раби від них не тікали, нехай поведуться з ними по-людському — ось як я вважаю. Якби я мала рабів (а я сподіваюсь, що ніколи їх не матиму), я б не стала їх ловити, коли б вони схотіли втекти від мене... чи й від тебе, Джоне. Ніхто ж не тікатиме від добра, правда? А коли вони й утечуть, то подумати лишень, скільки їм, бідолашним, усього терпіти доводиться,— і холод, і голод, і страх. І ви ще хочете, щоб усі їх цькували! Ні, хай там буде хоч який закон, а я цього ніколи не робитиму!

— Мері, голубонько, поміркуймо разом...

— Я не люблю розмірковувати, Джоне, а надто про такі речі. То ви, політики, маєте звичай туману напускати, навіть і там, де все ясно, мов божий день. А коли доходить до діла, ви й самі не вірите в те, що говорите. Я ж добре знаю тебе, Джоне. Ти віриш у справедливість цього закону не більше, ніж я...

Під цю критичну хвилю в двері просунулась голова старого Куджо — негра, що робив у домі всіляку роботу.

— Нехай пані вийде до кухні,— мовив він.

Сенатор з полегкістю подивився вслід своїй маленькій дружині, і на обличчі у нього кумедно змішалися задоволення і досада. Він сів у крісло й узявся читати газету. Та за мить біля дверей почувся схвильований голос дружини:

— Джоне! Джоне, іди-но мерщій сюди!

Він поклав газету, вийшов до кухні і раптом завмер на місці, вражений видовищем, що постало перед його очима.

На двох зсунутих до купи стільцях лежала непритомна якась струнка молода жінка. Одяг на ній був весь

подертий і обмерзлий, одного черевника бракувало, розірвана панчоха зсунулась, і з порізаної ноги текла кров. На обличчі її лежала печать знедоленої раси, однак не можна було не помітити його сумовитої і зворушливої вроди.

Побачивши це змарніле обличчя, залякле й нерухоме, мов у мерця, сенатор відчув холодний дроз. Він стояв мовчки, затамувавши віддих. Тим часом його дружина і темношкіра тітонька Діна, єдина їхня служниця, клопоталися коло жінки, намагаючись привести її до притомності, а старий Куджо посадовив собі на коліна хлопчика і, стягнувши з нього черевички та панчохи, почав розтирати його холодні ноженята.

— Ви тільки подивіться на неї! — жалісливо проказала стара Діна. — Мабуть, це вона від тепла зомліла. А була ще сяк-так кріпилася, як зайшла і попрохала пустити їх трохи обігрітись. Я її питаю, звідки вони йдуть, а вона тут-таки й заточилася додолу. А руки в неї он які білі — знати, ніколи не бачили тяжкої праці.

— Бідолашні! — співчутливо мовила місіс Берд.

Жінка поволі розплющила свої великі темні очі і втупила в неї невидючий погляд. Раптом на обличчі її відбився розпач, і вона з криком схопилася на ноги.

— Мій Гаррі! Вони забрали його?

Почувши материн голос, хлопчик зіскочив з колін старого Куджо й підбіг до неї, простягаючи рученята.

— Ні, він тут, зі мною! — вигукнула вона і в нестямі обернулася до місіс Берд. — О пані! Захистіть нас! Не дайте їм забрати його!

— Ніхто вас не скривдить, сердешна, — заспокійливо відказала місіс Берд. — Тут ви в безпеці, тож не бійтеся.

— Дякую вам, дякую! — сказала жінка і, затуливши руками обличчя, гірко заплакала. Побачивши, що вона плаче, хлопчик поліз до неї на коліна.

Нарешті, після довгих і лагідних умовлянь, до яких така здібна була місіс Берд, бідолашна жінка трохи заспокоїлась. Нашвидкуруч послали постіль на скрині біля груби, і невдовзі вона вже спала глибоким сном, пригорнувши до себе хлопчика, що стомився не менш від неї і відразу ж міцно заснув у її обіймах. Мати з відчайдушним страхом опиралася найменшій спробі

покласти його окремо, і навіть уві сні не попускала руки, якою обіймала хлопчика, наче й тепер йому загрожувала страшна небезпека.

Містер і місіс Берд повернулися до вітальні. Хоч як це дивно, але ні він, ні вона жодним словом не згадали про попередню розмову. Місіс Берд заклопотано схилилася над плетивом, а містер Берд удавав, ніби читає газету.

— Цікаво, хто вона така і звідки,— нарешті обізвався він, відклавши газету.

— Нехай вона поспить, відійде трохи, тоді спитаємо,— відказала місіс Берд.

— Слухай, голубонько...— мовив містер Берд, кілька хвилин поміркувавши про щось над своєю газетою.

— Що, любий?

— Чи не підійшла б їй котрась твоя сукня, якби її трохи випустити, абошо? Здається, вона таки більша за тебе.

По обличчю місіс Берд перебігла ледь помітна усмішка.

— Побачимо,— сказала вона.

Знову запала мовчанка, і знову її порушив містер Берд.

— Слухай, голубонько...

— Ну? Що там ще?

— Знаєш, отой старий плащ, яким ти накриваєш мене, коли я лягаю задрімати по обіді... Ти могла б і його віддати тій бідоласі — адже ж їй потрібен одяг.

В цю мить до кімнати заглянула Діна і сказала, що та жінка прокинулася і хоче бачити пані.

Містер і місіс Берд пішли до кухні. Слідом за ними подались і двоє більших хлопчиків — дрібнота на той час уже мирно спочивала в своїх ліжках.

Жінка сиділа на скрині біля груби, втупивши очі в огонь. Обличчя її було сумне, але спокійне, без жодного сліду недавньої дикої нестями.

— Ви хотіли мене бачити? — лагідно спитала місіс Берд. — Сподіваюсь, вам трохи полегшало, сердешна?

У відповідь вона почула лиш тяжке уривчасте зітхання. Жінка звела свої темні очі й подивилась на неї так тужно та благально, що в місіс Берд аж сльози навернулися.

— Вам нема чого боятися, бідолашко, ми всі ваші друзі,— мовила вона.— Розкажіть нам, звідки ви прийшли і чого хочете.

— Я прийшла з Кентуккі,— відказала жінка.

— Коли? — запитав містер Берд, і собі приєднуючись до розмови.

— Сьогодні ввечері.

— Як же ви сюди дісталися?

— Перейшла по кризі.

— По кризі? — перепитали всі в один голос.

— Еге ж,— тихо відповіла жінка.— Мене врятувала щаслива доля. Я пішла по кризі, бо вони гналися за мною... на п'яти наступали... Отож я не мала іншої ради.

— Ой лишенько! — обіззався старий Куджо.— Таж там на річці таке діється! Кригу вже геть поламало, і все громаддя аж гуде за водою.

— Я знала, що крига скресла... так, знала! — нестямно промовила жінка.— І все ж я пішла! Я й не сподівалася, що перейду, навіть не думала про це, мені було однаково. Коли б я не пішла, мені б лишалося тільки померти.

— Ви були невільниця? — запитав містер Берд.

— Так, пане. Я належала одному господареві в Кентуккі.

— Він вас кривдив?

— Ні, пане, він був добрий хазяїн.

— То, мабуть, хазяйка була лиха?

— Ні, пане, ні! Моя хазяйка завжди була добра до мене.

— Що ж тоді змусило вас покинути їх і податися світ за очі в таку небезпечну дорогу?

Жінка допитливо подивилась на місіс Берд, і від її пильного ока не сховалося те, що господиня ходить у жалобі.

— Пані,— раптом мовила вона,— вам доводилося втратити дитину?

Запитання було несподіване і роз'ятрило незагоєну рану: минув лише місяць, як у цьому домі померло мале.

Містер Берд відвернувся й одійшов до вікна, а місіс Берд не могла стримати сліз. Нарешті вона опанувала себе й відказала:

— Чому ви про це спитали? Так, я недавно поховала дитину.

— То ви зрозумієте мене. Я поховала двох, одного за одним... Їхні могилки zostалися там, звідки я прийшла. Тепер у мене лишився тільки цей один. Я ніколи з ним не розлучалася, він був моєю гордістю і втіхою, всім моїм життям. І уявіть собі, пані,— вони надумали забрати його від мене... про д а т и... так, продати на пониззя одного... малу дитину, яка від самого народження і дня не була без матері. Чи могла я таке знести, пані? Та я б жити не змогла без нього! І коли я дізналася, що папери підписано, що його продано, я ту ж ніч забрала його і втекла геть. А вони погналися за мною — торговець, що купив його, і двоє хазяїнових слуг — і вже наступали мені на п'яти, я чула їх. То я й стрибнула просто на кригу, але не знаю навіть, як і перейшла, бо тільки тоді отямилася, коли якийсь чоловік допоміг мені зійти на берег.

Жінка не плакала, бо вже не мала сліз, але всі, хто її слухав, у той чи той спосіб виказували своє щире співчуття до неї.

Обидва хлопчики марно нишпорили по кишенях, шукаючи носовичків, що їх, як відомо всім матерям, ніколи там не буває, а тоді припали до матеріної спідниці і зайшлися нестримним плачем, витираючи носи й очі об цупку тканину. Місіс Берд затулила обличчя хусткою. По чорних щоках доброї тітоньки Діни текли рясні сльози, і вона раз у раз примовляла: «Ой лихо-лишенько!» Старий Куджо ревно тер кулаками очі, на всі лади кривив обличчя і з запалом вторував їй.

Сенатор уособлював державну владу, і йому негоже було плакати, мов звичайному смертному; отож він повернувся спиною до всіх і став дивитись у вікно, зосереджено прочищаючи горло й витираючи скельця окулярів. Час від часу він так голосно сякався, що якби хто-небудь був у змозі добре придивитися, то напевне добачив би щось підозріле.

— Як же ви могли мені сказати, що у вас добрий хазяїн? — раптом вигукнув він, сердито ковтнувши якийсь клубок, що підступав йому до горла, і обертаючись до жінки.

— Бо він таки був добрий, я й тепер це скажу. І хазяйка добра. Але вони не могли нічого вдіяти. Вони заборгували багато грошей, і я вже не знаю, як воно там сталось, але над ними забрав владу один чоловік, і во-

ни мусили йому коритись. Я сама чула, як хазяїн казав про це хазяйці, а коли вона стала просити за мене, він сказав, що нічого вже не зарадить, бо всі папери підписано. Отоді я й схопила малого і подалася з дому. Я знала, що мені без нього не жити. Ця дитина — все, що я маю.

— А чоловіка у вас нема?

— Є, але він належить іншому господареві. Його пан дуже недобрий до нього й не хоче, щоб ми зустрічалися. Він усе дужче злоститься на нас і погрожує продати мого чоловіка на пониззя. Мабуть, я вже ніколи його й не побачу!

Вона промовила ці слова досить спокійним тоном, і неуважний спостерігач міг би подумати, що їй до того байдуже. Та вираз глибокої туги в її великих темних очах свідчив про інше.

— А куди ж ви думаєте йти, голубонько? — спитала місіс Берд.

— До Канади, якщо тільки знайду туди дорогу. Вона дуже далеко, та Канада? — мовила жінка, простодушно й довірливо дивлячись на господиню.

— Бідолашна! — несамохіть вигукнула місіс Берд.

— Що, так далеко? — серйозно запитала жінка.

— Куди далі, ніж ви собі уявляєте, сердешна дитино! — відказала місіс Берд. — Але ми спробуємо вам допомогти. Ти, Діно, постели їй у своїй комірчині біля кухні, а вранці ми щось придумаємо. А тим часом, голубонько, лягайте спати й нічого не бійтеся.

Місіс Берд і її чоловік знову повернулися до вітальні. Вона сіла в своє крісло-гойдалку перед каміном і, злегенька погойдуючись, про щось замислилася. Містер Берд походжав по кімнаті й бурмотів сам до себе:

— Хм-хм! Страшенно неприємна історія!..

Нарешті він рішуче підступив до дружини і сказав:

— Ну ось що, жінко. Треба, щоб вона ще до ранку зникла звідси. Завтра, тільки-но розвидніє, той торговець пуститься в погоню. Якби вона була сама, то могла б перечекати тихенько, доки все минеться. Але ж дитину ніякою силою не змушиш сидіти тихо, це безперечно. Чи то вона вистромить голову за двері, чи то визирне у вікно — і тоді все пропало. Ото матиму я халепу, якщо їх застукають тут! Ні, треба забрати їх звідси цієї ж таки ночі.

— Цієї ночі! Яким чином? І куди?

— Ну, куди — це я добре знаю, — відказав сенатор, беручись за чоботи.

Та, натягнувши до половини один чобіт, він обхопив руками коліно і про щось глибоко замислився.

— Страшенно неприємна й паскудна історія! — мовив він зрештою і знову потяг до себе вушка чобота. — Атож!..

Узувши один чобіт, сенатор узяв другий і замислено вступив очі у візерунчастий килим.

— І все ж, хоч-не-хоч, а їхати треба, хай йому грець! — докінчив він і, швидко натягнувши другий чобіт, виглянув у вікно.

Маленька місіс Берд була стримана жінка; вона ніколи в житті не казала чоловікові: «Бач! Таки на моє вийшло!» — отож і тепер, напевне догадуючись, про що він думає, розважливо не озивалась ані словом і тихенько сиділа собі в кріслі, дожидаючи, поки її володар визнає за потрібне поділитися з нею своїми намірами.

— Розумієш, — мовив він нарешті, — один мій давній клієнт із Кентуккі, ван Тромп, відпустив на волю всіх рабів і переїхав сюди. Він купив собі садибу десь миль за сім од нас, у верхів'ї притоки Огайо, серед лісових хащів, куди ніхто не потикається без потреби. Та й знайти його дім не так-то легко. Там вона буде в цілковитій безпеці. Ото тільки лихо, що ніхто, крім мене, поночі туди не проїде.

— Чому? Куджо дуже добрий візник.

— Та воно так, але річ у тому, що там треба двічі переїжджати бродом через притоку, і другий переїзд досить небезпечний, коли не знати його так, як я. Бо я їздив там верхи безліч разів і добре знаю, де треба повертати. Отож, як бачиш, іншої ради нема. Нехай Куджо десь над північ потихеньку запряже коней, і я повезу її сам. А потім, щоб сховати кінці у воду, Куджо відвезе мене до найближчого заїзду, і я сяду в диліжанс до Колумбуса, що проходить там між третьою і четвертою. Тож усе й виглядатиме так, наче я саме до диліжанса і поїхав каретою. А вранці я вже засідатиму в сенаті. От тільки, мабуть, почуватиму я себе там досить кепсько після всього, що ми тут сьогодні говорили й робили. Та біс із ним, нікуди не дінешся!

— Серцем ти добріший, аніж розумом, Джоне, —

сказала місіс Берд, поклавши свою маленьку білу руку чоловікові на плече.— Та чи могла б я тебе покохати, якби не знала тебе краще, ніж сам ти себе знаєш!

На очах маленької жінки зблиснули сльози, і така була вона гарна в ту мить, що сенатор мимоволі подумав: певно, він і справді неабиякий розумник, коли вже зумів полонити серце цієї чарівної істоти. Тепер йому лишалося одне: піти подивитись, чи запрягають там коней. Одначе біля дверей він спинився і, обернувшись до дружини, нерішуче мовив:

— Мері, не знаю, як ти... але там в нас повна шухляда речей... нашого бідного маленького Генрі...

З цими словами він рвучко крутнувся на підборах, і двері за ним зачинились.

Його дружина перейшла до невеличкої спальні, суміжної з її кімнатою, і поставила свічку на комод. Потім дістала ключ, задумано встромила його в замкову щілину шухляди і раптом завмерла. Обидва хлопчики, що весь час ходили слідом за нею, стояли мовчки, значливо поглядаючи на матір.

Місіс Берд поволі висунула шухляду. Там лежали курточки різних кольорів та фасонів, безліч фартушків, панчішок і навіть пара крихітних черевичків зі збитими носками, дбайливо загорнутих у папір. Було там і декілька іграшок: конячка, візок, дзига, м'ячик — сумні пам'ятки, що краляли серце й наvertsали на очі сльози. Місіс Берд схилилася над ними й, затуливши обличчя руками, гірко заплакала, так що аж сльози її, просочуючись між пальцями, почали капати в шухляду. Потім рвучко підвела голову і взялась хапливо відбирати найпростіші та найнеобхідніші речі й зв'язувати їх у клубочок.

— Мамо,— обізвався один з хлопчиків,— невже ти віддаси ці речі?

— Милі мої діточки,— лагідно й серйозно відказала вона,— якби наш любий маленький Генрі побачив нас зараз, він би щиро зрадив душею. Я нізачо в світі не віддала б їх тому, хто не знає лиха. А даю я їх матері, чие серце ще тяжче вражене, ніж моє.

Повернувшись до своєї кімнати, місіс Берд відчинила шафу й дістала звідти дві прості міцні сукні. Тоді підсіла до робочого столика, взяла голку, наперсток та ножиці і заходилась «випускати» ті сукні, як порадив

їй чоловік. Заклопотана цим ділом, вона й незчулась, як старий годинник у кутку вибив північ і знадвору долинув стукіт карети.

— Мері,— сказав їй чоловік, заходячи до кімнати з пальтом у руці,— іди буди її, треба їхати.

Місіс Берд швидко посклала відібрані речі в невелику валізку, замкнула її на ключик і віддала чоловікові, щоб той одніс до карети. Тоді пішла кликати жінку. Незабаром на ганку з'явилась Еліза з хлопчиком на руках, одягнена в плащ, капор та шаль, що належали їй благодійниці. Містер Берд поспіхом підсадив її в карету, і місіс Берд підійшла попрощатися. Еліза виглянула з карети і простягла їй руку, таку ж ніжну й гарну, як і та, що потисла її у відповідь. Вона пильно подивилась в обличчя місіс Берд своїми великими темними очима, сповненими безмежною вдячністю, і, певне, хотіла щось сказати. Уста її раз чи два беззвучно ворухнулись, але голос зрадив її, і, промовисто звівши очі до неба, вона відкинулась на сидіння й затулила руками лице. Дверцята зачинились, і карета рушила...

Кілька тижнів перед тим ішли дощі. А як відомо, масна, родюча земля Огайо враз перетворюється на грузьке місиво, отож наші подорожні їхали так званим «огайським бруком», спорудженим ще за добрих давніх часів.

— Оце-то брук — здивовано вигукують прибульці зі сходу, для яких це слово означає лише рівну дорогу для швидкої їзди.

То знайте ж, необізнані східні друзі, що в благословенному західному краї, де під час дощів стоїть просто-таки неймовірно, невилазне болото, дороги викладають грубими колодами, а потім прикидають їх зверху землею, дерном або чимось іншим, що трапляється напoxваті, а ошчасливлені тамтешні люди називають таку дорогу бруком і навіть пробують нею їздити. З часом дощі зовсім розмивають той дерен чи землю, колоди розлазяться й стирчать урізнобіч в мальовничому безладді, а між ними тут і там зяють глибокі чорні баюри.

Отакою дорогою і труситься наш сенатор, занурений у свої невеселі думи, що раз у раз перериваються, коли карету кидає на вибоях чи заносить у баюру: торох!.. торох!.. а тоді — шелеп!.. Сенатора, жінку і хлопчика раптом кидає вбік, до віконця. Карета застрягає в баю-

рі, і чути, як кричить Куджо, поганяючи коней. Після кількох марних спроб, коли сенаторові вже уривається терпець, карета раптом вискакує з ями, але її передні колеса провалюються в нову прірву, і сенатор, жінка й хлопчик усі разом падають на передне сидіння. Капелюх безцеремонно зсувається сенаторові на ніс, закриваючи очі, і він уже думає, що настав його кінець. Хлопчик голосно плаче, а старий Куджо, сидячи на передку, звертається до коней з палкими напутніми словами. Під ударом його батога коні борсаються, спотикаються, шарпають і нарешті зрушують карету з місця, але тут-таки провалюються задні колеса, і подорожні перелітають назад. Сенатор ліктем збиває на жінці капор, а вона обома ногами попадає в його капелюх, що від поштовху звалився дотолу. Та ось трясовина лишається позаду, і засапані коні спиняються. Сенатор знаходить свій капелюх, жінка поправляє капор і заспокоює дитину, а тоді вони сідають міцніше, готуючись до нових випробувань.

Деякий час карета помалу посувається далі, лиш вряди-годи перехиляючись набік чи струшуючись на вибої,

і наші подорожні вже тішать себе надією, що вони ще добре відбулися. Та от їх знову кидає так, що вони аж злітають на ноги й ту ж мить падають назад на сидіння,— і карета спиняється. Знадвору чути вигуки, ляскання батога, а тоді біля дверцят з'являється старий Куджо.

— Даруйте, пане, але цього разу ми таки вскочили. Не знаю, як тепер і виліземо. Мабуть, доведеться підкладати жердини.

Сенатор у розпачі вилазить з карети, обережно намацуючи ногою тверду місцинку. Аж раптом нога його зісковзує кудись у безодню, він намагається витягти її, втрачає рівновагу і гепається в болото, звідки його витягає Куджо, у дуже жалюгідному стані.

Була вже глупа ніч, коли карета, вибравшись із трясовини і переїхавши бродом річечку, мокра й заляпана болотом, спинилася перед дверима великого фермерського будинку. Тамешні мешканці спали міцно, і довелось докласти чималих зусиль, щоб підняти їх з ліжка. Нарешті двері відчинились, і на порозі з'явився сам господар. То був височенний опасистий чолові'яга, понад шість футів на зріст, одягнений у червону фланелеву сорочку. Його буйна рудувата чуприна була розкуйовджена, борода неголена, і це надавало поважному панові, м'яко кажучи, не дуже привабливого вигляду. Кілька хвилин він стояв отак на порозі, тримаючи в руці свічку й вражено блимаючи на наших подорожніх, і то було досить кумедне видовище. Сенатор насилу розтлумачив йому, в чім річ, і, поки він робить ті пояснення, ми коротко відрекомендуємо господаря нашим читачам.

Доброчесний Джон ван Тромп був колись відомий у штаті Кентуккі поміщик і рабовласник. І хоч на вигляд він був справжній ведмідь, проте серце мав від природи велике й справедливе, цілком відповідне до його велетенської постаті. Багато років, тамуючи душевний неспокій, спостерігав він згубні наслідки рабовласницької системи, що однаково калічила душі і гноблених, і гнобителів. Нарешті його велике серце переповнилось і не витримало. Отож якось він узяв гаманець, переправився через річку до штату Огайо і купив там чималу ділянку родючої землі; тоді виправив визвольні листи на всіх своїх рабів — чоловіків, жінок і дітей,— посадивив їх

у фургони й вирудив на проживання в ті місця, а сам подався у верхоріччя й оселився на невеличкій відлюдній фермі, де й жив тепер із спокійною душею та чистим сумлінням.

— Чи дали б ви притулок нещасній жінці з дитиною, що тікає від людоловів? — навпростець запитав сенатор.

— А чому ж би ні? — поважно відказав чесний Джон.

— Так я й думав, — сказав сенатор.

— А якщо хтось поткнеться за нею сюди, — промовив добродушний здоровань, випростуючись на весь свій велетенський зріст, — я вже його зустріну як годиться, будьте певні. Та ще є семеро моїх синів, усі з мене заввишки, вони теж залюбки мені підможуть. Отож вітайте тих панів і перекажіть їм, що на них тут радо чекають о будь-якій порі, — докінчив Джон і, запустивши пальці в свою буйну чуприну, що здималась на голові, мов копиця, голосно зарегогав.

Бліда, знеможена, ледве жива від втоми, Еліза рушила до дверей, тримаючи на руках міцно заснулого хлопчика. Вайлуватий господар підніс її до обличчя свічку і, співчутливо щось пробурмотівши, відчинив двері до невеличкої кімнати, суміжної з просторою кухнею, в яку вони зайшли. Тоді засвітив ще одну свічку, поставив її на стіл і обернувся до Елізи.

— Отож, голубонько, вам нема чого боятися, нехай би хоч хто сюди заявився. Я маю все, що треба для такої нагоди, — мовив він, показуючи на кілька добрячих рушниць, що висіли на стіні, — і мої друзі знають, що не поведеться тому, хто спробує забрати з цього дому гостей без моєї на те волі. А тепер лягайте і спіть собі спокійно, наче в рідної матусі.

Він вийшов і зачинив за собою двері.

— Та вона справжня красуня, — мовив він до сенатора. — Авжеж, таким-от красуням і доводиться здебільшого тікати, коли вони добродесні та порядні. Хто-хто, а я це добре знаю.

Сенатор коротенько розповів господареві ферми Елізину історію.

— Ой леле!.. Оце-то так!.. — жалісливо приказував той добрий чоловік. — Бідолашна! Вони женуться за нею, мов за оленицею, і все лиш за те, що вона любить свою дитину і вчинила так, як вчинила б кожна мати. Ні, ска-

жу я вам, коли я чую про таке, мені хочеться проклинати все на світі,— мовив він, витираючи очі своєю величезною, вкритою ластовинням рукою.

За мить Джон відкоркував пляшку пінистого сидру і почастував сенатора.

— Вам би теж краще лишитися тут, доки розвидніє,— щиро сказав він.— Ось я зараз гукну свою стару, вона миттю влаштує вам постіль.

— Ні, дякую, мій добрий друже,— відказав сенатор.— Мені треба їхати, щоб встигнути на нічний диліжанс до Колумбуса.

— Ну що ж, як треба — то треба. Тоді я трохи проведу вас і покажу іншу дорогу, кращу від тієї, якою ви приїхали. Та дорога надто погана.

Джон одягся і з ліхтарем у руці вивів сенаторову карету на дорогу, що збігала в улоговину за фермою. Прощаючись, сенатор поклав йому в руку десятидоларову банкноту.

— Це для неї,— коротко мовив він.

— Еге ж,— так само коротко озвався Джон.

Вони потиснули один одному руки.

Розділ Х

ЖИВУ ВЛАСНІСТЬ ЗАБРАНО З ДОМУ

Сірий і дощуватий лютневий ранок зазирнув у вікно хатини дядька Тома. Він освітив засмучені обличчя — живі образи сердечної туги. Перед грубкою стояв великий стіл, вкритий прасувальною сукниною, на стільці поруч нього висіло кілька щойно випрасуваних грубих, але чистеньких сорочок, а ще одна така сама сорочка була розстелена на столі перед тітонькою Хлоєю, і вона дбайливо та ретельно відпрасовувала кожний рубчик і кожну складинку, раз у раз підносячи руку до обличчя втерти сльози, що збігали в неї по щоках.

Том сидів поряд, підперши голову рукою. Обое мовчали. Година була рання, і малеча ще спала покотом на своєму грубо збитому ліжку.

Собі на біду, Том, як і більшість людей його стражденної раси, був ніжний батько, безмежно відданий

сім'ї. Він підвівся і тихенько підійшов поглянути на дітей.

— Останній раз...— мовив він.

Тітонька Хлоя не озвалась ані словом, тільки водила й водила праскою по сорочці, що й так уже була гладенька аж далі нікуди. Та раптом вона рвучко поставила праску, сіла біля столу й гірко заплакала.

— Кажуть, ми повинні коритися. Та як же я можу коритися!.. Коли б я хоч знала, куди тебе повезуть і як тобі там буде! Пані обіцяє, що десь через рік чи два викупить тебе. Але ж ніхто ще не вертався живий з того клятого пониззя. Негрів там мордують до смерті! Я сама чула, що вони конають від тяжкої праці на тих плантаціях.

— Дякуймо богові хоча б за те, що продали мене, а не тебе чи дітей,— сказав Том.— Тут вам жити безпечно, і коли вже й скоїться щось лихе, то тільки зі мною...

О мужне, хоробре серце! Тамуючи власний біль, Том намагався хоч якось розрадити дружину. Він аж охрипнув, у горлі йому стискалось, але голос його звучав твердо й безбоязно.

— Це бездушно, несправедливо! — обізвалась тітонька Хлоя.— Хазяїн не мав права віддавати тебе за борги. Своєю працею ти заробив йому куди більше грошей, ніж він оце тепер за тебе взяв, удвічі більше! Йому б давно вже слід дати тобі волю, ти її заслужив. Може, тепер йому справді прикрутило, та все одно це несправедливо. І нехай мене хоч б'ють, хоч ріжуть, я однаково це казала й казатиму! Продати такого вірного слугу, що дбав про його добробут більше, ніж про свій власний, і цінував його більше, ніж дружину та рідних дітей! Продати таке щире, віддане серце, аби лиш самому виплутатись із халепи — хіба ж це не тяжкий гріх?!

— Годі, Хлоє! Якщо ти любиш мене, не кажи такого. Хтозна, може, ми ніколи більше й не побачимось! Але знай, Хлоє, кожне твоє слово проти хазяїна ранить моє серце. Чи не поклали мені його на руки ще немовлям? Отож і не дивно, що я так дбав про нього. Та що йому! Хіба він буде думати про бідолаху Тома! Пани звикли, щоб усе для них робилось, на те вони й пани. Одначе наш хазяїн куди кращий за інших. Де ти ще бачила, щоб слуги жили так, як ми? Та він і не

допустив би, щоб мене спіткало таке лихо, коли б знав про все наперед. Я певен, не допустив би.

— Нехай там хоч як, а щось він зробив недобре,— сказала тітонька Хлоя, для якої справедливість була над усе.— От не знаю я, що саме, але щось воно не гаразд, це напевне.

— Покладімось на ласку божу! Як судилося, так усе й буде.

— Як на мене, це мала розрада,— відказала тітонька Хлоя.— Ет, та що там про це балакати! Ось я краще спечу коржа та зготую тобі добрий сніданок, бо хтозна, коли ти тепер такого скуштуєш...

Незабаром сніданок уже парував на столі. Того ранку місіс Шелбі увільнила тітоньку Хлою від роботи у «великому домі», і бідолашна жінка доклала всю свою снагу до тієї прощальної трапези. Вона зарізала й попатрала найдобріше курча, спекла коржа — саме такого, який смакував чоловікові,— і виставила кілька таємничих глечиків, що з'являлися на столі тільки на великі свята.

— Ти ба, Піте! — зраділо вигукнув Моз.— Оце-то бенкет у нас сьогодні! — І в ту ж мить схопив шматок курчати.

Тітонька Хлоя дала йому замашного ляпаса.

— Ану киш! Бідний тато останній раз снідає вдома, а вони, бач, зраділи!

— Хлоє!..— лагідно докорив їй Том.

— Ой, несила мені! — мовила тітонька Хлоя, затуляючи обличчя краєм фартуха.— Усе йде шкереберть, отож я й не тямлю, що роблю.

Хлопчики стояли прикипті, позираючи то на батька, то на матір. Тим часом мала дівчинка вчепилася за материну спідницю і зайшлася настирним, вимогливим криком.

— Ну годі! — сказала тітонька Хлоя, витираючи очі й беручи на руки дитину.— Не буду більше... А тепер сідайте їжте. Це моє найкраще курча. І вам, хлоп'ята, щось перепаде. Насварилась матуся на вас, бідолашних.

Хлопчиків не треба було просити двічі, і вони враз накинулись на їжу. Та й не дарма, бо якби не вони, то навряд чи хтось віддав би належне всім тим ласощам.

— Ну, а тепер,— сказала тітонька Хлоя, прибравши зі столу,— треба поскладати твої речі. От тільки б він

не забрав їх у тебе. Знаю я, що вони за люди, ті торговці,— геть усі лихі й підлі! Ось дивись — у цьому кутку твоя тепла білизна, як нападе ревматизм. Бережи її, бо іншої тобі ніхто там не справить. З цього боку старі сорочки, а з цього — нові. Панчохи твої я звечора доплела й поклала всередину клубочок вовни, щоб було чим їх штопати. Та тільки хто ж тобі тепер штопати-ме?..— І тітонька Хлоя, знову знеможена горем, похилила голову на скриньку і заридала.— Ой лишенько! Це ж ні одна душа тебе не догляне, чи то здорового, чи хворого! То де вже мені тепер бути добрій!..

Хлопчики, поївши все, що було на столі, помалу збагнули, що в домі щось не гаразд. Бачачи, що мати плаче, а батько дуже смутний, вони й собі почали пхикати і терти очі. Дядечко Том посадив на коліна малу донечку і дав їй волю розважатися досхочу. Дівчинка дряпала йому обличчя, смикала за чуприну й раз у раз верещала від захвату, широко радіючи з якихось своїх почуттів.

— Веселися, безталанна дитино! — мовила тітонька Хлоя.— Доживеш і ти до такого! Прийде час, і ти теж побачиш, як продадуть твого чоловіка, а може, й саму тебе продадуть... А що вже оцих хлопчаків — то напевне, ось нехай лиш трохи підростуть і стануть на щось годні. Бо навіщо тоді й негри, як не мати з них прибутку!

В цю мить один з хлопчиків вигукнув:

— Онде пані сюди йде!

— Нічим вона не зарадить, то чого б їй іти? — буркнула тітонька Хлоя.

Місіс Шелбі зайшла до хатини. Тітонька Хлоя похмуро й непривітно посунула до неї стілець. Та господиня нічого того не помітила. Обличчя її було бліде й схвильоване.

— Томе,— сказала вона,— я прийшла, щоб...

Голос її раптом урвався. Не зводячи очей з мовчазних мешканців хатини, вона сіла на стілець, затулила обличчя хусточкою і гірко заплакала.

— Та що ви, пані, не треба... не треба! — мовила тітонька Хлоя, і сама заходячись слізьми.

А за якусь хвилю вже плакали всі разом.

— Мій вірний друже,— сказала Томові місіс Шелбі,— я не маю чим тобі допомогти. Якщо я дам тобі грошей, їх у тебе однаково заберуть. Але я даю тобі слово честі, що не згублю твого сліду і, як тільки

матиму потрібні гроші, одразу викуплю тебе. А тим часом хай береже тебе доля!

Тут хлопчики закричали, що йде містер Гейлі, і наступної миті, безцеремонно штовхнувши ногою двері, на порозі став торговець. Він був у препоганому гуморі: шалені гони попереднього вечора і невдача, що спіткала його, аж ніяк не вплинули на нього миротворно.

— Ну,— гукнув він,— ти готовий, негре? — Тоді, побачивши місіс Шелбі, зняв капелюха й сказав: — Добридень, пані.

Тітонька Хлоя зачинила скриньку і перев'язала її мотузкою. Звівшись на ноги, вона похмуро зиркнула на торговця, і на мить здалося, що в очах її зблиснули не сльози, а жарини.

Том слухняно підвівся і, завдавши на плече важку скриньку, рушив за своїм новим господарем. Його дружина взяла на руки малу донечку й пішла слідом за ним до візка, а обидва хлопчики, все ще плачучи, плентались позаду.

Місіс Шелбі на кілька хвилин затримала торговця біля дверей і про щось поважно з ним розмовляла, а тим часом уся сім'я підійшла до візка, що стояв наготові перед хатиною. Навколо нього юрмилися негри, що геть усі, від старого до малого, прийшли попроситися із своїм давнім товаришем. Усі в маєтку поважали Тома, тож і тепер щиро жаліли його й співчували його біді, а надто жінки.

— Е, Хлоє, та ти, здається, менше вболіваєш за нього, аніж ми,— плачучи сказала одна жінка, коли побачила, з яким суворим спокоєм тітонька Хлоя стоїть біля візка.

— Свої сльози я вже виплакала,— відказала та, злісно зиркнувши на торговця, що простував до них.— Та й не хочу я плакати перед цим виродком, не діжде він!

— Залазы! — звелів Гейлі Томові, продираючись крізь юрбу слуг, що вовкувато поглядали на нього.

Том заліз у візок, і Гейлі, діставши з-під передка важкі кайдани, надів їх йому на ноги.

Юрбою перебіг глухий обурений гомін, а місіс Шелбі гукнула з веранди:

— Містере Гейлі, запевняю вас, це зайва пересторога!

— Не знаю, пані, не знаю. Я уже втратив тут п'ятсот доларів, то більше ризикувати не маю охоти.

— Чого вона ще могла від нього сподіватись? — гнівно мовила тітонька Хлоя.

Обидва хлопчики, що, як видно, нарешті збагнули, яка доля спіткала їхнього батька, вчепилися за материну спідницю і голосно заплакали.

— Шкода, що немає панича Джорджа, — сказав Том.

Джордж поїхав на кілька днів погостювати до одного свого приятеля з сусіднього маєтку. Він вирушив з дому напередодні вранці, коли звістка про Томове нещастя ще не набула розголосу, отож навіть і не знав про це.

— Передайте моє вітання паничеві Джорджу, — щиро мовив Том.

Гейлі стьобнув коня, і, востаннє обвівши довгим сумним поглядом знайомі місця, Том поїхав геть.

На той час містера Шелбі вдома не було. Він продав Тома під тиском скрутних обставин, щоб звільнитися з-під влади людини, якої дуже боявся, і найпершим його почуттям після завершення тієї справи була

полегкість. Та палкі докази дружини збудили в ньому приспане каяття, а Томова безмовна покірливість ще дужче посилила гризоти сумління. Марно було переко-нувати себе, що він мав право продати свого невіль-ника, що всі кругом це роблять, а дехто навіть і без будь-якої потреби,— заспокоїти своє сумління він не міг. Отож, щоб не бути свідком тяжкої сцени прощання, він подався з дому в якихось справах, сподіваючись, що, доки він повернеться, буде вже по всьому.

Том і Гейлі їхали курною дорогою, швидко поминаю-чи такі знайомі Томові місця. Аж ось околиці маєтку лишилися позаду, і вони опинились на відкритій горбо-вині. Проїхавши ще з милю, Гейлі раптом спинив коня біля придорожньої кузні і, взявши з собою пару наруч-ників, звелів ковалеві розклепати їх.

— Трохи замалі на такого здоровила,— сказав Гейлі, простягаючи йому наручники й показуючи на Тома.

— Ова! Та це ж Том з маєтку Шелбі! Невже хазяїн продав його? — спитав коваль.

— Еге ж, продав,— відказав Гейлі.

— Ото дивина! — сказав коваль.— Хто б міг поду-мати!.. Одначе вам ні до чого брати його в кайдани. Він дуже чесний і добрий чоловік...

— Авжеж,— озвався Гейлі.— От тільки всі ці ваші добрі люди так і дивляться, щоб накивати п'ятами. Дур-ні, ті не тікають, бо навіть не тямлять, куди їх везеш. І нікчемним п'яницям теж на все начхати, їм навіть до вподоби всілякі переїзди. Зате оці ваші розумники їх аж ніяк не любляють. Спробуй лиш не накласти на них кайдани, то вони миттю ноги на плечі — і ходу. Це вже будьте певні.

— Воно так, пане,— мовив коваль, перебираючи своє знаряддя,— бояться тутешні негри тих плантацій на пониззі. А це правда, що вони там мруть, як мухи?

— Та мруть добряче. І повітря там їм не таке, і се, і те. Отож вони собі мруть, а торгівля наша процвітає, бо завжди попит є,— сказав Гейлі.

— І все-таки жаль бере, коли подумаєш, що такого-от доброго, сумирного чоловіка, як цей Том, везуть на пониззя і що він має сконати десь на цукровій план-тації.

— Е ні, йому світить краща доля. Я дав слово доб-ре з ним повестися. Влаштую його слугою в якусь по-

важну старосвітську родину, і нехай лиш він звикне до того повітря й мине пропасниці, то житиме так, як тамтешнім неграм і не снилося.

— Здається, він має тут жінку й дітей?

— Еге ж. Та дарма, знайде там собі іншу. Чого вже чого, а жіноцтва того на світі скрізь вистачає,— відказав Гейлі.

Поки точилася ця розмова, Том сидів у гіркій зажурі на візку перед дверима кузні. Раптом він почув позад себе швидкий уривчастий стукіт кінських копит і не встиг отямитися з подиву, як юний панич Джордж скочив на візок, кинувся йому на шию і зі слізьми на очах гнівно заговорив:

— Це ж справжня підлота! Нехай вони там кажуть, що хочуть, а це підлота, мерзота, ганьба! Якби я був дорослий, вони б ніколи цього не зробили, о ні! — промовляв Джордж, насилу тамуючи ридання.

— Паничу Джордж! Який же я радий! — мовив Том. — Мені було так тяжко їхати, не попрощавшись з вами. Ви собі й не уявляєте, який я радий!

Він ворухнув ногами, і Джордж побачив на ньому кайдани.

— Яка ганьба! — вигукнув він, стискаючи кулаки. — Де він, цей негідник? Ось я йому зараз покажу!..

— Ні, ні, паничу Джордж! Не треба так кричати. Ви тільки дужче розлютите його, і тоді мені добра не ждати.

— Ну гаразд, не буду, коли вже ти просиш. Але ж подумати тільки — чи це не ганьба? Не послати по мене, не сказати ані слова! Коли б не Том Лінкольн, я б і досі нічого не знав. Ну та й завдав же я їм чосу, як приїхав додому, будь певен!

— Даремно ви так, паничу Джордж.

— Не можу я цього знести! Кажу ж тобі, це ганьба!.. А знаєш, дядечку Томе,— раптом мовив він, обернувшись спиною до кузні й прибравши таємничого вигляду,— я привіз тобі с в і й д о л а р!

— Та що ви, паничу Джордж! Я й подумати не можу, щоб узяти його од вас, нізащо в світі! — зворушено відказав Том.

— Ні, ти візьмеш його! — наполягав Джордж. — Ось поглянь... Я сказав про це тітоньці Хлої, то вона мені порадила пробити в ньому дірочку й засилити туди

шнурка, щоб ти міг носити його на шиї і ніхто цього не бачив. А то цей підлий мерзотник ще забере його в тебе... Чуєш, Томе, мені аж руки сверблять натовкти йому пику! То була б для мене така приємність!

— Ні, ні, паничу Джордж, не треба. Мені від того добра не буде.

— Ну гаразд, хай по-твоему,— мовив Джордж, заклопотано пов'язуючи йому на шию шнурок з доларом.— А тепер застебни куртку, отак, та бережи його як слід. І щоразу, як подивнишся на нього, згадує, що я неодмінно приїду по тебе й заберу додому. Ми з тітонькою Хлоєю сьогодні розмовляли про це. То я сказав їй, щоб вона не побивалась так, бо я сам про все подбаю і не дам батькові жити, доки він не викупить тебе.

— Ой паничу Джордж, негоже так говорити про батька!

— Та ну, дядечку Томе, хіба ж я сказав щось погане?

— А тепер, паничу Джордж, послухайте мене,— мовив Том.— Будьте завжди добрим хлопчиком і не забувайте, скільки на вас покладають надій. Ніколи не цурайтеся матері. Не треба наслідувати тих дурноверхих хлопців, що уявляють себе надто дорослими й не хочуть слухатися своїх матерів. Пам'ятайте, паничу Джордж, доля дає нам багато чого прекрасного, але мати в кожного з нас лиш одна. Другої у вас ніколи не буде, хоч би ви прожили й сто років. Отож бережіть її і ростіть їй на втіху, любий ви мій хлопчику. Обіцяєте мені, правда ж?

— Так, дядечку Томе,— поважно відказав Джордж.— Я буду доброю людиною, даю тобі слово. Ти не журись, я неодмінно визволю тебе і привезу назад. Я вже казав тітоньці Хлої сьогодні вранці, що коли виросту, то поставлю тобі новий будинок, і ти матимеш справжню вітальню з килимом на підлозі. Атож, ти ще поживеш по-людському!

Тим часом у дверях кузні з'явився Гейлі, тримаючи в руках кайдани.

— Слухайте, пане,— згорда мовив до нього Джордж,— ось я розкажу сьогодні батькові й матері, як ви поводитесь із дядечком Томом.

— Зробіть ласку,— відказав торговець.

— Певно, вам має бути соромно все своє життя торгувати людьми й держати їх у путах, наче худобу. Як на мене, це просто мерзота! — сказав Джордж.

— Поки ви, великі пани, купуєте їх, то і я не гірший од вас, — відрубав Гейлі. — Що купувати, що продавати — однакова мерзота.

— Я ніколи не робитиму ні того, ні другого, як вистрому, — мовив Джордж. — Сьогодні мені вперше стало соромно, що я кентуккієць. А досі я пишався цим.

Джордж випростався в сідлі й оглядівся довкола, ніби хотів побачити, яке враження справила його промова на штат Кентуккі.

— Ну що ж, прощай, дядечку Томе, — сказав він нарешті. — Вище голову, не журись!

— Прощайте, паничу Джордж, — озвався дядечко Том, з любов'ю дивлячись на нього. — Щастя вам доле!.. Небагато таких у Кентуккі, як ви, їй-право! — мовив він од щирого серця, коли простодушне хлоп'яче обличчя зникло з очей.

Джордж був уже далеко, а Том усе дивився йому вслід, аж поки завмер удалині стукіт копит його коня — останній звук рідного краю. Та на серці в Тома потепліло, неначе зігрів його той неоціненний долар, почеплений йому на шию дитячими рученятами. Том підніс руку і притиснув ту пам'ятку до грудей.

— Ну ось що, Томе, — сказав Гейлі, підходячи до візка й кидаючи в нього наручники. — Я не збираюся тебе кривдити і взагалі не маю звичаю кривдити своїх негрів. Але щоб ти знав: будеш сам по-доброму, то й тобі буде добре. Я ніколи не утискаю своїх негрів і роблю для них усе, що можу. Отож сідай собі зручніше і не думай навіть зі мною хитрувати. Всі ваші штуки я знаю чудово, і мене ними не обдуриш. Якщо мої негри сумирні і не тікають, їм живеться непогано. Ну, а як ні, тоді вже хай нарікають на себе, я тут ні до чого.

Том запевнив Гейлі, що він і думки не має тікати. Та й, по правді, зайва то була пересторога щодо людини, закутої у важкі залізні кайдани. Просто містер Гейлі звик уже починати стосунки із своїм товаром з отаких невеликих проповідей, що мали, як він сподівався, підбадьорити й звеселити невільників.

А тепер ми на час залишимо дядечка Тома, щоб простежити долі інших героїв нашої розповіді.

**ДЕ ВЛАСНІСТЬ ПРОЙМАЄТЬСЯ
НЕВЛАСТИВИМ ДУХОМ**

Надворі вже споночило, сівся дрібний дощ, коли якийсь подорожній вийшов з карети перед дверима невеликого заїзду в селищі Н., у штаті Кентуккі.

На той час у загальній вітальні вже зібралося чимале товариство, зігнане в це затишне пристановище негодою, і кімната, як завжди в таких випадках, була схожа на похідний табір. Передусім впадали в око довготелесі, міцно збиті кентуккійці, одягнені в мисливські куртки, що з притаманною цьому народові невимушеністю порозлягалися на стільцях по всій кімнаті, тим часом як їхні рушніці, патронташі, мисливські торби, хорти й негрєнята тулилися по кутках. Перед каміном, заслонивши його від краю до краю, сидів цибатий чоловігяга у зсунутому на потилицю капелюсі й заляпаних болотом чоботах; відхилившись на стільці, він простягся на весь зріст, і ноги його спочивали аж на камінній полиці. Не зайве сказати читачеві, що це улюблена поза всіх гостей у тамтешніх заїздах — вона якнайкраще сприяє процесові мислення, отож вони охоче вдаються до неї, щоб піднести в такий спосіб свої розумові здібності.

Господар заїзду, що стояв за прилавком, був, як і більшість його земляків, опасистий, але жвавий, добродушний чоловігяга, з буйною копицею волосся, на вершечку якої стримів високий капелюх.

Треба сказати, що й усі, хто був у кімнаті, мали на голові якийсь убір — цей своєрідний знак чоловічої гідності. І кожен з тих уборів — чи то м'який фетровий капелюх, чи пальмова плетенця, чи засмальцьований касторовий бриль, чи новомодне «шапó»¹ — сидів на голові власника на свій манір, із суто республіканською незалежністю. Дивлячись на ті убори, можна було безпомилково визначити вдачу тієї чи іншої особи. Одні по-молодецькому носили капелюх набакир — то були спритні, веселі паливоди. Інші насували його трохи не на носа, і це свідчило про тверду, вперту вдачу; такі лю-

---

¹ Шапó (франц. *chapeau*) — капелюх.

ди носили капелюх свідомо, і носили його так, як самі визнавали за належне. Були й такі, в яких капелюх сидів десь аж на потилиці,— люди розважливі й обачні, що прагнули осягти оком усе довкола. А безтурботні шалапути, яким було цілком байдуже, де там той капелюх, раз у раз совали його на всі боки. Йї-право, оті капелюхи розповідали про людей не менше, ніж п'єси Шекспіра!

По кімнаті весь час сновигали кілька негрів у широченних штанях та куценьких сорочках — без видимої користі, одначе із щирим бажанням прислужитися господареві та його гостям. А коли ви ще уявите собі веселе палахкотливе полум'я, що аж гуде у великому каміні, розчинені навстіж надвірні двері та вікна з ситцевими завісками, що тріпочуть від свіжого вітру,— то й матимете живе уявлення про всі принади кентуккійського заїзду.

Сьогоднішній кентуккієць являє собою наочний приклад до теорії спадковості. Його діди були відважні мисливці — вони жили по лісах, спали просто неба, і зорі правили їм за свічки. Отож і нащадок їхній дотепер поводитьсь в домі, наче в таборі: ніколи не скидає капелюха, простягається де попало, задираючи ноги на спинку стільця,— точнісінько так, як лежав його пращур десь у лісі на моріжку, впершись ногами в стовбур дерева; і літом, і взимку він розчиняє всі вікна та двері, щоб наситити повітрям свої величезні легені, і з приязною безцеремонністю називає кожного зустрічного «чужинцем». Одне слово, годі й шукати людини щиросердішої, безтурботнішої та легшої на вдачу.

Саме в таке-от безжурне товариство й потрапив наш подорожній. То був невисокий на зріст, досить огрядний, дбайливо вдягнений чоловік, з добродушним круглим обличчям, чемний і пристойний на вигляд. Певно, він дуже дорожив своєю валізою і парасолькою, бо ніс їх сам, рішуче відхиливши всі спроби слуг допомогти йому. Він стурбовано розглянувся по кімнаті й подався ближче до вогню, де примостив свої речі під стільцем, а сам сів і з деякою осторогою позирнув на чолов'ягу, який прикрасив своїми чоботами камінну полицю і так завзято чвиркав слиною на всі боки, що людині чутливій і делікатній аж лячно було на те дивитись.

— Ну що, чужинцю, як живете? — обізвався вище-згаданий пан, на знак вітання пальнувши тютюновою жуйкою в бік прибульця.

— Дякую, добре, — відказав той, стривожено відсуваючись далі від такого вітання.

— Що новенького? — запитав співрозмовник, витягнувши з кишені брусок пресованого тютюну й великий мисливський ніж.

— Та начебто нічого, — відповів прибулець.

— Жуєте? — спитав кентуккієць, по-братерському простягаючи літньому подорожньому частку свого тютюну.

— Ні, дякую, мені шкодить, — сказав той, обережно відстороняючись.

— Шкодить? Та невже? — невимушено промовив його сусід і запхав до рота чималий шмат тютюну, щоб знову наготувати жуйки для загального добра.

Літній подорожній щоразу аж здригався, коли довготелесий сусід вистрілював у його бік. Нарешті той помітив це і великодушно повернув свою артилерію під іншим кутом, узявшись обстрілювати камін з таким воен-

ним хистом, що його цілком вистачило б на здобуття ворожої фортеці.

— Що там таке? — запитав літній подорожній, побачивши, що кілька чоловік стоять перед великою об'явою на стіні.

— Негр утік! — коротко відказав один з того гурту.

Містер Вілсон — так звали літнього подорожнього — підвівся, дбайливо поправив валізу й парасольку, потім неквапливо дістав з кишені окуляри, насадив їх на ніс і аж тоді прочитав:

«Утік від нижчепідписаного молодий мулат, на ім'я Джордж. Зріст — шість футів, шкіра світла, волосся каштанове, кучеряве. Досить здібний, гарно говорить, уміє читати й писати: Очевидно, видаватиме себе за білого. На плечах і спині має глибокі рубці. Права рука таврована літерою «Г». Сплачу чотириста доларів за нього живого і стільки ж за переконливе засвідчення його смерті».

Літній подорожній упівголоса прочитав об'яву від початку до кінця, неначе хотів завчити її напам'ять.

Цибатий вояк, що взяв під обстріл камін, спустив додолу довжелезні ноги, підвівся на весь свій велетенський зріст, а тоді підступив до тієї об'яви і влучним, точно розрахованим пострілом заліпив у неї чималий заряд тютюнової жуйки.

— Отаке моє слово! — коротко мовив він і повернувся на місце.

— Чого це ви так, чужинцю? — запитав господар.

— Я б залюбки плюнув отак і на того, хто написав цього папірця, коли б він був тут, — спокійно відказав довготелесий, знову беручись різати тютюн. — Хазяїн, що має такого хлопця й не дасть собі з ним кращої ради, цілком заробив, щоб його втратити. А оці об'явки — ганьба для всього штату Кентуккі. Ось що я вам скажу, коли хочете знати!

— Та воно правда, — озвався господар, записуючи щось до своєї книги.

— Я сам маю цілу ватагу негрів, панове, — провадив далі довготелесий, поновлюючи обстріл каміна. — То я завжди кажу їм: «Ну, хлопці, — кажу, — тікайте! Тікайте хоч зараз! Я й не подумаю за вами гнатися!» Ось як я вдержую їх при собі. Досить їм знати, що вони вільні втекти коли схочуть, і вони вам ніколи не втечуть. До того ж я виправив їм усім визвольні листи на випадок,

як мене десь прибувають, і вони теж про це знають. І можете мені повірити, чужинцю, що в нашій окрузі ніхто не має з негрів такого прибутку, як я. А оце недавно мої хлопці їздили до Цінціннати продавати коней, аж на п'ятсот доларів, то повернулися вчасно і всі гроші привезли як є. Та воно й не диво. Будеш до них, як до собак, то вони тобі й чинитимуть, і працюватимуть по-собачому. А поведешся з ними, як з людьми, то й працю матимеш, як від людей.— І чесний скотар у збудженні підсилив свою моральну науку чудовим пострілом у камін.

— Цілком з вами згоден, друже,— обізвався містер Вілсон.— А той хлопець, про якого там говориться, і справді розумна голова, це я добре знаю. Він кілька років працював у мене на джутовій фабриці і був там найкращий з майстрів. А кмітливий який! Сам вигадав коноплеочисник — ну просто-таки неоціненну машину. Її поставлено вже й по інших фабриках. Хазяїн того хлопця взяв на неї патент.

— Ще б пак! — мовив скотар.— І патент узяв, і гроші на тій машині наживає, а хлопцеві, бачте, наклав тавро на руку. Нехай би він мені тільки десь трапився, то я припечатав би йому такий знак, що довіку на ньому зостався б!

— З тими тямущими неграми завжди сама морока,— подав голос якийсь вайлуватий здоровило з другого кінця кімнати.— Отож і доводиться шмагати й таврувати їх. Якби вони шанувалися, з ними такого не чинили б.

— То, по-вашому, треба обернути їх на худобу,— неприязно мовив скотар.

— З ученого негра користі хазяїнові ні на гріш,— уперто гнув своєї той здоровило, навіть і не дочувши презирства у голосі співрозмовника.— То на дідька ж його розум і все таке інше, як не мати з того зиску? А сам він, певно, так і дивиться, щоб пошити хазяїна в дурні. Мав я колись кількох таких розумників, то скоро збув їх на пониззя. Знав, що як не збуду, то вони однаково втечуть.

На цьому розмова урвалася, бо перед дверима заїзду спинилася невелика чепурна коляска з темношкірим кучером на передку. В ній сидів благородний з вигляду, вибагливо одягнений пан.

Усе товариство з цікавістю звернуло очі на прибуль-

ця, як буває завжди, коли перед знудженими негодою та безділлям людьми з'являється нова особа. Подорожній був дуже високий на зріст, із смуглявим, іспанського типу обличчям, виразними темними очима і чорними, як вороняче крило, кучерями. Його красивий орлиний ніс, рівно окреслені тонкі уста й зграбна, струнка постать справили неабияке враження на глядачів. Він невимушено вступив до заповненої людьми вітальні, порухом голови показав слугі, де поставити валізи, а тоді, скинувши капелюх і чемно вклонившись до товариства, неквапливо перейшов до прилавка й записався у господаря як Генрі Батлер з Окленда. Обернувшись, він побачив на стіні об'яву, з байдужим виглядом підступив до неї і перебіг її очима.

— А що, Джіме,— звернувся він до свого слуги,— здається мені, нам трапився по дорозі ніби такий один, десь біля Бернена?

— Атож, пане,— відказав Джім.— От тільки за руку я не певен.

— Ну, на руку йому я, звісно, не дивився,— мовив прибулець і недбало позіхнув. Тоді повернувся до господаря і загадав приготувати йому окрему кімнату, бо мав негайно писати якогось листа.

Господар запопадливо схопився з місця, і не минуло й хвилини, як з десяток негрів, негритянок і негрят, старих і малих, з галасом заметушилися по заїзду, мов сполоханий табунець куріпок, і, хапаючись, штовхаючись, наступаючи одне одному на ноги, старанно заходилися «ладнати панові кімнату». Тим часом він сам спокійнісінько вмовився на стільці посеред вітальні й завів розмову з чоловіком, що сидів поруч.

Власник фабрики, містер Вілсон, ще відтоді, як незнайомиць тільки-но з'явився на порозі, весь час пильно й збентежено придивлявся до нього. Йому здавалося, що він уже десь бачив цього чоловіка і навіть був з ним знайомий, але де — він ніяк не міг пригадати. Щоразу, як той щось казав, чи рухався, чи усміхався, він аж здригавсь і втуплював у нього очі, але тут-таки відводив їх, зустрівшись із холодним та байдужим поглядом великих темних очей незнайомця. Нарешті в нього, як видно, сягнула раптова згадка, бо він уп'явся в незнайомця таким враженим і переляканим поглядом, що той сам підійшов до нього.

— Містер Вілсон, чи не так? — мовив він, немовби щойно пригадавши собі щось, і подав руку.— Даруйте, що не впізнав вас одразу. Я бачу, ви теж мене пам'ятаєте... Містер Батлер з Окленда, округа Шелбі...

— Еге... так... так, сер,— пробелькотів містер Вілсон, наче вві сні.

В цю мить до вітальні зайшов темношкірий служка і сповістив, що кімната панові готова.

— Джіме, забереш валізи,— неуважно мовив молодик і знов обернувся до містера Вілсона.— Я хотів би трохи побалакати з вами в одній справі. Може, ходімо до мене в кімнату, коли ваша ласка.

Містер Вілсон, мов сновида, поплентався за ним. Вони зайшли до просторого приміщення нагорі. У каміні потріскував щойно розпалений вогонь, і кілька слуг металися з кутка в куток, роблячи останні опорядження.

Коли все було готове і слуги пішли, молодик повільно замкнув двері, поклав ключ до кишені, а тоді обернувся і, згорнувши руки на грудях, подивився просто в обличчя містерові Вілсону.

— Джордж! — вигукнув містер Вілсон.

— Так, Джордж,— відказав молодик.

— Хто б міг подумати!

— Здається, я добре перемінівся,— з усміхом сказав молодик.— Горіхова кора зробила моє жовте обличчя смаглявим, наче в благородного пана, а волосся я пофарбував на чорне. Тож, як бачите, тепер я зовсім не схожий на того збіглого невільника з об'яви.

— Ой Джордже, але ж це дуже небезпечна гра. Не радив би я тобі до такого вдаватися.

— А я затіяв її самотужки,— відказав Джордж з тим самим гордовитим усміхом.

Побіжно зауважимо, що батько Джорджа був білий. Мати його належала до тих нещасних представниць своєї раси, яких сама природа прирікає на те, щоб слухняно коритися пристрастям своїх господарів і народжувати дітей, що ніколи не знатимуть батька. Показну європейську зовнішність і запальну волеюбну вдачу Джордж успадкував від одної з найвідоміших родин у Кентуккі. Від матері йому передався тільки відтінок шкіри, що виказував у ньому мулата, проте і його чималою мірою приховували прекрасні чорні очі. Отож досить було йому трохи змінити колір обличчя і пофарбу-

вати волосся, як він обернувся на справжнього іспанця, а вроджена горда постава і добрі манери якнайкраще допомогли йому грати ту зухвалу роль, яку він собі прибрав,— удавати благородного пана, що подорожує зі своїм слугою.

Містер Вілсон, добросердий, але дуже нерішучий і обачний чоловік, розгублено тупцяв по кімнаті, вагаючись між бажанням допомогти Джорджеві та невиразним острахом перед законом і владою. Незграбно переступаючи з ноги на ногу, він міркував уголос:

— Так-так, Джордже... Отже, ти втік... подався геть від свого законного господаря... Мене це не дивує, Джордже... Але я вражений... так, прикро вражений... Гадаю, я мушу тобі сказати, Джордже... просто зобов'язаний тобі сказати...

— Чим ви вражені, сер? — спокійно запитав Джордж.

— Ну... тим, що ти, сказати б, пішов проти закону своєї країни.

— Моєї країни! — гірко вигукнув Джордж. — Де ж то вона є така? Хіба що в домовині. Отам би мені краще й бути!

— Та ну-бо, Джордже, що це ти, їй-право! Гріх таке казати. Хазяїн у тебе лихий, це правда. Поводиться він негідно, і я не збираюсь його захищати... Отож почуття твої цілком природні,— провадив далі той добряга, гучно висякавшись.— Так, природні... І все ж я не маю права захочувати тебе до такого вчинку. Жаль мені тебе, хлопче, страх як жаль. Я розумію, як тобі тяжко... Але ж усі ми мусимо коритися своїй долі, Джордже.

Джордж стояв, гордо відхиливши голову й згорнувши руки на широких грудях; уста його кривила гірка посмішка.

— Хотів би я знати, містере Вілсон, що б ви сказали, коли б оце раптом наскочили індіанці й силоміць забрали вас від дружини та дітей, а тоді примусили б довіку обробляти їм поле. Чи ви й тоді вважали б за свій обов'язок покірливо зносити таке життя? Мабуть, тільки б натрапили десь яку конячину, то враз би добачили в тому ознаку долі та й ну ходу! Правда ж?

Старий добряк аж очі вирячив на такий доказ. Та хоч він і не належав до глибоких мислителів, проте в нього вистачило глузду вчинити так, як вчинив би за

подібних обставин далеко не кожний логік, а саме: не заперечувати того, чого не можна заперечити. Отож, дбайливо погладжуючи свою парасольку й розправляючи на ній кожну складку, він знову вдався до умовляння.

— Ти ж знаєш, Джордже, я завжди був тобі друг, і коли я щось кажу, то кажу це для твого ж таки добра. По-моєму, ти наражаєш себе на страшну небезпеку. Навряд чи тобі пощастить досягти свого. А якщо тебе зовлять, тобі доведеться скуштувати ще гіршого лиха. Тебе затопчуть у болото, заб'ють мало не на смерть, а тоді продадуть на Південь.

— Містере Вілсон, усе це я добре знаю,— сказав Джордж.— Я справді дуже ризикую, але...— Він розгорнув поли пальта й показав два пістолі та великий мисливський ніж.— Осьде! Я готовий до всього! І на Південь я ні з а щ о не поїду. Ні! Коли вже дійде до такого, шість футів землі собі на домовину я здобуду й тут. Хоч по смерті стану землевласником у Кентуккі!

— Годі, Джордже! Це ж чистий жах, що ти кажеш. Я просто боюся за тебе. Ти хочеш переступити закон своєї країни!

— Знову «моя країна!» Містере Вілсон, ви маєте рідну країну, але яка ж вона рідна мені чи будь-кому з нас, народжених матерями-рабинями? Які закони існують для нас? Хіба ми ухвалюємо їх, хіба хтось питає нашої згоди? Отож і нам до них байдуже. Усі ваші закони скеровані лиш на те, щоб іще дужче нас гнобити й утискувати...

Містер Вілсон мав вдачу, яку чи не найкраще порівняти з пакою бавовни,— таку ж м'яку, податливу, пухку та безформну. Він справді жалів Джорджа від щирого серця, навіть невиразно уявляв собі ті почуття, що хвилювали молодика, і все ж вважав своїм обов'язком терпляче наставляти його на добрий розум.

— Ти говориш лихі речі, Джордже. По-дружньому тобі раджу: облишив би ти краще такі балачки. Людні в твоєму становищі, Джордже, від них тільки лихо... нічого, крім лиха...

З цими словами містер Вілсон сів біля столу й заходився знервовано гризти держалко своєї парасольки.

— Ну от що, містере Вілсон,— мовив Джордж, підступивши до нього, і рішуче сів навпроти.— Подивіться

на мене. Ось я тут перед вами — чи не точнісінько така сама людина, як ви? Погляньте на моє обличчя, на руки, на статуру...— І молодик згорда випростався.— То чому ж я не така людина, як усі? Ось ви послухайте, містере Вілсон, що я вам розкажу. Мій батько був одним з ваших кентуккійських поміщиків. То він навіть не завдав собі клопоту подбати про те, щоб після його смерті мене не виставили на продаж разом з його кіньми та собаками. Я бачив, як мою матір та сімох її дітей пустили з торгів. Всіх сімох продали в неї перед очима, одного по одному, і всіх різним хазяям. Я був найменший. Вона впала на коліна перед отим моїм паном і почала благати, щоб він купив і її разом зі мною,— тоді хоч одна дитина лишилася б при ній. Та він відштовхнув її своїм важким чоботом, я сам це бачив. І останнє, що я чув, коли мене вже прив'язували до його коня, щоб везти геть, було материне голосіння.

— Ну, а далі?

— Мій хазяїн мав справи з одним із тих торговців і згодом перекупив у нього мою старшу сестру. Вона була хороша дівчина — гарна на вроду, як і моя нещасна мати, цнотлива, добре вихована. Спочатку я радів, що її куплено, бо мав тепер коло себе хоч одного друга. Та скоро мені довелося про це шкодувати. Я стояв під дверима, пане, і чув, як її шмагали нагаєм. Кожен удар боляче краєв мені серце, та я нічим не міг їй допомогти. А відшмагали її лише за те, що вона хотіла жити, як годиться доброчесній дівчині; але ж за вашими законами невільниці не мають права на таке життя. Останній раз я побачив її закуту в кайдани разом з цілим гуртом рабів, яких мали везти на продаж до Нового Орлеана, хоч ото була і вся її провинна. Відтоді я більше про неї не чув...

Минали довгі роки. Я ріс без батька, без матері, без сестер, мов нікому не потрібне цуценя, не знаючи нічого, крім лайки, побоїв та голоду. Вірите, пане, такий був голодний, що радо гриз кістки, які кидали собакам. Та навіть тоді, малим хлопчиськом, коли я плакав ночами, лежачи без сну, я плакав не від голоду, не від болю. Ні, сер. Я плакав за м а т і р'ю, за с е с т р а м и, плакав, бо не мав у цілому світі жодної прихильної до мене душі. Я ніколи не знав ні втіхи, ні розради, не чув ні від кого ані слова доброго, аж доки потрапив на вашу

фабрику. Ви, містере Вілсон, перший повелися зі мною по-людському, ви напучували мене на добро, прилучали до науки, допомагали звестися на ноги, і я безмежно вдячний вам за все.

А потім я познайомився зі своєю дружиною. Ви бачили її, сер, і знаєте, яка вона красуня. Коли я переконався, що й вона покохала мене, коли ми з нею побрались, я себе не чув від щастя. Вона ж і душею така сама прекрасна, як і на вигляд. Але що ж далі? А далі з'являється мій хазяїн, забирає мене від роботи, від товаришів, від усього, що було мені любе, і кидає в самісінький бруд і гній! За що? За те, каже він, що я забув, хто я такий, ото ж він, мовляв, змусить мене затямити, що я всього-на-всього нікчемний негр! Та й це ще не все. Врешті йому заманулося розлучити мене з дружиною, і він звелів, щоб я покинув її і став жити з іншою жінкою. І на все це дають йому право ваші закони! Ви тільки подумайте, містере Вілсон! Кожне, так, кожне з цих лиходійств, що знівечили життя моїй матері, сестрі, дружині й мені самому, вчинено з дозволу отих ваших законів. Адже кожному господареві в Кентуккі вільно таке чинити, і ніхто не має права сказати йому зась! І оце ви називаєте законами могої країни? Ні, сер, я не маю рідної країни, так само як не маю батька. Але я знайду її. Від в а ш ої країни мені нічого не треба — нехай лиш дадуть мені спокій, щоб я міг з миром її покинути. А от коли я дістануся до Канади, де закони визнаватимуть мене за людину й захищатимуть мої права, о т а м і буде моя рідна країна, і ті закони я шануватиму. Та якщо хто й надумає мене спинити, хай начувається, бо я битимусь за свою волю на відчай душі, до останку!

Промовляючи це, Джордж спочатку сидів біля столу, а тоді підвівся і, схвилювано жестикулюючи, заходив по кімнаті. Очі його палали, в них зблискували сльози, і старий добряга, до якого він звертався, зрештою не витримав і, діставши з кишені жовту шовкову хустину, заповзявся витирати нею обличчя.

— Сто чортів їм у печінку! — раптом скипів він. — Я ж завжди казав, що всі вони клятні мерзотники! Ти вже даруй, що я так лаюся... Ну що ж, щастя тобі, Джордже! Тільки будь обережний, синку, не вбивай нікого... цебто постарайся не вбивати. Як на мене,

то краще цього не робити, їй-право... А де твоя дружина, Джордже? — спитав він, починаючи й собі збуджено ходити по кімнаті.

— Втекла, сер... Втекла з дитиною на руках світ за очі. Подалася десь на Північ, і хтозна, коли ми тепер побачимось і чи побачимось взагалі.

— Не може бути! Оце-то диво! Втекла від таких добрих господарів?

— Добрі господарі часом залазять у борги, а закони в ашої країни дозволяють їм одірвати дитину від матері й продати на виплат тих боргів,— гірко відказав Джордж.

— Ото дивина! — мовив старий добряк, засунувши руку в кишеню.— Можливо, я чиню нерозважливо... Та де вже тут, у біса, бути розважливим! — раптом вигукнув він.— Ось візьми, Джордже.— І, витягши пачку грошей, він простягнув її Джорджеві.

— Ні, мій добрий заступнику! — сказав Джордж.— Ви й так чимало для мене зробили, а це може вам зашкодити. Гадаю, в мене вистачить грошей, щоб дістатися, куди мені треба.

— Ні, ти неодмінно візьмеш їх, Джордже. Гроші — то скрізь велика підмога, вони ніколи не вадять, якщо надбані чесно. Отож бери їх, синку, бери й не балакай!

— Гаразд, але з умовою, що я поверну їх вам, коли зможу,— сказав Джордж, беручи гроші.

— А тепер, Джордже, скажи мені, чи довго ще ти збираєшся так мандрувати? Сподіваюся, що не довго й не далеко. Усе це дуже дотепно, але надто вже ризиковано. А отой хлопчина з тобою — хто він?

— То вірний товариш. Він утік до Канади десь понад рік тому. А вже там почув, що його хазяїн з люті на нього жорстоко відшмагав його матір. То він пройшов усю дорогу назад, щоб розрадити бідолашну стару і яюсь забрати її з собою.

— І забрав?

— Ще ні. Він чатував коло маєтку, та все поки що не випадало нагоди. То оце тим часом він поїхав зі мною, щоб провести мене до Огайо. Там він залишить мене на друзів, що допомогли йому втекти, а сам повернеться по неї.

— Небезпечно, ой як небезпечно! — мовив містер Вілсон.

Джордж випростався і зневажливо посміхнувся.

Старий добряк з простодушним подивом розглядав його з голови до ніг.

— Джордже, з тобою сталася дивовижна річ. Ти поводишся й розмовляєш наче зовсім інша людина,— сказав він.

— Бо я тепер вільна людина! — гордо відказав Джордж.— Так, сер, я вже нікого не назву своїм паном. Я вільний!

— Стережися! Хтозна... тебе ще можуть спіймати.

— Коли б таке й сталося, містере Вілсон, то в до- мовині всі люди однаково вільні та рівні,— мовив Джордж.

— Я й досі не можу отямитись від твого зухвальства! — сказав містер Вілсон.— Заявитись отак до найближчого заїзду!..

— В тім-то й річ, що до найближчого, містере Вілсон. Воно й справді таке зухвальство, що їм і на думку не спаде сюди заглянути. Вони шукатимуть мене десь далі. До того ж навіть ви мене ледве впізнали. Що ж до Джіма, то він не з тутешніх невільників, і його в цих місцях ніхто не знає. Та його вже, мабуть, і шука- ти покинули. Ну, а мене з тієї об'яви теж навряд щоб хто впізнав.

— А тавро на руці?

Джордж стягнув рукавичку і показав ледь загоєний рубець.

— Це прощальний дарунок містера Гарріса,— гдливо мовив він.— Тижнів зо два тому він забрав собі в голову потаврувати мене, бо, мовляв, я от-от від нього втечу. Цікава штука, правда ж? — додав він, знову надягаючи рукавичку.

— У мене аж кров холоде, коли про все це подумаю... Такий ризик, така небезпека! — сказав містер Вілсон.

— І в мене вона холола багато літ, містере Вілсон, зате тепер аж кипить,— відказав Джордж.

З хвилину обидва мовчали.

— Ну от, мій добрий заступнику,— знову обізвався Джордж.— Коли я побачив, що ви мене впізнали, то одразу ж вирішив про все вам розповісти, щоб ваші здивовані погляди не виказали мене. Завтра вдосвіта я поїду звідси, а наступну ніч уже сподіваюсь без-

печно перебути в Огайо. Іхатиму вдень, спинятимусь у найкращих готелях і сидітиму за одним столом з великими панамі. Отже, прощайте, сер! Як почувете, що мене спіймали, то знайте — я вже мертвий!

Джордж устав, високий, мов скеля, і величним жестом простягнув руку. Старий добряк щиро потиснув її, узяв свою парасольку і, докинувши на прощання ще кілька застережень, поплентався з кімнати.

Джордж стояв і замислено дивився на двері, що зачинилися за старим. Раптом у нього сяйнула ще якась думка. Він квапливо ступив до дверей, розчинив їх і гукнув:

— Містере Вілсон, ще одне слово.

Старий повернувся до кімнати. Джордж, як і раніш, замкнув двері на ключ і якусь хвилю неначе вагався, втупивши очі в підлогу. Нарешті з видимим зусиллям підвів голову і сказав:

— Містере Вілсон, ви завжди ставились до мене людяному... То я хотів попросити вас, щоб ви зробили мені ще одну, останню ласку.

— Я слухаю, Джордже.

— Все, що ви тут казали, сер, це правда. Я так ризикую, страшенно ризикую. Якщо я загину, жодна жива душа за мною не пожаліє,— сказав він, тяжко дихаючи й насилу вимовляючи слова.— Мене кинуть у яму й закопають, як собаку, і вже другого дня ніхто про мене й не згадає. Крім моєї нещасної дружини! Як вона тужитиме й плакатиме, бідолашна!.. То чи не погодилися б ви, містере Вілсон, якось передати їй оцю шпильку? Вона подарувала її мені на різдво. Віддайте їй цю пам'ятку і скажіть, що я любив її до останнього зітхання. Ви зробите це для мене? Зробіте? — схвильовано запитував він.

— Ну звісно, мій друже! — відповів старий добряк, беручи шпильку. Голос його тремтів, на очі наверталися сльози.

— І скажіть їй ще одне,— додав Джордж,— це мій останній заповіт. Якщо вона зможе дістатися до Канади — нехай пробивається туди. Хоч яка добра її хазяйка, хоч як тяжко покинути рідну домівку — однаково переконайте її не вертатися, бо рабство завжди несе біду. Скажіть їй, нехай вона виростить нашого хлопчика

вільною людиною, щоб він не зазнав таких страждань, як я. Скажіть їй це, містере Вілсон, добре?

— Так, Джордже, я скажу їй. Але я вірю, що ти не загинеш. Мужайся, друже, ти хоробрий хлопець. Усім серцем бажаю тобі щасливо здолати всі перешкоди... Атож, саме так!

Джордж, ходячи по кімнаті, спинився, якусь мить постояв у задумі, а потім тихо мовив:

— Дякую вам за щире слово, мій добрий друже. Я цього не забуду.

Розділ XII

ТИПОВА КАРТИНА ЗАКОННОЇ ТОРГІВЛІ

Містер Гейлі і Том помалу їхали собі далі труською дорогою, занурені кожен у свої думи. Та дивовижна річ: ці двоє сиділи поряд в одному візку, мали однакову людську подобу, перед очима їх проходили ті самі краєвиди — але як різнилися їхні думки!

Містер Гейлі, приміром, спочатку міркував про Тома — про його зріст, міць і статуру, — прикидаючи в думці, скільки можна буде за нього вторгувати, якщо зберегти його до продажу при тілі та в доброму здоров'ї. Міркував він і про те, як збиратиме свій новий гурт негрів, про різницю в цінах на чоловіків, жінок і дітей та про всілякі інші речі, пов'язані з його комерцією. Потім став думати про себе, про те, який він добрий і людяний. Ще б пак, онде інші торговці сковують своїм неграм руки й ноги, а він надів на Тома лиш ножні кайдани, а руки залишив вільні — доти, доки той пристойно поводитиметься. Містер Гейлі аж зітхнув на думку про людську невдячність: певне ж, Том не цінує його ласки, так само як не цінували її інші негри, до яких він виявляв прихильність. Скільки вже разів він на них помилявся! Аж дивно, що й досі лишився такий добросердий!..

Діставши з кишені кілька газет, містер Гейлі почав пильно переглядати об'яви. Але читати він був не великий мастак, отож, читаючи, півголосом проказував слова, немовби хотів вивірити на вухо те, що бачили очі.

В цей-от спосіб він і прочитав помалу таку об'явку:

«ТОРГИ НА НЕГРИВІ

Згідно з судовою постановою, у вівторок, 21 лютого, у місті Вашингтоні, штат Кентуккі¹, перед будинком суду продаватимуться з торгів такі негри: Ейджер — 60 років, Джон — 30 років, Бен — 21 рік, Сол — 25 років, Олберт — 14 років. Торги призначено на користь кредиторів і спадкоємців м-ра Джесса Блачфорда.

*Семюел Морріс,
Томас Флінт,
заповітні виконавці».*

— Треба буде глянути,— сказав Гейлі до Тома, не маючи іншого співрозмовника.— Щоб ти знав, Томе, я хочу збити першокласний гурт і відвезти з тобою на низзя. У доброму товаристві й тобі веселіше буде. Отож ми найперше подамося до Вашингтона. Там я приміщу тебе у в'язниці, а сам тим часом візьмуся до справ.

Том вислухав ту «приємну» звістку цілком покірливо, тільки подумав собі, чи мають ті приречені жінок та дітей і чи так само тяжко переживають розлуку з ними, як і він. Треба сказати, що простодушна обіцянка торговця замкнути його у в'язниці аж ніяк не могла потішити людину, котра завжди пишалася своєю порядністю та доброчесністю. А наш Том, як по правді признатись, таки доволі пишався тими своїми чеснотами, бо більше й не мав чим, бідолаха, пишатися. От коли б він належав до вищих верств суспільства, то, певно, ніколи не знав би такої скрути. Так чи інакше, а день минув, і на вечір Гейлі з Томом зручно влаштувалися в місті Вашингтоні: один у заїзді, другий у в'язниці.

Десь на одинадцяту годину наступного дня перед будинком суду зібралася чимала різнобарвна юрба. Дожидаючи початку торгів, люди курили, жували тютюн, чвиркали слиною, лаялись, балакали — кому що до вгоди. Чоловіки та жінки, призначені на продаж, купкою сиділи осторонь, тихо перемовляючись між собою. Жінка, що значилась в об'яві під ім'ям Ейджер, і лицем, і будовою виглядала на чисту африканку. Можливо, їй справді було шістьдесят літ, одначе виснажена тяжкою працею та недугами, наполовину сліпа й скручена рев-

¹ У США, крім столиці, міста Вашингтона, в кількох штатах є міста з такою самою назвою.

матизмом, вона видавалася набагато старішою. Біля неї стояв її син Олберт, жвавий чотирнадцятирічний хлопчина. Він єдиний лишився у неї від великої колись родини, яку поступово спродували на Південь. Мати вчепилася за нього тремтячими руками й полохливо дивилася на кожного, хто підходив його оглянути.

— Не бійся, тітонько Ейджер,—мовив до неї найстарший із негрів.— Я балакав з паном Томасом, і він сказав, що спробує продати вас разом.

— Нехай вони не кажуть, нібито я вже ні на що не годна,— озвалася стара, зводячи догори свої тремтливі руки.— Я ще можу куховарити, прати, мити підлогу. Мене ще варто купити, звісно, за невелику ціну... Ти скажи їм про це, скажи! — наполегливо просила вона.

Тим часом Гейлі, прoderшись крізь юрбу, підійшов до найстаршого негра, розтулив йому рота, обдивився й поторгав зуби, тоді звелів зігнутись, випростатись і зробити ще кілька рухів, щоб показати м'язи. Потім перейшов до другого й оглянув його в такий самий спосіб. Нарешті він підступив до хлопчика. Обмацав йому руки, розправив і озирнув пальці, тоді загадав підплигнути, щоб побачити, який він спритний.

— Без мене його не продадуть! — із запалом вигукнула стара.— Нас обох пустять заразом. А я ще ого яка дужа, пане, ще можу робити й робити!..

— Чи не на плантації? — мовив Гейлі, зневажливо позирнувши на неї.— Так я й повірив!

Начебто задоволений оглядом, він вийшов з юрби і, запаливши сигару та хвацько зсунувши набакир капелюх, став чекати, готовий до торгу.

— Ну, то що ви про них скажете? — запитав його якийсь чоловік, що спостерігав, як він роздивляється негрів, і, певне, хотів і собі скласти з того думку.

— Та що ж,— сплюнувши, відказав Гейлі,— Я, мабуть, торгуватиму отих молодших та ще хлопчиська.

— Вони хочуть продати хлопця разом із старою,— сказав чоловік.

— Хай спробують! Ця стара торба з кістками не відробить і того хліба, що з'їсть.

— То ви її не купите? — спитав чоловік.

— Дурень буде той, хто її купить. Майже сліпа, геть скоцюрблена, та ще й несповна розуму.

— А от є люди, що купують таких старих і кажуть, ніби вони куди дужчі, ніж здається з вигляду,— замислено мовив чоловік.

— Нема дурних,— відказав Гейлі.— Та я б задарма її не взяв, повірте. Що мені треба, я вже паглядів.

— А жаль буде, якщо ніхто не купить її разом із сином. Вона за ним, видно, аж труситься. Та й віддадуть її, певне, за безцінь.

— От як хто має зайві гроші, то хай її купує. Хлопчикська я заберу й продам на плантації, а з нею морочитись мені нема чого, навіть якби її віддали й задурно,— сказав Гейлі.

— Вона дуже побиватиметься,— мовив чоловік.

— Та певне,— холодно відказав торговець.

Їхню розмову перепинив збуджений гомін. Крізь натовп пробивався розпорядник, що мав провадити торги. То був присадкуватий метушливий чоловік з поважним обличчям.

Стара жінка затамувала відних і конвульсивно вцепилася за сина.

— Притиснись міцніше до матусі, Олберте... ще міцніше... Тоді вони поставлять нас разом,— сказала вона.

— Ой мамо, не захочуть вони,— озвався хлопчик.

— Захочуть, синку. А як ні — то не жити мені на цім світі,— нестямно мовила стара.

Розпорядник гучним голосом звелів дати йому дорогу. Юрба розступилась, і незабаром почалися торги. Кілька зазначених у списку чоловіків швидко пішли з молотка по цінах, що свідчили про добрий попит на живий товар. Двоє з них дісталися Гейлі.

— А тепер ти, малий,— сказав розпорядник і тицьнув на хлопчика своїм молотком.— Іди-но сюди й покажи, на що ти здатний.

— Поставте нас разом, разом... благаю вас, паночку,— обізвалася стара, міцно вчепившись за сина.

— Ану геть! — гримнув розпорядник, відкидаючи її руки.— Ти підеш остання. А ти, чорнопикий, плигай сюди! — І він штовхнув хлопчика до підвищення.

Позаду розлігся тяжкий стогін. Хлопчик обернувся, але стояти не було коли, і, рвучко втерши від сліз свої великі гарні очі, він миттю скочив на підвищення.

Його зграбна постать, пружні ноги й жваве обличчя одразу ж збудили суперництво, і з півдесятка голосів

водночас вигукнули свою ціну. Наполоханий хлопчик боязко озирався, а звідусіль сипалися все нові пропозиції. Аж ось розпорядник стукнув молотком. Хлопчика придбав Гейлі. Його штовхнули з підвищення до нового господаря, але він на мить зупинився й поглянув назад, де його нещасна стара мати, уся трясучись, простягала до нього немічні руки.

— Купіть і мене, паночку!.. Купіть, благаю вас... Бо як не купите, то я помру!

— От як я тебе куплю, то ти таки вріжеш дуба,— відказав Гейлі.— Ні! — І одвернувся.

Торг за нещасну стару тривав недовго. Чоловік, що перед тим розмовляв з Гейлі і, як видно, мав досить жалісливу душу, купив її за якусь мізерію, і натовп цікавих почав розходитись.

Бідолашні жертви торгів, що багато років прожили разом в одного господаря, зібралися навколо вбитої горем матері, на яку жаль було дивитися.

— Чи не могли вже залишити мені хоч одного?.. Хазяїн же завжди казав, що його від мене не заберуть... завжди казав...— гірко ридаючи, повторювала вона.

— Мамо, мамо! Не треба! — мовив хлопчик.— Кажуть, вас купив добрий пан.

— Ой, та що мені з того!.. Що мені з того!.. Олберте, синочку мій, остання моя дитино! Як же я житиму без тебе?

— Та заберіть же її хтось, чуєте? — різко сказав Гейлі.— Добра їй з того однаково не буде.

Найстарший з невільників то умовлянням, а то й силою відірвав знавіснілу з горя стару від сина і, намагаючись хоч трохи заспокоїти, повів її до візка нового господаря.

— Ну! — сказав Гейлі, зібравши до купи свої три набутки. Він витяг в'язку кайданів і понакладав їх на руки невільникам, а тоді, зчепивши їх за наручники довгим ланцюгом, погнав перед себе до в'язниці.

За кілька днів Гейлі із своєю живою власністю щасливо повантажився на пароплав, що йшов униз по Огайо. Основу гурту було закладено, і тепер він мав поповнюватись у дорозі новими невільниками, яких Гейлі та його помічник прикуповували в різних місцях на поріччі.

«Красуня Огайо», найшвидше й найпоказніше з суден, що будь-коли розтинали хвилі річки, на честь якої його названо, весело пливла собі за водою під ясною блакиттю неба, і над нею майорів смугасто-зоряний прапор вільної Америки. По палубі, милуючись погожою дниною, походжали пишно виряджені дами та пани. Всі були радісні, веселі й щасливі — всі, окрім невільників Гейлі, що тулилися на нижній палубі разом з іншим вантажем. Скидалось на те, що вони не дуже тішаються своїми численними привілеями. Посідавши гуртом на помості, вони стиха розмовляли між собою.

— Гей, хлопці, — сказав Гейлі, швидко підходячи до них, — сподіваюся, ви тут у мене всі в доброму настрої і не журитесь. Щоб я не бачив кислих облич, зрозуміло? Не журіться, хлопці! Будьте до мене по-доброму, то й вам буде добре.

«Хлопці» озвалися своїм незмінним «Еге ж, пане», вікодавнім словом стражденної Африки, але треба сказати, що вигляд у них був при цьому не надто радісний. Кожен з них мав свої невеличкі химери: той любив свою дружину, той — матір, а той — сестру чи дітей, з якими їх щойно розлучили назавжди, і хоч кривдники їхні жадали од них веселощів, звеселити їх так скоро було неможливо.

— Я маю жінку, — поклавши Томові на коліно закуту руку, промовив один, що значився у списку як «Джон, тридцяти років». — То вона й досі нічого не знає, бідолашна.

— А де вона живе? — спитав Том.

— В одному заїзді, тут недалеко по річці, — відказав Джон. — Якби ж то мені ще хоч разочок її побачити! — додав він.

Нещасний Джон! Його бажання було цілком природне, і сльози текли з його очей так само природно, як і в першого-ліпшого білого.

Засмучений Том тяжко зітхнув і спробував хоч якось його розрадити.

А нагорі, в каютах, сиділи батьки й матері, щасливі подружжя, і коло них пурхали веселі діти, схожі на різнобарвних метеликів, і життя було легке й безжурне.

— Ой мамо! — сказав один хлопчик, щойно прибігши з нижньої палуби.— З нами їде работорговець, а там унизу в нього четверо чи п'ятеро негрів.

— От бідолашні! — мовила його мати з жалістю і обуренням.

— Що там таке? — спитала інша дама.

— Внизу їде кілька нещасних рабів,— відказала хлопчикова мати.

— І всі в кайданах,— докинув хлопчик.

— Яка ганьба для нашої країни, що ми й досі бачимо таке! — мовила та дама.

— Е, тут можна багато чого сказати і за, і проти,— обізвалася благородна пані, що сиділа біля дверей своєї каюти з шитвом у руках, тим часом як її маленькі хлопчик та дівчинка гралися поряд.— Я бувала на Півдні і мушу вам сказати, що як на мене, то неграм воля ні до чого, так їм живеться краще.

— З одного боку воно, може, й правда. Не заперечую, є негри, яким живеться непогано,— визнала дама, що говорила перед нею.— Та, на мій погляд, найстрашніше в рабстві — це наруга над людськими почуттями, ось, приміром, коли розлучають сім'ї.

— Авжеж, це справді недобре,— погодилась її співрозмовниця, піднімаючи перед себе дитяче платтячко, що його тільки-но скінчила шити, і пильно роздивляючись оздобі на ньому.— Та, мабуть, таке трапляється не дуже часто.

— Ого, ще й як часто! — гаряче заперечила перша дама.— Я багато років жила в Кентуккі й Вірджинії і бачила чимало такого, від чого аж серце кров'ю обкипало. Що б ви сказали, голубонько, якби очих ваших двох діточок забрали від вас і продали не знати куди?

— Не можна порівнювати наші почуття з їхніми,— відказала друга дама, перебираючи клубки ниток на колінах.

— Ну, коли ви так кажете, шановна, то, певно, зовсім не знаєте цих людей,— із запалом мовила перша дама.— А от я народилася й виросла серед них. І добре знаю, що почуття в них такі самі, як і в нас, а може, навіть і глибші.

— Он як! — озвалась її співрозмовниця, а тоді позіхнула, виглянула у віконце каюти і нарешті закінчила тим, з чого почала: — І все ж, як на мене, воля їм ні до чого.

— Що й казати, сама доля судила африканцям бути рабами й коритися своїм господарям,— докинув поважний пан у чорному, що сидів біля дверей.

— От і чудово! — обізвався довготелесий чоловік, який стояв неподалік.— Нумо всі торгувати неграми, коли вже сама доля так судила! Що ви на це скажете, чужинцю? — обернувся він до Гейлі, що, застромивши руки в кишені, стояв осторонь і уважно прислухався до розмови.— Атож,— провадив далі довготелесий,— ми повинні слухатись велінь долі. Негрів треба продавати, міняти, кривдити, на те ж їх і створено. Дуже дотепний доказ, правда ж, чужинцю? — знову звернувся він до Гейлі.

— Ніколи про це не думав,— відказав Гейлі.— Я людина темна і красно балакати не вмю. А до торгівлі пристав лиш на те, щоб заробляти собі на прожиток. Коли воно й погано, я ще, мабуть, встигну покаятись.

— А тим часом навіщо завдавати собі клопоту, правда ж?

І довготелесий незнайомиць — то був не хто інший, як чесний скотар, з яким ми познайомили читача в кентуккійській таверні,— сів і закурив сигару. На його довгастому сухорлявому обличчі блукала дивна усмішка.

Раптом пароплав зупинився, і всі, як звичайно, подались на палубу глянути, що то за пристань.

Тільки-но з пароплава спустили сходні, як на борт швидко збігла якась чорношкіра жінка. Вона стрілою увігналася в натовп, за мить опинилась на нижній палубі, де сидів гурт невільників, і з гіркими риданнями кинулася на шию бідоласі, що його продали як «Джона, тридцяти років». То був її чоловік.

Цю сцену спостерігав високий молодий пан з чутливим та виразним обличчям. Раптом він обернувся до Гейлі, що стояв поряд, і хрипким від хвилювання голосом сказав:

— Чоловіче добрий, як ви можете, як ви смієте торгувати людьми? Погляньте на цих нещасних! Ось я тішуся собі з того, що їду додому, до жінки й дитини. Але ж той самий дзвін, що звелить пароплавові везти мене до них, назавжди розлучить цього знедоленого чоловіка з його дружиною. Бійтеся бога, ще відплатиться вам за все!

Торговець мовчки відвернувся і перейшов на другий кінець палуби. Там він дістав з кишені записник і зайнявся підрахунками, до яких так часто вдаються, щоб заспокоїти нечисте сумління.

Тим часом пароплав повільно одійшов від берега, і на ньому знову стало весело, як і раніш. Чоловіки тинялися по палубі, розмовляли, читали, курили. Жінки шили, діти гралися, а пароплав сунув собі далі.

Одного ранку, коли він зупинився біля пристані якогось містечка в Кентуккі, Гейлі зійшов на берег в одній невеличкій справі.

Том, хоч він і мав на ногах кайдани, міг помалу ходити. Отож він пришкандибав до поруччя і став, байдужно втупивши очі перед себе. Через деякий час він побачив торговця, що хутко простував назад, ведучи за собою чорношкіру жінку з малим дитинчам на руках. Вона була пристойно вдягнена, і за нею слідував негр, несучи невелику скриньку. Жінка йшла весело, балакаючи про щось із чоловіком, що ніс її скриньку, і так само піднялася сходнями. Задзвонив дзвін, засичала пара, машина застогнала, крекнула, і пароплав рушив далі за водою.

Опинившись на нижній палубі, захаращеній ящиками та паками бавовни, жінка знайшла вільну місцинку, сіла й почала бавити дитину.

Гейлі раз чи два пройшовся кругом по палубі, тоді підсів до жінки й тихо заговорив до неї.

Том помітив, як враз спохмурніло її чоло, і вона швидко й збуджено щось відказала.

— Не вірю!.. Не може бути! — почув Том. — Ви мене просто морочите.

— Коли не віриш мені, то гляди сюди, — сказав Гейлі, витягаючи з кишені якийсь папір. — Оце тобі купча, а отут підпис твого хазяїна. І щоб ти знала, я виклав за тебе чималий гріш, отак-то!

— Не вірю, щоб хазяїн так обдурив мене, це неправда! — вигукнула жінка, дедалі дужче хвилюючись.

— Ну, то спитай хоч кого, хто вміє читати. Гей, пане! — звернувся він до якогось чоловіка, що саме проходив повз них. — Ану прочитайте, що тут написано. Бо ця дівуля мені не вірить.

— Це купча за підписом Джона Фосдіка, — сказав чоловік, — а в ній говориться, що негритянка Люсі та її дитина переходять у вашу власність. Як на мене, все тут по закону.

Розпачливі вигуки жінки зібрали коло неї гурт цікавих, і торговець коротко пояснив їм, у чому тут річ.

— Він же сказав мені, що я поїду в Луїсвілл і наймуся куховаркою до заїзду, де робить мій чоловік! Ось що сказав мені хазяїн, це його слова, і я не вірю, щоб він мені збрехав! — невгавала жінка.

— Але він продав тебе, бідолашна, це правда, — сказав якийсь добросердий на вигляд чоловік, уважно прочитавши купчу. — Ось його підпис, усе правильно.

— Ну, коли так, то нема про що й балакати, — мовила жінка, раптом опанувавши себе.

Міцніше пригорнувши до себе дитину, вона сіла на свою скриньку, відвернулася й незворушно втупила очі на річку.

— Дарма, перемелеться! — сказав торговець. — Дівуля, як я бачу, не з плаксивих.

Пароплав ішов собі далі, і жінка начебто зовсім заспокоїлась. Легенький теплий вітерець пестливо торкався її чола, немовби хотів розрадити, — лагідний вітерець, що з однаковою ніжністю обвіває і чорні і білі обличчя. Вона бачила сонячні блищики, що золотавими брижами мінилися на воді, чула довкола себе веселі, безжурні голоси, та на серці в неї лежав важкий тягар. Дитинча зіп'ялося на ніжки й гладило рученятами її щокі; воно підстрибувало, весело агукало, щось белькотало, неначе хотіло будь-що розважити матір. Раптом вона рвучко й міцно стиснула його в обіймах, і сльози одна по одній закапали на його здивоване й перелякане личко. Та трохи згодом вона помалу заспокоїлась і почала няньчитися з малим.

Той десятимісячний хлопчик був навдивовижу великий і дужий як на свій вік. Він ні хвилини не сидів

спокійно, і матері доводилося весь час притримувати й вгамовувати його.

— Оце-то молодець! — сказав якийсь чоловік, раптом спинившись проти них.— Скільки ж це йому?

— Десять місяців з половиною,— відказала мати.

Чоловік свиснув до малого й протягнув йому цукерку. Той миттю вхопив її і тут-таки потягнув до рота, цієї найпершої немовлячої скарбнички.

— Хвацький хлопчина! — мовив незнайомиць.— Тямть, що до чого!

Він свиснув ще раз і пішов собі. На другому боці палуби він знайшов Гейлі, що сидів на зіставлених докупи ящиках і курив.

Незнайомиць дістав сірники і, запалюючи сигару, сказав:

— А ви, чужинцю, непогану негритянку придбали.

— Та начебто,— відказав Гейлі, пахкаючи сигарою.

— Везете на пониззя? — спитав незнайомиць.

Гейлі кивнув головою і курив собі далі.

— На плантації?

— Еге ж,— відказав Гейлі.— Я маю замовлення від одної плантації, то, певне, і її туди збуду. Мені казали, що вона добра куховарка, то, може, й там її до цього діла приставлять. А ні — то збиратиме бавовну. Пальці в неї на те годящі, я дивився. Так чи так, а візьмуть її охоче.

— А от малий на плантації, певне, ні до чого,— сказав незнайомиць.

— Я позбудусь його при першій же зручній нагоді,— озвався Гейлі, запалюючи нову сигару.

— Гадаю, небагато за нього заправите? — спитав незнайомиць, і собі вмощуючись на ящиках.

— Та не знаю,— відказав Гейлі.— Хлопчисько ж добрячий, такий здоровань, увесь як натоптаний!

— Ваша правда. Але ж скільки того клопоту й витрат, доки його виростиш.

— Дарма! — мовив Гейлі.— Вони ростуть самі собою, і клопоту з ними не більше, ніж з цуценятами. А цей малий десь за місяць уже бігатиме.

— Я маю де їх вирощувати, отож і хотів би прикупити ще одного-двох,— сказав незнайомиць.— Наша куховарка на тому тижні поховала свого малого — втопився в балії, поки вона вішала білизну. То можна б віддати їй цього, нехай би вигодовувала.

Якусь хвилю обидва мовчки курили. Жоден не хотів перший зачіпати головного питання. Нарешті незнайомиць сказав:

— Коли вже вам однаково треба збути його з рук, то, мабуть, десять доларів вистачить?

Гейлі похитав головою і промовисто плюнув.

— Ні, так діла не буде,— відказав він і знову взявся курити.

— Яка ж ваша ціна, сер?

— Та бачите,— мовив Гейлі,— я й сам міг би виростити цього хлопчиська чи десь його влаштувати. Він на диво здоровий та гарний, і десь за півроку за нього можна буде хапнути цілу сотню, а за рік — то й дві. Отож я й тепер не віддам його менше як за п'ятдесят.

— Ну, чужинцю, та це ж просто смішно!

— Отак, як сказав! — ствердив Гейлі, вперто хитнувши головою.

— Даю тридцять,— мовив незнайомиць,— і ні цента більше.

— Ось що,— рішуче сказав Гейлі і знову плюнув.— Нехай буде ні по-вашому, ні по-моєму: давайте сорок п'ять. Це моє останнє слово.

— Згода! — трохи подумавши, відказав незнайомиць.

— От і гаразд,— мовив Гейлі.— Де вам сходити?

— В Луїсвіллі,— відповів незнайомиць.

— В Луїсвіллі...— проказав за ним Гейлі.— Чудово. Ми будемо там, коли вже стемніє. Хлопчисько спатиме, отже, все гаразд. Ви його тихенько заберете, щоб він і не писнув,— і по всьому. Я завжди люблю, щоб було тихо. Терпіти не можу всякої колотнечі та галасу.

Кілька банкнот перейшли з гамана незнайомця до гамана Гейлі, і торговець знову взявся до сигари.

Уже вечоріло, коли пароплав зупинився біля пристані в Луїсвіллі. Жінка сиділа, тримаючи на руках дитину. Малий міцно спав. Почувши назву міста, вона швидко підхопилася, простелила в закапелку між ящиками свій плащ і поклала дитину в ту коліску, а сама пішла до борту, сподіваючись побачити серед готельних служників, що з'юрмилися на пристані, свого чоловіка. Вона протиснулася до самих поруччів і перехилилася далеко вперед, пильно вдивляючись у людський вир на пристані, а тим часом натовп заступив від неї дитину.

— Ну, саме час,— мовив Гейлі, піднімаючи сплячу дитину й віддаючи її незнайомцеві.— Глядіть тільки, щоб воно не прокинулось і не запищало, бо тоді буде нам мороки з тою бісовою дівкою.

Незнайомець обережно взяв загорнуту дитину й за мить загубився в натовпі, що сходив на берег.

Коли пароплав, сапаючи, крекчучи та бухаючи димом, відчалив од пристані й поволі рушив далі своєю дорогою, жінка повернулася на місце. Там сидів лиш торговець. Дитина зникла!

— Що таке?.. Де?..— почала була жінка, приголомшена несподіванкою.

— Люсі,— мовив до неї торговець,— малого твого нема, і нехай ти вже одразу все знатимеш. Тобі однак не можна було везти його з собою на' пониззя, а тут трапилась нагода продати його в добру родину. Там йому буде куди краще, ніж при тобі.

Жінка кинула на нього нестямний погляд, сповнений болю та розпачу. Він міг би збентежити когось менш досвідченого, але для Гейлі то була не первина. За своє життя він бачив сотні таких поглядів. Отож і тепер, помітивши гримасу пекельної муки, що спотворила чорне обличчя жінки, її конвульсивно стиснуті руки та хрипкий, уривчастий віддих, він сприйняв усе те за цілком звичайні речі, невід'ємні від його торгівлі, і його непокоїло лиш одне: чи не почне вона голосити й не збере коло себе натовп,— бо, як і інші поборники деяких наших принципів, він рішуче не любляв непорядку.

Та жінка не закричала. Тяжко вражена в самісіньке серце, вона не мала сили плакати й голосити.

Не тямлячи себе, вона сіла на місце. Руки її безпорадно впали, невидючі очі вступились у простір. Наче вві сні, вона чула навколишній гук та гомін, хрипке сапання машин. Та серце їй немов заціпеніло від болю, в неї не було навіть сліз, щоб виплакати своє горе. І вона сиділа незворушна, байдужа до всього.

Торговець, маючи на оці свій інтерес, був, як і дехто з наших політиків, зовсім не від того, щоб показати при нагоді свою людяність, і спробував якось розрадити нещасну жінку.

— Я знаю, Люсі, спершу трохи боляче,— мовив він,— але такій тямущій жінці, як ти, негоже собі попускати.

Ти ж сама розумієш, що так було т р е б а, і нічого тут не вдієш.

— Ой, не кажіть мені, пане, такого! — озвалася вона здушеним голосом.

— Ти метка жіночка, Люсі,— невгавав торговець,— і я тебе не скривджу. Ось приїдемо на пониззя, я тебе влаштую в добрий маєток, а там і чоловіка нового собі знайдеш. Ти ж он яка красуня...

— Ой пане, та не говоріть ви до мене! — мовила жінка, і в голосі її бринів такий пронизливий біль, що торговець відчув: тут його звичний метод нічого не зарадить. Він підвівся, а жінка відвернулася і затулила обличчя плащем.

Торговець походжав по палубі, час від часу спиняючись і позираючи на жінку.

— Добре-таки їй дошкулило,— пробурмотів він сам до себе.— А проте мовчить. Ну, та дарма, пожуриться трохи — і помалу заспокоїться.

Том бачив усе, що діялося на палубі, й одразу збагнув, у чім річ. Він підійшов бліжче й намагався заговорити до жінки, та вона лиш стогнала у відповідь.

Настала ніч. Тиха, незворушна й урочиста, вона всіяла небо незліченними мерехтливими зорями, ясними й прекрасними, але байдужими до людських страждань. Мало-помалу завмирили ділові розмови та згуки веселощів, скоро все довкола поринуло в сон, і стало виразно чути легенький плюскіт хвилі, яку розтинав ніс пароплава. Том і собі простягся на ящику, і до нього раз у раз долинав приглушений стогін чи тихе тужіння вбитої горем матері: «Ой, як же я тепер житиму? О боже, зглянься на мене, нещасну!» — і так знов і знов, аж доки замовк і той шепіт.

Десь серед ночі Том зненацька прокинувся. Щось чорне шаснуло повз нього до поручців, і він почув сплеск води. Ніхто, крім нього, цього не помітив. Том підвів голову. Жінки на місці не було! Він устав і пошукав її довкола, та намарне. Її стражденна душа знайшла нарешті спочинок. А річка текла собі неквапливо та безжурно, як і раніш, ніби нічого й не сталося...

Торговець прокинувся на світанку в доброму гуморі і вийшов подивитися на свій живий товар. Та тепер довелось і йому вражено вирячити очі.

— Де ж це вона, в біса, поділася, та дівуля? — запитав він Тома.

Том, навчений досвідом не базікати зайвого, визнав за краще лишити свої здогади при собі й відказав, що нічого не знає.

— Зійти десь на берег вона ніяк не могла. Коли пароплав зупинявся, я не спав і був насторожі. В таких справах я ні на кого не звіряюся.

Він промовляв до Тома, наче до спільника, якого все те дуже обходить. Том нічого не відповів.

Торговець оббігав увесь пароплав, від носа до корми, шукав між ящиками, паками, бочками, в машинному приміщенні, коло димарів — та все дарма.

— Слухай, Томе, признайся по щирості, — сказав він, повернувшись після тих марних пошуків. — Не може бути, щоб ти нічого не знав. Не огинайся, я певен, що ти знаєш. Я сам бачив, дівка була тут близько десятої, потім над північ, тоді між першою і другою. А десь о четвертій раптом зникла, і ти ж увесь час спав тут-таки. Ні, ти напевне щось знаєш, отож розкажуй.

— Гаразд, пане, — сказав Том. — Я собі спав, аж десь над ранок щось наче шмигнуло біля мене. Я ще й очі не встиг розплющити, аж чую — шубовсть! Прочнувся — а її вже нема. Оце все, що я знаю.

Томова розповідь не вразила й не злякала торговця. Як ми вже казали, він звик до багатьох таких речей, що нам з вами й не снилися. Навіть страшна тінь смерті не змусила його здригнутись. Приставши до работорівлі, він стільки разів бачив смерть, що міг вважати її за давню знайому. Вона була для нього чимось на зразок безжального конкурента, що підступно завдавав шкоди його комерції. Тож і тепер він тільки вилаяв жінку клятою дурепою і сердито пробурчав, що йому страх як не щастить і, коли так піде далі, він не заробить цього разу ані цента. Одне слово, він почував себе несправедливо скривдженим, проте вдіяти нічого не міг, бо та жінка подалася до такого штату, що ніколи не повертає втікачів, навіть і на вимогу верховної влади нашої преславної держави. Отож роздратованому торговцеві не лишалось нічого іншого, як витягти свій записник і занести пропащі тіло й душу в рубрику з б и т к і в.

СЕЛИЩЕ КВАКЕРІВ¹

Тепер перед нами мирна картина. Велика простора кухня з чисто побіленими стінами. На гладенькій та лискучій жовтій підлозі — ані порошинки. Чепурна кухонна плита й начищений до блиску олов'яний посуд наводять на думку про дивовижно смачні страви. Вилискують зеленою фарбою старі, але ще міцні дерев'яні стільці. Біля вікна — невелике крісло-гойдалка з плетеним сидінням, укритим дбайливо поштою з клаптиків різноколірної вовни м'якою підстилкою; поруч — ще одне, більше крісло, з широкими бильцями, що немовби гостинно запрошують вас відпочити на його пухких подушках, — справжнє старовинне крісло, зручне та затишне і вартє з цього погляду доброго десятка отих новомодних плюшевих кріселець, що стоять нині по всіх вітальнях.

У цьому-от кріслі, злегенька погойдуючись і схилившись над якимсь тонким шитвом, сидить уже знайома нам Еліза. Так, це вона, хоч і поблідла та змарніла проти того, якою ми бачили її в Кентуккі. А скільки тихого смутку ховається під її темними віями і в куточках ніжних уст! Неважко добачити, як змужніло й загартувалось її лагідне серце від тяжких злигоднів. Коли вона вряди-годи підводить свої глибокі темні очі на малого Гаррі, що весело пурхає по всій кухні, мов той тропічний метелик, у них прозирає така непохитна рішучість і впевненість, якої вона ніколи не мала за минулих щасливих днів.

Поруч Елізі сидить ще одна жінка. На колінах у неї олов'яна таріль, і вона уважно перебирає сушені абрикоси. На вигляд їй років п'ятдесят п'ять чи шістдесят, але вона належить до тих жінок, яким літа ніби лиш додають краси та привабливості. Сніжно-білий чіпець з обшивкою і така сама перкалева хустка, кінці якої вільно лежать на грудях, прості й неяскраві сукня та шаль одразу виказують у ній квакерку. Обличчя в неї округле й рожеве, з ніжною, мов стиглий персик,

---

¹ Квакери — релігійна секта, що стояла за визволення рабів.

шкірою. Припалі сріблом коси рівно зачесані назад з високого спокійного чола, на якому час не залишив жодного сліду. Під ним лагідно світяться великі, ясні карі очі, і досить тільки поглянути в них, щоб відчуті, яке добре, щире серце б'ється в грудях цієї жінки. Скільки вже славили й оспівували дівочу красу, а чом би не оспівати красу літньої жінки? Коли хтось захоче надихнутися цією темою, нехай лишень подивиться на нашого доброго друга Рейчел Геллідей, що сидить оце в своєму невеликому кріслі-гойдалці.

Крісло те весь час тріщало й рипіло — чи то воно застудилося замолоду, чи то мало вроджений нахил до астми, чи, може, в нього просто розладналися нерви, але за кожним рухом господині воно видавало такі рипи, що десь в іншому місці їх несила було б терпіти. Одначе старий Саймон Геллідей не раз казав, що для нього вони не гірші за будь-яку музику, а діти їхні всі в один голос запевняли, що рипіння матиного крісла їм дорожче від усього на світі. Чому? Та тому, що ось уже років з двадцять чи навіть і більше усі чули з того крісла тільки добре слово та щирі напучення, сповнені материнської любові й турботи. Скільки сердечних болів вони зцілили, скільком душам дали розраду в скруті! І все те зробила одна добра, любляча жінка. Хай бог її благословить!

— То що, Елізо, ти все ж думаєш податися до Канади? — спитала господиня, повагом зводячи очі від своїх абрикосів.

— Так, пані,— твердо відказала Еліза.— Мені треба йти далі. Я боюся тут залишатись.

— А з чого ж ти там житимеш? Подумай про це, моя доню.

«Моя доню» — як природно злетіли ці слова з уст Рейчел Геллідей! Адже сама вона була живий образ матері.

Руки Елізи затремтіли, і кілька сльозинок упало на шитво. Проте вона твердо сказала:

— Я робитиму все, що трапиться. Сподіваюся, знайду там якусь роботу.

— Ти можеш жити тут скільки захочеш,— мовила Рейчел.

— О, дякую! — озвалась Еліза.— Але...— вона показала на Гаррі,— я не можу спати ночами. Оце вчора

мені наснилося, ніби той торговець прийшов сюди в двір...— І вона аж здригнулася на ту згадку.

— Бідолашна дитина! — мовила Рейчел.— І все ж тобі нема чого так боятися. З нашого селища не забрали ще жодного втікача. Мабуть, ти не будеш перша.

В цю мить відчинилися двері, на порозі з'явилась невеличка на зріст кругленька жінка, схожа на подушечку для голок, з веселим і рум'яним, мов стигле яблуко, обличчям. Убрана вона була, як і Рейчел, дуже охайно та просто, і кінці її перкалевої хустки рівненько лежали на пухких грудях.

— Рут Стедмен! — радісно вигукнула Рейчел і підвелась їй назустріч.— Як справи, Рут? — спитала вона, привітно потискаючи руки гості.

— Чудово,— відказала Рут.

Вона скинула невеличкий темний капор і дбайливо витерла його кінцем хусточки. Квакерський чіпець сидів на її круглій голівці, сказати б, трохи легковажно, хоч як вона поправляла його своїми пухкими рученятами, і з-під нього вперто вибивалися непокірні кучері, що їх треба було весь час осаджувати на місце.

Причепурившись, гостя відвернулася від дзеркала, видимо потішена. Та й хто б не був потішений, глянувши на цю двадцятип'ятилітню жіночку, таку квітучу й добродушну щебетуху, здатну звеселити серце кожному!

— Рут, оце наш новий друг Еліза Гарріс. А це її хлопчик, я тобі про нього казала.

— Рада тебе бачити, Елізо, дуже рада,— мовила Рут, потискаючи їй руку, наче довгожданій добрій подрузі.— То оце він і є, твій любий хлопчик? Я принесла йому медяника.— І простягла малому коржик у вигляді сердечка.

Хлопчик підійшов, дивлячись на неї з-під кучерів, і боязко взяв гостинця.

— А де твій малий, Рут? — запитала Рейчел.

— Та тут десь. Твоя Мері забрала його й понесла на задвірок показати іншим дітлахам.

В цю мить двері відчинились, і до кухні зайшла Мері — мила рожевошока дівчинка з такими ж, як і в матері, великими карими очима. На руках у неї була дитина.

— Ага, ось він! — мовила Рейчел, підходячи й беручи в неї чималенького вгодованого хлопчика.— Ач, який здоровань! А виріс як!

— Та певно ж,— підтакнула Рут.

Вона взяла малого на руки й почала швидко знімати з нього голубий шовковий каптурик, усілякі пальтечка, кофтинки та іншу теплу одежину. Тоді, покрутивши, обсмикнувши й опорядивши його з усіх боків, дзвінко поцілувала й спустила на підлогу, щоб він прийшов до тями. Та хлопчик, як видно, давно вже звик до такого поводження, бо в ту ж мить застромив палець у рот (ніби так воно й належало) і з поважним виглядом заглибився у свої думи. Тим часом його мати сіла, дістала з торбинки довгу смугасту панчошу й ревно взялася до плетіння.

— Мері, чи не принесла б ти воді на чай? — лагідно загадала господиня.

Дівчинка взяла чайник і пішла до колодязя. Повернувшись, вона поставила чайник на вогонь, а невдовзі він уже весело воркотав, пускаючи легеньку пару, і в кухні неначе стало ще затишніше. Рейчел знову щось шепнула дівчинці, і ті самі руки примостили на плиту каструлю з абрикосами.

Рейчел дістала чисту білу стільницю, одягла фартух і повагом узялася місити тісто на коржики, мовивши до дочки:

— Мері, чи не сказала б ти Джонові, щоб він попатрав курку?

І Мері побігла виконувати доручення.

— А як там Ебігел Пітерс? — запитала Рейчел, пораючись біля коржиків.

— Та їй уже полегло,— відказала Рут.— Я була там сьогодні вранці, перестелила постіль, прибрала в домі. А потім прийшла Лі Гіллз, напекла хліба та пирогів на кілька днів. Я ще ввечері її навідаю.

— Ну, а я піду до неї завтра. Може, треба щось опорядити чи полагодити,— сказала Рейчел.

— Еге ж, це добре,— озвалася Рут.— Я чула, що Гана Стенвуд занедужала. Мій Джон був там учора ввечері. Треба буде завтра й собі піти.

— Нехай Джон приходить до нас завтра обідати, якщо ти сидітимеш у неї цілий день,— запропонувала Рейчел.

— Дякую, Рейчел. Там буде видно... А от і Саймон!
До кухні зайшов Саймон Геллідей, високий кремезний чоловік в грубій куртці та крилатому капелюсі.

— Як живеш, Рут? — привітно мовив він, забираючи пухку ручку гості в свою широку долоню.— А як твій Джон?

— О, Джон живе гаразд, та й ми всі непогано,— весело озвалася Рут.

— Що там чувати, старий? — запитала Рейчел, садовлячи коржик в піч.

— Пітер Стебінз казав мені, що ввечері вони приведуть нових друзів,— значливо відповів Саймон, мшючи руки над мискою за дверима.

— Он як! — замислено мовила Рейчел і позирнула на Елізу.

— Ти, здається, казала, що твоє прізвище Гарріс? — запитав Саймон в Елізи, повернувшись до кухні.

Рейчел швидко метнула оком на чоловіка.

— Так,— тремтливим голосом підтвердила Еліза, гадаючи, що, мабуть, про неї вже повивішували об'яви.

— Жінко! — покликав Саймон, виходячи за двері.

— Чого тобі, старий? — озвалася Рейчел і, витираючи з рук борошно, пішла за ним.

— Йі чоловік у селищі й буде тут сьогодні ввечері,— сказав Саймон.

— Та що ти кажеш! — вигукнула Рейчел, і обличчя її засвітилося радістю.

— Справді так. Пітер їздив учора візком до другого поселення й застав там стару жінку та двох чоловіків. І один з них сказав, що його звать Джордж Гарріс, а з його розповіді про себе я переконався, що то він. Гарний, меткий такий молодик... То що, скажемо їй про це зараз? — спитав Саймон.

— Ану порадьмося з Рут,— відповіла Рейчел.— Гей, Рут! Іди-но сюди!

Рут відклала своє плетиво і швидко вийшла за двері.

— Слухай, Рут, як нам бути? — запитала Рейчел.— Ось старий каже, що з новими втікачами прийшов Елізин чоловік і сьогодні ввечері буде тут...

Радісний вигук маленької квакерки перепинив їй мову. Рут сплеснула руками й так підскочила від захвату, що два непокірних кучерики вислизнули з-під чіпця і впали на білу хустку.

— Цить, люба, цить,— лагідно мовила Рейчел.— Ну, то як — сказати їй про це зараз?

— Та певне! Цю ж мить! Ти уяви собі, як би я зраділа, коли б це був мій Джон! Зараз же скажи їй.

— Йй-право, Рут, ти тільки любов'ю до ближнього й живеш,— обізвався Саймон, потішено дивлячись на Рут.

— Аякже. Хіба не на те ми всі створені? Якби я не любила Джона й свою дитину, то навряд чи вболівала б так за неї. Ну йди вже, скажи їй! — І вона наполегливо торкнула Рейчел за руку.— Забери її до спальні і там скажи, а курку я сама засмажу.

Повернувшись до кухні, де Еліза сиділа над шитвом, Рейчел відчинила двері до невеличкої спальні й лагідно мовила:

— Ходімо зі мною, доню. Я маю для тебе звістку.

Бліде обличчя Елізи враз спалахнуло. Злякано затремтівши, вона глянула на свого хлопчика.

— Ні, ні! — сказала Рут, підбігаючи до неї і беручи її за руки.— Не бійся, Елізо, це добра звістка. Іди, іди!

Вона легенько підштовхнула Елізу до спальні й зачинила за нею двері. Тоді обернулася, підхопила на руки малого Гаррі й почала його цілувати.

— Ти побачиш свого тата, синку! Чуєш! Твій тато скоро прийде сюди,— знов і знов проказувала вона, а хлопчик зачудовано глипав на неї очима.

Тим часом у спальні відбувалася інша сцена. Рейчел Геллідей пригорнула Елізу до себе й сказала:

— Господь зглянувся на тебе, моя дитино. Твій чоловік порятувався з рабства.

В обличчя Елізі бурхливою хвилиною вдарила кров, тоді так само бурхливо відлинула від серця. Бліда як крейда, трохи не зомліваючи, вона сіла на стілець.

— Мужайся, доню,— мовила Рейчел, поклавши руку їй на плече.— Він серед друзів, і сьогодні ввечері його приведуть сюди.

— Сьогодні ввечері! — проказала за нею Еліза.— Сьогодні!

Слова втратили для неї всякий сенс. У голові в неї запаморочилось, очі повив туман...

Отямившись, вона побачила, що лежить на ліжку, вкрита ковдрою, а маленька Рут розтирає їй руки камфорою. Вона розплющила очі в солодкій дрімотній млості, немов людина, що довго несла важезелний тя-

гар, а тепер скинула його з себе й може перепочити. Нервові напруження, що не полишало її ні на мить від першої ж хвилини втечі, нараз послабло, і тепер її огорнуло незвичне відчуття спокою та безпеки. Лежачи отак з розплющеними очима, вона, мов уві сні, дивилася на все, що діялось навколо. У відчинені двері до кухні вона бачила накритий сніжно-білою скатертиною стіл; чула заколисливе воркотання чайника, що закипав на плиті; бачила Рут, що легко снувала по кухні, несучи до столу то тарілку з коржиками, то блюдечко з варенням, і раз у раз спинялась біля Гаррі, щоб вкласти йому в руку коржик, погладити по голівці чи повернути своїми білими пальчиками його довгі кучері. Вона бачила опасисту постать Рейчел, коли та час від часу підходила до її ліжка і дбайливо поправляла ковдру чи подушку, бачила її великі ясні карі очі, що немовби випромінювали сонячне сяйво. Вона бачила, як прийшов чоловік Рут і як Рут підскочила до нього й почала щось гаряче шепотіти, раз у раз промовисто показуючи пальчиком на двері до спальні. Бачила, як Рут сідала до столу зі своїм немовлям на руках; бачила їх усіх за столом, і свого малого Гаррі на високому стільчику під надійним крилом Рейчел; чула тиху розмову, ніжний брязкіт чайних ложечок, мелодійний дзенькіт чашок — і зрештою все те змішалось в солодкому життєдайному сні. Еліза спала так, як ні разу ще не спала від тієї моторошної години, коли вона взяла на руки свого хлопчика й подалася в холодну зоряну ніч.

Йй ввижався прекрасний край, сторона миру та спокою — зелені береги, чарівливі острівці, веселі сонячні блискітки на воді. Там стояв гарний будинок, і чийсь приязний голос сказав їй, що то її домівка. А в тій домівці грався її хлопчик, вільний та щасливий. Потім вона почула ходу свого чоловіка. Він підступав усе ближче, і ось його руки вже обняли її, і сльози його впали їй на обличчя — і тут вона прокинулася! Ні, то був не сон. День давно вже згас, і в кімнаті тьмяно світила свічка. Йй хлопчик тихо спав поряд з нею, а в узголів'ї, припавши лицем до подушки, ридав її чоловік.

Ранок другого дня удався в квакерському домі радісний та щасливий. Мати встала на світанку і тепер

поралася в кухні, оточена працюючими хлопчиками та дівчатками, з якими ми не встигли познайомити читача напередодні. Усі вони слухняно скорялись її лагідному звертанню «Зробив би ти...» чи ще лагіднішому «Чи не зробила б ти...», бо сніданок у тих буйнозелених долинах штату Індіана — річ дуже не проста, що потребує чимало допоміжних рук. І поки Джон бігав до криниці по воду, Саймон-молодший просіював кукурудзяне борошно на оладки, а Мері молола каву, сама Рейчел повагом місила тісто чи патрала курчат, немовби осяваючи все довкола ясним і м'яким світлом. Час від часу, коли через надмірну старанність її малолітніх помічників виникала небезпека сварки, вона спокійно промовляла: «Годі, годі!» чи «Мені це не подобається»,— і цього було досить, щоб погамувати пристрасті.

Тим часом як відбувалися всі ці приготування, Саймон-старший стояв у сорочці перед невеличким дзеркалом у кутку, заклопотаний такою важливою для суспільного поступу справою, як гоління. Усе в тій великій кухні діялося напрочуд злагоджено, спокійно та однотайно, кожен робив своє діло з очевидною приємністю, і така вчувалася там взаємна довіра та доброзичливість, що навіть ножі й виделки по дорозі до столу брязкали влад, а курчата й шинка так весело шкварчали на сковороді, неначе тішилися з того, що їх смажать. І коли Джордж, Еліза та малий Гаррі вийшли до кухні, їх зустріли так привітно й радісно, що їм здалося, ніби все те ввижається уві сні.

Нарешті всі посідали до сніданку, тільки Мері лишилася біля плити пекти оладки, і, коли вони постигали й вкривалися хрусткою золотаво-брунатною скоринкою, їх тут-таким, просто з жару, подавали на стіл.

Ніколи не світилось обличчя Рейчел таким щирим щастям, як тоді, коли вона сиділа за столом у своїй кухні. Навіть у тому, як вона передавала комусь тарілку з оладками чи наливала чашку кави, було стільки щирої материнської дбайливості, що ті оладки чи кава немовби ставали смачнішими від самого дотику її рук.

Уперше в житті Джордж сидів як рівний за одним столом з білими людьми. Спочатку він почував себе насторожено й ніяково, але дуже скоро ті почуття роз-

віялись від простодушної доброзичливості господарів, наче вранішній туман від сонячного проміння.

— Тату, а що, як тебе знову застукують? — спитав Саймон-молодший, намазуючи маслом оладку.

— Заплачу штраф, — спокійно відказав батько.

— А якщо тебе посадять у тюрму?

— Хіба ж ви з мамою не впораєтеся з господарством? — усміхнувся Саймон-старший.

— Мама впорається з чим хочеш, — сказав хлопчик. — От тільки як їм не соромно вигадувати такі закони!..

— Сподіваюся, хазяїне, вам ніщо через нас не загрожує? — стурбовано запитав Джордж.

— Не журися, Джордже. На те ми й живемо на світі. Якби ми не ризикували задля добра, то чого були б варті?

— Але ж ви ризикуєте через мене! — мовив Джордж. — Не можу я цього допустити.

— Хай тебе це не тривожить, Джордже. Ми ризикуємо не через тебе, а в ім'я справедливості, — відказав Саймон. — Отож перебунеш тут до вечора, а десь годині о десятій Файнес Флетчер відвезе тебе до дальшого поселення, тебе і твоїх супутників. За вами йде погоня, і зволікати не можна.

— Коли так, то навіщо дожидати вечора? — спитав Джордж.

— Удень тут нема чого боятися, бо кругом друзі і всі насторожі. Та й безпечніше їхати поночі.

Розділ XIV

СВАНЖЕЛІНА

Міссісіпі! Як неспізнано, мов справді чарамн, змінилися твої береги, колись такі безлюдні й дикі, сповнені небачених див природи! Здається, ще так недавно була ти річкою первісної романтики й чарівної казки, а сьогодні твої води плінуть у світі реальності, однак не менш химерної і дивовижної. Справді-бо, чи є десь інша річка, що несе на своїх грудях багатства й набутки такої великої країни? І як не порівняти її могутню,

бурхливу, піняву бистринь з тим буйним розливом діяльності, що його виплеснула на ці береги найенергійніша та найзаповзятливіша нація, яку будь-коли бачив старий світ. Та ба! Несуть її води й інший вантаж, гіркий і моторошний,— сльози гноблених, стогін знедолених, жалі нещасних...

Скісне проміння призахідного сонця міниться на широкому, як море, річковому просторі. Золотисте сяйво повиває прибережні зарослі тремтливого очерету й стрункі чорні кипариси, пообвішані жалобними гірляндами темного моху. Тяжко навантажений пароплав іде далі за водою.

Вщерть завалений паками бавовни з незчисленних плантацій, на віддалі він здається безформним сірим громадищем, що важко суне вперед. Нам доводиться чимало поблукати його залюдненими палубами, щоб розшукати нашого доброго приятеля Тома. Аж ось нарешті ми бачимо його на верхній палубі, в невеличкому закапелку між паками бавовни.

Почасти завдяки похвальним рекомендаціям містера Шелбі, а почасти своєю навдивовижу лагідною і покірливою поведінкою Том несподівано для себе здобув неабияку довіру навіть у такої людини, як Гейлі. Спочатку торговець цілими днями не спускав його з ока й ніколи не залишав на ніч розкутого. Та врешті мовчазне терпіння, з яким Том зносив ті утиски, переконало його, і, звірившись на Томове слово, Гейлі дозволив йому вільно ходити по всьому пароплаву.

Завжди тихий і доброзичливий, готовий у будь-яку мить прийти на допомогу судовій обслузі, Том швидко здобув симпатію всіх матросів і годинами працював з ними разом так само охоче й старанно, як колись у панському маєтку в Кентуккі. А коли ніякого діла для нього не знаходилося, він сідав собі в закапелку між паками бавовни на верхній палубі й брався читати свою біблію, як оце й тепер.

Десь за сотню миль перед Новим Орлеаном рівень Міссісіпі піднімається, і цей могутній потік плине вище берегів між двома великими насипами у двадцять футів заввишки. З верхньої палуби пароплава, наче з вежі якоїсь пливучої фортеці, можна озирнути всю околицю на багато миль навкруги. Отож і перед Томовими очима проходила плантація за плантацією, являючи карти-

ни того життя, якого йому судилося скоро зазнати.

Він бачив удалині рабів, що гнули горба в полі, бачив їхні вбогі хижки, що рядами бовваніли ген осторонь пишних панських будинків, оточених зеленими парканами; перед ним поволі змінювались краєвиди, а його бідне нерозважливе серце поривалося на-

зад, до рідного кентуккійського маєтку з тінястими буками та просторими панськими покоями, до яких притулилась невеличка хатина, оповита рясноцвітними трояндами та бігноніями. Йому ввижались знайомі з дитинства обличчя товаришів, заклопотана дружина, що поралась біля плити, готуючи йому вечерю; він чув дзвінкий сміх своїх пустотливих хлопчаків та веселе белькотіння малої донечки в нього на колінах... Та раптом ті привиддя зникли, і він знову бачив лиш буйні хащі очерету, чорні кипариси і все нові й нові плантації; знову чув хрипкий стогін пароплавної машини, і все воно незаперечно говорило про те, що ті щасливі дні минули без вороття...

Серед подорожніх на пароплаві був один багатий та високородний молодий пан, житель Нового Орлеана, на прізвище Сен-Клер. З ним їхала маленька дочка, років п'яти-шести, за якою наглядала поважна дама,— очевидно, їхня родичка.

Дівчинка часто потрапляла Томові на очі. Вона була з тих жвавих непосид, яких вдержати на місці не легше, аніж сонячний зайчик чи легкий літній вітерець. До того ж, раз побачивши, її важко було забути.

Ця дівчинка могла правити за досконалий взірець дитячої краси. Сповнена чарівливої грації, вона скидалася на неземне, казкове створіння. Личко її вабило не так своєю довершеною вродою, як дивовижною, мрійливою одухотвореністю, що вражала навіть людей грубих і нечутливих, хоч вони й самі того не усвідомлюва-

ли. Зграбна голівка, благородний вигин шиї та обрис плечей, пишні золотисто-каштанові кучері над високим чолом, глибокі й розумні фіалково-голубі очі, відтінені довгими віями,— все це вирізняло її з-поміж інших дітей і привертало до неї захоплені погляди. Вона й хвилини не сиділа на місці й легко, мов пір'їнка, літала сюди й туди, завжди з ніжним усміхом на рожевих устах, завжди щось тихенько собі наспівуючи, немов у щасливому сні. Батькові й поважній доглядачці весь час доводилось шукати дівчинку, та навіть коли вони її врешті знаходили, вона тут-таки зникала знову. Та хоч би що вона виробляла, ніхто й разу не насваривсь на неї ані словом, отож вона й далі гасала собі, як хотіла, по всьому пароплаву. Завжди вдягнена в біле платтячко, вона, мов легенька хмаринка, з'являлась то тут, то там, і ніде до неї не брався ніякий бруд. Не було такого куточка нагорі чи внизу, де б не м'єлькала її чарівна золотиста голівка та ясні голубі очі.

Кочегар, на хвилю розігнувши спину, щоб утерти піт з чола, часом перехоплював заворожений погляд тих очей, втуплених в огненні надра топки, а тоді вони з лязком і жалем зверталися на нього, ніби йому загрожувала хтозна-яка страшна небезпека. Часом і стерновий на мить спиняв своє колесо й усміхався, побачивши у віконці перед собою ту гарненьку голівку. Непрохані лагідні усмішки закрадалися і на інші суворі обличчя щоразу, як дівчинка з'являлася десь поблизу, а коли вона безбоязно потикалась у небезпечні місця, зашкарублі, вимазані в сажу руки мимохить тяглися до неї, щоб уберегти її від біди.

Добрій та чутливий, як і всі його одноплемінці, Том завжди горнувся душею до дівчини. Отож і тепер він з дедалі більшою цікавістю придивлявся до цієї маленької істоти. Вона здавалась йому особливим, мало не потойбічним створінням, і коли її голубі очі боязко взирали на нього з-за паки бавовни чи в прогалину між ящиками, він майже вірив, що бачить перед собою ангела небесного.

Дівчинка часто приходила туди, де сиділи закуті в кайдани невільнички Гейлі. Посмутніла на личку, вона тихо скрадалася між ними й поглядала на них з подивом і глибокою недітячою тугою. Часом вона піднімала своїми тендітними рученятами їхні кайдани, а тоді, жа-

лісно зітхнувши, нечутно йшла геть. Кілька разів вона раптом з'являлася поміж них з повними руками солодощів, горіхів та апельсинів, радісно роздавала їм ті ласощі й швидко зникала.

Том довго спостерігав, поки зважився на перший крок до знайомства. Він знав безліч нехитрих способів зацікавити й привернути до себе малечу і взявся до діла завбачливо та помірковано. Він умів робити гарненькі крихтіні кошпчки з вишневих кісточок, кумедні личка з горіхової шкаралупи, смішних стрибунців з бузинового осердя, а щодо всіляких свищиків і прискавок — то на них він був просто-таки неперевершений мастак. В кишенях у нього й досі було повно різних забавок, нароблених ще вдома для дітей свого господаря, тож тепер він розважно й ощадливо став виймати їх одну по одній, щоб почати знайомство та приятні стосунки.

Хоч яка велика була спокуса, та спершу дівчинка трималася насторожено, і приручити її було нелегко. Вона, мов канарка, вмощувалась на якомусь ящику поблизу і з цікавістю роздивлялася згадані дрібнички, але приймала їх від Тома боязко й невпевнено. Та зрештою він таки здобув її довіру.

— Як панночку звать? — спитав Том, вважаючи, що таке запитання вже цілком доречне.

— Єванжеліна Сен-Клер, — відказала дівчинка. — Але тато і всі вдома звать мене Євою. А тебе як звати?

— Том. У Кентуккі, там, де я жив, діти звали мене дядечком Томом.

— Тоді і я зватиму тебе так, бо, знаєш, ти мені сподобався, — мовила Єва. — А куди ти їдеш, дядечку Томе?

— Не знаю, панночко Єво.

— Не знаєш? — здивовано перепитала Єва.

— Ні. Мене везуть, щоб комусь продати. А кому — я не знаю.

— Тебе може купити мій тато, — швидко сказала Єва. — Якщо він тебе купить, тобі буде добре. Ось я попрошу його, сьогодні ж.

— Дякую, маленька панночко, — мовив Том.

Тут пароплав зупинився біля якоїсь пристані, щоб узяти дрова, і Єва, почувши внизу батьків голос, мерщій гайнула туди. Том підвівся і пішов запропонувати

свою допомогу матросам. За хвилину він уже вантажив дрова разом з ними.

Єва та її батько стали біля поруччів, щоб подивитися, як пароплав одчалюватиме від пристані. Його велике колесо почало повільно обертатись у воді, коли раптом від якогось різкого руху дівчинка втратила рівновагу і впала за борт. Її батько, майже не тямлячи, що робить, метнувся був за нею, та його притримали ті, що стояли позаду: вони вже бачили, що до дитини наспіла надійніша допомога.

Коли сталося нещастя, Том був на нижній палубі, якраз проти того місця. Він побачив, як дівчинка впала й зникла під водою, і в ту ж мить кинувся за нею. Такому здоровому й дужому чоловікові було за іграшку продержатись на воді, доки дівчинка зрине на поверхню, а тоді він підхопив її рукою і поплив до пароплава, де сотні рук одноставно простяглись, щоб узяти її. За хвилину Євин батько вже поніс її, мокру й непритомну, до жіночої каюти. Як завжди буває в таких випадках, доброзичливе жіноцтво, сповнене щонайкращих намірів, зчинило страшенну метушню і хоч несамохіть, а всілякими способами заважало відходжувати дівчинку.

Наступний день випав гарячий та душний. Пароплав підходить до Нового Орлеана. Всіх охопили нетерплячка й збудження. Подорожні метушилися в каютах, збираючи речі й готуючись сходити на берег. Суднова обслуга взялася мити, шкребти і всіляко чепурити свій крашень-пароплав до прибуття у велике місто.

Наш приятель Том, згорнувши руки, сидів собі на нижній палубі і час від часу занепокоєно позирав на купку людей у протилежному кінці пароплава.

Там стояла чарівна маленька Єванжеліна. Вона була трохи блідіша, ніж звичайно, але більше ніщо в ній не нагадувало про лиху пригоду, що спіткала її напередодні. Поруч неї, недбало зіпершись ліктем на паку бавовни й поклавши перед собою розкритий гаманець, стояв високий і стрункий молодий пап. Досить було одного погляду, щоб напевне сказати: то Євин батько. Така сама благородна постава голови, такі ж великі голубі очі, таке саме золотисто-каштанове волосся. Одначе вираз обличчя в нього був зовсім інший. Його вели-

ким голубим очам, дуже подібним до доччиних кольором і формою, бракувало їй глибокої імлістої замріяності — вони дивилися на світ ясно, впевнено і жваво. На його гарних устах блукав ледь помітний гордовитий і трохи глузливий усміх, а в кожному його жесті й русі була невимушена, навіть весела зверхність. Він поблажливо, з насмішкуватою зневагою, слухав Гейлі, що велемовно вихваляв свій товар, призначений на продаж.

— Одне слово, повна збірка чеснот у чорній сап'яновій оправі,— мовив він, коли торговець скінчив говорити.— Ну гаразд, чоловіче добрий, то скільки ж я на цьому втрачу, як кажуть у Кентуккі? Або, іншими словами, що я маю заплатити? Скільки ви думаєте злупити з мене? Кажіть!

— Ну що ж,— сказав Гейлі.— Якби я віддав його, приміром, за тисячу триста доларів, то ледве повернув би свої гроші, ото й тільки. Щира правда!

— От бідолаха! — сказав молодий пан, глузливо втупивши в нього свої голубі очі.— Та, певне, з особливою до мене поваги ви таки віддасте його за ці гроші?

— Бачте, ось і панночка його вподобала, та й не дивно.

— О, ще б пак, тим-то ви й стали такий добрий, приятелю! Ну, а коли ви справжній благодійник, то скільки ще можете скинути, щоб зробити приемність панночці, яка так його вподобала?

— Та ви самі посудіть,— мовив торговець.— Онде погляньте, яка статура: широчезні груди, міцний, наче кінь. А голова яка! Зразу видно тямущого негра, здатного до всякої роботи. Це я вже віддавна запримітив. Та й сама така статура коштує чимало, навіть коли б він був зовсім дурний. А тут іще голова, та й неабияка, це я можу вам довести. Ну, то звісно, що він має коштувати дорожче. Щоб ви знали, цей хлопець порядкував у свого хазяїна всім господарством. У нього просто дивовижний хист до всіляких таких справ.

— Оце й кепсько, дуже кепсько. Надто вже він тямущий,— зауважив молодий пан з тим самим глузливим усміхом.— Це просто нікуди не годиться. Отакі меткі хлопці завжди тікають від хазяїв, крадуть коней і взагалі не шануються. Як на мене, то не завадило б скинути сотні дві за його розум.

— Воно б, може, й так, якби не його сумирна вдача. Коли хочете, я покажу вам рекомендацію від його хазяїна, то самі побачите, який він тихий і побожний, цебто посправжньому побожний. Там, де він жив, усі прозивали його проповідником.

— То, виходить, я матиму в домі власного пастиря,— сухо зауважив молодий пан.— Дуже до речі. Релігія у нас дома — рідкісний товар.

— Ви здорово жартуєте.

— З чого ви взяли? Адже ви самі щойно сватали його на проповідника... Ну-бо, покажуйте ваші папери.

Якби торговець не бачив у його великих голубих очах веселих вогників і не був певен, що всі ті жарти зрештою обернуться для нього чималим прибутком, у нього, можливо, вже урвалося б терпіння. Та він витяг свій засмальцьований гаманець, поклав його на паку бавовни й заходився переглядати якісь папери. Тим часом молодий пан стояв поруч, насмішкувато дивлячись на нього.

— Таточку, купи його! Ну що тобі з того, скільки він коштує! — тихенько прошепотіла Єва, залізни на ящик і обнявши рученятами батькову шию.— У тебе ж грошей багато, я знаю. А мені він так потрібен!

— Навіщо, ясочко? Ти хочеш, щоб він був тобі за брязкальце чи за дерев'яного коника?

— Я хочу, щоб йому було добре.

— Оце-то причина, справді!

В цю мить торговець подав йому лист за підписом мі-

стера Шелбі. Молодий пан узяв його пучками довгих пальців і недбало перебіг очима.

— Благородна рука,— мовив він,— і з правописом гаразд... Ну що ж, лічіть ваші гроші, приятелю! — І подав торговцеві пачку банкнот.

— Усе правильно,— сказав Гейлі, аж сяючи з утіхи. Діставши з кишені пляшечку з чорнилом, він узявся заповнювати купчу і за кілька хвилин подав її молодому панові.

— Цікаво, а що, як і мене розкласти отак по артикулах,— сказав той, побіжно переглядаючи документ,— то скільки б за мене можна дати? Скажімо, стільки-то за поставу голови, за високе чоло, стільки-то за руки й ноги, потім окремо за освіченість, здібності, добродесність... А втім, останнє, мабуть, недорого коштує. Ну що ж, ходім, Єво,— обернувся він до дочки і взяв її за руку.

Він перейшов палубу, підступив до Тома і, легенько торкнувши пальцем його підборіддя, добродушно мовив:

— Ану поглянь, Томе, як тобі подобається твій новий хазяїн?

Том підвів голову. Навряд чи хто не відчув би приємності, дивлячись на те молоде, гарне й веселе обличчя. На очі Томові навернулися сльози, і він широко сказав:

— Хай благословить вас господь, пане!

— Сподіваюся, що благословить. Отже, тебе звать Том? Ти вмієш правити кінями, Томе?

— Я до коней змалечку звичний,— відказав Том.— Містер Шелбі завжди мав їх багато.

— От і гаразд. Тоді я, мабуть, поставлю тебе кучером. Тільки за умови, що напиватимешся ти не частіше, ніж раз на тиждень, не беручи до уваги особливих нагод.

Том здивовано і трохи ображено мовив:

— Я зовсім не п'ю, пане.

— Цю байку, Томе, я вже чув. А втім, побачимо. Коли так, то це буде чимала вигода для нас. Ну, годі-бо, друже,— добродушно додав він, побачивши, що Том засмутився.— Я певен, що ти й справді шануватимешся.

— Авжеж, пане.

— Тобі в нас буде добре,— сказала Єва.— Тато хороший, тільки він завжди з усіх кепкує.

— Тато дуже тобі вдячний за таку рекомендацію,— засміявся Сен-Клер і, повернувшись на підборах, пішов собі.

Розділ XV

ПРО ТОМОВОГО НОВОГО ГОСПОДАРЯ ТА ПРО ВСІЯКІ ІНШІ РЕЧІ

Оскільки примхлива доля звела нашого скромного героя з особами вищого світу, ми вважаємо за свій обов'язок відрекомендувати їх читачеві.

Огюстен Сен-Клер був син заможного луїзіанського плантатора. Рід їхній походив з Канади, звідки приїхали його батько й дядько, дуже схожі один на одного вдачею. Дядько оселився на багатій фермі у Вермонті, батько став власником великих плантацій в Луїзіані¹. Мати Огюстена була француженка з гугенотської² родини, що емігрувала до Луїзіани в числі перших поселенців. Вона народила двох дітей: Огюстена та його брата. А через те, що Огюстен успадкував від матері її кволість і слабовитість, його ще в дитинстві, за порадою лікарів, відвезли до дядька у Вермонт, сподіваючись, що тамтешній суворіший клімат піде на користь його здоров'ю. Там він прожив багато років і закінчив коледж.

Невдовзі по тому в одному з північних штатів він познайомився з гарною і благородною дівчиною. Вони покохали одне одного й заручилися. Огюстен повернувся на Південь, щоб підготувати все до весілля, коли раптом одного дня одержав назад свої листи до нареченої з коротенькою запискою від її опікуна, в якій говорилося, що на той час, як до нього дійдуть ці листи, вона вже буде дружиною іншого. Вражений до нестями, він, як і багато хто в таких випадках, вирішив одним відчайдушним зусиллям вирвати з серця навіть і згадку про

¹ Штат Вермонт лежить на північному сході США, в так званій Новій Англії; Луїзіана— на крайньому півдні.

² Гугеноти — французькі протестанти, переслідувані королівською владою. Частина їх емігрувала в Луїзіану та інші штати Північної Америки.

неї. Надто гордий багатий чи шукати порозуміння, він безоглядно кинувся у вир великосвітського життя і десь за два тижні після того злочасного листа вже був визнаним поклонником найпершої красуні сезону. Ледве минув час, потрібний на всілякі приготування, як він привів у дім молоду дружину, що мала струнку постать, гарні темні очі та сто тисяч доларів посагу. І, певна річ, усі вважали його за неабиякого щасливця.

Молоде подружжя проводило медовий місяць на своїй розкішній віллі біля озера Поншартрен, приймаючи в себе вишукане товариство, коли одного дня Огюстен одержав листа, написаного тією незабутньою рукою. Листа йому подали в розпалі веселої та невимушеної розмови, що точилась у вітальні. Побачивши знайому руку, він страшенно зблід, проте опанував себе й докінчив жартівливу словесну баталію, яку саме вів з одною дамою навпроти, а вже тоді, вибравши слухний момент, залишив товариство. Опинившись на самоті в своїй кімнаті, він розпечатав і прочитав того листа, що його тепер краще було б не читати. Дівчина детально розповідала, як опікун і його сім'я домагались від неї, щоб вона одружилася з його сином; як раптом перестали надходити листи від Огюстена, хоч вона й далі писала йому, аж доки, знеможена сумнівами й тривогою, занедужала; і як вона, зрештою, викрила ті підступи проти них обох. Закінчувався лист словами надії та вдячності й запевненнями у неминущому коханні, що були для нещасного молодика гірші від смерті.

Він тут-таки відписав їй:

«Я одержав вашого листа — але надто пізно. Я повірив тій брехні, я був у розпачі. Тепер я одружений і, і всьому кінець. Забути одне одного — ось єдине, що нам лишається».

Так загинули в житті Огюстена Сен-Клера всі романтичні ідеали. Залишилася тільки дійсність — нудна й безбарвна, мов липка твань, що лишається на березі після припливу. Відлинула іскриста голуба хвиля, зникли вдалині білокрилі вітрильниці, замовкла музика весел та співучих вод, і довкола сама лише твань, липка, сіра, нудотна, — ото і вся дійсність.

Відома річ, у романах люди з розбитим серцем наприкінці помирають, і там воно цілком до речі. Та в дійсності ми не помираємо, хоч би й загинуло все, що

було нам утіхою в житті. Людина має повсякденні потреби й турботи: їсть, п'є, одягається, гуляє, ходить у гості, купує, продає, розмовляє, читає,— і оце все ми й називаємо звичайно життям. Воно ж таки лишилось і Огюстеніві. Коли б його дружина була щира жінка, вона б ще змогла, як то вміє жіноцтво, зібрати до купи розірвані нитки життя і виплести з них новий яскравий узір. Та Марі Сен-Клер того навіть і не добачила. Як уже говорилося, вона мала тільки струнку постать, гарні очі та сто тисяч доларів посагу. А цього, напевне, було замало, щоб розрадити стражденну душу.

Коли вона прийшла і побачила, що Огюстен, блідий мов смерть, лежить на канапі, посилаючись на раптовий головний біль, вона порадила йому понюхати нашатирного спирту; та коли його блідота й головний біль не минули і по кількох тижнях, вона невдоволено сказала, що ніколи не сподівалась від містера Сен-Клера такої немічності: він, здається, дуже схильний до мігрені, то для неї це справжня біда, бо він не може виїжджати з нею в світ, і, мовляв, буде просто дивно, що вона скрізь їздитиме сама так скоро після весілля. Десь у душі Огюстен був навіть задоволений, що його дружина така непрониклива. Та от скінчилися веселощі й утіхи медового місяця, і він побачив, що вродлива молода жінка, яку змалечку пестили й ніжили, може бути досить норвистою господинею в повсякденному житті.

Марі ніколи не відрізнялася щиросердою і чутливою вдачею, а коли й мала якісь добрі нахили, то їх давно вже поглинуло безмежне сліпе себелюбство, ще страшніше своєю тихою впертістю. Для неї просто не існувало ніяких запитів або потреб, крім її власних. Від самого дитинства її оточували слуги, які тільки на те й жили, щоб вдовольняти її примхи, і їй навіть на думку не спадало, що вони можуть мати якісь свої почуття чи права. Єдина дочка у батька, вона не знала відмови ні в чому, що було в межах людських можливостей. Отож не дивно, що коли вона, блискуча красуня й багата спадкоємниця, почала виїжджати в світ, усі чоловіки — і годні на женихів, і не годні — враз опинилися біля її ніг. І тепер вона вважала, що, здобувши її, Огюстен має почувати себе найщасливішим із смертних.

Дуже помиляються ті, що гадають, ніби безсердечній жінці байдуже до того, чи люблять її інші. Ніхто в світі не вимагає до себе любові так безжально, як себелюбна жінка, і чим менше вона любить сама, тим ревнивіше й прискіпливіше домагається, щоб їй віддавали всю душу, до останнього дріб'язка. І тільки-но Сен-Клер перестав упадати коло неї так, як раніше, коли залицявся, він враз побачив, що його повелителька аж ніяк не схильна зректися свого раба. Почалися сльози, образи, дрібні сварки, на нього посипались нарікання, жалі, докори. Добродушний і поблажливий Сен-Клер намагався відбутись дарунками та лестощами, а коли Марі народила гарненьку дочку, він навіть відчув до неї щось наче ніжність.

Мати Сен-Клера була надзвичайно благородна й добродісна жінка, і він дав дитині її ім'я, сподіваючись, що дівчинка виросте схожа на неї. Це не пройшло повз увагу його ревнивої та підозріливої дружини, і вона невдоволено спостерігала, як Сен-Клер цілком поринув у турботи про дочку: все, що він оддавав дівчинці, вона вважала украденим у себе. Відтоді як вона народила дитину, її здоров'я почало помалу підупадати. Постійна бездіяльність — фізична й духовна, — безнастанна нудьга та невдоволення у поєднанні з легким нездужанням за кілька років обернули квітучу молоду красуню на пожовклу й зів'ялу хворобливу жінку, що ділила свій час між безліччю всіляких уявних хвороб і вважала себе з усіх боків найбільш знедоленою страдницею в світі.

Не було кінця її скаргам на свої незчисленні болі, та головною її недугою все ж лишалася мігрень, що часом прирікала їй по три дні на тиждень не виходити з кімнати. А оскільки все господарство довелось звірити на слуг, то Сен-Клер дуже скоро відчув, що в домі у нього стало аж ніяк не затишно. Його єдина дочка росла квола й слабенька, і він боявся, що без належного догляду, якого марно було сподіватися від такої недбалої матері, здоров'ю та життю дівчинки загрожує небезпека. Отож, ідучи до Вермонту, він взяв її з собою, а там умовив свою двоюрідну сестру, міс Офелію Сен-Клер, переїхати до них на Південь. І ось вони втриьох повертаються назад пароплавом, на якому ми й познайомили з ними читача.

А поки вдалині постають дахи та шпилі Нового Орлеана, ми ще маємо час відрекомендувати читачеві й міс Офелію.

Ті, кому випадало подорожувати по штатах Нової Англії, напевне пам'ятають тамгешні затінені прохолодою села й великі фермерські будинки з чисто підметеним зеленим подвір'ям під рясними й розлогими кленами. Вони пригадають, який там скрізь мир і спокій, який в усьому сталий і непорушний лад: кожна річ на своєму місці, кругом прибрано, жоден стовпчик в огорожі не хитається, жодна соломинка не засмічує зеленого моріжка з розкішним бузком під вікнами. Пригадають і просторі чисті кімнати, де начебто ніколи нічого не відбувається, де все має раз назавжди визначене місце і де життя плине собі з неквапливою розмірністю, мов старовинний годинник у кутку «сімейної кімнати», як її тут називають. Пригадають вони, певне, і дебету книжкову шафу, де за скляними дверцятами, вишикувані рівними рядами, стоять урочисті й поважні книжки.

В тих будинках немає слуг, а проте господиня вже від полудня сидить собі в кухні у сніжно-білому чіпці, з окулярами на носі та шитвом у руках, разом зі своїми дочками, так наче тут ніколи нічого іншого не роблять і не мають робити. Вони вже давно, забули й коли, — певне, десь удосвіта, — «п о п о р а л и р о б о т у», і рещту дня, хоч коли б ви до них завітали, усе в них «п о п о р а н е». На старій підлозі не видно ані плямочки, ані порошинки; до столів, стільців і кухонного посуду нібито ніхто ніколи й не доторкається; а тим часом тут три або й чотири рази на день ціла родина сідає до трапези, тут-таки перуть і прасують білизну й тут же таки мовчки, ніби потаємно, роблять масло та сир.

На такій-от фермі, в точнісінько такому будинку і в такій родині міс Офелія тихо прожила собі сорок п'ять років, аж доки двоюрідний брат запросив її поїхати до нього на Південь. Вона була найстарша дочка в чималій родині, проте батько й мати досі вважали її за дитину, отож запропонований їй переїзд до Нового Орлеана став неабиякою подією в родинному колі. Старий сивоголовий батько, діставши з книжкової шафи географічний атлас, подивився, яка там точно широта й довгота, і перечитав Флінтову «Подорож на Південь», щоб скласти власне уявлення про той край. Добра мати стривожено

питала, чи правда, що Орлеан «страх яке лихе місце», а тоді заявила, що як на неї, то «їхати туди однаково, що на Сандвічеві острови чи ще кудись, де живуть самі погани».

Незабаром і в священника, і в лікаря, і в людній крамничці міс Пібоді стало відомо, що Офелія Сен-Клер «нібито міркує собі їхати в Орлеан до свого двоюрідного брата», і нема нічого дивного, що й усе селище залюбки пристало до тих важливих міркувань. А коли громадськість упевнилася, що вона таки надумала їхати, усі її друзі та сусіди два тижні підряд наперейми запрошували її на чай, щоб розпитатися про її наміри й належним чином їх обговорити. Міс Моузлі, прикликана в дім Сен-Клерів на допомогу як кравчиха, ставала в селищі дедалі значнішою особою в міру того, як поповнювався звірений на неї гардероб міс Офелії. Було достеменно відомо, що сквайр¹ Сінклер, як вимовляли там прізвище Сен-Клера, відлічив міс Офелії півсотні доларів і звелів їй пошити собі найкращі убори, які вона схоче, і що їй уже прислано з Бостона дві шовкові сукні та капелюшок. Щодо цього громадська думка розділилась: одні вважали, що коли вже на те пішло, то раз у житті можна собі таке дозволити; другі вперто твердили, що краще б пожертвувати ці гроші на благодійництво. Проте обидві сторони погодились, що такої парасольки, як та, що її міс Офелія одержала з Нью-Йорка, в їхніх краях ще не бачили і що хоч би яка там вона була, а в неї є одна шовкова сукня, котра любісінько може сама собою стояти на підлозі². Ходили вірогідні чутки й про дивовижний носовичок, оздоблений мережкою, а дехто навіть переказував, що міс Офелія має носовичок, обшитий мереживом та ще й начебто вишиваний по різках. Однак ця остання деталь не була підтверджена достатніми доказами, отож вона лишається нез'ясована й на сьогодні.

І ось ви бачите перед собою міс Офелію, високу на зріст, пряму, кощаву, в коричневій з поліском дорожній сукні. Обличчя в неї худорляве, з гострими рисами, уста міцно стулені, як і належить людині, що завжди має свою певну думку про все на світі, а її доскіпливі

¹ Сквайр — землевласник, поміщик.

² Ідеться про так званий кринолін — спідницю на обручах, яку носили за тих часів жінки у вищих колах.

темні очі пильно позирають навколо, неначе вишукують, чи нема де чогось такого, що потребує її втручання. Рухи її різкі, рішучі й енергійні; вона не дуже балакуча, та коли вже щось каже, то каже влучно й доречно. У своїх звичаях вона — уособлення порядку, методичності й скрупульозності. Вона точна, мов годинник, і неухильна, мов паровоз, і до всього, що суперечить її принципам, відчуває глибоку неприязнь та зневагу.

Найстрашніша з погляду міс Офелії людська вада, яку вона мала за причину причин усього лиха, — безпорадність, і то було в неї чи не найуживаніше слово. Мовлене з особливим притиском, воно виявляло граничний ступінь зневаги і стосувалося всіх випадків життя, коли якийсь починання не мало належного розвитку й логічного завершення. Люди, що нічого не робили, чи не знали напевне, щό вони мають робити, чи не вміли рішуче довести до кінця розпочату справу, збуджували в ній безмежне презирство, виказуване здебільшого не словами, а похмурою крижаною мовчанкою, неначе їй було гидко принизитись до того, щоб говорити вголос про такі речі.

Розум міс Офелія мала ясний, гострий і діяльний, добре зналася на історії та англійській класичній літературі і в межах свого неширокого виднокругу судила про все досить мудро. Її релігійні погляди були чітко окреслені, понумеровані й розкладені такими ж акуратними стосиками, як і речі у валізі. Їх завжди було рівно стільки, скільки належало, і ні на одну більше. Те саме можна сказати й про її засади в повсякденному житті,

як-от, приміром, у хатньому господарстві чи в стосунках з односельцями. Та передусім і над усе важила для неї найглибша підвалина її життя — сумлінність.

Міс Офелія була справжньою рабинею обов'язку. Досить їй було повірити, що її кличе, як вона звичайно казала, «голос обов'язку», то її не зупинили б ані огонь, ані вода. Вона б залюбки кинулася в колодязь чи в гарматне жерло — аби тільки була певна, що її кличе туди той голос. Його вірець обов'язку був такий високий, бездоганний та всеосяжний і давав так мало попуску людській слабості, що й сама вона, незважаючи на всі свої героїчні зусилля, ніяк не могла його досягти, і над нею завжди тяжіло дошкульне відчуття власної недосконалості.

То з якого ж дива міс Офелія збідилась поїхати з Огюстеном Сен-Клером, цим веселим, безтурботним, непрактичним скептиком, що з легковажною і недбалою зухвалістю топтав під ноги всі її дбайливо плекані звичаї та засади?

Скажемо правду — міс Офелія любила його. Коли він був ще малим хлопчиком, вона читала йому вголос, лагодила одіж, причісувала волосся і взагалі дбала про нього. Десь у її серці був теплий закуток, і Огюстен, як звичайно, майже цілком привласнив його собі. Отож йому не довелось надто довго переконувати міс Офелію, що «голос обов'язку» кличе її до Нового Орлеана і що вона повинна їхати з ним, щоб піклуватися про Єву і вберегти його дім від занепаду, до якого можуть призвести безнастанні недуги його дружини. Думка про будинок, що лишився без догляду, знайшла відгук у її серці; до того ж вона полюбила милу дівчинку, яку навряд чи хто не любив. І хоч вона вважала Огюстена мало не за поганина, проте по-своєму любила його, сміялася з його жартів і ставилась до його вад з такою поблажливістю, що ті, хто її знав, ніяк би цьому не повірили. Про все інше щодо міс Офелії читач дізнається сам, коли познайомиться з нею особисто.

А тим часом вона сидить у своїй каюті серед великих та малих саквояжів, скриньок і кошків, заклопотано спаковуючи, ув'язуючи та замикаючи їх.

— Єво, ти пам'ятаєш, скільки в тебе речей? Звісно, що ні, — діти ніколи нічого не пам'ятають. Отже, крапчастий саквояж і голуба коробка з твоїм капелюш-

ком — це два... гумовий кошелик — три... моя швацька скринька — чотири... моя сумка — п'ять... коробка з комірцями — шість... і онде ще маленька валізка — сім. А де ти поділа свою парасольку? Дай-но її сюди, я загорну її в папір і прив'яжу до своїх парасолів... Отак.

— Тітонько, навіщо? Ми ж поїдемо просто додому.

— Щоб усе було на місці, дитя моє. Коли хочеш мати речі, треба їх берегти. Слухай, Єво, а ти сховала свій наперсток?

— Ой, тітонько, я не пам'ятаю.

— Ну дарма, зараз я подивлюсь у твоїй шкатулці... Ага, осьде він. Наперсток, віск, дві шпульки, ножиці, ніжик, голки... Все тут. Гаразд, поклади на місце. І як це ви їхали удвох з татом? Певне, весь час щось губили.

— Еге ж, тітонько, я губила чимало речей. Та коли ми десь зупинялися, тато купував мені нові.

— Та що ти кажеш, дитя моє? Ну й звичай!

— Дуже зручний, тітонько.

— Яка жахлива безпорадність!

— Що робити з цією валізою, тітонько? — спитала Єва.— Вона така повна, що не зачиняється.

— П о в и н н а зачинитися,— відказала тітка войовничим тоном.

Вона притоптала речі у валізі й зіпнулася на неї. Та валіза однаково не зачинялась як слід.

— Ану залазь і ти, Єво! — рішуче мовила міс Офелія.— Зачинили раз, то зачинимо й тепер. Ця валіва м у с и т ь зачинитися — нічого більше їй не лишається.

І валіза, як видно, перестрашена тим категоричним присудом, подалася. Замок заклацнувся, і міс Офелія переможно сховала ключик.

— От ми й готові. А де твій тато? Певно, вже час виносити речі. Ану, Єво, подивись, чи не видно його де.

— Та онде він у чоловічій каюті, їсть апельсин.

— Може, він не знає, що ми вже під'їжджаємо. Чи не збігала б ти йому сказати?

— Тато ніколи не квапиться,— мовила Єва.— Та й ми ж іще не під'їхали до пристані. Ой, ідіть сюди, тітонько! Погляньте — онде наш будинок, он на тій вулиці!

Тим часом пароплав, тяжко стогнучи, мов якийсь зморене величезне чудовисько, почав прокладати собі дорогу між численними суднами, що стояли біля пристані. Єва радісно показувала на шпилі, дахи та вулиці рідного міста.

— Так, так, люба, все дуже гарне,— мовила місіс Офелія.— Та ба! Пароплав уже спинився! Де ж це твій тато?

Навколо зчинилася звичайна метушня, яка буває на пароплаві в кінці дороги. Носії металися на всі боки, чоловіки тягли валізи, саквояжі, скриньки; жінки стурбовано шукали дітей, і весь той натовп сунув до сходень.

Міс Офелія рішуче сіла на шойно приборкану валізу і, поставивши в суворому військовому порядку все своє рухоме добро, наготувалася хоробро захищати його до останку.

— Понести валізу, хазяечко?

— Чи не треба допомогти?..

— Дайте, пані, я візьму ваші речі...

— Може, знести це на берег, пані? — спалось на неї звідусіль.

Та міс Офелія сиділа неприступна й пряма, наче встромлена в дошку циганська голка. Міцно тримаючи свої зв'язані докупи парасолі, вона відповідала так рішуче, що наганяла страх навіть на носіїв. Раз у раз вона стривожено зверталася до Єви:

— Ну що ж це собі думає твій тато? Не міг же він справді впасти у воду? Та, певне, щось таки сталося.

Аж тоді, коли її вже почав брати розпач, з'явився Сен-Клер, як завжди, безтурботний, і, даючи Єві чвертку від свого апельсина, сказав:

— Ну що, моя вермонтська сестрице? Сподіваюся, ви готові?

— Я вже з годину як готова і чекаю,— відказала міс Офелія.— Навіть почала була тривожитись за вас.

— Оцей молодець нас повезе,— мовив Сен-Клер.— Коляска чекає, натовпу вже нема, і тепер можна полудському, без штовханини зійти на берег. Ну, беріть речі,— обернувся він до візника, що стояв позад нього.

— Я піду подивлюся, як він їх складатиме,— мовила міс Офелія.

— Пхе, сестрице! — Навіщо це потрібно? — відказав Сен-Клер.

— Ну все одно, я сама понесу оце, оце і це,— сказала вона, відсуваючи набік коробки та саквояж.

— Люба моя пані, не забувайте, що тут вам не Вермонт.— Доведеться вам засвоїти деякі південні звичаї і не тягати на собі своє добро, бо люди подумують, що ви служниця. Віддайте все цьому чоловікові. Він однесе й поскладає ваші речі так, наче то яечка.

Міс Офелія скрушно дивилась, як забирають її багатство, і заспокоїлася лише в колясці, пересвідчившись, що все воно ціле.

— А де Том? — спитала Єва.

— Він поїде на передку, ясочко. Я думаю піднести його мамі як покутний дарунок, замість отого п'яниці, що перекинув нашу коляску.

— О, з Тома буде чудовий кучер, я певна,— сказала Єва.— Він ніколи не питиме.

Коляска зупинилася перед старовинним будинком, спорудженим у тому химерному іспансько-французькому стилі, зразки якого трапляються подекуди в Новому Орлеані. Все там було оздоблене на мавританський лад, з вигадливою і мальовничою пишнотою. Поминувши склеписту браму, коляска заїхала у внутрішній двір, з усіх боків обведений широкими галереями, що їх мавританські арки, струнки підпори та візерунчасті орнаменти навіювали невиразні, мов сон, спомини про романтичну розкіш часів арабського панування в Іспанії.

Посеред двору був фонтан; його сріблястий струмінь шугав високо вгору й спадав у мармуровий басейн, обсаджений запашними фіалками. Прозора, як кришталь, вода в басейні аж кишіла міріадами золотих і срібних рибок, що зблискували й мінілися, мов живі діаманти. Круг басейну йшла доріжка, викладена мозаїкою з різноколірних камінців; навколо неї стелився гладенький, наче оксамит, зелений моріжок, а за ним була широка під'їзна алея. Два великих апельсинових дерева, всипаних рясним цвітом, давали приемний затінок, а в різьблених мармурових вазах, що широким колом стояли на моріжку, було повно всіляких рідкісних тропічних рослин. Величезні гранатові дерева з глянсуватим листям і вогненно-червоним цвітом, темнолистяний арабський жасмин з квітками, наче сріблясті зорі, пишні геранії, трояндові кущі, аж похилені під вагою розкішного цвіту, жовтий жасмин і запашна вербена — все було бар-

вами й дихало ароматом. А серед тієї нетривкої краси й пишноти то тут, то там позасідали таємничі старі агави із своїм чудернацьким м'ясистим листям, схожі на сивобородих древніх чародіїв.

З-під даху галерей, що оточували двір, звисали зібрані у фестони завіси з яскравої східної тканини — на бажання їх можна було спускати донизу, щоб урятуватись від сліпучого сонця. Одне слово, все кругом мало пишний та романтичний вигляд.

Тільки-но коляска в'їхала у двір, як Єва в захваті стрепенулася, наче пташка, цю ж мить ладна випурхнути з клітки.

— Правда ж, він прекрасний, мій любий, милий, рідний дім? — мовила вона до міс Офелії. — Хіба не так?

— Гарно тут, — відказала міс Офелія, сходячи з коляски. — Тільки якесь воно все наче старомодне.

Том і собі спустився з передка й розглядався довкола з тихим, спокійним захопленням.

Сен-Клер, що мав десь у душі поетичну струнку, мовчки посміхнувся на зауваження Офелії і, обернувшись до Тома, чорне обличчя якого аж сяяло з утіхи, спитав:

— Ну, а тобі, мій друже Томе, все воно начебто до душі?

— Так, пане, все тут гаразд, — відказав Том.

Тим часом візник хутко позносив речі й підійшов по плату, а з усіх галерей уже збігалася челядь — чоловіки, жінки, діти, від малого до старого, з'юрмились у дворі привітати господаря. Попереду всіх був ошатний молодий мулат, з вигляду — неабияка персона. Вичепурений за останньою модою, він граціозно вимахував

напахненою батистовою хусточкою і ревно умовляв юрбу розступитися.

— Ану геть! Усі гетьте! Мені соромно за вас! — промовляв він владним тоном.— Чи гоже надокучати хазяїнові о першій же годині його повернення в рідний дім?

Видимо збентежені його вишуканою мовою та значливим виразом, усі позадкували і, збившись до купи, сумирно стали оддалік. Тільки двоє кремезних негрів виступили наперед і взялися переносити речі в дім.

Молодий мулат таки домігся свого, і, коли Сен-Клер, заплативши візникові, обернувся, перед ним не було нікого, крім самого цього джентльмена,— виряджений в атласну жилетку з золотим ланцюжком на грудях та білі штани, він навдивовижу граціозно й шанобливо вклонявся йому.

— А, це ти, Адольфе? — мовив господар і подав йому руку.— Як живеш, друже?

Містер Адольф зайшовся нескінченною імпровізованою промовою, до якої старанно готувався протягом двох останніх тижнів.

— Добре, добре,— сказав Сен-Клер, обминаючи його із своїм звичайним насмішкуватим, недбалим виглядом.— Промовець із тебе знаменитий, Адольфе. Доглянь, щоб як слід поскладали речі, і скажи людям, що я за хвилину до них вийду.

З цими словами він повів міс Офелію до великої вітальні, що виходила на веранду.

Тим часом Єва легко, мов пташка, злетіла на ганок і вбігла до невеликої кімнати, що так само мала двері на веранду.

Ставна темноока жінка з нездоровим, жовтуватим обличчям, що спочивала на канапі, трохи підвелась їй назустріч.

— Мамо! — вигукнула Єва і, радісно кинувшись жінці на шию, почала палко її обніматися.

— Ну, годі, годі... Обережно, доню, а то в мене голова заболить,— мовила мати, мляво поцілувавши її.

До кімнати зайшов Сен-Клер. Він стримано обняв дружину, а тоді відрекомендував їй свою двоюрідну сестру. Марі з ледь помітною цікавістю звела очі й млосно привіталася до неї. Тим часом біля дверей уже юрмилася челядь. Попереду, нетерпеливлячись у радісному чеканні, стояла дуже поважна з вигляду літня мулатка.

— Няню! — вигукнула Єва.

Швидко перебігши кімнату, дівчинка кинулась їй в обійми й почала вицілювати її.

Ця жінка не казала, що в неї заболить голова, а навпаки, міцно пригортала дівчинку до себе, сміялась і плакала, не тямлячи себе з радощів. Нарешті Єва випрочалась із її обіймів і почала пурхати між слугами, тиснувши всім руки й цілуючи їх. Побачивши таке, міс Офелія, як вона сама призналася згодом, мало не зомліла з жаху.

— Ну й ну! — мовила вона. — То он на що здатні діти на Півдні! Мені б цього нізащо не зробити.

— Про що це ви? — спитав Сен-Клер.

— Знаєте, я завжди прагну бути доброю до всіх, не покривджу нікого ані словом, ані ділом, але цілуватись...

— З неграми? — мовив Сен-Клер. — Таке вам не до душі, еге?

— Еге ж. Як вона може?

Сен-Клер засміявся і теж вийшов у передпокій.

— Ану, що це тут за вистава? Гей ви, няню, Джіммі, Поллі, Саккі,— раді бачити свого хазяїна? — мовив він, потискаючи по черзі їхні руки.— Пильнуйте малечу! — докинув він раптом, спіткнувшись на чорне, як сажа, негрєня, що рачкувало по підлозі.— Якщо я на когось наступлю, хай кажуть, не соромляться!

Усі сміялись і бажали панові здоров'я, а Сен-Клер роздавав їм дрібні монети, які мав у кишенях.

— Ну, а тепер ідіть собі й шануйтеся,— сказав він, і вся громада, від найчорнішого до найсвітлішого, посунула на веранду.

Єва й собі подалася за ними, прихопивши чималий кошелик, що його цілу дорогу напакувувала яблуками, горіхами, цукерками, стрічками та всілякими забавками.

Обернувшись, Сен-Клер побачив Тома, що стояв, збентежено переступаючи з ноги на ногу, тим часом як Адольф, недбало зіпершись на бильця, з виглядом справжнього великосвітського модника роздивлявся його крізь лорнетку.

— Ач який жевжик! — мовив господар, вибиваючи в нього з рук лорнетку.— Оце т а к ти шануєш товариша?.. Здається мені, Дольфе,— додав він, торкнувши пальцем вишукану жилетку, в якій красувався Адольф,— здається мені, що це м о я жилетка.

— Ой пане, та вона ж уся залита вином! Хіба ж такий джентльмен, як наш хазяїн, схоче носити брудну жилетку! Отож я й дотямив, що можна взяти її собі. Вона якраз годитиметься для такого бідного негра, як я.

Адольф похитав головою і граціозним жестом поправив свою напахчену чуприну.

— Он як ти розважив! — безтурботно мовив Сен-Клер.— Ну от що, зараз я покажу Тома його хазяйці, а тоді ти відведеш його в кухню. І зятям собі — щоб я більше не бачив отих твоїх штук. Він вартий двох таких жевжиків, як ти.

— Хазяїн завжди жартує,— усміхнувся Адольф.— Я радий, що хазяїн у такому доброму гуморі.

— Ходімо, Томе,— покликав Сен-Клер.

Том зайшов до кімнати. Він понуро озирає оксамитові килими, великі дзеркала, картини, статуетки, завіси на вікнах — і вся ця небачена розкіш так уразила його, що він аж ступити боявся.

— Ось поглянь, Марі,— мовив Сен-Клер до дружини,— я таки купив тобі кучера, як обіцяв. Він чорний та сумирний, наче катафалк, і, коли схочеш, возитиме тебе тихо, як на похорон. Ну-бо, розплющ очі й подивися на нього. І не кажи тепер, що я не думаю про тебе поза домом.

Марі розплющила очі й, не підводячись, втупила їх у Тома.

— Я певна, що він п'яниця,— обізвалася вона.

— Ні, товар із гарантією, доброчесний і тверезий.

— Що ж, будемо сподіватись,— відказала господиня.— А втім, не дуже віриться.

— Дольфе,— мовив Сен-Клер,— проведи Тома вниз. Тільки гляди мені,— додав він,— не забувай, щоби ти тобi казав.

Адольф, легко ступаючи, подався з кімнати, і Том незграбно рушив за ним.

— Справжній бегемот! — зауважила Марі.

— Ну, а тепер, Марі,— мовив Сен-Клер, сідаючи на кріселко біля канапи,— будь любонька і скажи щось приємне своєму чоловікові.

— Ти приїхав на два тижні пізніше, ніж належало,— ображено мовила дружина.

— Я ж написав тобі, чому затримуюсь.

— Такий короткий і холодний лист!

— Та саме відходила пошта, і я не мав часу написати більше!

— Отак у тебе завжди,— мовила дружина,— подорожі довгі, а листи короткі.

— Ось подивися,— сказав Сен-Клер, витягаючи з кишені елегантний оксамитовий футляр і розкриваючи його.— Це тобі подарунок з Нью-Йорка.

То був дагеротип¹, тонкий і виразний, мов гравюра, на якому зображено Єву разом з батьком.

Марі невдоволено подивилась на зображення.

— Чого це ти сидиш у такій негарній позі? — мовила вона.

— Ну, щодо пози можна судити по-різному. Але загалом схоже, як ти вважаєш?

---

¹ Дагеротип — фотографія, зроблена первісним способом на металевій платівці.

— Коли тобі байдуже до моєї думки про одне, то навіщо ж питати про інше,— відказала дружина, закриваючи футляр.

«От бісова жінка!» — подумки лайнувся Сен-Клер, але вголос промовив:

— Та ну ж бо, Марі, схоже все-таки чи ні? Не будь така дразлива.

— Який ти нечулий до мене, Сен-Клер! — сказала дружина.— Примушуеш мене говорити, на щось дивитися. Ти ж знаєш, я від самого ранку лежу з мігренню, а відколи ви приїхали, в домі таке робиться, що я взагалі ледве жива.

— Вас часто мучить мігрень, голубонько? — спитала міс Офелія, враз підводячись у глибокому кріслі, де вона тихо сиділа весь цей час, розглядаючи кімнату й про себе складаючи ціну кожній речі.

— Так, просто життя від неї не маю,— відповіла господиня.

— Проти мігрені добре помагає відвар з ялівцевих ягід,— мовила міс Офелія.— Принаймні так каже Огюстїна, жінка нашого диякона Ебрегема Перрі, а вона в нас найперша лікарка.

— Ось нехай вони тільки досягнуть у нашому садку біля озера, ті ягоди, і я звелю назбирати їх на ліки,— сказав Сен-Клер і смикнув за китицю дзвоника.— А тепер, сестрице, ви, певно, не від того, щоб піти до своєї кімнати й трохи спочити з дороги... Дольфе,— обернувся він,— скажи няні, нехай заїде сюди.

Невдовзі у дверях з'явилася поважна мулатка, до якої так радісно лащилась Єва. На голові в неї був високий червоно-жовтий завій, Євин дарунок, що його сама дівчинка на неї і припасувала.

— Няню,— сказав Сен-Клер,— віддаю цю пані під твою опіку. Вона стомилася й хоче відпочити. Відведи її до покою і доглянь, щоб їй було добре.

І міс Офелія пішла слідом за нянею.

ТОМОВА ГОСПОДИНЯ ТА ЇЇ ПОГЛЯДИ

— Ну, Марі,— сказав Сен-Клер,— настає для тебе золота доба. Тепер наша розважна, заповзятлива сестриця з Нової Англії зніме з твоїх плечей тягар турбот, і ти матимеш час подбати про себе й стати молодою та гарною. Церемонію передання ключів пропоную відправити зараз же.

Ці слова були сказані за сніданком через кілька днів по приїзді міс Офелії.

— З превеликою охотою звірю все на неї,— озвалася Марі, з млосним виглядом спираючись головою на руку.— Гадаю, вона скоро переконається, що справжні невільниці тут ми, господині.

— О, безперечно, вона збагне і це, і ще хтозна-скільки корисних істин,— докинув Сен-Клер.

— Ось кажуть, мовляв, тут держать рабів,— так, наче ми маємо з цього якісь вигоди,— провадила далі Марі.— А коли т а к міркувати, то я б рада хоч зараз їх відпустити.

Еванжеліна здивовано втупила в матір свої великі серйозні очі і простодушно запитала:

— То навіщо ж ти їх держиш, мамо?

— І сама не знаю. Хіба що собі на біду. Я все життя з ними мучуся. Певне, й здоров'я через них втратила, а не через щось інше. А наші, як на мене, то найгірші з усіх.

— Ну годі, Марі, ти просто сьогодні не в гуморі,— мовив Сен-Клер.— Ти сама знаєш, що це не так. Ось хоч би няня — це ж найдобріша в світі душа. Як би ти жила без неї?

— Няня серед них найкраща,— відказала Марі.— А проте й вона себелюбна, страшенно себелюбна. Та й усі вони такі, це в них загальна вада.

— Себелюбство — то таки страшна вада,— серйозно мовив Сен-Клер.

— Отож я й кажу про няню,— невгавала Марі.— Ну хіба не себелюбно з її боку так міцно спати ночами? Вона ж знає, що коли я тяжко нездужаю, мені мало не щогодини потрібна якась допомога, і все ж її ніколи не добудишся. Ось і сьогодні мені знову дуже

погіршало, бо я цілу ніч тільки те й робила, що будила її.

— Мамо, а хіба вона не сиділа біля тебе оце вже скільки ночей? — спитала Єва.

— А ти звідки знаєш? — різко мовила Марі.— Певно, вона тобі жалілася?

— Вона не жалілася, тільки казала, що тобі було дуже погано ночами — багато ночей підряд!

— Чому б тобі на одну-дві ночі не взяти замість неї Джейн чи Розу? — спитав Сен-Клер.— А вона нехай би відпочила.

— Як ти можеш таке казати! — розсердилась Марі.— Ні, Сен-Клер, ти й справді нечула людина! Я така знервована, що мене дратує найменший шерех. А від дотику чужих рук я просто збожеволю. Якби няня вболівала за мене так, як належить, вона прокидалася б швидше. Я чула, що деякі люди мають по-справжньому відданих слуг, та мені такого щастя ніколи не випадало,— скрушно зітхнула вона.

Міс Офелія уважно й незворушно дослухалася до розмови. Уста її були міцно стулені, наче вона постановила собі твердо визначити свою думку, перше ніж на щось пристати.

— Няня по-своєму непогана,— сказала Марі.— Вона лагідна й шаноблива, але в душі себелюбна. Ось, приміром, вона й досі тужить за своїм чоловіком і, певно, ніколи не заспокоїться. Розумієте, коли я вийшла заміж і переїхала сюди, то, звісно, мусила забрати її з собою, а чоловіка її мій батько відпустити не міг, бо він коваль і, отже, в господарстві без нього не обійтись. Я ще тоді сказала, що їм з нянею краще забути одне одного, бо навряд чи їм колись випаде знову жити разом. Тепер я шкодую, що не наполягла на своєму й не одружила няню з кимось іншим. А все через свою дурну поблажливість — не хотіла, бачте, її неволити. Я тільки сказала їй тоді: нехай, мовляв, не сподівається побачити свого чоловіка більше як раз чи два до кінця життя, бо повітря в батьковому маєтку шкідливе для мого здоров'я і я не зможу туди їздити. Отож я й порадила їй знайти собі іншого чоловіка, та де там — вона мене не послухалась. Няня часом буває страшенно вперта, але ніхто, крім мене, цього не помічає.

— А діти в неї є? — спитала міс Офелія.

— Так, є двоє.

— Певне, вона й за ними сумує?

— Ну, а хіба могла я привезти їх сюди? Де ж би то терпіти в домі тих малих замазур! Крім того, вони забирали в неї надто багато часу. Одначе я певна, що няня й досі на мене ображена, ще відтоді. Вона не схотіла вийти заміж за когось іншого і хоч добре знає, яка я хвора і як мені потрібна її допомога, проте, коли б її воля, вона завтра ж подалася б назад до свого чоловіка. Я таки певна цього, бо вони геть усі себелюбні, навіть найкращі з них.

— Аж страх бере, як подумаєш,— сухо мовив Сен-Клер.

Міс Офелія допитливо позирнула на нього й помітила, як в очах його майнула затамована досада і як зневажливо викривились його уста.

— Няня завжди була моя улюблениця,— провадила далі Марі.— Нехай би ваші північні служниці побачили ті сукні, що висять у неї в шафі,— усі шовкові, муслинові, ще й одна з найкращого лляного батисту. Часом я просиджую до півдня, щоб оздобити її капелюшка, коли вона збирається в гості. Вона від мене жодного лихого слова не чула. Та й шмагали її всього раз чи два у житті. Щоранку вона п'є міцну каву або чай з білим цукром. Це, звісно, нікуди не годиться, але Сен-Клерові, бачте, до вподоби, щоб його челядь розкошувала, отож вони й живуть собі, мов пани. І, як на мене, то ми й самі винні, що вони такі себелюбні і поводяться, як вередливі діти. Та я вже стільки говорила про це Сен-Клерові, що аж стомилася.

— Я теж,— озвався Сен-Клер, беручись до ранкової газети.

Єва, чарівна маленька Єва, слухала матір з отим властивим їй незбагненим виразом глибокої задуми. Тоді тихенько зайшла за материн стілець і обняла її руками за шию.

— Чого тобі, Єво? — спитала Марі.

— Мамо, можна мені доглянути тебе хоч одну ніч? Одну-одненьку. Я знаю, що не дратуватиму тебе, і я не засну. Я часто не сплю вночі і все думаю.

— Не кажи дурниць, доню! — мовила Марі.— Ти така чудна дитина!

— Ну можна, мамо?.. Бо, по-моєму, няня незду-жає,— боязко додала вона.— Вона казала мені, що в неї весь час болить голова.

— Атож, оце ще одна з її химер! Няня така сама, як і всі вони,— зчиняє галас, ледве в неї заболить голо-ва чи там палець абощо. Ніколи не можна їм потурати! Це мій твердий принцип,— сказала Марі, обертаючись до міс Офелії,— і ви самі пересвідчитесь, який він слуш-ний. Дайте їм волю бідкатись і жалітись, ледве в них щось заболить, то вони вам натуркають повні вуха. От я сама ніколи не жаліюсь, і ніхто не знає, як мені тяж-ко. Я вважаю за свій обов'язок терпіти все мовчки і таки мовчу.

На це останнє твердження в круглих очах міс Офелії відбився такий неприхований подив, що Сен-Клер не ви-тримав і голосно засміявся.

— Сен-Клер завжди сміється, коли я хоч словом об-мовляюся про своє нездоров'я,— сказала Марі тоном страдниці.— От тільки щоб не довелось йому потім гір-ко каятись! — І вона притулила до очей хусточку.

Запала ніякова мовчанка. Нарешті Сен-Клер позир-нув на годинник і сказав, що має піти в одній справі. Єва подалась слідом за ним, і міс Офелія та Марі ли-шилися за столом самі.

— Ось бачите, який він! — мовила Марі, рвучким рухом забравши від очей хусточку, тільки-но лиходій, якого вона мала вразити, зник з очей.— Він ніколи не розумів і не розуміє, як тяжко я страждаю ось уже скільки років. Воно б не дивно, якби я жалілася чи вза-галі докучала комусь своїми недугами. Чоловікам, зви-чайно, обриває, коли дружина завжди бідкається. Але ж я терплю мовчки, отож Сен-Клер і гадає собі, що я все можу знести.

Міс Офелія не знала, що вона має на це відповісти.

Поки вона думала, що сказати, Марі помалу втерла сльози, стріпнулася, мов горлиця після дощу, й завела розмову про всілякі господарські справи, що їх мала перебрати на себе міс Офелія: про посуд, одяг, білизну, харчі та про безліч інших речей. Міс Офелія дістала стільки застережень, порад і настанов, що людині менш пунктуальній та діловій аж голова пішла б обертом.

— Ну от,— мовила Марі,— тепер я вам начебто про все розказала, і, коли мене знову звалить хвороба, ви

зможете впоратись з усім самі. Оце ще тільки Єва... За нею потрібне пильне око.

— Вона, здається, хороша дівчинка, дуже хороша,— озвалась міс Офелія.— Милішої дитини я не бачила.

— Єва — дивна дитина,— сказала Марі,— дуже дивна. У неї стільки химер. Вона зовсім не схожа на мене, анітрохи...— І Марі скрушно зітхнула, наче то була страх яка сумна істина.

«От і добре»,— подумала міс Офелія, але обачно визнала за краще не висловити цього вголос.

— Єва завжди хилилася до прислуги. Як на мене, то деяким дітям воно й не вадить. От і сама я в дитинстві залюбки водила товариство з негрентами, що були в батьківському домі, і це ніколи не йшло мені на шкоду. Але Єва до кожного негра ставиться як до рівні. Ця дитина мене просто дивує. І я ніяк не можу її відучити. А Сен-Клер тільки потурає їй у цьому. Мушу вам сказати, Сен-Клер надто поблажливий до всіх у домі, за винятком власної дружини.

Міс Офелія знову промовчала.

— Слуг треба держати в покорі,— невгавала Марі,— інакше з ними не можна. Я засвоїла це правило ще змалку. А Єва своєю поведінкою розбещує мені всю челядь. Не уявляю собі навіть, як вона житиме, коли сама стане господинею в домі. Я вважаю, що до слуг треба бути по-доброму, і завжди так і чиню, але вони повинні знати своє місце. А от Єва цього ніяк не дотримає, хоч би скільки їй казати, що слуги нижчі від нас. Ви ж оце самі чули, як вона просилася доглядати мене вночі, щоб няня могла собі спати! Отак би вона й робила, коли б полишити її на саму себе.

— Але ж, я сподіваюсь, ви все-таки вважаєте своїх слуг за людей і розумієте, що їм потрібен відпочинок, коли вони стомлюються?— несподівано різко запитала міс Офелія.

— Ну звісно, аякже! Я завжди дбаю про те, щоб вони мали все належне, але це зовсім не означає, що треба давати комусь особливі привілеї. Нехай собі няня висипляється в інший час, ніхто їй і слова не скаже. Такого сонливого створіння, як вона, я ще ніколи не бачила. Вона ладна заснути і над шитвом, і сидячи, і стоячи, і де ви тільки хочете. Тож нема чого боятися,

що няня не доспить. Але поводитись із слугами так, наче з якимись ніжними квітами чи порцеляною, просто смішно,— сказала Марі, поринаючи в пухкі подушки м'якого крісла й присуваючи до себе вишуканий гранчастий флакон з нюхальною сіллю.

— Ви ж бачите,— провадила вона далі млосним голосом, слабким, мов передсмертне зітхання жасминової квітки,— ви ж бачите, сестро Офеліє, я не люблю багато говорити про себе. Не маю такого звичаю і взагалі вважаю за негоже. Та, правду сказати, й несила мені. Але є речі, щодо яких ми з Сен-Клером не дійдемо згоди. Сен-Клер ніколи не розумів і не цінував мене. Мабуть, саме в цьому й причина всіх моїх недуг. Я хочу вірити, що він бажає мені добра, але всі чоловіки від природи себелюбні й нечулі до жінок. Таке принаймні моє переконання.

Міс Офелія з притаманною їй новоанглійською обачністю завжди боялася бути втягнута в чужі сімейні незгоди, а тут вона відчула, що йдеться саме до цього. Отож, прибравши похмурого й безстороннього вигляду, вона видобула з кишені довжелезну панчошу і ревно заходилась її доплітати. Уста її були міцно стулені, і цей вираз не гірше від слів говорив: «Не сподівайтесь зрушити мене на розмову. Мені байдуже до ваших справ». Шукати в неї співчуття було однаково, що в кам'яного лева. Одначе Марі це не бентежило. Досить і того, що її слухали, а говорити вона вважала за свій обов'язок. Отож, підкріпившись новим понюхом із гранчастого флакона, вона провадила далі:

— Бачите, коли ми з Сен-Клером одружилися, я привезла в посаг власне майно та прислугу і маю законне право порядкувати ними на свій розсуд. Сен-Клер має свій статок, своїх слуг, і, як на мене, то нехай собі робить з ними, що хоче. Але ж він завжди в усе втручається. Погляди у нього просто нісенітні, особливо щодо челяді. Він поводитьсь зі слугами так, наче ставить їх вище за мене, а то й за себе. Вони йому мало не на голову сідають, а він і оком не моргне. Ви вірите, де в чому Сен-Клер страшна людина, він мене просто жахає, хоч який він на вигляд і добродушний. Ось, приміром, він рішуче заборонив карати будь-кого в домі побоєм — це дозволено тільки йому самому й мені. І такий він тут непохитний, що я боюся й слово проти сказати. То мо-

жете собі уявити, до яких наслідків призводить ця заборона. Адже ж сам Сен-Клер нізащо нікого не вдарить, хоч би його й топтали під ноги, а я... ви розумієте, як жорстоко вимагати від мене таких зусиль. А слуги, вони ж, знаєте, однаково що великі діти.

— Не знаю цього і дуже рада, що не знаю! — відрубала міс Офелія.

— Дарма, ось поживете в наших краях, то навчитеся дечого на власному досвіді. Ви й гадки не маєте, які вони надокучливі, дурні, безтямні, вередливі й невдячні створіння!

Щоразу, як Марі зачіпала цю тему, їй, мов якимсь чудом, миттю прибувало снаги. Ось і тепер вона широко розплющила очі й, здавалося, забула про свою млость.

— Ви й уявити собі не можете, які муки доводиться терпіти від них хазяйці, і то щодня, щогодини, з будь-якого приводу. А скаржитися Сен-Клерові — марна річ. Він тільки й знає, що плескати свої нісенітниці. Каже, нібито ми самі зробили їх такими, які вони є, отож мусимо з ними миритися. А коли, мовляв, їхні вади йдуть од нас, то надто жорстоко ще й карати їх за це. І ще каже, що на їхньому місці й ми поводитися б не краще. Ви тільки подумайте — неначе можна рівняти їх до нас!

— А ви вважаєте, що вони не такі самі люди? — сухо запитала міс Офелія.

— Ну звісно, що ні! Таке скажете! Вони — нижча раса.

— То що ж, по-вашому, вони й душі не мають? — вже з обуренням спитала міс Офелія.

— Ні, чому ж, — позіхнувши, мовила Марі, — цього ніхто не каже. Але хоч чимось рівняти їх до нас просто безглуздо! А Сен-Клер добалакався до того, що розлучити нашу няню з чоловіком — це нібито однаково, як розлучити мене з ним. Та яке ж тут може бути порівняння! Де б їй відчувати так, як я! Ні, це зовсім інші речі, їй-право. І все ж Сен-Клер удає, ніби він цього не розуміє. Смішно навіть подумати, що няня здатна любити своїх замурзаних писклят так, як я люблю Єву. А проте одного разу Сен-Клер серйозно намагався мене переконати, що я повинна відіслати няню назад і взяти собі замість неї когось іншого. І це — з моїм нездоров'ям та моїми стражданнями! Такого вже й мені

було не стерпіти. Я не часто виказую свої почуття і взагалі вирішила зносити все мовчки — така вже гірка доля заміжньої жінки, і я скорилася їй. Одначе того разу терпець мені урвався, і відтоді Сен-Клер більше про це не заговорював. Але з його вигляду й поведінки я бачу, що він затявся на своєму, і це боляче крає моє серце!

З виразу обличчя міс Офелії було видно: вона ледве стримується, щоб не наговорити зайвого. Зате спиці в її руках дріботили так виразно, що Марі напевне багато чого збагнула б, якби могла розуміти їхню мову.

— Отже, тепер ви бачите,— провадила далі Марі,— що за господарство ви взяли на себе. Господарство, в якому нема порядку, де слуги самі собі пани й роблять усе, що їм заманеться. Мабуть, тільки я, хоч яка й недужа, ще підтримую тут сякий-такій лад. Гарапник у мене завжди напихваті, і часом я таки пускаю його в діло, але це мене просто знесилює. Якби ж то Сен-Клер чинив так, як усі люди!..

— А як чинять усі?

— Ну, посилають їх до катівні чи ще кудись, щоб їх там шмагали. Іншої ради з ними нема. Коли б мені хоч трохи здоров'я, я порядкувала б куди рішучіше від Сен-Клера.

— А як же він порядкує? — спитала міс Офелія.— Ви кажете, він ніколи не б'є прислугу.

— Та знаєте, чоловікам легше — їх якомсь краще слухаються. До того ж у Сен-Клера такі очі... от ви колись загляньте в них. Коли він сердиться, в них наче блискавки мелькають. Я тоді й сама його боюся, і слуги теж знають, що під таку хвилю жарти з ним погані. Хоч би як я на них гримала й сварилася — все дарма, а Сен-Клер лиш бровою поведе — і край. Ні, за нього турбуватись нема чого, от тільки до мене він зовсім збайдужів. Та коли ви самі візьметесь порядкувати, то скоро переконаєтесь, що без суворості з ними не обійтись. Вони такі зіпсовані, брехливі, ледачі!..

— Знов та сама пісня! — мовив Сен-Клер, заходячи до кімнати.— Ну й відплатиться ж цим запеклим грішникам на тому світі, особливо за лінощі! Бачите, сестрице,— додав він, простягаючись у кріслі навпроти дружини,— їхні лінощі тим непростиміші, що вони мають перед очима такі взірці працьовитості, як я і Марі.

— Годі, Сен-Клер, це ж просто гидко! — озвалася Марі.

— Он як? А я гадав, Марі, що мої слова тобі сподобаються. Я ж, як завжди, підтримую тебе.

— Ти чудово знаєш, що мав на думці зовсім не те, — відказала Марі.

— Ну, тоді я, мабуть, помилився. Дякую, любя, що ти мене поправила.

— Ти тільки про те й думаєш, як би мені дошкулити, — мовила Марі.

— Облиш, Марі. Сьогодні така спекота, а я щойно мав довгу суперечку з Дольфом і страшенно стомився. Тож не гнівайся, будь ласка, і подаруй мені свою ясну усмішку.

— А що там таке з Дольфом? — запитала Марі. — Цей бовдур став такий нахабний, що мені вже просто несила терпіти. Якби мені хоч на час цілковито взяти його під свою владу! Я б швидко привела його до тями.

— Твої слова, любя, як завжди, слухні й розумні, — сказав Сен-Клер. — А з Дольфом річ ось у чім: він так довго наслідував мої манери й чесноти, що зрештою перестав помічати різницю між собою і своїм хазяїном: От мені й довелося нагадати йому про цю різницю.

— Яким чином? — спитала Марі.

— По-перше, я змушений був розтлумачити йому, що волю зберегти хоч деякий свій одяг для себе самого. Далі я трохи обмежив його надмірні витрати одякелону, а до всього того був такий жорстокий, що дозволив йому користуватися лиш десятком моїх батистових хусточок. Цей останній захід особливо обурих Дольфа, і мені довелося зробити йому лагідну батьківську вимову.

— О Сен-Клер! Коли вже ти навчишся поводитись із прислугою? Твоя поблажливість просто огидна! — мовила Марі.

— А яка, зрештою, шкода з того, що цей бідолаха хоче бути схожий на свого хазяїна? Коли вже я виховав його так, що для нього нема нічого милішого, ніж одякелон та батистові хусточки, то нехай собі тішитись.

— А чому ви не виховали його краще? — різко й вигожливо запитала міс Офелія.

— Забагато клопоту. Лінощі, сестрице, лінощі — ось що занашає людські душі. Коли б не лінощі, я й сам був би справжній ангел.

І, сівши за піаніно, Сен-Клер заграє якусь веселеньку мелодію.

Що ж до Тома, то йому тепер, як кажуть, нарікати на життя не доводилось. Маленька Єва, щиро прихилившись до нього душею — тут була й неусвідомлена вдячність, і добра ласка її благородної натури, — попросила батька приставити Тома до неї за доглядача у всіх її прогулянках та виїздах верхи. І Томові було звелено облишати всі інші справи й супроводити панночку Єву щоразу, як він буде їй потрібен. Певне, читач і сам розуміє, що цей наказ аж ніяк не був йому неприємний. Тепер він завжди ходив добре вдягнений, бо Сен-Клер дуже дбав про зовнішній вигляд прислуги. Робота в стайні тільки називалася роботою, бо насправді Том мав лише назирати за своїм помічником і давати йому настанови. Марі Сен-Клер рішуче зажадала, щоб від нього не тхнуло кіньми, коли він підходить до неї, і щоб його взагалі не приставляли до брудної роботи, бо, мовляв, її нерви не витримують неприємних запахів і найменшого такого випадку буде досить, щоб навіки покласти край її земним стражданням. Отож Том і красувався в ретельно вичищеному сукняному костюмі, незаймано-білому комірці та рукавичках, гладенькому касторовому капелюсі й лискучих чоботах. Усе це надавало його добродушному чорному обличчю вельми поважного вигляду.

До того ж він жив тепер у прегарній місцині, а люди його раси до цього далеко не байдужі. І він собі тихо милувався пташками, квітами, фонтанами, світлом і красою двору, шовковими завісами, картинами, дзеркалами, статуетками, позолотою в просторих покоях, і дім той здавався йому справжнім палацом Аладіна¹.

Одного недільного ранку Марі Сен-Клер, пишно убрана, стояла на веранді, застібаючи на своїй тендітній

---

¹ Аладін — герой однієї з арабських казок «Тисячі і однієї ночі», що з допомогою чарівної лампи здобув величезне багатство.

руці діамантову браслетку. Отак, в усій красі,— в діамантах, шовках і мереживах,— вона вирушала до модної в місті церкви, щоб показати своє благочестя. Марі віддавна взяла собі за звичай бути по неділях дуже побожною. Вона стояла на веранді, така струнка, така елегантна й граціозна, і мереживний шарф повивав її легеньким серпанком. Чарівна на вигляд, вона і в душі почувала себе доброю та милою. Міс Офелія, що стояла поруч, являла собою її цілковиту протилежність. І не тому, що не мала такої пишної шовкової сукні й такої гарної хусточки. Пряма, кошава й негнучка, вона, на відміну від своєї граціозної родички, немовби уособлювала зовсім іншу людську натуру.

— А де Єва? — запитала Марі.

— Вона спинилася на сходах сказати щось няні.

Про що ж балакають на сходах Єва і няня? Послухай сам, читачу, бо Марі їх не чує.

— Люба няню, я знаю, що в тебе дуже болить голова.

— Щоб ви були здорові, панночко Єво! А голова в мене останнім часом завжди болить. То нема чого вам про те турбуватись.

— Я рада, що ти теж ідеш прогулятися. Знаєш що, няню,— і дівчинка обняла її за шию,— візьми-но мій флакончик з нюхальною сіллю.

— Та що ви! Це ж така гарна золота штучка, ще й з діамантами! Ні, панночко, не можна, ніяк не можна.

— Чому не можна? Тобі він потрібен, а мені ні. Коли в мамі болить голова, вона завжди нюхає сіль, і їй стає легше. Ні, ти повинна його взяти, зроби меніприємність.

— І що вона каже, рибонька моя! — мовила няня.

Єва швидко засунула флакончик їй у пазуху, поцілувала її і побігла вниз до матері.

— Чого ти там затрималась?

— Я спинилася тільки на хвилинку віддати няні свій флакончик з нюхальною сіллю.

— Єво! — мовила Марі, гнівно тупнувши ногою.— Віддати няні свій золотий флакончик! Коли вже я навчу тебе гідно поводитись? Ану зараз же йди мені й забори його назад!

Похнюпивши голову, дівчинка знехотя повернулася їти.

— Слухай, Марі, дала б ти дитині спокій,— сказав Сен-Клер.— Нехай собі робить що хоче.

— Сен-Клер, як же вона житиме на світі? — вигукнула Марі.

— Яюсь проживе,— відказав Сен-Клер.— Гадаю, краще, ніж ми з тобою.

— Тату, не треба,— мовила Єва, легенько торкаючись його ліктя.— Мамі це неприємно.

— А ви, брате, їдете з нами до церкви? — зненацька спитала міс Офелія, обертаючись до Сен-Клера.

— Ні, дякую.

— Я так хочу, щоб Сен-Клер показувався в церкві,— обізвалась Марі,— але в ньому нема ані крихти благочестя. Це просто неподобно...

Дорогою Марі повчала дочку:

— Ти повинна зрозуміти, Єванжеліно, що бути доброю до слуг можна й треба. Але ніяк не годиться ставитись до них так, мов до родичів або людей одного з нами кола. От якби няня захворіла, хіба ти поклала б її на своє ліжко?

— Ну звісно, мамо, що поклала б,— відказала Єва.— Адже так мені було б зручніше її доглядати, та й, знаєш, моє ліжко краще, ніж її.

Від цієї відповіді, що виказувала цілковитий брак моральних підвалин, Марі охопив справжній розпач.

— Що мені зробити, щоб ця дитина зрозуміла мене? — вигукнула вона.

— Нічого,— промовисто відказала міс Офелія.

Якийсь час Єва сиділа принішкла й засмучена. Та, на щастя, діти не довго пам'ятають прикрі враження, і незабаром вона вже весело сміялася, видивляючись у віконце карети, що гуркотіла дорогою.

Розділ XVII

ЯК ЗАХИЩАЄТЬСЯ ВІЛЬНА ЛЮДИНА

Наближався вечір, і знайомий нам будинок квакерів знову ожив. Рейчел Геллідей нечутно снувала по кімнатах, вибираючи із свого запасу всілякі речі для наших втікачів, що того вечора мали вирушити в дальшу доро-

гу. Надвечірні тіні простяглися на схід: червоне сонячне кружало в задумі стояло над обрієм і його скісне проміння осявало затишним золотавим світлом невеличку кімнату, де сиділи Джордж і його дружина. Джордж тримав на колінах хлопчика, а в руці його лежала Елізіна рука. Обое були поважні й замислені, і на щок-ках у них видніли сліди недавніх сліз.

— Твоя правда, Елізо,— мовив Джордж.— Я знаю: все, що ти кажеш, справедливе. В тебе добре серце, куди добріше, ніж у мене, і я постараюся стати таким, як ти хочеш. Обіцяю тобі поводитись так, як личить вільній людині. Та я й раніш не мав лихих намірів і стримував себе, щоб не робити зла, навіть тоді, коли все було проти мене. А тепер я забуду минуле, скину з душі тягар образ і житиму по-доброму.

— А коли ми дістанемось до Канади,— докинула Еліза,— я буду тобі за помічницю. Я добре обізнана в кравецтві, вмю прати й прасувати тонку білизну. Отож удвох якомсь заробимо собі на прожиток.

— Так, Елізо. Аби тільки нам не розлучатися більше, і щоб наш хлопчик був з нами. О Елізо, якби ці люди знали, яке то щастя відчувати, що твої дружина й син належать тобі! Я завжди дивувався, коли бачив людей, що могли називати своїми дружин та дітей і все ж прагнули ще чогось у житті. А от я почуваю себе багатим і сильним, хоч ми й не маємо нічого, крім наших рук. Та не треба мені кращої долі. І нехай я до двадцяти п'яти років тяжко працював, а тепер не маю ні centa грошей, ані покрівлі над головою, ані клаптика землі, яку міг би назвати своєю,— я буду вдоволений, буду вдячний, тільки б мені дали спокій. Я працюватиму й надсилатиму гроші твоїм господарям за тебе й за нашого хлопчика. А своєму колишньому панові я нічого не винен. Він і так заробив на мені впр'ятеро більше, ніж витратив за всі ці роки.

— Але ж небезпека для нас ще не минула,— мовила Еліза.— Ми з тобою ще не в Канаді.

— Це так,— відказав Джордж,— але я начебто вже дихаю вільним повітрям, і воно додає мені сили.

В цю мить у суміжній кімнаті почулися заклопотані голоси, і незабаром хтось постукав у двері. Еліза підвелась і відчинила.

То був Саймон Геллідей, а з ним ще один квакер: Саймон сказав, що його звать Файнес Флетчер. Він був високий на зріст, рудоголовий, з гострими й хитруватими очима. На відміну від статечного й неговірного Саймона, він мав вигляд заповзятливої, спритної людини, яка добре знає, чого вона хоче, й пишається своєю обачністю і кмітливістю. Усі ті прикмети не дуже пасували до його квакерського капелюха та поважної мови.

— Наш друг Файнес вивідав важливі речі. Вони стосуються тебе й твоїх супутників, Джордж,— сказав Саймон.— Тож не завадь і тобі послухати.

— Дещо таки вивідав,— обізвався Файнес.— Як я завжди кажу, подекуди буває корисно одним вухом спати, а другим наслухати, от на те й вийшло. Вчора проти ночі спинився я в одному невеличкому заїзді на бічній дорозі. Ти його знаєш, Саймоне, торік ми там продали яблука гладкій жінці з великими сережками. Цілий день попоїздивши, я добряче натомився і по вечері простягся собі в куточку на клунках, доки мені постелять постіль. Укрився буйволячою попоною та й незчувсь, як заснув.

— Наслухаючи одним вухом, еге ж, Файнесе? — стиха запитав Саймон.

— Ні. Десь годину чи дві я спав на обое, бо таки дуже зморився. Та потім трохи прочумався, аж бачу — сидять коло столу якісь люди, п'ють і щось там балакають. То я собі й подумав: ану послухаю тихенько, про що їм ідеться, бо дочув уже, ніби й квакерів хтось там згадав. А один саме каже: «Еге ж, вони напевне в квакерському селищі». Тут я вже нашорошив обидва вуха і скоро дотямив, що вони балакають про вас. Отож лежав собі нишком та слухав, як вони викладають свої наміри. Цього молодця, казали вони, відпровадять назад у Кентуккі, до його хазяїна, і той його так покарає, що всім неграм буде наука, як тікати від панів. Його дружину двоє з них хочуть повезти до Нового Орлеана й там продати собі на поживу. Вони сподіваються взяти за неї тисячу шістсот або й тисячу вісімсот доларів. Хлопчика вони, мовляв, віддадуть торговцеві, що купив його, а тих двох, Джіма і його матір, повернуть хазяїнові в Кентуккі. Вони казали, десь тут недалеко в містечку є два поліцаї, що поїдуть з ними на лови, а тоді жінку відведуть до судді і один з їхнього гурту —

малий такий, улесливий — присягнеться, що вона належить йому. Отож вони заберуть її і повезуть на пониззя. Вони знають, якою дорогою ми маємо їхати, і пустяться за нами навздогін, чоловік шестеро чи восьмеро. То що ж нам тепер діяти?

Ті, хто слухав цю розповідь, стояли в різних позах, і то була картина, гідна пензля митця. Рейчел Геллідей, що перед тим місила тісто, так і застигла стривожена, піднявши над столом убрані в борошно руки. Саймон мав похмурий і замислений вигляд. Еліза обняла чоловіка за шию і дивилась йому в обличчя. Джордж стояв, стиснувши кулаки, очі його палали, і вираз у нього був такий, який був би в кожного чоловіка, чию дружину мали виставити на продаж, а дитину віддати работорговцеві.

— Що будемо робити, Джордже? — кволим голосом спитала Еліза.

— Я знаю, що я робитиму! — відказав Джордж і, перейшовши до маленької кімнати, взявся оглядати свої пістолі.

— Так-так,— мовив Файнес, киваючи головою до Саймона.— Бачиш, Саймоне, до чого воно йдеться?

— Та бачу,— зітхнув Саймон.— Краще б минулося без цього.

— Я не хочу нікого вплутувати в свої справи,— сказав Джордж.— Тільки позичте мені візок і покажіть дорогу, а я сам доїду до того селища. Джим дужий, як велет, і безстрашний, як сама смерть, та й я не боязкий.

— Все воно так, друже,— озвався Файнес,— але тобі знадобиться проводир. Бийся собі на здоров'я скільки хочеш, одначе дороги ти не знаєш, а от я таки знаю.

— Але я не хочу вас у це вплутувати,— сказав Джордж.

— Вплутувати? — перепитав Файнес з лукавим усміхом.— От коли ти вплутаєш мене, тоді й поговоримо.

— Файнес меткий і тямущий чоловік,— мовив Саймон.— То краще тобі звіритись на нього, Джордже. І ще одне,— додав він, лагідно поклавши руку Джорджеві на плече, і показав на пістолі.— Не квапся вдаватись до зброї. Молода кров гаряча...

— Я ні на кого не нападую перший,— відказав Джордж.— Мені від цієї країни нічого не треба, хай

тільки не чіпають мене, і я спокійно піду геть. Але...— Він на хвилю замовк і спохмурнів на обличчі.— Колись у тому ж таки Новому Орлеані продали мою сестру. То невже тепер мені стояти й дивитись, як вони заберуть на продаж і мою дружину? Адже я маю дужі руки, щоб її захистити. Ні, за свою дружину й хлопчика я битимусь до останку! Чи можете ви осудити мене за це?

— Ніхто не може тебе осудити, Джордже. Іншої ради в тебе нема,— відповів Саймон.

— А хіба ви, чоловіче добрий, на моєму місці не вчинили б так само?

— Хай вбереже мене доля від такої спокуси,— мовив Саймон.— Людина — слабке створіння.

— Ну, а мені, гадаю, на таке діло сили не забракне,— обізвався Файнес, виставивши наперед свої ручиська, схожі на крила вітряка.— І навряд чи я встою проти спокуси взяти за комір якогось молодця, коли тобі, Джордже, треба буде з ним поквитатися.

— А таки видно, що ти не зроду наш,— усміхнувся Саймон.— У тобі ще й досі пробивається колишня натура.

Треба сказати, що раніше Файнес був мужнім лісовиком, чудовим мисливцем, що клав оленя за одним пострілом. Та, посватавшись до одної гарненької квакерки, що полонила його своїми чарами, він прилучився до тамтешньої громади. І хоч він був тепер добродішній, тверезий та діяльний член громади, і ніхто не міг закинути йому чогось негідного, проте деякі надто ревні одновірці вважали, що йому ще бракує належної сумирності.

— Наш друг Файнес завжди воліє чинити по-своєму,— з усміхом мовила Рейчел Голлідей,— одначе всі ми знаємо, що серце в нього добре й справедливе.

— То що,— сказав Джордж,— чи не краще вирушити зараз же?

— Я встав о четвертій, поганяв чимдуж і випередив їх на дві чи три години, якщо вони виїхали, коли намірялися. Та й однаково завидна вирушати небезпечно. В сусідніх селищах є лихі люди, і коли вони побачать наш фургон, то можуть причепитись і затримати нас. Краще перебудемо тут. А от десь години за дві, гадаю, можна ризикнути. Я зайду до Майкла Кросса і скажу,

щоб він виїхав верхи слідом за нами й пильнував за дорогою, а як помітить погоню, щоб остеріг нас. Кобилка в Майкла така, що обскакує хоч яких коней, і він миттю дасть нам знати про небезпеку. А зараз я піду попередити Джіма та його матір, щоб були напоготові, й догляну за кіньми. Ми маємо чимало часу і скидається на те, що такі зумієм дістатися до другої зупинки раніше, ніж вони нас доженуть. Отож нічого не бійся, Джордже, такі пригоди мені не первина,— докінчив Файнес уже на порозі, і двері за ним зачинились.

— Файнес — стріляний горобець,— сказав Саймон.— Він влаштує усе якнайкраще.

— Одне лиш не дає мені спокою,— озвався Джордж.— Щоб ви не мали через мене біди.

— Зроби ласку, Джордже, не згадуй більше про це. Ми чинимо так, як велить нам сумління, бо інакше не можемо. А тепер, мати,— обернувся він до Рейчел,— поквася з вечерею для наших друзів, бо не можна ж відпустити їх голодних.

Поки Рейчел та її діти клопоталися в кухні — пекли кукурудзяні коржі, смажили шинку та курчат і квапливо готували все інше до вечері,— Джордж і Елізою сиділи обнявшись у своїй кімнатці й розмовляли так, як і належало подружжю, що його за кілька годин могли розлучити навіки.

— Елізо,— сказав Джордж,— люди, що мають багато друзів, власні домівки, землю та гроші, не здатні любити так, як любимо одне одного ми, бідні й безпритульні. Поки я не знав тебе, Елізо, жодна жива душа не любила мене, крім моїх нещасних матері та сестри. Я бачив сердешну Емілі того ранку, коли торговець повіз її назавжди. Вона прийшла в закуток, де я спав, і сказала: «Бідолаха Джордж, ти втрачаєш останнього друга. Що з тобою буде, нещасний мій братику?» А я встав, обхопив її руками за ший і гірко заплакав, і вона теж заплакала. То були останні лагідні слова, що я почув перед довгими десятима роками, і моє серце геть висхло й стало безживне, мов попіл. Та ось я зустрів тебе, і твоє кохання... о, воно наче знову повернуло мене до життя! Відтоді я став зовсім іншою людиною. І тепер, Елізо, нехай я проллю свою кров, усю до краплі, але вони не заберуть тебе від мене. Тому,

хто зазіхне на тебе, доведеться спершу переступити моє мертве тіло.

— Зглянься на нас, доле! — ридуючи, промовила Еліза.— Нам би тільки піти разом з цієї країни, ото і все, чого ми хочемо!..

Аж ось до неї підступила Рейчел і, лагідно взявши за руку, повела до столу вечеряти. Тільки-но всі посідали, як почувся легенький стук у двері і до кухні зайшла Рут.

— Я забігла на хвилинку,— мовила вона,— принесла вовняні панчішки для хлопчика. Їх тут три пари — гарненькі, теплі. Адже в Канаді така холоднеча! Ну як, не боїшся, Елізо? — спитала вона і, швидко перейшовши до другого кінця столу, приязно поплескала Елізу по руці. Тоді сунула малому Гаррі маківника.— А оце йому на дорогу.— Вона витягла з кишені невелику пачечку.— Діти ж завжди просять їсти.

— О, дякую, ви така добра! — мовила Еліза.

— Сідай повечеряй з нами, Рут,— запросила Рейчел.

— Ні-ні, не можу. Я покинула Джона з малим, а в печі пироги сидять. Отож мушу бігти, бо Джон попалить мені пироги й віддасть малому весь цукор з цукерниці. Він у мене такий! — засміялася маленька квакерка.— Ну, прощавай, Елізо. Прощавай, Джордже. Щасливої вам дороги! — І Рут хутенько вибігла з хати.

Невдовзі по вечері до будинку під'їхав фургон. На небі вже сяяли зорі. Файнес швидко зіскочив з передка, щоб примостити подорожніх. З дверей будинку вийшов Джордж, несучи на одній руці хлопчика, а другою підтримуючи Елізу. Хода його була тверда, обличчя спокійне та рішуче. За ними вийшли Рейчел і Саймон.

— Ви на хвилинку злізьте,— мовив Саймон до тих, що були у фургоні — а я трохи підмощу жінкам і дитині.

— Ось дві буйволячі попони,— сказала Рейчел.— Роби все так, щоб зручніш було сидіти. Адже їхати цілу ніч.

Джім зліз перший і дбайливо допоміг своїй старенькій матері, що вчепилась йому за руку й сполохано озиралася довкола, неначе десь от-от мала наскочити погоня.

— Джіме, твої пістолі в порядку? — тихо й спокійно запитав Джордж.

— Авжеж,— відказав Джім.

— І ти знаєш, що тобі робити, якщо вони нас доже-
путь?

— Певно, що знаю,— сказав Джім, випинаючи свої
широкі груди.— Невже ти гадаєш, що я знову віддам
їм мою матусю?

Поки вони перемовлялись між собою, Еліза попро-
щалася з добросердою Рейчел, і Саймон підсадив її
у фургон. Тримаючи на руках хлопчика, вона забралася
в задок і сіла на буйволячі шкури. Там-таки всадовили
й стару, а Джордж і Джім примостилися на товстій
дошці посередині. Файнес заліз на передок.

— Щасливої дороги, друзі! — мовив Саймон.

— Бувайте здорові! — озвалися втікачі.

Фургон рушив з місця і, підстрибуючи, загуркотів по
стужавілій дорозі.

Дорога була така тругька, і колеса так торохтіли, що
розмовляти ніяк не випадало. А тим часом фургон сунув
собі вперед великими темними гаями, похмурими голи-
ми рівнинами, поминав горби та видолінки, і з кожною
годиною втікачі від'їжджали все далі, далі й далі.
Хлопчик скоро заснув, налігши обважнілим тільцем на
материні коліна. Бідолашна стара жінка помалу заспо-
коїлась і вже не тремтіла від страху, і навіть Еліза,
попри всі свої тривоги, десь після півночі несамохить
склепила повіки. Тільки Файнеса начебто зовсім не брав
сон, і він коротав ніч, висвистуючи пісень, що аж ніяк
не скидались на квакерські.

Та десь над третю годшну Джордж дочув ген позаду
швидке й рівне тупотіння кінських копит і штовхнув
Файнеса під лікоть. Той спинив коней і прислухався.

— Здається, Майкл,— мовив він.— Чути, начебто йо-
го кінь біжить чвалом.

Він підвівся на передку і витяг шию, стривожено ви-
дивляючись на дорогу позаду.

На верхечку далекого горба невиразно забовванів
обрис вершника, що чимдуж скавав до них.

— Напевне він! — сказав Файнес.

Джордж і Джім, самі не знаючи навіщо, враз ви-
скочили з фургона. Всі троє, затамувавши віддих, дивли-
лися туди, звідки мав над'їхати сподіваний вісник. А той
дедалі наближався. Ось він спустився у видолінок,
і тепер вони не бачили його, лише чули квапливе,

уривчасте тупотіння — усе ближче й ближче,— аж ось нарешті він вигулькнув з-за пагорка, де його вже можна було гукнути.

— Так, це Майкл! — мовив Файнес, а тоді голосно гукнув: — Гей, Майкле!

— Це ти, Файнесе?

— Еге! Ну що там? Вони вже близько?

— На п'яти наступають. Їх чоловік вісім чи десять. Позаливали очі, лаються, люті, наче вовки.

Об тій-таки хвилі вітерець доніс далекий цокіт копит.

— Ану, хлопці, мершій у фургон! — мовив Файнес.— Коли вже вам випадає битися, я завезу вас трохи далі.

Обидва миттю скочили в фургон, і Файнес стьобнув коней. Майкл поскакав поряд. Фургон гуркотів, підстрибував, мало не летів над обмерзлою дорогою, проте ззаду дедалі виразніше долинав гук погоні. Тепер і жінки почули його і, сполохано висунувшись із фургона, побачили на гребені далекого пагорба гурт вершників, обриси яких бовваніли на тлі червонястих смуг передранішньої зорі. Виїхавши на ближчий пагорб, переслідувачі, як видно, помітили білий полотняний верх фургона, що вирізнявся вдалині, і вітер доніс їх гучний зловтішний рев. Еліза похолола й притиснула до себе дитину, а стара заквилила й забурмотіла молитви. Джордж і Джим відчайдушно стискали в руках пістолі.

Погоня швидко наближалася. Аж раптом фургон круто повернувся і опинився біля великого стрімчака, що

височів над самотнім кряжем серед голої пустки. Ця чорна кам'яна велич, що важко здіймалася проти до-світнього неба, неначе обіцяла втікачам захист і порятунок. Файнес добре знав цю місцину ще відтоді, як був мисливцем, отож і поганяв сюди чимдуж.

— Приїхали! — гукнув він, рвучко спиняючи коней і зіскакуючи з передка. — Ану вилазьте всі мерщій і гайда за мною! А ти, Майкле, припни свою конячину до фургона й поганяй до Амараї. Бери його з хлопцями і назад сюди, побалакаємо з тими панамі.

Всі миттю вискочили з фургона.

— Отак! — мовив Файнес, хапаючи на руки малого Гаррі. — Ви, хлопці, допоможете жінкам. А тепер ноги на плечі — і ходу!

Умовляти нікого не довелося. Швидше, ніж про це мовиться, втікачі перемахнули через огорожу і щодуху кинулись до скель, а Майкл зіскачів з коня і, прив'язавши повід до фургона, хутко поїхав геть.

— Сюди, — мовив Файнес, коли вони добігли до скель і в неясному сяйві зір та вранішньому присмерку побачили хоча й нерівну, проте виразно видну стежку, що вела нагору між каміння. — Тут наше давнє мисливське лігво. Нагору, друзі!

Файнес із хлопчиком на руках подався перший, стрибаючи по скелях, мов дикий цап. Джім ішов за ним, несучи на спині свою стару матір, що тремтіла з переляку, а Джордж з Елізою ступали позаду. Тим часом

вершники вже підїхали до огорожі і з криком та лайкою злазили з коней, щоб пуститися навздогін.

Ще кілька хвилин — і втікачі вибрались нагору. Далі стежка йшла тісною, такою вузькою, що пробиватися нею довелось поодиноці. Минувши її, втікачі раптом опинилися на краю провалля, понад ярд завширшки, а по той бік його, здіймаючись на добрих тридцять футів над землею, стояла окрема купа скель, прямовисних, як фортечні мури. Файнес легко перескочив через провалля й посадив хлопчика на порослу кучерявим білим мохом площинку на вершині скелі.

— Всі сюди! — гукнув він. — Ну, плигайте, плигайте, кому життя дороге!

Втікачі один по одному стрибали через провалля. Кілька кам'яних брил на краю скелі стриміли, наче папапет, ховаючи їх від ворожих очей.

— Ну от, усі ми разом, — сказав Файнес, визираючи через кам'яний вал на супротивників, що безладно тупали стежкою попід скелями. — Нехай тепер спробують нас дістати. Тому, хто сюди поткнеться, доведеться пролазити між отих двох скель, і поцілити його з пістоля вам буде за іграшку, правда ж, хлопці?

— Атож, — відказав Джордж. — Тільки бій — це справа наша, отож і ризикувати ми будемо самі.

— Будь ласка, Джордже, ризикуй собі як завгодно, — мовив Файнес, жуючи гілочку канадського чаю. — Але ж і мені, гадаю, не заказано на те подивитись. Ану стривай, онде ті панове нібито радяться там унизу, ще й сюди поглядають, наче кури на сідало. То, може, ти сказав би їм напутнє слово, поки вони не попхались нагору? Остеріг би красенько, що їх тут дуже просто й постріляти.

У світлі вранішньої зорі вже вирізнялись обличчя переслідувачів, що стояли внизу. То були наші давні знайомі Том Локер і Меркс, із двома поліцейями та ватагою розбишак, найнятих в останньому заїзді, які за пляшку бренді завжди ладні пристати до погоні за збіглими неграми.

— Ну, Томе, попалися твої пташки! — сказав один з них.

— Еге ж, я сам бачив, як вони дременули нагору, — озвався Том. — А осьде й стежка. Треба йти просто

туди. Зі скелі їм тепер не зіскочити, і ми їх швидко злапаємо.

— Слухайте, Томе, але ж вони можуть стріляти в нас із-за скель,— мовив Меркс.— А це, знаєте, не смішки.

— Ха! — глузливо відказав Том.— Завжди ви труситесь за свою шкуру, Мерксе! Одначе не бійтеся! Ці бісові негри надто полохливі!

— Нема нічого дивного, що я так дорожу своєю шкурою,— пробурмотів Меркс.— Вона ж у мене одна. А негри часом б'ються, мов чорти.

В цю мить на краю скелі над ними з'явився Джордж і спокійним голосом запитав:

— Хто ви такі, панове, і чого вам треба?

— Нам треба збіглих негрів,— сказав Том Локер.— Джорджа Гарріса, Елізу Гарріс і їхнього сина, а ще Джіма Селдена з матір'ю. З нами тут поліційні чини, ми маємо дозвіл на арешт, отож і зловимо їх, будь певен. Ти мене чуєш? А чи не ти й будеш Джордж Гарріс, раб містера Гарріса з округи Шелбі в Кентуккі?

— Так, я Джордж Гарріс. І був час, коли той містер Гарріс із Кен-

тужкі справді називав мене своєю власністю! Але тепер я вільна людина, і моя дружина та син належать мені. Джім і його мати теж тут з нами. Ми маємо зброю і будемо захищатися. Коли хочете, ви можете піднятися сюди, але перший, хто наблизиться на постріл, буде мертвий, і другий, і третій, і так аж до решти.

— Ну годі вам, годі! — обізвався присадкуватий одутлий чоловік, ступнувши наперед і висякавши носа. — Не випадає вам так розмовляти, молодий чоловіче. Ви ж бачите, ми охоронці правосуддя. На нашому боці закон, і влада, і все таке інше. Отож спускайтеся краще по-доброму, бо вам однаково доведеться здатись.

— Я добре знаю, що закон і влада на вашому боці, — гірко відказав Джордж. — Ви хочете забрати мою дружину й продати в Новому Орлеані, а хлопчика, мов безсловесне теля, кинути в обору до работорговця. Джімову стару матір ви хочете повернути негідникові, що бив її і знущався з неї, бо не міг знущатися з її сина. А нас із Джімом ви воліли б оддати на тортури тим, кого ви звете нашими панами, щоб вони затоптали нас у болото. І коли ваші закони дозволяють вам таке робити, то ганьба і вам, і тим законам! Але ви нас ще не схопили. Ми не визнаємо ваших законів і вашої країни! Ми вважаємо себе такими ж вільними, як і ви, й будемо битися за нашу волю до останку!

Виголошуючи свою декларацію незалежності, Джордж стояв на видноті на вершечку скелі, і рожевий відсвіт зорі осявав його смагляве обличчя й темні очі, що палали гнівом і розпачем.

Хоч би як там було, а його горда поза, палючі очі та гучний голос так вразили переслідувачів, що їм на хвилю аж мову одібрало. Справжня хоробрість і рішучість часом здатні вгамувати навіть найзапекліших грубіянів. Тільки Меркс лишився незворушний. Він неквапливо звів курок свого пістоля і, коли Джордж скінчив говорити й запала миттєва тиша, вистрілив у нього.

— Адже за мертвого у Кентуккі дадуть ті самі гроші, що й за живого, — спокійно промовив він, витираючи пістоль об рукав.

Джордж відскочив назад. Еліза зойкнула. Куля пролетіла біля самого його волосся, мало не черкнула Елізу по щоці й увігналася в стовбур дерева за нею.

— Пусте, Елізо, — швидко мовив Джордж.

— Краще б тобі не вилазити їм перед очі зі своїми промовами,— обізвався Файнес.— То ж усе підлі негідники.

— Ну, Джіме,— сказав Джордж,— готуй свої пістолі й будемо разом пильнувати той прохід. Першого, що виткнеться звідти, стріляю я. Ти стріляєш другого і так далі. Нема чого витрачати по дві кулі на кожного.

— А що, як ти не поцілиш?

— Ще й як поцілю! — спокійно відказав Джордж.

— Ого! Хлопець, я бачу, з норовом,— пробурмотів Файнес крізь зуби.

Після пострілу Меркса переслідувачі якусь мить стояли, не знаючи, що робити далі.

— Здається, ви когось там поцілили,— мовив один.— Я чув крик.

— Щодо мене, то я зараз же лізу нагору,— сказав Том.— Ніколи не боявся негрів, не побоюсь і тепер. Хто зі мною? — спитав він, здираючись на каміння.

Джордж виразно чув його слова. Він витяг з-за пояса пістоль, оглянув його й націлився на вихід з тіснини, де мав з'явитись перший переслідувач.

Хтось із найхоробріших подався за Томом, а тоді вся ватага й собі полізла на скелю. Задні підштовхували передніх, і ті мусили рухатись набагато жвавіше, ніж їм того хотілося. Вони просувались усе далі, й десь за хвилину кремезна Томова постать показалася майже на краю провалля.

Джордж вистрілив, і куля влучила Томові в бік. Та, навіть і поранений, він не відступив, а, заревівши, мов оскаженілий бугай, перескочив через провалля.

— Е ні, друже,— мовив Файнес, раптом виступаючи наперед і штовхаючи Тома своїми довгими ручиськами.— Ти тут нікому не потрібен.

І Том загримотів у провалля. Він пролетів усі ті тридцять футів, чіпляючись за дерева, кущі, пеньки й каміння, аж доки, геть побитий, із стогоном гепнувся додолу. Він, напевне, убився б на смерть, якби не зачепився одежею за віти великого дерева, що трохи послабило падіння. І все ж удар був досить сильний і навряд чи прийнятний для Тома.

— Ой лишенько! Та це ж суцці дияволи! — вигукнув Меркс, перший пускаючись бігти зі скелі — куди завзятіше, ніж піднімався.

Уся ватага хутко посунула за ним. Найгучніше тупотів і сапав гладкий поліцай.

— Ось що, панове,— мовив Меркс,— ви зараз обійдіть скелі й підберіть Тома, а я тим часом скочу на коня та гайну по підмогу.

І, не зважаючи на тюкання й посміх своїх помічників, Меркс дав тягу і невдовзі уже гнав чвалом ген удалині.

— Ну чи бачив хто такого паскудного гада? — мовив один з переслідувачів.— Притаскав нас сюди в своїй справі, а тепер накивав п'ятами й покинув ні з чим!

— Одначе треба йти забрати того другого,— обізвався ще один.— Хоч як на мене, нехай йому біс, живий він там чи мертвий.

Ідучи на Томів голос, вони почали продиратися між корчів, завалів каміння та чагарів, аж поки відшукали того героя, що лежав, несамовито стогнучи й лаючись.

— Та ти ж і репетуєш, Томе! — сказав один.— Дуже забився?

— Не знаю. Підведіть мене, чи вам руки поодбирало? — І нехай йому сто чортів, тому клятому квакерові! Коли б не він, я б сам скинув декого сюди вниз. Отоді б я на них подивився!

На превелику силу, поваленому героєві допомогли звестися на ноги і, підтримуючи з обох боків, повели його до коней.

— От якби ви одвезли мене назад до того заїзду!.. Дайте хто хустку абощо та затулить отут, щоб спинити цю кляту кровотечу!

Джордж визирнув з-за скель і побачив, як вони силкуються підняти здорового Тома на сідло. Та після двох чи трьох невдалих спроб він заточився і важко гепнувся на землю.

— Тільки б він не помер! — мовила Еліза, що разом з усіма дивилася на ту сцену.

— А чому б ні? — озвався Файнес.— Було б йому по заслузі... Е, та вони, мабуть, хочуть його покинути! — додав він.

Так воно й було. Трохи повагавшись і про щось порадившись між собою, вся ватага посідала на коней і гайнула геть.

Коли вершники зникли з очей, Файнес і собі заворушився.

— Тепер нам треба спуститися звідси й піти пішки,— мовив він.— Я сказав Майклові їхати вперед, узяти підмогу й вернутися сюди фургоном. То ми трохи пройдемо дорогою, а там і він над'їде. От якби тільки швидше! Поки ще рано, на дорозі буде мало перехожих, а до селища нам лишилося всього зо дві милі. Коли б не така погана дорога, їм би нізащо нас не догнати.

Повернувшись до огорожі, вони побачили вдалині на дорозі свій фургон, що їхав назад у супроводі кількох вершників.

— Онде вони — Майкл, Стефен і Амарая! — радісно вигукнув Файнес.— Ну, тепер нам нема чого боятися, ми вже однаково що в безпеці.

— Тоді постривайте,— сказала Еліза,— й допоможіть цьому невдасі. Він так страшно стогне!

— Давайте підніmemo його і покладем у фургон,— підтримав її Джордж.

— І повеземо лікувати до квакерів! — докинув Файнес.— Оце-то чудасія! А втім, про мене хай і так. Ану дайте я на нього гляну!

І Файнес, що за свого лісового мисливського життя набув деяких необхідних навичок у хірургії, став на коліна біля пораненого й узявся ретельно його оглядати.

— Меркс...— кволим голосом обізвався Том.— Це ви, Мерксе?

— Та ні, друже, начебто не він,— сказав Файнес.— Твій Меркс більше дбає за свою шкуру, аніж за тебе. Його вже тут і сліду нема.

— Мабуть, оце мені й капут,— мовив Том.— Ач клятий собака, покинув мене здихати самого! Моя бідна стара мати завжди казала, що отакий і буде мій кінець.

— Ой-ой! Ви чуєте, що каже цей бідолаха? Він теж має матусю! — подала голос стара негритянка.— Чи ж можна не пожаліти його!

— Тихо, тихо, друже, не шарпайся і не рикай,— сказав Файнес до Тома, що сіпався від болю й відштовхував його руку.— Якщо я не спиню кровотечі, тобі таки буде капут.

І він заходився лаштувати нехитру перев'язку із своєї хусточки та інших речей, що знайшлися у його супутників.

— Це ти скинув мене туди,— ледве видушив із себе Том.

— Ну звісно. А то б ти сам поскидав нас униз, ось воно як,— відказав Файнес, нахилившись, щоб перев'язати йому рану.— Лежи, лежи, мені треба закріпити пов'язку. Ми не маємо на тебе зла й не зробимо тобі нічого лихого. Ось зараз відвезем тебе в один дім, і там тебе доглядатимуть не гірше, ніж у рідної мами.

Том застогнав і склепив очі. У таких людей, як він, мужність і сила — речі несталі, що часто спливають разом з кров'ю. Отож і цей велет мав тепер досить жалюгідний та безпорадний вигляд.

Тим часом надїхала підмога. З фургона повиймали дошки, наниз намостили згорнуті буйволячі попони, і четверо чоловіків на превелику силу втягли туди важеного Тома. Поки його піднімали, він зовсім зомлів. Жаліслива стара негритянка сіла просто на дошки й поклала його голову собі на коліна. Еліза, Джордж і Джим примостилися хто де міг, і фургон рушив уперед.

— Що ви скажете про його рану? — запитав Джордж, що сидів спереду, поруч із Файнесом.

— Йому пробило тільки м'якуш, хоч і досить глибоко. Одначе всі оті переверти, коли він летів зі скелі, не дуже-то пішли йому на користь. Надто багато крові з нього витекло, от він і охляв. Та все воно минеться і, може, хоч дечого його навчить.

— Я радий це чути,— сказав Джордж.— Мене б завжди гнітила думка, що я заподіяв йому смерть, хай навіть і справедливо.

— Еге ж,— підтакнув Файнес,— убивство — то страшна річ, хоч про кого б ішлося — про людину чи тварину. Свого часу я був неабиякий мисливець, то, скажу тобі, не раз бачив, як дивиться перед смертю підстрелений олень. Та к він на тебе дивиться, аж сам собі гідкий стаєш, що ти його вбив. А людину вбити ще страшніше...

— То що ж нам робити з цим бідолахою? — спитав Джордж.

— Та оце ж завезем його до Амараї. Там у них є стара бабуся, її звать Доркас, вона така доглядальниця, що просто чудо. Її хлібом не годуй, тільки дай виглядіти якогось хворого. Отож ми й доручимо його їй тижнів на два.

Десь за годину стомлені подорожні під'їхали до чепурного фермерського будинку, де на них уже чекав ситий сніданок. Тома Локера дбайливо уклали в чисту м'яку постіль, в якій йому навряд чи траплялося колись лежати. Його рану старанно перев'язали, і він лежав собі, мов зморена дитина, мляво глипаючи очима на білі завіски на вікнах та постаті людей, що нечутно рухались навколо нього.

Тут ми й залишимо на деякий час наших подорожніх і повернемося до інших дійових осіб.

Розділ XVIII

ВРАЖЕННЯ ТА ВИСНОВКИ МІС ОФЕЛІЇ

Сен-Клер, людина легкої та безтурботної вдачі, ставився до грошей дуже недбало. До останнього часу майже всі заготовівлі й покупки для дому робив Адольф, що був такий самий легковажний і химерний, як і його пан, отож вони обидва неначе змагалися між собою в марнотратстві. Том, що за багато літ звик дбати про господареве майно, ніби про своє власне, не міг погамувати тривоги, дивлячись на всі ті величезні збитки, і іноді, хоча й натяками, як то здебільшого роблять люди його становища, все ж таки виказував свої погляди.

Спершу Сен-Клер лише вряди-годи доручав йому якісь справи, та поступово, вражений його здоровим глуздом і неабияким діловим хистом, зв'язався на нього дедалі більше, аж доки Том перебрав на себе всі грошові справи родини.

— Ні-ні, Адольфе, — сказав Сен-Клер, коли одного дня Адольф обурився проти того, що влада вислизає в нього з рук, — Тома ти не чіпай. Ти знаєш тільки свої забаганки, а Том розуміється на цінах і вміє лічити гроші. А якщо їх ніхто не лічитиме, вони, гляди, так усї й підуть за вітром.

Здобувши необмежену довіру в безтурботного господаря, що давав йому великі банкноти не дивлячись і клав решту в кишеню не лічачи, Том мав безліч нагод схитрувати собі на користь, і тільки непохитна чесність уберігала його від спокуси. Така вже була його вдача:

сама та довіра немовби накладала на нього обов'язок платити господареві скрупульозною сумлінністю.

Зовсім не такий був Адольф. Нерозважливий та себелюбний, не маючи над собою твердої руки господаря, він давно вже перестав розрізняти, що належить йому, а що — господареві, і це часом непокоїло навіть Сен-Клера. Здоровий глузд підказував йому, що таке потурання слугам до добра не призведе. Він повсякчас відчував докори сумління, проте не досить сильні, щоб змусити його рішуче перемінити свої звичаї, та й самі ті докори зрештою оберталися новими вільнощами для слуг. Він легко попускав своїм неграм найтяжчі провини, бо завжди переконував себе, що коли б він сам ставився до них як належить, то вони б до такого не дійшли.

Та чи здатен хтось змалювати всі ті злигодні, що спіткали нашу приятельку міс Офелію, коли вона взялася порядкувати в цьому домі?

Першого ж ранку свого господарювання міс Офелія вже о четвертій була на ногах і, прибравши у себе в кімнаті (відколи приїхала, вона завжди робила це сама, на превеликий подив покоївки), приготувалася до рішучого нападу на шафи та комори, ключі від яких були тепер у її руках.

Комора, білизняна шафа, буфет, кухня, льох — усе було піддано того дня найдоскіпливішому оглядові. З темряви витягнуто на світ стільки всіляких потаємних речей, що кухонні й хатні підпанки неабияк наполохались і збуджено зашепотілися, пересуджуючи «отих-от північних паній».

Стара Діна, головна куховарка і самоправна володарка в кухонному господарстві, аж кипіла гнівом проти цього відвертого зазіхання на її привілеї. Мабуть, жоден феодал за часів Великої хартії не чинив такого запеклого опору втручанню корони в його справи.

Діна мала незвичайну вдачу, отож слід сказати про неї читачеві кілька слів. Як і тітонька Хлоя, вона була природжена куховарка, та коли Хлоя являла собою вірєць ретельності й методичності і додержувала порядку в кожній дрібниці, то Діна належала до геніїв-самоуків і, як усі генії, була надзвичайно вперта, норовлива й свавільна.

Подібно до деяких новочасних філософів, Діна глибоко зневажала логіку та здоровий глузд і покладалася тільки на свою інтуїцію — щодо цього вона була справжній кремій. Найкрасномовніший оратор не зміг би переконати її в тому, що її метод далеко не найкращий, ані навіть у тому, що цей метод може бути хоч на йоту змінений. Колишня Дінина господиня, мати Марі, давала їй цілковиту волю, та й «панночка Марі», як називала Діна свою молоду господиню навіть після одруження, теж визнала за краще не сперечатися з куховаркою. Отож Діна й верховедила собі, як хотіла. Цьому чимало сприяв її суто дипломатичний хист бути дуже улесливою на словах і вкрай непоступливою на ділі. До того ж вона досконально опанувала мистецтво завжди виправдатися. Та й сама щиро вважала, що куховарка не може помилятися. Тим паче, що в кухні у неї ніколи не бракувало голів і плечей, щоб перекласти на них усі провини та недогляди і вийти сухою з води. І коли якась обідня страва не вдавалася, миттю знаходилося із півсотні незаперечних причин і стільки ж безсумнівних винуватців, і Діна ревно лаяла їх на всі заставки.

Та невдачі у Діни траплялися дуже рідко. І хоч вона робила все навмання, без складу та ладу, хоч кухня мала звичайно такий вигляд, наче там щойно погуляв буревій, і кожна річ трохи не щодня опинялася на новому місці, проте, коли б у вас вистачило терпіння дочекатися щасливої нагоди, ви скуштували б такого обіду, що вдовольнив би найвибагливішого ласуна.

Була саме та пора, коли Діна тільки-но починала готуватися до варіння обіду. Потребуючи немало часу на роздуми й спочинок і взагалі не любляючи квапитися, вона сиділа собі на підлозі серед кухні й покурювала коротеньку грубу люльку, що завжди надихала її на подвиги в куховарстві. То був, так би мовити, її спосіб прикликати до себе муз хатнього вогнища.

Навколо неї засідали малолітні одноплемінці, яких завжди повно у кожній південній кухні. Вони лушили горох, чистили картоплю, патрала птицю й робили всілякі інші справи, пов'язані з куховарством. Раз у раз Діна відволікалась від своїх роздумів, щоб стукнути котрогось юного помічника кописткою, що лежала в неї напихваті. Вона тримала своїх кучерявоголових підданців під залізною рукою і, як видно, вважала, що

вони тільки на те й існують, щоб їй самій, як вона казала, «не перериватися». Так її привчили змалку, і так вона тепер привчала інших.

Та от міс Офелія, закінчуючи свій господарський обід, вступила до кухні. Діна вже чула про те, що діється в домі, і твердо вирішила стояти на оборонній позиції і чинити мовчазний опір будь-яким нововведенням, хоч і не давати того взнаки.

Кухня була простора, вимощена цеглою, з великим старовинним огнищем, що тяглось уздовж цілої стіни. Сен-Клер давно вже намагався переконати Діну, щоб поставити замість нього нову кухонну плиту. Та де там! Жоден поборник давнини не чіплявся за освячені часом незручності так уперто, як Діна.

Коли Сен-Клер повернувся з Півночі, під свіжим враженням бездоганного ладу в кухні у його дядька, він і собі накупив до кухні всіляких шаф, полиць та іншого добра, простодушно сподіваючись, що вони допоможуть Діні додержувати порядку. Та вийшло однаково, як він купив би все те білці чи сороці. Чим більше з'являлось у кухні шаф та шухляд, тим більше мала Діна схованок, щоб запихати туди старі ганчірки, гребінці, зношені черевики, стрічки, вицвілі штучні квіти й інші коштовності, що тішили їй душу.

Коли міс Офелія зайшла до кухні, Діна не зрушила з місця. Вона й далі спокійно курила свою люльку і лиш краєм ока непомітно позирала на міс Офелію, вдаючи, ніби цілком заклопотана роботою, що точилася навколо.

Міс Офелія взялася висувати шухляди кухонної шафи.

— Для чого в тебе ця шухляда, Діно? — спитала вона.

— Та так, для сього-того, пані, — відказала Діна.

Воно було й справді так. З розмаїтого вмісту шухляди міс Офелія передусім витягла гарну дамаську скатерку, поплямлену кров'ю, — як видно, в неї загортали сире м'ясо.

— Що це, Діно? Невже ти загортаєш м'ясо в найкращі хазяйські скатерки?

— Ой пані, та звісно, що ні! Просто не було чистого рушника, от я й узяла її. А потім відклала, випрати, тому вона й тут.

— Яка безпорадність! — мовила про себе міс Офелія і знов повернулася до шухляди.

Вона знайшла там тертушку для мускатних горіхів, кілька горіхів, молитовник, дві брудні шовкові хусточки, клубок пряжі та недокінчену в'язанину, пачку тютюну й люльку, кілька коржиків, два позолочених порцелянових блюдечка з якоюсь помадою, пару стоптаних черевиків, клапоть фланелі, в який було дбайливо загорнуто й зашпилено кілька невеличких цибулин, дамаські серветки, грубі рушники, мотузки, циганські голки, декілька розірваних паперових пакуночків, з яких по всій шухляді порозсипалось пахуче зілля.

— Де ти тримаєш мускатні горіхи, Діно? — запитала міс Офелія з виглядом людини, що насилу тамує обурення.

— Та де трапиться, пані. Онде кілька їх в отій щербатій чашці, а ще є отам на полиці.

— Ось іще в тертушці, — сказала міс Офелія, виймаючи горіхи.

— А й справді, це ж я сама їх туди поклала сьогодні вранці. Люблю, коли все напихваті, — мовила Діна. — Ану, Джейку, ти чого спинився? Ось я тобі... — додала вона, заміряючись на винуватця кописткою.

— А це що таке? — спитала міс Офелія, діставши з шухляди блюдечко з помадою.

— Ой, та це ж моя м а с т ь для волосся! Я поклала її туди, щоб була напихваті.

— І ти береш на неї хазяйську порцеляну?

— Та що ви! Просто я дуже поспішала, а оце якраз хотіла її перекласти.

— Ось тут дві дамаські серветки.

— То я відклала їх, щоб віддати випрати.

— Хіба ти не маєш якогось одного місця для брудної білизни?

— Та купив був хазяїн оту скриню, казав, що для білизни. Але я люблю місити на ній тісто, та й поставити часом дещо, отож і незручно піднімати віко.

— А чому ти не місиш тісто на столі?

— Ой пані, там же завжди повно брудного посуду, і того, і сього, то де ж би там приткнутися...

— Посуд треба мити й прибирати на місце.

— Щоб я мила посуд! — аж скрикнула Діна, в якій гнів починав брати гору над удаваною шанобливістю. —

Та хіба пані щось тямить у нашій роботі, хотіла б я знати! Коли ж би то хазяїн дочекався обіду, якби я гаяла весь свій час на посуд? Онде панночка Марі ніколи мені такого не загадує, хоч кого спитайте!

— А що це за цибуля?

— Ой, ось вона де! — мовила Діна. — А я ніяк не пригадаю, куди її поклала. Це ж особлива цибуля, я її навмисне берегла до сьогоднішньої печені. Та й забула, що вона в цій старій фланельці.

Міс Офелія підняла розірваний пакет із зіллям.

— Краще б пані там нічого мені не рушила. Я люблю, щоб усе в мене завжди лежало на місці, — рішуче мовила Діна.

— Та пакети ж усі розірвані.

— Зате мені зручно з них витрушувати, — відказала Діна.

— Але ж усе воно порозсипалося по шухляді.

— Ще б пак! Коли пані перевернула все догори дном, то звісно, що порозсипається. Онде скільки пані розтрусила, — сказала Діна, занепокоєно підступаючи до шухляди. — А нехай би пані посиділа нагорі та почекала, доки мені настане час прибирати і я все тут опоряджу. Де ж би то мені щось робити, коли пані ходить і заважає... Гей, Семе, ти навіть даєш малому цукерницю? Ось я тобі як стукну!..

— Я сама приберу в кухні й дам усьому лад, р а з і н а з а в ж д и. І сподіваюсь, Діно, що надалі ти його т р и м а т и м е ш.

— Та що ви! Міс Феліе, чи ж видано де, щоб благородні дами робили таку роботу? Та де ж би то! Ні моя стара хазяйка, ні панночка Марі й гадки про таке ніколи не мали. Та й ні до чого воно, як на мене.

Діна обурено походжала по кухні, а тим часом міс Офелія розібрала посуд, позсипала цукор з десятка цукерниць в одну велику, повідкладала брудні серветки й рушники, а тоді сама заходилася мити, чистити й опоряджати все у кухні, та так швидко і вправно, що Діна тільки очима лупала з подиву.

— Оце-то маєш! Та коли всі північні панії отак навчені, то ніякі вони й не панії, де ж би то! — мовила вона до своїх підлеглих, коли міс Офелія відійшла на безпечну віддаль. — Як мені настане час прибирати, я й сама можу зробити все не гірше. Не треба мені,

щоб тут крутилися всякі панії і запроторювали мої речі хтозна-куди!

Віддамо Діні належне: часом на неї нападала жага чистоти й порядку. Тоді вона казала, що «настав час прибирати», і з величезним запалом бралася до діла. Насамперед вона вивертала вміст усіх шаф і шухляд на підлогу та столи, внаслідок чого безладдя, що звичайно панувало в кухні, збільшувалось принаймні вдесятеро. Після того Діна запалювала люльку, сідала й поволі перебирала своє добро, оглядаючи кожну річ з усіх боків і висловлюючи свою думку щодо неї, а тим часом кухонна малеча за її велінням ретельно начищала олов'яний посуд, і в кухні на кілька годин зчинявся страшенний гармидер. На всі запити Діна відказувала, що в неї «час прибирання»: вона, мовляв, не може далі терпіти такого безладу і хоче привчити цю молодь до справжнього порядку. Сама вона щиро вважала себе взірцем охайності і завжди, коли десь щось було негаразд, перекладала вину на «молодь» та інших мешканців будинку.

Коли весь посуд був начищений, столи повишкребані до білого, а все, що могло прикро вразити око, порозтикане по кутках, Діна надягала святкову сукню, чистий фартух та розкішний високий завій і виганяла з кухні всіх малих шибайголів, щоб «тримати її в порядку». Треба сказати, що ці періодичні напади ретельності часто тягли за собою чималі незручності для всіх у домі, бо Діна бувала така замилювана в своїх начищених каstrулях, що вперто відмовлялася вживати їх на діло, принаймні доти, доки не згасав її запал.

Минуло кілька днів, і міс Офелія опорядила все в домі на новий лад. Одначе там, де порядок залежав від прислуги, її зусилля оберталися справді Сізіфовою працею¹. З великого розпачу вона врешті звернулася до Сен-Клера.

— В цьому домі годі й думати домогтися хоч якогось порядку!

— Не маю щодо цього ніякого сумніву,— відказав Сен-Клер.

---

¹ За старогрецьким міфом, цареві Сізіфу по смерті було присуджено витягати на гору величезний камінь, що кожного разу скочувався назад.

— Я ще ніколи не бачила такої безпорадності, такого марнотратства, такого безладдя!

— Охоче вірю.

— Але ж, Огюстене, ви собі навіть не уявляєте, в якому стані все було!

— Не уявляю? Ви думаєте, я не знаю, що качалка валяється в Діни під ліжком, що тертушку для горіхів вона носить у кишені разом з тютюном, що в домі не менш як півсотні цукерниць і що посуд вона має день серветкою, а день клаптем від старої спідниці? Та хоч як там воно є, а обіди в неї смачніші, і каву вона варить чудову. Отож і судити про неї треба як про полководців та державних діячів — за з д о б у т к а м и.

— Але скільки переводиться добра... які збитки!..

— Ну що ж! Позамикайте все, що можете, й держіть ключі при собі. Видавайте всього помалу й ніколи не питайте про остачу — це непристойно.

— Оце мене й тривожить, Огюстене. Мені чогось здається, ніби ваші слуги не зовсім чесні. Чи певні ви, що на них можна звіритись?

Побачивши, яке серйозне і стурбоване в неї обличчя, Сен-Клер голосно засміявся.

— Йй-право, сестрице, ви забагато хочете. Не з о в с і м ч е с н і! Наче можна сподіватися від них чесності! Ну звісно, що нечесні! Та й з чого б їм бути чесними? Звідки б воно в них узялося?

— Чого ж ви не навчаєте їх?

— Навчати? Дурниці! Чого я, по-вашому, маю їх навчати? Оце-то знайшли вчителя! Що ж до Марі, то дайте їй тільки волю, і вона вам заб'є на смерть цілу плантацію негрів — її на це вистачить, будьте певні, — але шахрувати їх однаково не відучить.

— Невже серед них зовсім нема чесних?

— Трапляються зрідка такі безхитрі, правдиві й вірні від природи, що їх не зіб'є з пуття жоден лихий вплив. Та загалом негритянські діти змалечку починають тямити, що сягнути чогось вони зможуть тільки хитрощами. Інших способів для них нема — ні в стосунках з батьками, ні з господинею, ні з малими панічками, з якими вони разом зростають. Хитрощі й двоєдушність помалу стають у них життєвим звичаєм, другою натурою. То де там сподіватися від них чогось іншого. І карати їх за це не годиться. Що ж до чесності,

то я навіть не уявляю собі, як вони можуть бути чесними. Такі, як наш Том, це просто чудо!

— Який жах! — мовила міс Офелія. — Невже вам не соромно за себе?

— Не знаю, чи соромно. Нас таких чимала громада, — відказав Сен-Клер. — Погляньте ви на вищих і нижчих у цілому світі — скрізь однакова картина. Нижчі верстви оддають і тіло своє і душу на пожиток вищим. Те саме і в Англії, те саме й повсюди... А ось і дзвоник! Тож забудьмо на час про наші суперечності й ходім, сестрице, обідати.

Після обіду міс Офелія саме була в кухні, коли хтось із чорної малечі гукнув:

— О, тітка Прю іде й бурчить, як завжди!

До кухні зайшла висока й кошава темношкіра жінка. На голові вона несла кошик з гарячими булками та хлібцями.

— А, це ти, Прю! — озвалася до неї Діна.

Обличчя Прю було похмуре, голос грубий і сердитий. Вона поставила кошик на підлогу, сіла навпочіпки і, впершись ліктями в коліна, промовила:

— Ох, краще б я вже сконала!

— Чому ви хочете померти? — спитала міс Офелія.

— Скінчились би тоді мої муки, — хрипло відказала жінка, не зводячи очей від підлоги.

— А навіщо ж ти напиваєшся, Прю, і сама собі робиш шкоду? — обізвалася чепурна покоївка з квартеронк, побрязкуючи кораловими сережками.

Жінка спідлоба зиркнула на неї.

— Постривай, може, й сама колись така будеш. Отоді подивлюсь я на тебе! Радитимеш, як і я, краплині того зілля, аби тільки забути своє горе.

— Ану, Прю, — мовила Діна, показуй свої хлібці. Осьде й пані тут, вона заплатить.

Міс Офелія відібрала два десятки хлібців.

— Квитки отам на верхній полиці, в щербатому глечку, — сказала Діна. — Полізь, Джейку, дістань.

— Квитки... Які ще квитки? — спитала міс Офелія.

— Ми купуємо квитки в її хазяїна, а вона дає нам за них хліб.

— А коли я вертаюся, хазяїн лічить квитки й гроші, і як чогось там недолічиться, то б'є мене смертним боем.

— Так тобі й треба,— мовила Джейн, ота метка покоївка.— Ти ж береш його гроші й пропиваєш. Оце таке вона робить, пані.

— І завжди так робитиму. Інакше жити я не можу. А ото хильну та й забуваю своє горе.

— Це дуже погано й нерозумно,— сказала міс Офелія,— красти в хазяїна гроші й втрачати людську подобу.

— Може й так, пані. Та я однаково це робитиму, от робитиму — і край! Ох, сконати б мені швидше! Сконати й позбутися всіх мук...

Стара жінка важко підвелася й знову поставила на голову свій кошик, та, перше ніж вийти за двері, вона окинула поглядом молоду квартеронку, що й досі стояла, граючись своїми сержками.

— Думаєш, така вже ти краля з цими брязкальцями? Радієш, трусиш кучерям й позираєш на всіх, мов яка цяця. Та дарма, ось доживеш колись і станеш така ж стара, злиденна й немічна, як і я. А нехай би так стала! Отоді побачимо, чи ти не питимеш. Питимеш, іще й як! Геть зіп'єшся. Та й по заслугі, отак-то!..

І, злісно гмукнувши, вона вийшла з кухні.

— Ач, стара потвора! — мовив Адольф, що прийшов по воду господареві для гоління.— Якби я був її хазяїном, я б ще дужче її лупцював.

— Куди вже там дужче,— заперечила Діна.— В неї і так уся спина розмальована, аж плаття застебнути не можна.

— Як на мене, то таких низьких істот не слід би й пускати в порядні доми,— сказала міс Джейн.— Як ви

гадаєте, містере Сен-Клер? — грайливо повела вона голівкою в бік Адольфа.

Треба сказати, що, привласнюючи різні речі господаря, Адольф прибрав собі і його ім'я; отож серед кольорових жителів Нового Орлеана він був відомий як містер Сен-Клер.

— Цілком з вами згоден, міс Бенуар,— відказав Адольф.

Бенуар було дівоче прізвище Марі Сен-Клер, а Джейн належала їй.

— Дозвольте вас запитати, міс Бенуар, чи не до сьогоднішнього балу на вас ці сережки? Вони просто чарівні!

— Мені аж дивно, містере Сен-Клер, які ви всі, чоловіки, нескромні! — сказала Джейн, труснувши своєю гарненькою голівкою, так що сережки знов забряжчали.— От не танцюватиму з вами сьогодні цілий вечір, коли будете ще про щось питатися!

— Ой, та невже ж ви така жорстока? А я саме хотів спитати, чи будете ви сьогодні в своїй рожевій сукні,— не вгавав Адольф.

— Про що це ви тут? — запитала гарненька і жвава квартеронка Роза, збігаючи східцями до кухні.

— Цей містер Сен-Клер такий нескромний!

— Слово честі, ні,— мовив Адольф.— Ось нехай і міс Роза скаже.

— Я знаю, який він зухвалець,— сказала Роза, сердито стрельнувши оченятами на Адольфа.— Він так мене завжди дратує!

— О дами, дами, моє серце напевне розірветься між вас двох! — промовив Адольф.— Одного ранку мене знайдуть на ліжку мертвого, і винні в тому будете ви.

— Ви тільки послушайте, що каже це жахливе створіння! — вигукнули обидві дами, заходячись сміхом.

— Ану вимітайтесь звідси, ви! Нема чого тут мені під ногами крутитись і дурниці плескати,— обізвалася Діна.

— Тітка Діна того така сердита, що не може піти на бал,— зауважила Роза.

— Ні до чого мені ваші мулатські бали,— сказала Діна.— Вихиляєтесь там одне перед одним і вдаєте з себе білих. А насправді, ви такі самі негрятянки, як я.

— Тітка Діна щодня мастить помадою свої шорсткі крутики, щоб вони випростались,— мовила Джейн.

— А вони однаково крутики,— докинула Роза, зловтішно труснувши своїми шовковистими кучерями.

— Хоч крутики, хоч патли — чи не те саме волосся? — озвалася Діна.— А ось нехай би хазяйка сказала, хто з нас більшого вартий — дві отакі, як ви, чи одна я. Ану забирайтеся звідси, панство задрипане, не муляйте мені очі!

Тут розмову перервало втручання одразу з двох боків. Зі сходів долинув невдоволений голос Сен-Клера, що запитав Адольфа, чи не думає він там ночувати з водою для гоління. Водночас із ідальні вийшла міс Офелія і сказала:

— Джейн, Розо, чого це ви тут байдикуете? Ану йдіть на місце та беріться до шитва!

Тим часом наш приятель Том, що був у кухні при розмові із старою пекаревою служницею, вийшов слідом за нею на вулицю. Він бачив, як вона почвалала геть, тихо стогнучи за кожним кроком. Зрештою вона поставила свій кошик на якийсь ганок і взялася поправляти стару вицвілу шаль, що була в неї на плечах.

— Давай я трохи понесу твій кошик,— співчутливо сказав Том.

— Чого б то? — озвалася жінка.— Не треба мені твоєї допомоги.

— Ти начебто хвора або щось із тобою не гаразд,— мовив Том.

— Ніяка я не хвора,— відрубала жінка.

— Якби я міг,— сказав Том, значливо дивлячись на неї,— якби я тільки міг тебе переконати, щоб ти покинула пити. Хіба ти не знаєш, що це неминуча погибель?

— Я знаю, мені однаково горіти в пеклі,— понуро відказала жінка.— То нема чого про це й балакати. Я бридка й погана, отож і втраплю прямисінько в пекло. Ой, тільки швидше б уже!

Том аж здригнувся від тих страшних слів, промовлених з похмурою пристрастю.

— Бідолашна! — мовив він.— А звідки ти родом?

— З Кентуккі. Тамтешній хазяїн тримав мене, щоб я родила й вигодовувала дітей, а коли вони трохи підросли, продавав їх. А тоді й мене продав торговцеві, а той перепродав теперішньому хазяїну.

— А чого ти стала так багато пити?

— Щоб приспати своє горе. Уже тут я народила ще одну дитину й думала, що сама її зрощу, бо мій хазяїн не торгує людьми. Яке було миле дитинча! Первах і хазяйці воно начебто полюбилося, бо ніколи не кричало й було гарне та пухкеньке. А потім хазяйка заслабла, і я її доглядала й теж заразилася лихоманкою, і в мене пропало молоко. Дитина почала сохнути, а хазяйка й слухати не хотіла, щоб купити їй молока. Казала, що я любісінько можу годувати її тим, що їдять усі. А дитинча все сохло й кричало, кричало день і ніч, аж поки стало мов трісочка, і хазяйка від нього зовсім очманіла й казала, що то просто напасть. Казала, нехай би воно швидше померло, й не дозволяла мені бути при ньому почами, бо, мовляв, через нього я не сплю й від того стаю ні на що не годна. Вона звеліла мені ночувати в її кімнаті, а дитинча я мусила залишати в комірчині на горищі, і одної ночі воно задихнулось там од крику, на смерть задихнулось. От відтоді я й п'ю, бо той крик дотепер лящить у мене в вухах! П'ю і завжди питиму! Хазяїн каже, що буду я горіти за це в пеклі, а я йому — що мені вже й тут справжнісіньке пекло!

Вона знов застогнала, підняла на голову свій кошик і понуро почвалала геть.

Засмучений Том рушив назад. У дворі він побачив маленьку Єву. На голові в неї був вінок з тубероз, очі радісно блищали.

— А, Томе! От добре, що ти прийшов! Тато дозволив, щоб ти запряг коників і покатав мене в новій колясці,— мовила вона, схопивши його за руку.— Ой, що це з тобою, Томе? Ти такий невеселий...

— Не гаразд мені, панночко Єво,— сумно відказав Том.— Але коників я зараз запряжу.

— Ні, скажи мені, Томе, що таке. Я бачила, ти розмовляв із сердитою старою Прю.

Том простими й зворушливими словами розповів їй історію старої жінки. Єва не скрикнула, не здивувалась, не заплакала, як то зробила б інша дитина. Вона лиш поблідла на личку, і очі їй затьмарила глибока тінь. Згорнувши руки на грудях, дівчинка тяжко зітхнула.

ВРАЖЕННЯ ТА ВИСНОВКИ МІС ОФЕЛІЇ

(Продовження)

— Томе, не треба запрягати коників. Я не хочу кататися,— сказала вона.

— Чому, панночко Єво?

— Ці речі западають мені в серце,— мовила Єва.— Так, западають у серце,— серйозно проказала вона знов.— Я не хочу нікуди їхати,— і, повернувшись, пішла в дім.

Минуло кілька днів, і замість старої Прю хліб принесла інша жінка. Міс Офелія саме була в кухні.

— А що таке з Прю? — спитала Діна.

— Прю більше не ходитиме,— загадково відказала жінка.

— Чому? — здивувалася Діна.— Померла вона, чи що?

— Ми не знаємо до пуття. Вона в коморі,— сказала жінка, позирнувши на міс Офелію.

Коли міс Офелія купила хлібців, Діна пройшла за жінкою до дверей.

— То що ж там усе-таки сталося з Прю? — запитала вона.

Жінці самій кортіло про все розповісти і, трохи повагавшись, вона тихо й таємниче промовила:

— Ну гаразд. Тільки ти нікому не кажи. Прю знов упилася, і її замкнули в коморі. Вона була там цілий день, а потім я чула, як вони казали, що її обсіли мухи і вона мертва!

Діна звела руки догори і, обернувшись, побачила поруч себе маленьку Єванжеліну. Великі, незбагненні очі дівчинки розширилися з жаху, щоки й уста побіліли.

— Ой лишенько! Панночка Єва зараз зомліє! І як це ми недогляділи, що вона таке почула? Ну й розгнівається ж її тато!

— Я не зомлію, Діно, — твердо мовила дівчинка.— І чому це мені не можна такого чути? Певне ж, слухати мені легше, ніж бідолашній Прю було мучитись.

— Ой, та що ви! Ця історія зовсім не для такої ма-

лої тендітної панночки, як ви. Ще, гляди, до смерті налякаєтесь!

Єва тяжко зітхнула й повільно, зажурено побрела нагору.

Міс Офелія стривожено запитала Діну, що сказала їй пекарева служниця. Діна переповіла їй усе до слова, а Том додав до цього деякі подробиці, що їх видав у тієї ж таки жінки ще вранці.

— Обурлива історія! Жах та й годі! — вигукнула міс Офелія, заходячи до кімнати, де Сен-Клер лежав, читаючи газету.

— Ну, яке там ще неподобство скоїлось? — запитав він.

— Яке? А ось яке: замордували стару Прю! — відказала міс Офелія і детально переповіла йому все, що чула, особливо наголосивши найразючіші подробиці.

— Я так і думав, що колись цим скінчиться, — сказав Сен-Клер, знову беручись до газети.

— Ви так і думали! А ви не думаете, що треба щось вдіяти? — спитала міс Офелія. — Невже у вас тут нема чиновників, що втручалися б у подібні справи?

— Заведено вважати, що в таких випадках найбільш зацікавленою особою є власник і що це досить надійна охорона. А коли людина сама воліє знищувати свою власність, то я вже й не знаю, що тут можна вдіяти. Здається, та нещасна жінка була злодійка і п'яничка, отож навряд чи вдасться збудити до неї співчуття.

— Це ж нечувана жорстокість! Це просто жахливо, Огюстене!

— Люба сестрице, моєї вини тут нема, і зарадити цьому я теж нічого не можу, бо якби міг, то щось таки вдівав би. Та коли низькі, бездушні люди чинять відповідно до своєї природи, що можна вдіяти? Вони повновладні господарі, свавільні деспоти. Втручатися в цю справу марно, нема такого закону, щоб хоч якось до неї прикласти. Найкраще заплющити очі й затулити вуха. Оце єдине, що нам лишається.

— Як ви можете заплющувати очі на таке злочинство?

— Люба моя сестрице, а чого ви сподіваєтесь? Адже цілий народ — принижений, темний і пасивний — беззастережно віддано під владу людям, анітрохи не кра-

щим від більшості жителів нашого світу, людям безпорадним і нерозважливим, що не вміють навіть пильнувати власної вигоди. То що ж робити в такому оточенні людині благородній і чутливій, як не заплющувати очі й не придушувати порухи серця? Не можу ж я купувати кожного нещасного, якого десь побачу. Не можу й стати мандрівним лицарем і карати кожну несправедливість у цьому великому місті. Найбільше, що я можу,— це старатися не чинити несправедливості сам.

Вродливе обличчя Сен-Клера на мить потьмарила досада, але він зараз же весело усміхнувся і сказав: — Та ну ж бо, сестрице, не дивіться на мене так грізно. Ви оце побачили краєчком ока лиш маленький зразок того, що так чи інакше діється в цілому світі. Якщо вдаватися в усі болі й кривди навколо, то й серця не вистачить. Це однаково, що надто пильно доскіпуватись до кожної дрібниці в Діниній кухні.

І, відкинувшись на канапі, Сен-Клер заглибився в газету.

Міс Офелія сіла й витягла своє плетиво. Вона сиділа, аж потемнівши з обурення, і ревно плела, та думки пекли її вогнем. Нарешті вона не витримала й заявила:

— Знаєте що, Огюстене, ви собі миріться з цим, коли хочете, а я не можу. Боронити такий лад просто ганебно — ось як я вважаю!

— Що таке? — спитав Сен-Клер, зводячи на неї очі.— А, ви знов про те саме?

— Я кажу, просто ганебно з вашого боку захищати такий лад! — промовила міс Офелія, ще дужче розплалюючись.

— З мого боку, голубонько? А хто вам сказав, що я його захищаю? — здивувався Сен-Клер.

— Звісно, що захищаєте,— всі ви, південці. А як ні, то чого ж ви тримаєте рабів?

— Невже ви така свята простота, що гадаєте, ніби ніхто в цьому світі ніколи не робить того, що вважає за несправедливе? Невже вам самій не трапляється чи не траплялося такого чинити?

— Коли й трапляється, я потім каюсь,— відказала міс Офелія, старанно орудуючи спицями.

— От і я теж,— докинув Сен-Клер, чистячи апельсин.— Я тільки те й роблю, що каюсь.

— Чому ж ви їй дали чинити погано?

— А ви, моя люба сестрице, ніколи не чинили погано після того, як покаялись?

— Хіба лиш тоді, коли було надто важко встояти проти спокуси,— сказала міс Офелія.

— Ну, то мені теж надто важко встояти,— мовив Сен-Клер.— У цьому-от і вся причина.

— Але я завжди постановляю собі ніколи більше не піддаватись і стараюся бути тверда.

— Е, я ось уже десять років таке собі постановляю,— мовив Сен-Клер,— та все ніяк не виходить. А ви вже позбулися всіх своїх вад, сестрице?

— Огюстене,— поважно відказала міс Офелія, відклавши своє плетиво,— можливо, я заслуговую на те, щоб ви докоряли мені за мої вади. Я згодна, все, що ви кажете, цілком справедливе, і ніхто не знає моїх вад краще від мене самої. Та здається мені, що все-таки між нами є істотна різниця. Певне, я радніш дала б відтяти собі руку, аніж погодилась день у день чинити те, що я вважаю за погане.

— Та ну ж бо, сестрице,— сказав Сен-Клер, вмощуючись на підлозі й кладучи голову їй на коліна,— не беріть цього так близько до серця! Ви ж знаєте, я завжди був негідний і зухвалий хлопчисько. Просто я люблю драгувати вас, ото й тільки,— щоб побачити, як ви розпалюєтесь. Як на мене, ви до краю, до знемоги добродчинна особа. Така добродчинна, що мені аж несила про це думати.

— Це ж дуже серйозна розмова, друже мій Огюстен,— сказала міс Офелія, поклавши йому руку на чоло.

— Страшенно серйозна,— погодився Сен-Клер,— а я... а мене в таку спекоту просто нудить від серйозних розмов. Де ж би то заноситись у високі матерії, коли їй від москітів спокою нема, і взагалі... О, ідея! — вигукнув він, ураз підводячись.— Тепер я розумію, чому північні народи добродчесніші від південних,— ось у чому вся штука.

— Ой Огюстене, який же ви пустомолот!

— Хіба? А втім, може й так. Одначе раз у житті я дозволю собі бути серйозним. Дайте мені лиш отой кошк з апельсинами, і я зроблю над собою таке зусилля... Отже, починаю,— мовив Сен-Клер, присуваючи до

себе кошник.— Коли обставини змушують людину тримати в рабстві два-три десятки таких самих, як вона, хробаків, повага до громадської думки вимагає...

— Щось я не бачу, щоб ви говорили дуже серйозно,— обізвалася міс Офелія.

— Заждіть, я ж іще тільки почав. Ви слухайте, що буде далі. Коротко кажучи, сестрице,— мовив він, і його вродливе обличчя прибрало поважного й замисленого виразу,— як на мене, то про рабовласництво двох думок бути не може. І плантатори, що наживають на цьому грубі гроші, і священники, що всіляко догоджають плантаторам, і політичні діячі, що хочуть покласти його в основу свого урядування,— всі вони аж із шкіри пнуться, аби лиш перекрутити правду, так що цілий світ з того дивується. Та все ж ні вони самі, ні хто інший у світі не вірять їхнім словам ані на крихту. Рабство йде від нечистого — ось у чім суть, і, по-моєму, це одна з найбільших його мерзот.

Міс Офелія перестала плести й вражено дивилася на нього, а Сен-Клер, явно потішений цим, провадив далі:

— Ви, як я бачу, вражені. Та вислухайте мене до кінця, і ви все зрозумієте. Що воно, зрештою, таке, це трикляте рабство? Відкиньмо всі прикраси й погляньмо в корінь, у самісіньку суть. То що ж ми побачимо? А ось що. Мій чорний брат темний і слабкий, а я розумний і сильний — отож мені можна привласнювати все, що він має, а йому давати лиш те, що мені непотрібне. Я ж бо вмію і можу це робити. Все, що для мене надто важке, брудне чи неприємне, я можу перекласти на нього. Я не люблю працювати — нехай працює чорний. Мені не хочеться пектись на сонці — нехай печеться чорний. Нехай чорний заробляє гроші, а я витрачати му їх на себе. Нехай чорний лягає в калюжу, а я перейду собі, мов по сухому. Все життя, аж до смерті, він мусить вдовольняти мою волю, а не свою власну. Ось що таке, по-моєму, рабство!..

Сен-Клер схопився з місця і, як завжди в хвилини збудження, квапливо заходив по кімнаті. Його вродливе, наче в грецької статуї, обличчя аж пашіло від надміру почуттів, а великі голубі очі палко зблискували. В нестямному запалі він щоразу вимахував руками. Міс

Офелія ще ніколи не бачила його такого і сиділа, не озиваючись ані словом.

— Запевняю вас,— промовив Сен-Клер, раптом спинившись перед нею,— хоч воно й ні до чого про все це балакати, але запевняю вас, були хвилини, коли я думав: якби вся наша країна провалилася крізь землю, щоб світ не бачив більше цієї кривди та зла, я радо провалився б разом з нею. Подорожуючи пароплавами чи виїжджаючи десь у своїх справах, я часто думав про те, що за нашими законами кожен низький і грубий невіглас може мати необмежену владу над безліччю людей, досить лиш йому здобути грошей, щоб їх купити, а як він здобуде ті гроші — шахрайством, крадіжкою чи картярством,— то байдуже. І коли я бачив, як такі типи попихають беззахисними дітьми, молодими дівчатами й жінками, я ладен був проклясти і свою країну, і весь рід людський!

— Огюстене, Огюстене! — мовила міс Офелія.— Чи не доволі вже? Я ще зроду такого не чула, навіть у нас на Півночі.

— На Півночі! — проказав за нею Сен-Клер, раптом змінюючи тон і прибираючи свого звичайного безтурботного вигляду.— Ха! Та у вас же там на Півночі у всіх холодна кров. Ви собі завжди спокійні. Отож і проклинати нездатні так, як ми, коли вже нас допече до живого... А ось уже й до чаю дзвонять. Ходімо, і не кажіть тепер, що я ніколи в житті не розмовляв з вами серйозно.

За столом Марі згадала про історію з Прю.

— Певне, ви тепер вважатимете всіх нас за варварів, сестрице,— сказала вона.

— Я вважаю, що це варварський вчинок,— відказала міс Офелія,— але зовсім не думаю, що всі ви тут варвари.

— Повірте мені,— мовила Марі,— серед цього люду є такі, що з ними просто неможливо ладнати. Такі вони погані, що їм і жити ні до чого. Отож я не маю до них ані крихти співчуття. Коли б вони шанувались, такого не сталося б.

— Але ж, мамо,— обізвалася Єва,— бідолашна Прю була така нещасна! Вона й пити через те почала.

— Ет, дурниці! Нібито це її виправдує! Я й сама дуже часто буваю нещасна. Як на мене,— замислено

мовила вона,— то я терплю такі тяжкі муки, яких їй і не снилося. Ні, все це від того, що вони такі погані. Деяких з них не приборкаєш і найсуворішим поведженням. Пригадую, у батька був один негр, такий ледачий, що аж з дому тікав, аби тільки не працювати. Втече ото й вештається довкола по болотах, крадіжки чинить і всіляке інше самовілля. Зловлять його, було, відшмагають, а йому хоч би що. А останній раз то вже поповзом утік, бо й ходити не міг, та так і сконав у болоті. І все те без ніякої причини, бо слугам у батька завжди жилося добре.

— А от я колись приборкав одного такого,— мовив Сен-Клер,— що його не міг приборкати жоден доглядач і жоден хазяїн.

— Ти? — здивувалася Марі.— Хотіла б я знати, коли це ти вчинив щось подібне.

— То був дуженний велетень, уроджений африканець, і він мав надзвичайно розвинену несвідому жагу до волі. Справжній африканський лев. Звали його Сціпін. Ніхто не міг з ним нічого вдіяти, і його продавали з рук у руки, аж доки його купив мій брат Олфред, сподіваючись як-небудь укоськати. Та одного дня той збив з ніг доглядача, а сам утік на болотá. Я тоді саме гостював у Олфреда, бо це вже було після того, як ми поділили спадщину. Олфред аж не тямився з люті, але я сказав йому, що він сам винен, і запропонував який завгодно заклад на те, що зможу приборкати того велета. Зрештою ми умовились, що коли я зловлю його, то можу взяти собі на спробу. І от ватага чоловік із шести-семи з рушницями й собаками вирушила на лови. А щоб ви знали, багато хто полює на людину з не меншим завзяттям, ніж на оленя, треба тільки звикнути. Сказати правду, я й сам був трохи запалився, хоч пристав до них лише як посередник, на той випадок, якщо його спіймають.

Аж ось собаки завалували, ми наддали ходу й нарешті погнали його. Він біг та стрибав, мов олень, і на якийсь час залишив нас далеко позаду, але кінець кінцем застряг у непрохідній хащі й тоді обернувся до нас лицем, щоб боронитись. І мушу вам сказати, що бився він з собаками прехоробро. Він розкидав їх на всі боки, а трьох убив на смерть голими кулаками. Та постріл з рушниці звалив його додолу, і він упав поранений, весь

у крові, майже біля моїх ніг. Бідолаха подивився на мене, і в очах його були мужність і розпач водночас. Я відігнав собак, заступив дорогу ловцям і сказав, що він мій бранець. То було єдине, що я міг зробити, щоб вони в запалі перемоги не пристрілили його там-таки на місці. А оскільки я наполягав на нашій умові, то Олфред таки продав його мені. Отоді я й узявся до нього, і десь за два тижні він став у мене такий слухняний та сумирний, що аж любо глянути.

— То що ж ти все-таки йому робив? — запитала Марі.

— Та нічого особливого. Примістив у своїй кімнаті, загадав послати йому добру постіль, перев'язав рани й сам доглядав його, аж поки він знову звівся на ноги. А згодом виправив для нього визвольного листа й сказав, що він може йти собі куди хоче.

— І він пішов? — спитала міс Офелія.

— Ні. Цей нерозумник порвав листа й навідріз відмовився покинути мене. Ніколи я не мав такого хороброго, чесного й відданого слуги. Потім він багато років доглядав мою садибу на озері і там теж показав себе якнайкраще. Я втратив його за першої пошесті холери. Власне, він наклав життям задля мене. Я тоді захворів і мало не вмер. І от, коли всі з ляку повтікали хто куди, Сціпіон сам один ходив коло мене і надлюдськими зусиллями повернув мене до життя. Та одразу ж після того й сам, бідолаха, звалився, і ніщо не могло його врятувати. Ні за ким я так не жалів, як за ним.

Під час цієї розповіді Єва помалу підступала все ближче до батька. Уста її розтулилися, очі споважніли й захоплено розширилися.

Коли Сен-Клер замовк, вона раптом обхопила його за шию і гірко, розпачливо заридала.

— Єво, доню моя, що з тобою таке? — запитував Сен-Клер, відчуваючи, як стрясається від ридань усе її тільце.— Цій дитині не можна слухати про такі речі,— додав він.— Надто вона нервова.

— Ні, тату, я не нервова,— озвалася Єва, враз опановуючи себе, з рішучістю, аж дивною в малій дитині.— Я не нервова, просто такі речі за па да ють мені в серце.

— Як це розуміти, Єво?

— Я не можу тобі пояснити, тату. Оце я все думаю, думаю... Може, колись тобі розкажу.

— Ну гаразд, думай собі, люба, тільки не плач і не тривож свого тата,— мовив Сен-Клер.— А ось поглянь-но, який прегарний персик я для тебе знайшов!

Єва взяла персик і усміхнулася, хоч кутики її уст і досі нервово посіпувались.

— Ходімо подивимось на золотих рибок,— сказав Сен-Клер, беручи її за руку й виводячи на веранду.

За кілька хвилин крізь шовкові завіси долинув веселий сміх: то Єва з батьком ганялись одне за одним по алеях і перекидалися трояндами.

Не вийшло б так, що за пригодами всіх цих високо-родних героїв ми занедбаємо нашого скромного приятеля Тома. Та коли читач разом з нами загляне до невеличкої комірчини над стайнею, він дізнається дещо про Томове життя.

То була досить пристойна кімнатка, в якій стояли ліжко, стілець і грубий столік. Перед цим-от столиком ми й бачимо Тома: він схилився над грифельною дошкою, заглиблений у якусь справу, що видимо потребує від нього чималого напруження думки.

А річ ось у чім. Томова туга за рідною домівкою стала така нестерпна, що він попросив у Єви аркуш писального паперу і, зібравши докупи всі свої мізерні знання з краснопису, набуті під керуванням паніча Джорджа, поставив собі сміливу мету написати листа. Отож він і сидить тепер над грифельною дошкою, старанно виводячи чернетку. То для нього дуже клопітна робота, бо деякі літери він позабував, а ті, що пам'ятав, не знав до ладу, куди ставити. А поки він отак силкувався й зосереджено сопів, Єва легко, мов пташка, пурхнула на стілець позад нього й стала дивитись через його плече.

— Ой, дядечку Томе, які кумедні закарлюки ти вимальовуєш!

— Я пробую написати листа, панночко Єво, до своєї бідолашної старої та діточок,— сказав Том, потираючи долонею очі.— Та боюся, нічого з того не вийде.

— Якби ж то я могла допомогти тобі, Томе! Мене трохи вчили писати. Торік я знала всі літери, та, мабуть, уже забула.

Єва прихилилась до нього своєю золотистою голівкою, і вони взялися жваво обговорювати справу, обое однаково поважні й однаково необізнані. Отак радячись між собою про кожне слово, вони трудилися над листом, аж поки він, як здавалось обом, став скидатися на справжнє письмо.

— А так, дядечку Томе, тепер уже справді гарно виходить,— сказала Єва, потішено роздивляючись листа.— Ото зрадіє твоя жінка і твої бідні діточки! Як це сумно, що тобі довелось їх покинути! Ось я попрошу тата, щоб він колись відпустив тебе до них.

— Пані казала, що одразу, як набиратиме грошей, приїде за мене викуп,— озвався Том.— Гадаю, вона додержить слова. А паніч Джордж пообіцяв, що сам приїде по мене, й дав мені на за поруку оцей долар.

І Том витяг з-під одежі свій дорогоцінний долар.

— О, тоді він напевне приїде! — мовила Єва.— Я така рада!

— Отож я й хотів послати їм листа, щоб вони знали, де я. Нехай би моя бідна Хлоя дізналась, як мені тут добре, бо вона ж так побивалася, сердешна!

— Ти тут, Томе? — почувся голос Сен-Клера, що саме ступив на поріг.

Том і Єва рвучко обернулися.

— Що це тут у вас? — запитав Сен-Клер, підходячи і дивлячись на грифельну дошку.

— Том пише листа, а я йому допомагаю, — відказала Єва. — Гарно виходить, правда ж?

— Не хочу вас обох засмучувати, — сказав Сен-Клер, — але краще б ти, Томе, попросив мене, щоб я сам написав тобі листа. Ось я вернуся з прогулянки й напишу.

— Йому треба написати про важливі речі, — мовила Єва. — Розумієш, тату, його хазяйка хоче прислати гроші, щоб викупити його. Вона сама йому сказала.

Сен-Клер подумав собі, що це, мабуть, одна з тих обіцянок, що їх дають слугам добродушні хазяї, щоб полегшити їм страждання від продажу, а самі й не думають справджувати навіяних у такий спосіб надій. Однак він нічого не сказав з цього приводу, лише звелів Томові осідлати коней до прогулянки.

Того ж вечора Томів лист був належним чином написаний і віднесений на пошту.

Тим часом міс Офелія і далі вперто провадила свою лінію в господарстві. Уся челядь, починаючи від Діни й кінчаючи найменшим кухарчуком, однодушно визнала її «чудною» — це слівце південні слуги прикладають звичайно до тих панів, що не припали їм до душі.

Хатні аристократи, цебто Адольф, Джейн і Роза, погодились на тому, що вона зовсім не пані, — мовляв, справжні пані ніколи не працюють так, як вона, та й загалом і вигляд у неї не той. Просто дивно, казали вони, що така особа може бути родичкою Сен-Клерів.

Навіть Марі запевняла, що їй уже просто несила дивитися, як сестриця Офелія весь час щось робить. І як по правді, то бурхлива діяльність міс Офелії таки давала деякі підстави до тих нарікань. Від рана до темна вона шила, наживляла, стібала, та ще й з таким завзяттям, наче то була хтозна-яка нагальна справа. А коли смеркалось, відкладала шитво й тут-таки брала-

ся до плетива, що його завжди мала напхвати. І знову сиділа заклопотана, так само ревно орудуючи спицями. Тож дивитись на неї і справді було нелегко.

Розділ XX

ТОПСІ

Одного ранку, коли міс Офелія сиділа, заглиблена в якусь роботу, знизу до неї долинув голос Сен-Клера.

— Ідїть-но сюди, сестрице! Я вам щось покажу.

— Що таке? — запитала міс Офелія, спускаючись сходами з шитвом у руках.

— Я тут купив для вас дещо, ось погляньте, — сказав Сен-Клер.

За цими словами він підштовхнув наперед маленьку негритянську дівчинку, років десь на вісім чи дев'ять.

То була чи не найчорніша дитина чорної раси. Її оченята, круглі й блискучі, мов скляні намистини, неспокійно бігали, з цікавістю озираючи все довкола. Зачудована небаченими дивами у вітальні свого нового господаря, вона трохи розтулила рота, відкривши рівний ряд сліпучо-білих зубів. Її кучеряве волосся було заплетене в дрібні кіски, що безладно стирчали на всі боки. На обличчі її дивно поєдналися злоба й хитрість, ледь приховані, мов вуалем, виразом сумовитої та врочистої поважності. Одягнена в брудне й подерте плаття з мішковини, вона стояла, з удаваною соромливістю згорнувши руки, і було в усій її подобі щось химерне, сказати б, відьомське.

Прикро вражена виглядом дівчинки, міс Офелія обернулася до Сен-Клера й запитала:

— Огюстене, ну навіщо ви притягли сюди цю істоту?

— Та кажу ж — для вас, щоб ви належно її виховували й навчали. Вона здалася мені доволі кумедним малим галченням. Ану, Топсі, — обернувся він до дівчинки, свиснувши так, неначе кликав собача, — заспівай нам і покажи, як ти вмієш танцювати.

У блискучих чорних оченятах дівчинки спалахнув недобрий вогник, і вона високим чистим голосом завела чудну негритянську пісню, сплескуючи в долоні й

притушуючи ногами в лад мелодії. Вона вертілася дзигною, змахувала руками, виляла колінами в якомусь дикому, чудернацькому ритмі, видобуваючи з себе химерні горлові звуки, притаманні негритянському співові. Нарешті, двічі крутнувшись у повітрі й видавши наостанку неймовірний протяжний зойк, схожий хіба що на гудок паровоза, вона враз спинилася, згорнула руки на грудях і прибрала сумирного та поважного вигляду, лиш хитрувато стріляючи оченятами.

Міс Офелія стояла мовчки, наче громом уражена. Сен-Клер, мов пустотливий хлопчисько, яким він і був у душі, неприховано тішився з її подиву. Тоді знов обернувся до дівчинки й сказав:

— Топсі, оце твоя нова хазяйка, і я віддаю тебе їй. Гляди мені, шануйся.

— Еге ж, пане,— покірливо озвалася Топсі, блиснувши своїми лихими оченятами.

— Ти повинна бути хорошою дівчинкою, Топсі. Зрозуміла? — мовив Сен-Клер.

— Еге ж, пане,— відказала Топсі, і оченята її знову зблиснули.

— Огюстене, ну навіщо, навіщо вона вам? — промовила нарешті міс Офелія.— У домі й так повно цих малих бузувірів, не можна й кроку ступити, щоб не спітнутися. Вийдеш уранці з кімнати, аж глядь — одне спить під дверима, друге виткнуло свою чорну голову з-під стола, а ще одне вместилося на підстилиці. Скрізь тільки й бачиш, як вони гримасують, скалять зуби, вовтузяться на підлозі! То навіщо ж, скажіть мені, вам знадобилася ще й ця?

— Я ж вам сказав — щоб ви її виховували. Ви завжди розводитеся про виховання, от я й надумав зробити вам подарунок. Беріть це дике створіння під свою руку й доводьте його до пугтя.

— Та не потрібна вона мені, зрозумійте. З мене й тих, що є, задосить.

— Отакі ви всі, доброзичливці!.. А покажіть мені хоч одного, що взяв би котрогось із цих нещасних до себе в дім та сам і виховував. Де там! Як доходить до діла, то вони враз і брудні, й неприємні, і мороки з ними забагато, і все таке інше.

— Огюстеңе, ви ж знаєте, що я так не думаю,— відказала міс Офелія, поступаючись.— Зрештою, може,

це й справді мій обов'язок,— додала вона, уже прихильніше поглянувши на дівчинку.

Сен-Клер торкнув саме ту, що треба, струну. Сумління міс Офелії ніколи не дрімало.

— І все-таки,— сказала вона,— я не розумію, навіщо було її купувати. В домі й без того їх стільки, що мені б не вистачило на всіх ні часу, ні снаги.

— Ну гаразд, сестрице,— мовив Сен-Клер, відводячи її набік.— Пробачте мені моє недоречне базікання. Ви така добра, що все воно справді ні до чого. Так от, річ у тім, що ця істота належала двом п'яницям, які держать тут неподалік таку собі пивничку. Я щодня проходжу повз неї, і мені вже набридло чути, як верещить ця дівчинка, коли вони її лупцюють і лають. На вигляд вона кмітлива й потішна, і схоже на те, що з неї можна щось зробити. Отож я й купив її, щоб віддати вам: Спробуйте виховати її по-своєму, як у Новій Англії, і подивіться, що з того вийде. Ви ж знаєте, я сам на таке нездатен, але хотів би, щоб ви спробували.

— Гаразд, я зроблю все, що зможу,— сказала міс Офелія.

Вона підступила до своєї нової підданиці з таким виглядом, наче наближалася до страшного чорного павука, не знаючи, чого від нього сподіватися.

— Вона страшенно брудна і майже гола,— мовила вона.

— То відведіть її вниз і звеліть комусь, щоб її вимили й одягли.

Міс Офелія повела дівчинку до кухні.

— Не збагну я, куди це хазяїнові ще одна негритянка! — сказала Діна, неприязно озираючи дівчинку.— Ну, та в мене під ногами крутитись я їй не дозволю!

— Пхе! — гидливо мовили Роза і Джейн.— Хай не навертається нам на очі! І навіщо хазяїнові стільки цих брудних негрів — просто дивно!

— Хто б казав! Чи ти сама не така ж негритянка, міс Розо? — спалахнула Діна, якій здалося, що останні слова стосуються її.— Ти, мабуть, уявляєш собі, що ти біла. А насправді ні се ні те — ні біла ти ні чорна. Як на мене, то краще вже щось одне.

Міс Офелія зрозуміла, що в цьому таборі не знайдеться охочих вимити й одягнути новеньку, тож довелося

їй узятися до діла самій. Джейн знехотя й бридливо дечим їй допомагала.

Подробиці того туалету бездоглядної, занедбаной дитини — не для делікатних вух. А скільки ще людей на цьому світі мусять жити й помирати в таких умовах, що сама розповідь про них тяжко вразила б чутливу душу! Однак міс Офелія була жінка тверда й рішуча. Переборовши огиду, вона мужньо, не проминаючи жодної дрібниці, довела розпочату справу до кінця, хоч, як правду сказати, вигляд мала при цьому не дуже захоплений, бо найбільше, на що могли надихнути її високі принципи, було терпіння. Та коли вона побачила на спині та плечах дитини великі рубці й синяки — незгладні сліди вживаної щодо неї методи виховання, — серце її сповнилось жалю.

— Ви погляньте! — мовила Джейн, показуючи на ті сліди. — Чи це не доказ того, яка вона зіпсована? Наморочимось ми з нею, от побачите. Терпіти не можу цих негрень! Такі вони бридкі! І навіщо це хазяїн купив її?

Згадане «негрень» слухало ті міркування з таким самим, як і перше, покірливим, сумовитим виглядом, лиш крадькома зиркаючи своїми гострими блискучими оченятами на сережки у вухах Джейн.

Коли нарешті дівчинку одягли в усе ціле й коротко постригли, міс Офелія вдоволено зауважила, що тепер вона стала трохи схожа на людину. В голові міс Офелії вже зродилися деякі задуми щодо її виховання, і, сівши проти дівчинки, вона вдалася до розпитів.

— Скільки тобі років, Топсі?

— Не знаю, пані, — відказало те створіння, вискаливши зуби.

— Не знаєш, скільки тобі років? Невже ніхто тобі не казав? Хто була твоя мати?

— Не було в мене матері, — сказала дівчинка і знов оскалилась.

— Не було матері. Як це так? Де ти народилася?

— Я не народилася, — впевнено мовила Топсі з таким відьомським вищиром, що коли б міс Офелія була вразливіша, то могла б подумати, що перед нею не дівчинка, а якесь бісівське поріддя.

Та міс Офелія мала міцні нерви, до того ж була розважна й діловита, а тому суворо сказала:

— Так відповідати не можна, дитино. Я з тобою не жартую. Скажи мені, де ти народилась і хто були твої батько й мати.

— Я не народилась! — правила своєї дитина, ще дужче затявшись. — Не було в мене ні батька, ні матері, нікого не було! Я виросла в торговця, з цілим гуртом малих. Нас доглядала стара тітка Сью.

Було очевидно, що дівчинка говорить щиро. Джейн, хихотнувши, докинула:

— Ой пані, та їх таких скільки хочете. Торговці купують їх за безцінь зовсім малих і вирощують на продаж.

— А в хазяїв ти довго жила?

— Не знаю, пані.

— Ну, скільки часу — рік чи менше?

— Не знаю, пані.

— Ой пані, ці дурні негри нічогісінько не тямлять, — знов обізвалася Джейн. — Вони й гадки не мають про час, не знають, що таке рік і скільки вони прожили на світі.

— Ти вмієш шити? — спитала міс Офелія, розваживши, що слід звернутися до простіших тем.

— Ні, пані.

— А що ти вмієш? Що ти робила в хазяїв?

— Носила воду, мила посуд, чистила ножі, прислуговувала гостям.

— Хазяї були добрі до тебе?

— Та вже ж, — відказала дівчинка, хитрувато склинувши оком на міс Офелію.

Міс Офелія припинила цю багатонадійну розмову й підвелася. Позад неї, зіпершись на спинку стільця, стояв Сен-Клер.

— Маєте незасіяний лан, сестрице. Тут досить простору для ваших принципів, і виполювати майже нічого не доведеться.

Виховні принципи міс Офелії, як і всі інші її принципи, були сталі й чітко визначені. Такі принципи панували в Новій Англії у минулому столітті й збереглися дотепер лиш по віддалених і темних місцях, куди не сягнули залізниці. Коротко їх можна б висловити так: треба навчати дітей слухатися старших, читати й шити,

а коли вони брешуть — шмагати їх. Оце й усе, що міс Офелія знала про виховання, і з цим-от знаннями вона взялася виховувати малу дитину.

Усі в домі вважали, що дівчинка належить міс Офелії. Отож, знаючи, що кухонна челядь поглядає на неї косо, міс Офелія визнала за краще обмежити місце виховних заходів своєю кімнатою. Певно, дехто з читачів гідно оцінить її самопожертву, коли ми скажемо, що вона вирішила поступитися своїм незмінним правилом власноручно стелити собі постіль та прибирати в кімнаті й поклала на себе страдницький обов'язок навчити цього Топсі.

Почала вона з того, що другого ранку привела Топсі до себе в кімнату й стала урочисто втаємничувати її в мистецтво застеляння ліжка.

І от уявіть собі Топсі, вимиту й підстрижену, вже без любих її серцю кісок, одягнену в чисте платтячко й накрохмалений фартушок, що сумирно стоїть перед міс Офелією з таким урочистим виглядом, наче прийшла на похорон.

— Дивись, Топсі, зараз я покажу тобі, як треба застеляти моє ліжко. Я люблю, щоб воно було охайне. Ти повинна навчитися робити все так, як я скажу.

— Еге ж, пані,—тяжко зітхнувши, озвалася Топсі з сумним та поважним виглядом.

— Ну, то дивись, Топсі. Ось рубець простирала. Отут лице, а тут спід. Затямила?

— Еге ж, пані,—відказала Топсі й знову зітхнула.

— Тепер дивись далі. Спіднім простиралом ти покриваєш валок під подушку — отак,— а потім рівенько підтикаєш край під перину — отак. Бачиш?

— Еге ж, пані,—мовила Топсі, зосереджено дивлячись на простирало.

— А верхнє простирало,— провадила далі міс Офелія,— треба стелити отак і добре підіткнути сюди — отак, вузьким краєм у ноги.

— Еге ж, пані,— знову підтакнула Топсі.

Та ми розкажемо й те, чого не бачила міс Офелія. Тим часом, як вона відвернулась, заклопотана своїми простиралами, її малолітня учениця примудрилася захопити пару рукавичок та шовкову стрічку й спритно сховала їх у рукави. За мить вона знову стояла, як перед тим, сумирно згорнувши руки.

— А тепер, Топсі, подивимось, як це зробиш ти,— сказала міс Офелія і, стягнувши з ліжка простирала, сіла на стілець.

Топсі зосереджено і вправно зробила все, як хотіла міс Офелія: розрівняла простирала, розглядила кожну зморщечку, і все те з такою пильністю та дбайливістю, що її вчителька аж дивом дивувалася. Та вже наостанку за якимсь нещасливим порухом кінець стрічки вислизнув у неї з рукава. Міс Офелія враз помітила його й підскочила до дівчинки.

— Це що таке? Ах ти ж, погане дівчисько! Ти її вкрала!

Вона витягла стрічку з рукава Топсі, але дівчинка й оком не змигнула, тільки втупилася в неї з невинним подивом.

— Ой, та це ж стрічка міс Фелі, правда? Як же вона втрапила мені в рукав?

— Топсі, поганко, ану не бреші мені! Ти вкрала цю стрічку!

— Ой пані, та кажу ж вам, що ні! Я її оце тільки побачила.

— Топсі,— мовила міс Офелія,— хіба ти не знаєш, що брехати погано?

— Я ніколи не брешу, міс Фелі,— відказала Топсі з поважним і добродішним виглядом.— Усе воно правда, що я оце сказала, чистісінька правда.

— Топсі, не бреші мені, а то я звелю тебе відшматувати.

— Ой пані, та шмагайте мене хоч цілий день, а я однак не скажу інакше! — мовила Топсі, заходячись плачем.— Я ніколи не бачила цієї стрічки, вона, мабуть, сама забилася мені в рукав. Мабуть, міс Фелі покинула її на ліжку, а вона заплуталася в простиралах, а тоді залізла мені в рукав.

Міс Офелія так обурила ця безсоромна брехня, що вона схопила дівчинку й добре труснула.

— Щоб ти не сміла мені брехати!

Від струсу з другого рукава на підлогу випали рукавички.

— Он воно як! — вигукнула міс Офелія.— Може, ти й тепер скажеш, що не брала стрічки?

Топсі призналася, що взяла рукавички, але крадіжку стрічки й далі заперечувала.

— Слухай, Топсі,— сказала міс Офелія,— якщо ти признаєшся в усьому, я не відшмагаю тебе.

Знаджена цією обіцянкою, Топсі визнала обидва гріхи й почала гірко каятись.

— А тепер скажи мені ось що. Вчора я дозволила тобі цілий день бігати по всьому дому, і ти напевне взяла ще якісь речі. Тож розкажи мені, що ти взяла, і я не стану тебе шмагати.

— Ой пані! Я взяла оту червону штучку, що міс Єва носить на шиї.

— Он як, капосне ти дівчисько! А ще?

— А ще Розині сережки... червоненькі.

— Ану йди і зараз же принеси сюди намисто й сережки.

— Ой пані, не можу! Вони згоріли!

— Згоріли? Що ти вигадуєш? Іди принеси, а то я тебе відшмагаю.

Топсі з криком і сльозами присягалася, що не може.

— Вони згоріли... я спалила їх!

— Навіщо ж ти їх спалила? — запитала міс Офелія.

— Бо я погана... Така погана... просто страх яка. От не можу себе здержати, і край.

Якраз у цей час до кімнати безтурботно зайшла Єва. На шиї в неї було те саме коралове намисто.

— Єво, де ти взяла своє намисто? — запитала міс Офелія.

— Як це взяла? Воно весь час на мені,— відповіла Єва.

— І вчора теж було?

— Так. І знаєте, що смішно, тітонько? Я навіть і спала в ньому. Забула зняти на ніч.

Міс Офелія аж остовпіла з подиву. Тим більше, що в цю мить до кімнати зайшла Роза, несучи на голові кошик із щойно випрасуваною білизною, і в вухах у неї хилиталися коралові сережки.

— Ні, я просто не знаю, що мені робити з цією дитиною! — в розпачі мовила міс Офелія.— Ну навіщо ти сказала мені, що взяла ці речі, га, Топсі?

— Та пані ж звеліла мені признаватись, а я не могла надумать, в чому б мені ще признатися,— відказала Топсі, витираючи очі.

— Ніхто не казав тобі признаватися в тому, чого ти не робила,— заперечила міс Офелія.— Це ж така сама брехня, як і перша.

— Ой, та невже? — мовила Топсі, невинно розширивши очі.

— Ха! Де вже там сподіватись від неї правди,— обізвалася Роза, обурено дивлячись на Топсі.— На місці хазяїна я відшмагала б її до крові! Я б їй показала, як брехати!

— Ні, ні, Розо! — мовила Єва з владним виразом, що його іноді прибирала.— Не можна так, Розо. Я й чути про це не хочу.

— Ой лишенько! Ви такі добрі, панночко Єво, і зовсім не вмієте поводитися з неграми. Коли їх не бити, то діла не буде, це вже як є.

— Замовч, Розо! — звеліла Єва.— Щоб я більше не чула від тебе такого.

Очі дівчинки палали, щічки розшарілися.

Роза вмить притихла.

— У панночки Єви татова кров, одразу видно. Всіх на світі ладна захищати, так само як і він,— пробурмотіла вона, виходячи з кімнати.

Єва стояла й дивилася на Топсі.

— Бідна Топсі, ну нащо тобі красти? — лагідно мовила вона.— Тепер про тебе добре дбатимуть. А коли хочеш, я дам тобі будь-яку свою річ, аби тільки ти не крала.

То було перше добре слово, що його почула нещасна дитина за все своє життя. Лагідна мова так вразила цю дику, зашкарублу душу, що в її гострих круглих оченятах зблиснуло щось ніби сльоза. Та її в ту ж мить пригасило уривчасте хихотіння і звичайний вищир. Ні! Коли вже вухо зроду не чуло нічого, крім лайки, йому не так легко повірити доброму слову. Те, що казала Єва, здалося Топсі чудним, незрозумілим, і вона не повірила їй.

То що ж було робити з Топсі? Її поведінка спантеличила міс Офелію. Виявилось, що її власні виховні принципи тут непридатні. Отож, щоб вигадати час на роздуми, вона замкнула Топсі в темну комору, сподіваючись, що там дівчинка набуде хоч трохи добродетності, а вона сама тим часом розважить, як їй діяти далі.

— Не уявляю собі,— сказала вона Сен-Клерові,— як я приборкаю цю дитину без биття.

— Ну, то бийте її на здоров'я. Я даю вам цілковиту волю робити все, що ви хочете.

— Дітей треба шмагати,— промовила міс Офелія.— Я ще ніколи не чула, щоб їх виховували інакше.

— Та звісно ж,— погодився Сен-Клер,— чинить так, як вважаєте за краще. Тільки мушу сказати вам ось що. Я бачив, як цю дитину лупцювали і кочергою, і лопатою, і всім, що трапиться під руку. Отож вона звикла до такого поводження, і коли ви хочете досягти чогось більшого, то, мабуть, доведеться вам молотити її ще дужче.

— То що ж з нею робити? — спитала міс Офелія.

— Ви порушили серйозне питання,— сказав Сен-Клер,— і я хотів би, щоб ви самі знайшли на нього відповідь. Що робити з людською істотою, яку можна приборкати лише з допомогою батога? Та й то не завжди. Тут у нас таке часто трапляється.

— Рішуче не знаю. Я зроду не бачила такої дитини.

— Такі діти тут не дивина, та й дорослі теж. То як же з ними бути? — спитав Сен-Клер.

— Просто ради собі не дам,— відказала міс Офелія.

— От і я теж,— докинув Сен-Клер.— Ви так багато говорили про наші обов'язки щодо їх виховання, що мені й справді захотілося, щоб ви самі спробували виховати хоч одну дитину, яких у нас тут тисячі.

— Це ваш лад творить таких дітей,— сказала міс Офелія.

— Я знаю. Але вони створені, вони існують,— то що ж з ними робити?

— Не можу сказати, що я дуже вдячна вам за таку спробу. Та коли вже виходить так, ніби це мій обов'язок, я докладу всіх зусиль,— відказала міс Офелія.

Після цієї розмови міс Офелія ще з більшим запалом узялася до своєї вихованки. Призначивши певні години на кожну справу, вона почала навчати Топсі читати і шити.

У першому предметі дівчинка швидко посувалася вперед. Навдивовижу легко, мов якнимись чарами, вона завчила літери і незабаром вже вміла читати по складах. Зате швацька справа давалася їй куди важче. Гнучка, як кицька, й жвава, як мавпочка, вона одразу

ж знесавиділа вимушене сидіння над шитвом. Вона лямала голки, нішком викидала їх за вікно чи застромляла в шпари у стінах; сплутувала, рвала та бруднила нитки або й крадькома запроторювала десь цілу котушку. Все це вона виробляла спритно, мов бувалий штукар, та й з не меншим самовладанням, і хоч міс Офелія відчувала, що стільки лихих пригод разом навряд чи випадкові, проте, змушена час від часу відволікатись на інші справи, ніяк не могла застукати дівчинку на гарячому.

Незабаром Топсі зажила собі слави в усьому домі. Вона мала просто-таки невичерпний хист до всіляких кумедних витівок та пересміхів, залюбки танцювала, вистрибувала, співала, свистіла, наслідувала різні звуки, що вражали її уяву. Щоразу, як їй випадала вільна часинка, всі дітлахи юрмилнся коло неї, аж роти пороззявлявши із захвату, і навіть міс Єва, здавалось, була захоплена тими бісівськими штуками, наче голубка, якій несла відвести заворожений погляд від лискучої змії.

Міс Офелію дуже непокоїло, що Єва так уподобала товариство Топсі, і вона попросила Сен-Клера покласти цьому край.

— Ет, дайте дитині спокій,— відказав Сен-Клер.— Це їй тільки на користь.

— Але ж Топсі така зіпсована! Невже ви не боїтеся, що вона навчить Єву чогось лихого?

— Аж ніяк не навчить. Іншу дитину, може, й навчила б, а з Єви все лихе скочується, мов роса з капустиного листа—ні краплі не проходить усередню.

— Ви певні? — мовила міс Офелія.— А от я нізащо б не дозволила своїй дитині водитися з Топсі.

— То нехай ваші діти й не водяться,— відказав Сен-Клер,— а моїй дочці дозволено. Якби Єву можна було зіпсувати, це б уже сто разів зробили.

Перший час привілейовані слуги відверто зневажали Топсі, та згодом вони визнали за краще змінити своє ставлення до неї. Дуже скоро виявилось, що кожного, хто хоч раз зачепить дівчинку, невдовзі по тому неминуче спіткає якась біда: чи то пропадуть сережки або ще якась улюблена дрібничка, чи раптом він знайде щось із свого одягу геть пошматоване, чи спіткнеться на відро з гарячою водою, чи впряжений як на весілля попаде під зливу помнів, виплеснутих з вікна.

І хоч як дошукувались винуватця тих пригод, та все було марно. Раз у раз Топсі ставала перед хатнім судом і завжди витримувала допит з таким невинним та поважним виглядом, який не часто трапляється бачити. Ніхто не мав і тіні сумніву, що то все діло її рук, але жодного доказу на підтвердження цього здобути не вдалося, а міс Офелія була надто справедлива й не хотіла вживати рішучих заходів без достатніх підстав.

До того ж усі згадані лиходійства завжди виявлялися в такий час, коли злочинцеві було най-

легше уникнути кари. Приміром, помста Розі та Джейн, уже знайомим нам двом покоївкам, щоразу припадала на ті дні, коли вони були в неласці у господині (а таке траплялося нерідко), і, отже, їхні скарги аж ніяк не виклика́ли співчуття. Одне слово, вся челядь скоро зрозуміла, що Топсі краще не чіпати, і їй таки дали спокій.

У хатній роботі Топсі була метка та вправна і напрочуд швидко схоплювала все, чого її навчали. За кілька уроків вона так навчилася прибирати в кімнаті міс Офелії, що навіть сама вибаглива господиня не мала до чого прискіпатись. Жодна жива душа не змогла б краще розрівняти простирано, збити подушки, замести підлогу, витерти порошок і поставити все на місце, ніж це робила Топсі, коли мала охоту. Але охоту вона мала не дуже часто. І коли по трьох або чотирьох днях пильного й терплячого нагляду міс Офелія, неабияк потішена тим, що врешті на вернула Топсі на пуття, лишала її на саму себе й ішла десь в інших справах, Топсі вчиняла в кімнаті справжній погром. Замість того, щоб стелити ліжко, вона починала розважатися: стягала пошивки й буцала головою подушки, аж доки її шорстке

кучеряве волосся геть убиралося в пір'я, що химерно стриміло на всі боки; здиралася на поперечини ліжка й повисала сторчка; вимахувала простиралами, а тоді розстеляла їх по всій підлозі; напинала на валок нічну сорочку та чіпець міс Офелії і витворяла з ними різні штуки; співала, свистіла й гримасувала перед великим дзеркалом,— одне слово, як казала міс Офелія, «справляла відьомський шабаш».

Одного разу, коли міс Офелія, завжди така скрупульозна, не знати вже й як забула в кімнаті ключ від комоду, вона застала таку сцену: спорудивши на голові височенний тюрбан з її найкращої індійської шалі, Топсі велично походжала перед дзеркалом.

— Топсі! — вигукувала міс Офелія, коли їй уривався всякий терпець.— Ну чому ти отаке витворяєш?

— Не знаю, пані... Мабуть, тому, що я погана!

— Просто не знаю, Топсі, що з тобою робити.

— Ой пані, та відшмагайте мене! От і та моя хазяйка завжди мене шмагала. А як не шмагати, то я й робити нічого не можу.

— Та не хочу я тебе шмагати, Топсі. Ти й так можеш добре все робити, тільки б забажала. Чому ж ти не бажаєш?

— Ой пані, я вже так звикла, щоб мене шмагали! Мабуть, воно мені корисне.

Часом міс Офелія вдавалася й до цього засобу. Топсі щоразу зчиняла страшенний крик — плакала, верещала, благала прощення,— а десь за півгодини, вмостившись, мов на сідалі, на бильцях веранди, оточена юрбою кухонної «молоді», зневажливо розповідала про недавню пригоду.

— Ну, міс Фелі й шмагає! Таким шмаганням і комара не приб'єш. Побачила б вона, як лупив з мене шкуру то й хазяїн. От він у цьому ділі тямив!

Топсі дуже пишалася своїми гріхами та злочинствами і, очевидно, вважала їх за неабиякі чесноти.

— Гей ви, негри! — промовляла вона до своїх слухачів.— А знаєте, що всі ви грішники? Атож, геть усі як е! І білі люди теж грішники — так каже міс Фелі. Одначе негри, мабуть, гірші. Та ба, де вам братися до мене! Та моя хазяйка тільки те й робила, що лаяла мене. Мабуть, поганшої за мене нема в цілому світі!

За цими словами Топсі перекидалася через голову і, сяючи з утіхи, спиналася ще вище, видимо звеличена у власних очах,

По неділях міс Офелія з дуже поважним виглядом навчала Топсі молитов. Дівчинка мала дивовижну пам'ять і швидко заучувала їх, на превелике вдовolenня своєї виховательки.

— Невже ви гадаєте, що це дасть їй хоч якусь користь? — запитав Сен-Клер.

— Аякже, дітям воно завжди на користь, — відказала міс Офелія.

— Навіть коли вони їх не тямлять? — не вгавав Сен-Клер.

— До пори, звісно, не тямлять. А виростуть — і все зрозуміють.

— Щодо мене, то я й досі нічого не зрозумів, — сказав Сен-Клер, — хоч як ретельно ви мені їх утовкмачували змалечку.

— Ну, ви були здібним учнем, Огюстене. Я тоді поклала на вас чималі надії, — мовила міс Офелія.

— А тепер уже не покладаєте? — спитав Сен-Клер.

— Я б воліла, Огюстене, щоб ви були такий, як тоді, в дитинстві.

— Правду сказати, і я теж, сестрице, — мовив Сен-Клер. — Ну що ж, навчайте Топсі далі. Може, з неї щось і вийде... Я більше вам не заважатиму, слово честі.

Міс Офелія дала знак, і Топсі, що протягом цієї розмови стояла, шанобливо згорнувши руки, незворушна, мов чорна статуя, знову взялася переказувати завчене. Сен-Клер сховався за газетою і сидів, аж поки вона скінчила. Все було гаразд, тільки вряди-годи Топсі чудно плутала важкі слова і, незважаючи на всі зусилля міс Офелії, вперто перекручувала їх по-своєму. Сен-Клер, хоча й пообіцяв сидіти тихо, дуже зловтішався з тих помилок, щоразу кликав Топсі до себе й задля розваги загадував їй знову проказувати перекручені місця, хоч як протестувала міс Офелія.

— Огюстене, як же я можу навчати дитину, коли ви таке робите? — докоряла вона.

— Ваша правда, я зробив недобре, більше не буду. Надто вже мені подобається, коли це кумедне мавпення спотикається на тих словах!

— Але ж ви заохочуєте її до помилок.

— Ну то й що? Чи їй не однаково, як казати?

— Ви самі хотіли, щоб я виховала її як належить. Тож повинні пам'ятати, що вона розумна істота, і не впливати на неї зле.

— Ой лишенько! Та повинен, повинен... Але, як каже Топсі, я такий поганий!

В отакий приблизно спосіб і тривало виховання Топсі десь років зо-два. Міс Офелія день у день терпіла її вибрики, мов напади якоїсь хронічної хвороби, і з часом навіть звикла до них, як-от, буває, звикаєш до невралгії чи мігрені.

Що ж до Сен-Клера, то його ця дівчинка просто забавляла, як забавляють людей штуки папуги чи цуценят. Коли Топсі за свої лихі витівки потрапляла в неласку у інших мешканців будинку, вона завжди шукала захисту біля його крісла, і Сен-Клер незмінно визволяв її з біди. Він часто давав дівчинці дрібні монетки, які вона витрачала на горіхи та цукерки і з безтурботною щедрістю обділяла всіх дітлахів у господі. Слід віддати Топсі належне: вона мала добру й великодушну вдачу, а злою ставала лише тоді, коли мусила захищатися.

Отже, тепер Топсі введена в нашу оповідь і надалі час від часу з'являтиметься в ній поряд з іншими дійовими особами.

Розділ XXI

КЕНТУРКИ

Певне, читач не відмовиться повернутись на час до знайомого нам кентуккійського маєтку, заглянути в Томову хатину й побачити, як живуть ті, кого ми там залишили.

Було тихе літне надвечір'я, і двері та вікна просторої вітальні стояли розчинені навстіж, немовби припрошуючи хоч сякий-такій вітерець ласкаво завітати в дім. Містер Шелбі сидів у суміжній з вітальною галереї, що тяглася вповдовж усього будинку й з обох боків мала вихід на балкони. Біля дверей вітальні, схилившись над шитвом, сиділа місіс Шелбі. З усього було видно, що їй не дає спокою якась думка і вона тільки й чекає слушної нагоди, щоб її висловити.

— А ти знаєш,— нарешті обізвалася вона,— що Хлоя одержала від Тома листа.

— Справді? Певне, Том уже має на новому місці якогось приятеля. Ну, то як же йому там живеться?

— Як я зрозуміла, його купив якийсь дуже родовитий господар,— відказала місіс Шелбі.— З ним добре поводяться і не переобтяжують роботою.

— Он як! Ну що ж, я радий за нього... дуже радий,— щиро мовив містер Шелбі.— Може статись, він так звикне до Півдня, що й не схоче повернутися сюди.

— Навпаки,— заперечила місіс Шелбі,— він дуже хоче знати, коли ми назбираємо грошей, щоб викупити його.

— Цього я й сам не знаю,— сказав містер Шелбі.— Досить раз потрапити в скруту, як потім їй і кінця не видно. Вона мов те болото: одну ногу витягнеш, друга загрузне. Позичаєш в одного, щоб віддати другому, а тоді ще в когось, щоб поквитатися з першим. А там не встигнеш і сигари скурити, як на тебе вже сиплються всі оті трикляті папірці від кредиторів — нагадування, вимоги, повістки,— і пішла колотнеча!

— Як на мене, любий, то цьому лихові можна зарадити. Чому б нам не продати коней і одну з твоїх ферм, щоб розплатитися з боргами?

— Сміх та й годі, Емілі! Ти наймиліша жінка в цілому Кентуккі, а все ж тобі й невтямки, що ти нічого не розумієш у цих справах. І взагалі жінки нездатні їх розуміти.

— Але принаймні,— мовила місіс Шелбі,— ти міг би трохи пояснити мені своє становище. Ну, хоча б показати список усіх твоїх боргів і перелік того, що винні тобі інші. Може, я й допомогла б тобі щось заощадити.

— Ой Емілі, дай мені спокій! Не можу я напевне сказати. Я й сам лиш приблизно знаю, як стоять справи. Це тобі не Хлоїні пироги, що їх можна обміряти і сяк і так. Кажу ж тобі, ти нічого в цьому не тямаш!

І містер Шелбі, не маючи іншого способу підкріпити свої слова, підвищив голос. То дуже зручний і переконливий доказ, коли чоловік обговорює справи з дружиною.

Місіс Шелбі зітхнула й на тому облишила розмову. Правду сказати, хоч вона, як цілком слушно зауважив її чоловік, була жінка, проте розум мала ясний і

діяльний, а твердістю вдачі, безперечно, переважала самого містера Шелбі. Отож її пропозиція допомогти йому в справах була не така вже й безглузда, як то здавалося містерові Шелбі. Вона всім серцем прагнула додержати слова, яке дала Томові й тітоньці Хлої, і скрушно зітхала, пригнічена марністю своїх спроб.

— То ти гадаєш, що ми ніяк не зможемо зібрати грошей на викуп? Бідолашна тітонька Хлоя! Вона ж так сподівається!

— Дуже жаль. Мабуть, я таки поквапився з тією обіцянкою. Хтозна, як усе воно буде, але краще б уже тепер сказати Хлої, щоб вона не сподівалася даремно. Десь за рік чи два Том матиме нову жінку, то нехай би й вона підшукала собі когось іншого.

— Містере Шелбі, я завжди навчала своїх людей, що шлюб для них так само священний, як і для нас. Тож я й подумати не можу порадити таке Хлої... І ніколи не дозволю собі зрікатись обіцянок, що їх дала цим нещасним створінням. Коли вже нема іншого способу дістати ці гроші, я зароблю їх уроками музики. Я певна, що охочих знайдеться досить, і я здобуду потрібну суму власною працею.

— Невже ти принизишся до такого, Емілі? Ні, я цього не допущу.

— Принижуся? Не більше, ніж коли б зрадила довіру цих нещасних. Аж ніяк!

— Ну, ти завжди схильна розводити героїчність, Емілі,— сказав містер Шелбі.— Але я раджу тобі добре подумати, перше ніж іти на таке донкіхотство.

Тут розмова була перервана появою тітоньки Хлої.

— Будьте ласкаві, пані...— мовила вона з веранди.

— Чого тобі, Хлоє?— спитала господиня, підводячись і йдучи туди.

— Чи не зволила б пані подивитися на оцю птицю?

Місіс Шелбі побачила кошик з попатраними курчатами й качками. Хлоя стояла над ними з сумовитим, незворушним обличчям.

— Я думала, може, пані звелить приготувати з них паштет.

— Та мені байдуже, тітонько Хлоє. Роби що хочеш.

Хлоя стояла, неухважно перебираючи пташині тушки. Було цілком очевидно, що думає вона зовсім не про них. Нарешті, уривчасто засміявшись, як то часто

роблять негри, перше ніж висловити якусь непевну думку, вона промовила:

— Оце ж я кажу, чоґо б то панові й пані сушити голову, де б його розжитись на гроші? Хай би брали те, що саме пливе до рук.— І вона знову коротко засміялася.

— Про що це ти, Хлоє? — спитала місіс Шелбі.

Вона вже догадалася з Хлоїної поведінки, що та чула всю її розмову з чоловіком.

— Ой, та про оте ж саме, пані! — відказала Хлоя, знову засміявшись.— Онде інші хазяї віддають своїх негрів у найми і мають з того гроші, та ще й збуваються в домі зайвих ротів.

— То кого ж ти пропонуєш віддати в найми?

— Ой пані, та нічоґо я не пропоную. Оце тільки Сем казав, що в Луїсвіллі є один кодитор, чи як їх там звуть, то він ніби хоче найняти людину, щоб уміла добре пекти, і казав, платитиме їй чотири долари на тиждень, ось як.

— Ну то й що, Хлоє?

— То оце ж я й думаю, чи не час уже приставити Селлі до якоґось діла. Вона ж онде вже скільки часу в мене під рукою і навчилася робити все не гірш, як я. То коли б пані відпустила мене, я помогла б призбирати ті гроші. А за печиво своє я не боюся й ладна помірятися хоч з яким там кодитором.

— Кондитором, Хлоє.

— Ет, байдуже, пані! Всіх тих чудних слів однаково до ладу не затамиш.

— І ти думаєш покинути своїх малих?

— Та що там, пані. Хлопчики вже величенькі й можуть самі собі раду дати, вони до роботи беручкі. А малу візьме Селлі, то ж така славна дитинка, що її і доглядати не треба.

— Луїсвілл — не близький світ.

— Ет, ну то й що? Воно ж їхати вниз за водою, то, мабуть, і мій старий десь там недалеко? — промовила Хлоя запитливим тоном і подивилася на місіс Шелбі.

— Ні, Хлоє, він ще на сотні миль далі,— відказала міс Шелбі.

Обличчя Хлої посмутніло.

— Та дарма, все одно ти будеш там ближче до ньо-

го. Гаразд, можеш їхати, Хлое, а твою платню, всю до цента, я відкладатиму на викуп чоловікові.

Хлоїне темне обличчя враз проясніло, мов хмарка, осяяна сонцем, і аж засвітилося радістю.

— Ой, яка ж у мене добра пані! Оце ж і я про те саме подумала, бо мені не треба ні одежі, ні черевиків, анічогісінько. На мене не піде жодного цента. Скільки це в нас тижнів на рік, пані?

— П'ятдесят два,— сказала місіс Шелбі.

— Та невже? І за кожен тиждень по чотири долари... То скільки ж це буде за рік?

— Двісті вісім доларів,— сказала місіс Шелбі.

— Ого-го! — здивовано й радісно вигукнула Хлоя.— А скільки мені треба робити, щоб назбирати на викуп?

— Десь років чотири чи п'ять. Але ти не будеш стільки робити, Хлое, я тобі щось докладу.

— Нехай пані й не думає собі братись до отих уроків або ще до чого. Хазяїн правду каже, це ніяк не годиться. Сподіваюсь, нікому з родини не доведеться такого робити, поки я маю руки.

— Не бійся, Хлое, про честь родини я подбаю,— усміхнулася місіс Шелбі. То коли ж ти думаєш їхати?

— Та я собі нічого не думаю, пані, оце тільки Сем має везти туди лошат, то він казав, що і я могла б з ним вирушити. От я на всяк випадок і посклала речі. Коли пані дозволяє, я б ото завтра рано з Семом і поїхала. Тільки нехай пані напише мені дозвіл і рекомендацію.

— Гаразд, Хлое, я приготую тобі папери, якщо містер Шелбі не матиме нічого проти. Мені треба побалачити з ним.

Місіс Шелбі пішла нагору, а зрадувана тітонька Хлоя подалася до своєї хатини збиратись у дорогу.

— Ой паничу Джордже! Ви й не знаєте, що я завтра їду в Луїсвілл! — сказала вона Джорджеві, коли той зайшов до хатини й побачив, що вона заклопотано перебирає одіж малої донечки.— Отож я й подумала, що треба опорядити ці платтячка. А сама поїду, паничу Джордже, і зароблятиму там по чотири долари на тиждень. А пані відкладатиме їх, щоб викупити мого старого!

— Ова! — вигукнув Джордж.— Оце-то діло, щоб я так жив! А як же ти поїдеш?

— Завтра, разом із Семом. А тепер, паничу Джордже, зробіть уже таку ласку — сядьте та напишіть листа моєму старому. Розкажіть йому про все, як воно є, гарзд?

— Авжеж,— відказав Джордж.— Ото зрадіє дядечко Том, коли дістане від нас звістку! Зараз я скочу додому по папір та чорнило. А знаєш, тітонько Хлое, можна ж написати йому й про нових лошат і про всякі такі речі.

— Та звісно ж, паничу Джордже. То ви йдіть, а я тим часом приготую вам шматок курчати або ще чогось смачненького. Бо коли тепер вам випаде повечеряти у вашої бідної тітки Хлої!

Розділ XXII

БЛЯКНЕ ЛИСТЯ, В'ЯНЕ КВІТКА

День по дню минає людське життя. Отак воно минало і в нашого приятеля Тома, аж поки збігло два роки. І хоч він жив у розлуці з усім, що було миле та любе його серцю, і часто з тугою згадував рідну домівку, проте зовсім нещасним ніколи себе не почував.

На свій лист додому, про який ми розповідали в одному з попередніх розділів, Том невдовзі одержав відповідь од панича Джорджа, виведену таким гарним та округлим учнівським письмом, що його, як казав Том, можна читати «через усю кімнату». Лист містив усілякі цікаві новини домашнього життя, вже відомі нашому читачеві; зокрема, в ньому розповідалося, що тітонька Хлоя поїхала в найми до кондитора в Луїсвілл, де з її хистом до пекарства зароблятиме хтозна-які гроші, і всі ті гроші, сповіщав Джордж, відкладатимуть на викуп Томові. Моз і Піт живуть чудово, а менша дівчинка тупцяє по всьому дому під наглядом Селлі й іншої челяді. Томову хатину поки що замкнуто, але Джордж, не шкодуючи слів, барвисто змальовував, як її розбудують і прикрасять, коли повернеться Том.

Наприкінці листа були перелічені всі предмети Джорджевої шкільної науки, виписані кожен окремо з кучерявої великої літери. Там-таки були імена чотирьох лошат, що знайшлися після Томового від'їзду, а також

принагідна звістка про те, що батько й мати живі та здорові. Загалом лист був надто короткий і не дуже доладний, але Томові здавалося, що то неперевершений взірець красного письма. Він ніяк не міг намілуватися тією цидулкою і навіть радився з Євою, чи не оправити її в рамку й не повісити на стіну в своїй кімнаті. Лиш єдине стало на заваді цьому намірові: не можна було почепити лист в такий спосіб, щоб бачити обидва боки аркушика водночас.

Дружба між Євою і Томом дедалі міцніла в міру того, як підросла дівчинка. Том прихилився до неї всім своїм добрим і вірним серцем. Чи не найбільшою його втіхою було вдовольняти всі її маленькі нехитрі забаганки, що надають дитинству принадності барвистої веселки. Буваючи щоранку на базарі, він завжди вишукував очима найдивовижніші квіти, відкладав до кишені найдобріші персики й апельсини, щоб віддати їх Єві, повернувшись додому. І як же він радів, коли бачив ще здалеку її осяйну голівку, що виглядала з воріт, і чув оте дитяче запитання:

— Ну, дядечку Томе, а що ти приніс мені сьогодні?

Єва платила йому не меншою приязню і ставала в пригоді чим тільки могла. Хоч була ще й мала літами, вона чудово, виразно читала вголос і охоче тишила цим свого скромного друга.

На той час, до якого дійшла наша розповідь, Сен-Клери з усією челяддю переїхали в свій замський будинок на озері Поншартрен. Літня спекота повиганяла всіх, хто мав змогу залишити душне, нездорове місто, на береги озера, де завжди повівав свіжий вітерець.

Вілла Сен-Клера була побудована на індійський манір і з усіх боків оточена легкими бамбуковими верандами, що потопали в зелені. Вікна та двері вітальні виходили просто у великий парк, сповнений ароматом квітучих тропічних рослин. Звивисті стежки збігали до самого озера, срібляста гладінь якого безнастанно мінилася в променях сонця й здавалася щораз мальовничішою.

Було одне з тих ясних літніх надвечір'їв, коли призахідне сонце запалює золотавим багрянцем увесь небокрай і вода, відбиваючи ті буйні барви, неначе стає другим небом. Озеро лежало вкрите рожевими й золотими пасмугами, на яких де-не-де вирізнялися білокрилі

вітрильники, що нечутно ковзали сюди-туди. Золотисті зірочки ледь проглядали крізь ту заграву й дивилися вниз, на своє мерехтливе відображення у воді.

Том і Єва сиділи на замшлій лавочці в повитій зеленню альтанці на березі озера.

— Дядечку Томе,— мовила Єва,— скоро я піду од вас.

— Куди, панночко Єво?

Дівчинка підвелась і показала ручкою на небо. Багрянний відсвіт заходу сяйнув на її золотих кучерях та розпашілому личку. Очі її задумливо дивилися вгору.

— Туди,— відказала вона,— до ясних зір, Томе. Скоро вже.

У Тома боляче стислося серце, і він пригадав, що останніми місяцями йому часто впадало в око, як схудли Євині рученята, яка прозора зробилась її шкіра, уривчастий став віддих. Раніше вона годинами бігала й бавилась у саду, а тепер швидко стомлювалась і виснажувалась. Він не раз чув, як міс Офелія говорила про кашель, від якого не допомагають жодні ліки. Навіть тепер щічки й рученята дівчинки палали сухотним жаром. І все ж Томові ніколи й на думку не спадало те, на що оце натякувала Єва.

Їхню сумну розмову перепинив занепокоєний голос міс Офелії:

— Єво!.. Єво!.. Ну ж бо, дитино, вже роса впала, тобі не можна бути надворі!

Єва й Том поспішили додому.

Міс Офелія мала великий досвід у догляданні хворих. Живши в Новій Англії, вона добре навчилася розпізнавати найперші скрадливі кроки цієї тихої, підступної недуги, що забирає стільки прекрасних, найдорожчих душ і заздалегідь, ще не порвавши жодної видимої нитки життя, накладає на них печать неминучої смерті.

Вона давно вже помітила легкий сухий кашель дівчинки, хворобливий рум'янець на щоках. Не помилялася вона й щодо того, звідки у Єви незвичайний блиск в очах і чому вона так легко збуджується,— все те було від гарячки.

Міс Офелія пробувала поділитися своїми побоюваннями з Сен-Клером, але той, завжди такий добродушний, сердито й роздратовано відкидав її припущення.

— Не кричте, сестрице, я терпіти цього не можу! —

казав він.— Хіба ви не бачите, що дитина просто росте? Діти завжди слабшають, коли швидко ростуть.

— Але отой кашель!..

— Кашель то пусте... нічого він не значить! Мабуть, вона трохи застудилася.

— Точнісінько так само починалось і в Елізи-Джейн, і в Елен, і в Марії Сендерс.

— Ой, облиште ви ці нісенітні вигадки! Всі ви, доглядальниці, аж надто мудрі. Ледве дитина кахикне або чхне, як вам уже ввижаються хтозна-які страхіття. Глядіть за нею добре, не пускайте ввечері надвір, не давайте багато бігати, і все буде гаразд.

Так казав Сен-Клер, але в душі дедалі дужче нервувався й непокоївся. Він день у день стривожено стежив за Євою, і це виявлялося навіть у тому, як він щоразу повторював, що «дитина цілком здорова», що її кашель нічого ще не говорить,— то, мовляв, просто невеличка шлункова недуга, які нерідко бувають у дітей. Але сам він приділяв дівчинці набагато більше часу, ніж раніш, частіше брав її з собою кататися верхи і мало не кожного дня приносив додому якісь рецепти чи зміцнюючі засоби — «не тому,— казав він,— що вони потрібні дитині, а про всяк випадок — шкоди вони їй не завдадуть».

Та коли вже казати все, як є, то найдужче краляли йому серце дедалі виразніші прояви дочасної зрілості Євиних думок і почуттів. Завжди жвава й безпосередня, вона, проте, часом висловлювала такі надивовижу розумні, глибокі судження, що здавалося, ніби її надихає якась вища сила. В такі хвилини Сен-Клер відчував раптовий дрож і міцно стискав дівчинку в обіймах, неначе це могло врятувати її, а в серці його зринала шалена рішучість будь-що вдержати її при собі, не дати їй піти в небуття.

Усю свою душу Єва вкладала в турботи про інших. Вона завжди була добра й великодушна, але останнім часом усі помітили в ній щось нове: зворушливу, суто жіночу дбайливість. Вона й тепер залюбки гралася з Топсі та іншими кольоровими дитлаками, проте була вже більше спостерігачкою, аніж товаришкою їхніх забав. Інколи вона півгодини сиділа й сміялася з чудернацьких витівок Топсі, а тоді на обличчя їй раптом набігала тінь, очі смутніли, і думки линули кудись далеко.

— Мамо,— якось звернулася вона до матері,— чому ми не навчаємо наших слуг читати?

— Та що ти, доню! Це не заведено.

— А чому? — спитала Єва.

— Та тому, що їм зовсім не треба вміти читати. Працювати вони від цього краще не стануть, а ні до чого іншого вони не здатні.

— А от міс Офелія навчила Топсі читати,— не вгавала Єва.

— Так, але ж ти сама бачиш, як мало з того користі. Топсі — найгірша дитина, яку я будь-коли зустрічала в житті!

— А бідна няня! — мовила Єва.— Вона так хоче навчитися читати! Що вона робитиме, коли я не зможу читати їй уголос?

Марі, заклопотано перебираючи щось у шухлядці, відказала:

— Я певна, Єво, що з часом ти думатимеш про щось інше, а не про те, щоб читати слугам уголос. Воно все дуже добре, я й сама це робила, поки ще мала здоров'я. Та коли тобі треба буде дбати про вбрання і виїздити в світ, на це не залишиться часу. Ось подивися! — додала вона.— Усі ці коштовності я віддам тобі, коли ти почнеш виїжджати. Я вдягала їх на свій перший бал. І можеш мені повірити, Єво, всі дивилися тільки на мене.

Єва взяла скриньку з коштовностями й дістала з неї діамантове намисто. Її великі замислені очі дивилися на нього, але думки були десь далеко.

— Ти так байдуже дивишся на нього, доню! — зауважила Марі.

— Воно дорого коштує, мамо?

— Ще й як! Батькові привезли його з Франції. Ці діаманти — чимале багатство.

— От якби воно було моє! — сказала Єва.— І щоб я могла робити з ним що хочу!

— То що б ти зробила?

— Я б продала його, а тоді купила б маєток у вільних штатах, відвезла б туди всіх наших слуг і найняла б учителів, щоб навчили їх читати й писати...

Євину відповідь урвав сміх її матері.

— Заснувала б пансіон для негрів! А може, ти ще вчила б їх грати на роялі й малювати на оксамиті?

— Я б навчила їх грамоти, щоб вони могли самі написати лист і прочитати, коли їм хтось напише,— твердо відказала Єва.— Я знаю, мамо, як їм тяжко, що вони цього не вміють. І Томові, і няні... і ще багатьом. Як на мене, то це несправедливо.

— Ну годі, годі, Єво! Ти ще зовсім дитина й нічого не тямиш у цих речах,— сказала Марі.— Та й голова у мене вже болить від твоїх балачок.

Коли якась розмова була їй не до вподоби, Марі завжди мала напихваті головний біль.

Єва тихенько вийшла з матеріної спальні. Але від того дня вона з запалом узялася навчати няню читати.

Розділ XXIII

АПРІК

На той-таки час до вілли на озері приїхав гостювати на кілька днів Сен-Клерів брат Олфред зі своїм старшим сином, хлопчиком дванадцяти років.

Важко уявити картину незвичайнішу та привабливішу від тієї, яку являли собою ці двоє братів-близнят. Природа, замість того щоб надати їм подібності, зробила їх в усьому відмінними один від одного; а проте якісь таємничі нитки пов'язували їх між собою дужче, ніж проста дружба.

Вони часто походжали під руку по алеях та стежках парку: блакитноокий і золотоволосий Огюстен, з його жвавим обличчям та гнучкою граціозною поставою, і Олфред — чорнявий, темноокий, міцно збитий, з гордовитим римським профілем та рішучими манерами. Кожен завзято ганив погляди та вчинки другого, однак їм ніколи не набридало бути разом, неначе сама ота протилежність тісно єднала їх.

Син Олфреда, Анрік, був благородний з вигляду темноокий хлопчик, з гордовитою поставою, розумний і кмітливий. Від першої ж хвилини знайомства його явно полонили духовні принади двоюрідної сестрички Єванжеліни.

У Єви був улюблений сніжно-білий поні. Він мав таку саму лагідну вдачу, як і його маленька господиня,

отож кататися на ньому верхи було не важче, аніж у колісці. Цього-от поні Том і вивів до задньої веранди, тим часом як хлопчик-мулат, років тринадцяти, привів туди ж таки вороного арабського коника, що його лиш недавно за великі гроші привезли для Анріка.

Анрік по-хлоп'ячому тішився своїм новим набутком. Узявши з рук малого конюха повідні, він пильно оглянув коника, і чоло його спохмурніло.

— Що це значить, Додо, погане ти ледащо?! Ти сьогодні не чистив мого коня!

— Я чистив, чистив, паничу,— покірливо мовив Додо.— То він десь знов забруднився.

— Ану замовч, поганцю! — крикнув Анрік, люто заміряючись на нього гарапником.— Як ти смієш суперечити!

Додо був гарний волоокий мулат, на зріст такий самий, як Анрік, з пишними кучерями, що

спадали на високе чоло. В його жилах текла благородна кров — це видно було з того, як спалахнуло його обличчя й зблиснули очі, коли він гаряче намагався щось заперечити.

— Паничу Анрік...— почав він.

Анрік оперішив його гарапником по обличчю, тоді, схопивши за руку, пригнув на коліна й бив, аж поки геть засапався.

— Ось тобі, нахабний собако! Тепер ти знатимеш, що треба мовчати, коли я щось тобі кажу? Забери коня назад і почисть як слід. Я тебе навчу, де твоє місце!

— Паничу,— обізвався Том,— мабуть, хлопець хотів сказати вам, що коник покачався по землі, коли він вів його із стайні. Він же такий жвавий, от і забруднився по дорозі. А хлопець чистив його, я сам бачив.

— А ти придерж язика, тебе ніхто не питає! — відказав Анрік.

Повернувшись на підборах, він рушив до Єви, що стояла на веранді, вдягнена до верхової їзди.

— Люба сестричко, ти вже пробач, що тобі доводиться чекати через цього недоумка,— мовив він.— Посидьмо-но отут на лавочці, доки він приведе коня.— Та що це з тобою, сестричко? Ти начебто смутна.

— Як ти можеш бути такий лихий і жорстокий до бідного Додо? — озвалася Єва.

— Лихий? Жорстокий? — із щирим подивом перепитав хлопчик.— Про що це ти, люба Єво?

— Я не хочу, щоб ти називав мене «люба Єва», коли ти отаке робиш,— сказала Єва.

— Сестричко, ти ж не знаєш Додо. Якщо його не бити, то нічого з ним не вдієш, бо брехня з нього так і лізе. Ото єдина рада — зразу приструнити його, доки він ще рота не встиг розкрити. Так само й тато робить.

— Але ж дядечко Том сказав, як усе було, а він ніколи не бреше.

— Ну, тоді цей старий негр просто якась дивовижа! — мовив Анрік.— Додо починає брехати, тільки-но розтулить рота.

— Ти його залякуєш, от він і каже тобі неправду.

— Слухай, Єво, ти так уболіваєш за того Додо, що я, дивись, почну тебе ревнувати.

— Та ти ж побив його ні за що!

— Ну, нехай це запишеться на майбутнє, коли буде за що. Тоді я йому подарую. А взагалі зайвий раз дістати стусанів йому тільки на користь. Знаєш, який він норовистий! Та коли ти цього не любиш, я більше не битиму його при тобі.

Така обіцянка не дуже задовольнила Єву, але марно було б сподіватися, що красень Анрік зрозуміє її почуття.

Невдовзі надійшов Додо з кіньми.

— От тепер, Додо, ти зробив усе добре,— сказав йому молодий господар уже прихильніше.— Ану йди поймай коника міс Єви, поки я посаджу її на сідло.

Додо підійшов і став біля Євиного поні. Обличчя його було невеселе, очі почервоніли, ніби він щойно плакав.

Анрік, що дуже пишався своєю галантністю, вправно підсадив двоюрідну сестричку на сідло і, забравши в Додо поводи, передав їй.

Та Єва обернулась у другий бік, де стояв Додо, і, беручи поводи, промовила:

— Ти хороший хлопчик, Додо. Дякую.

Додо вражено звів погляд на її лагідне обличчя. Щоки в нього спалахнули, на очі навернулися сльози.

— Додо, сюди!— владно гукнув йому панич.

Додо мерщій подався до нього й придержав коня, поки Анрік сідав верхи.

— Ось тобі, Додо,— сказав Анрік.— Купиш собі цукерок.

І, пустивши свого коника легким чвалом, він поскакав за Євою.

Додо стояв і дивився їм услід. Один дав йому грошей, а друга — те, чого він потребував куди більше,— щире та добре слово. Минуло лише кілька місяців, відколи Додо забрали від матері. Господар купив його на невідьничькому ринку, вподобавши за гоже обличчя, що добре пасувало до гарного коника. І ось тепер молодий панич саме приборкував хлопця.

Брати Сен-Клери бачили всю ту сцену з другого кінця саду. Обличчя Огюстена спалахнуло, але він стримався і тільки зауважив насмішкувато й безтурботно, як звичайно:

— Оце, мабуть, і є те, що зветься республіканським вихованням, так, Олфреде?

— Анрік — справжнє бісеня, коли скипить,— недба-
ло відказав Олфред.

— Певно, ти вважаєш, що це для нього добра на-
ука? — сухо запитав Огюстен.

— Хоч як би я вважав, а з ним однаково нічого не
вдієш. Анрік — це просто буревій якийсь. Ми з дру-
жиною давно вже втратили надію його приборкати. Але
Додо теж добрячий неслух, і покара йому ніколи не
завадить.

— До того ж це навчить Анріка першої республікан-
ської заповіді: «Всі люди народжуються вільними й
рівними»¹.

— Пхе! — мовив Олфред. — Пустопорожні фран-
цузькі словеса! Смішно й згадувати про них у наші дні.

— От і я так думаю,— значливо докинув Сен-Клер.

— Адже ми чудово знаємо,— сказав Олфред,— що
насправді далеко не всі люди народжуються вільними
й рівними. Справа стоїть інакше. Як на мене, то добра
половина отих республіканських теревенів — просто каз-
на-що. Рівні права можуть мати освічені, розумні й за-
можні люди, але аж ніяк не чернь.

— А ти спробуй довести це самій черні! — заперечив
Огюстен.— Колись вона вже повернула на своє у
Франції.

— Тим-то й треба держати її в покорі, твердо й
несхибно, ось як я,— відказав Олфред і з силою тупнув
ногою, немовби прибиваючи когось додолу.

— Та коли вже вона повстане, спинити її неможли-
во,— сказав Огюстен.— Як-от, приміром, у Сан-Домін-
го².

— Ет! — мовив Олфред.— У нас такого не буде, ми
про це подбаємо. Треба тільки покласти край отим ба-
лачкам про освіту й виховання, що поширились остан-
нім часом. Нижчим верствам освіта ні до чого.

— Пізно схаменулися,— відказав Огюстен.— Освіту
вони однаково матимуть, але як у — ось у чім річ. Наш
устрій виховує в них лише варварство та жорстокість.
Ми зневажаємо всі людські почуття й робимо з них гру-

¹ Слова з «Декларації прав людини та громадянина», прого-
лошеної французькою революцією 1789 року.

² Йдеться про повстання чорних рабів, що спалахнуло 1791 ро-
ку у французькій колонії Сан-Домінго на острові Гаїті і призвело
до повалення влади та проголошення незалежної республіки.

бих звірів. І коли вони візьмуть гору, добра нам від них не буде.

— Вони ніколи не візьмуть гору! — заперечив Олфред.

— Так-так, — мовив Сен-Клер, — наддайте пари, замкніть випускний клапан і сядьте на нього зверху. Побачимо, куди вас позакидає.

— Гаразд, — відказав Олфред, — побачимо. Поки казан міцний і машина робить справно, я не боюся сидіти й на клапані.

— Французькі дворяни міркували так само, та й тепер дехто в світі так міркує. Дивіться тільки, щоб одного дня ваші казани не повибухали і ви всі не зустрілися десь у повітрі.

— Час покаже! — зі сміхом відгукнувся Олфред. — Та, мабуть, годі про це, Огюстене. Ми з тобою вже сотні разів повертаємось до цієї розмови, та все не дійдемо згоди. Чи не пограти нам краще в триктрак? ¹

Брати піднялися на веранду, сіли до легкого бамбукового столика і незабаром цілковито поринули в гру. Вони не бачили нічого довкола, поки не зачули неподалік кінське тупотіння.

— Діти їдуть, — сказав Огюстен, підводячись. — Поглянь, Олфе! Чи ти бачив коли щось прекрасніше?

І справді, то була прекрасна картина. Анрік, ясночолний, з чорними, як шовк, кучерями та розпашілим обличчям, весело сміявся, нахилившись до своєї чарівної сестрички. Єва була убрана в голубий костюмчик для верхової їзди та капелюшок такого самого кольору. Після прогулянки на щічках у неї паленіли рум'янці, ще дужче відтіняючи навидовищу ніжну, аж прозору шкіру та золотаві коси.

— О небо! Яка вона довершена красуня! — вигукнув Олфред. — Згадаєш мое слово, Огюстене, ще не одне серце буде краятись через неї!

— А буде, твоя правда... І я так цього боюся! — відказав Сен-Клер з несподіваною гіркотою в голосі.

Він квапливо зійшов з веранди, щоб зсадити Єву з коня.

— Єво, ластівко моя! Ти не дуже стомилася? — запитав він, стискаючи її в обіймах.

¹ Триктрак — старовинна французька гра, різновид шашок.

— Ні, тату,— відказала дівчинка.

Та її тяжкий, уривчастий віддих стривожив батька.

— Навіщо ти так гналася, люба? Ти ж знаєш, це тобі шкодить.

— Мені було так хороше, тату, що я про все забула.

Сен-Клер на руках відніс її до вітальні й поклав на канапу.

— Анріку, ти повинен оберігати Єву,— сказав він.— Йй не можна так швидко їздити.

— Я піклуватимусь про неї,— відповів Анрік, сідаючи біля канапи й беручи Єву за руку.

Трохи згодом Єві полегшало. Її батько й дядечко повернулися до своєї гри, і діти лишилися вдвох.

— Знаєш, Єво, мені дуже жаль, що тато думає бути тут ще тільки два дні. Я ж тепер так довго тебе не побачу! От якби я залишився тут з тобою, я б постарався бути хорошим, не кривдити Додо, ну і взагалі... Я сам не хочу бути до нього лихим, але, знаєш, така вже у мене запальна вдача. Та й непогано йому при мені, справді. Я іноді даю йому трохи грошей, і одяг у нього, як бачиш, гарний. По-моєму, загалом йому живеться добре.

— А ти сказав би, що тобі живеться добре, коли б не мав у світі жодної душі, яка б тебе любила?

— Я? Ну звісно, що ні.

— Але ж ти розлучив Додо з усіма друзями, яких він мав, і тепер у нього нема нікого, хто б його любив. А так нікому не може бути добре.

— Ну, з цим я нічого не можу зарадити. Повернути йому матір я не можу і сам любити його теж не можу, та й ніхто цього не може, як я розумію.

— Чому ти не можеш його любити? — спитала Єва.

— Любити Додо? Та що ти, Єво! Ну, жаліти його я ще сяк-так можу. Але ж і ти сама не любиш своїх слуг.

— Ні, люблю.

— От дивина!

Єва змовчала. Якусь хвилю очі її незворушно й замислено дивилися перед себе.

— І все ж, милій братику,— сказала вона,— люби бідного Додо й будь до нього добрий, хоч би заради мене!

— Заради тебе, сестричко, я ладен полюбити кого хочеш. Повір мені, кращої, ніж ти, я ще ніколи не бачив!

Анрік промовив це так гаряче, що його вродливе обличчя аж спалахнуло. Єва вислухала його спокійно, анітрохи не змінившись на личку, і тільки сказала:

— Я дуже рада, любий Анріку, що ти так думаєш. Сподіваюся, ти не забудеш свого слова.

Дзвоник до обіду поклав край їхній розмові.

Розділ XXIV

НЕДОБРІ ОЗНАКИ

Через два дні після того Олфред і Огюстен Сен-Клери попрощалися. У товаристві двоюрідного братика Єва дуже збуджувалась і тепер, стомлена надмірним напруженням, почала швидко підупадати на силі. Кінець кінцем Сен-Клер погодився вдатись до медицини. Досі він цього вперто уникав, боячись визнати в такий спосіб страшну правду. Та наступні кілька днів Єва почувала себе так погано, що не могла й виходити з дому, і він послав по лікаря.

Марі Сен-Клер навіть і не помічала, як в'яне та марніє її дочка, бо саме в той час цілком заглибилась у вивчення двох чи трьох нових недуг, жертвою яких вона себе уявила. Вона мала непохитне переконання, що ніхто так не страждає, та й не може страждати, як вона сама, і обурено відкидала хоч найменший натяк на те, що хтось, крім неї, може захворіти. В таких випадках вона завжди твердила, що то просто лінощі або малодушність: от, мовляв, якби хто зазнав усіх тих мук, що їх терпить вона, то швидко збагнув би різницю.

Міс Офелія кілька разів намагалася збудити в ній материнську тривогу за Єву, та все марно.

— Не бачу я, щоб дитина була недужа,— відказала Марі.— Он як вона бігає та пустує.

— Але вона кашляє.

— Кашляє! Кому ви говорите про кашель! Та я сама все своє життя кашляю. Коли я була така, як Єва, всі думали, що в мене сухоти. Няня ніч у ніч сиділа біля мого ліжка. А що там Євин кашель!

— Та вона ж слабне, задихається.

— Ет, і зі мною скільки років те саме було! Нервовий розлад, ото й тільки.

— А як вона пітніє ночами!

— Я теж пітнію ось уже десять років. Мало не щоночі білизну на мені хоч викручуй. Сорочки до рубця мокрі, а простирала няня вішає сушити! Де там Єві так пітніти!

І міс Офелія на якийсь час замовкала.

Та тепер, коли хвороба Єви стала очевидна й довелося покликати лікаря, Марі враз заговорила по-іншому. Мовляв, вона знала, вона завжди передчувала, що їй судилося бути найнещаснішою з матерів. І от тепер, така хвора, вона мусить дивитися, як її єдина, її укохана крихітка сходить у домовину! Ночами Марі не давала спокою няні, а від рана до темна без угаву розводилася про нове тяжке горе, що випало на її долю.

— Марі, любя, не кажи такого! — умовляв її Сен-Клер. — Не можна ж отак зразу й зневірятися.

— Тобі, Сен-Клер, недоступні материнські почуття! Ти ніколи не розумів мене, тож не розумієш і тепер!

— Але не говори так, наче вже всьому кінець!

— Я не можу ставитись до цього так незворушно, як ти, Сен-Клер. Коли тобі байдуже до того, що твоя дитина під такою страшною загрозою, то мені аж ніяк. Для мене це надто тяжкий удар, та ще й після всього, що я мусила зносити.

— Єва справді квола дитина, — казав Сен-Клер, — я завжди це знав. Вона швидко виросла, це її виснажило, і її здоров'я таки викликає побоювання. Але останніми днями її просто зморила спека, до того ж вона трохи перевтомилася, коли тут був її двоюрідний братик. Лікар каже, що можна сподіватися на краще.

— Ну, коли ти можеш тішити себе надіями, тим краще для тебе. Блаженні ті люди, що мають нечутливу душу. Певне ж, і я хотіла б не брати цього так близько до серця — воно неодмінно мене доконає! О, якби ж то я могла бути така незворушна, як ви всі в цьому домі!

І «всі в цьому домі» несамохіть бажали їй того самого, бо Марі, хизуючись перед слугами своїм новим нещастям, зробила з нього привід до незчисленних

нападок на всіх і кожного. Хто б що сказав, зробив чи не зробив, як це враз оберталось на зайвий доказ того, що її оточують бездушні, нечутливі люди, яким бай- дуже до її страждань.

Бідолашна Єва іноді чула ті нарікання і мало очі не виплакала з жалю до матері, що так побивалася через неї.

Десь тижнів через два Єва почула себе куди краще. То був один з тих оманливих відступів неблаганної хвороби, що часто вселяють надію в жагучі серця, навіть коли смерть уже на порозі. Євину легку ходу знову було чути в саду й на веранді, вона знову бавилась та сміялася, і зраділий батько запевняв, що скоро вона зовсім одужає. Тільки міс Офелія та лікар не тішилися цим примарним полегшенням. Не помилялось і ще одне серце — сердечко самої Єви...

Та хоч дівчинка й була виплекана з глибокою ніжністю і перед нею розгорталося прекрасне життя з усіма принадами, що їх можуть дати любов та добробут, вона не боялася смерті й не жаліла себе. Її сердечко боліло тільки за тих, кого вона залишала, а найдужче — за батька. Єва ніколи не замислювалася над такими речами, проте підсвідомо відчувала, що займає в його серці куди більше місця, ніж будь-хто інший. Матір вона теж любила, бо взагалі була ніжна й чутлива, і всі оті прояви матиного себелюбства, які їй траплялося бачити, смутили й бентежили її — адже, як і кожна дитина, вона беззастережно вірила, що мати не може чинити зла. І хоч деяких речей Єві було просто не збагнути, вона завжди заспокоювала себе думкою, що, зрештою, це її мама і що вона теж її щиро любить.

Жаліла вона й добрих, відданих слуг, для яких була наче ясний сонячний промінь. Діти звичайно не схильні узагальнювати, однак Єва напрочуд рано дозріла розумово, і всі згубні вади рабовласницького устрою, які вона бачила навколо, одна по одній глибоко западали в її чутливу душу. Її поривали невиразні бажання зробити якесь добро своїм слугам, врятувати і обдарувати ласкою не тільки їх, а й усіх людей їхнього стану, та, на жаль, вона була надто мала й немічна, щоб здійснити ті поривання.

— Знаєш, дядечку Томе, — сказала вона якось, зводячи очі від книжки, що її читала вголос своєму дру-

гові,— а я розумію, як ото хочеться вмерти заради когось іншого.

— Чому, панночко Єво?

— Бо я й сама такє відчуваю.

— Про що це ви, панночко Єво? Щось я не збагну.

— Я не можу пояснити... Та пам'ятаєш, коли ми їхали на пароплаві і я побачила отих нещасних... кого розлучили з матір'ю, кого з чоловіком, кого з малими діточками... і ще коли я почула про сердешну Прю — який то був жах, правда ж? — та й ще багато разів я відчувала, що радо вмерла б сама, якби моя смерть зволіла їх від усього того лиха. Кажу тобі, Томе, я хотіла б умерти заради них, якби було можна,— палко промовила Єва, поклавши свою тендітну ручку на Томову руку.

Том позирнув на дівчинку з побожним трепетом і, коли вона, зачувши поклик батька, швиденько гайнула додому, ще довго дивився їй услід, раз у раз витираючи очі.

Єва легко збігла на веранду, де чекав її батько. Убрана в біле платтячко, золотокоса, з розпашілим личком та неприродно блискучими від гарячки очима, вона вся світилася у промінні призахідного сонця.

Сен-Клер покликав дочку, щоб показати їй статуетку, яку він купив для неї в місті. Та вигляд дівчинки так болісно вразив його, що він умить забув про свій намір і рвучко пригорнув її до себе.

— Єво, ластівко, тобі останніми днями полегшало, правда ж?

— Тату,— несподівано твердо промовила Єва,— я давно вже хотіла дещо тобі сказати. То давай скажу тепер, поки ще не знесиліла.

Сен-Клера неначе морозом обсіпало. Єва сіла батькові на коліна, прихилилася голівкою до його грудей і сказала:

— Тепер уже з цим нема чого критися, тату. Настає мені година піти від вас. Я піду й ніколи більше не повернуся!— І горло їй здавило ридання.

— Та ну ж бо, моя люба донечко! — мовив Сен-Клер. Його бив дроз, але він силкувався говорити весело.— Ти просто знервована й трохи підупала духом. Не треба вдаватися в такі чорні думи. Ось поглянь, яку я тобі купив статуетку!

— Ні, тату,— сказала Єва, лагідно відсуваючи дарунок,— не обманюй себе! Мені анітрохи не краще, я це знаю напевне. І я скоро піду. Я не знервована і духом не підупала. Якби не жаль було тебе, тату, і всіх моїх друзів, я почувала б себе тільки щасливою. Я сама хочу піти... так хочу!..

— Що ж тобі, ластівко, тут не до серця? Хіба не робиться для тебе все, що можна, аби лиш ти була щасливою?

— І все ж я хочу піти... А жити хотіла б хіба що задля своїх друзів. Багато чого смутить мені серце, здається жахливим. Отож краще мені піти... Але я не хочу залишати тебе... Мені несила навіть про це подумати!

— Що ж тебе смутить і жахає, доню?

— Та всі оті речі, що день у день діються довкола. Мені жаль наших бідних слуг. Вони так люблять мене, такі до мене добрі! Як мені хочеться, тату, щоб усі вони були вільні!

— Єво, донечко, невже ти вважаєш, що їм погано в нас живеться?

— Ой тату, а що, як раптом з тобою щось станеться? Що тоді буде з ними? Таких людей, як ти, тату, дуже мало. Он дядечко Олфред зовсім не такій, і мама теж... А згадай-но господарів нещасної старої Прю! На який тільки жах здатні люди!— І Єва здригнулася.

— Люба моя дитино, ти надто чутлива. Даремно я дозволяв тобі слухати такі історії.

— Оце ж і не дає мені спокою, тату. Ти хотів, щоб я жила в добрі й ніколи не знала найменшого лиха і навіть сумних історій щоб не чула. А тим часом скільки бідолах усе життя не бачать нічого, крім горя та смутку. Хіба це справедливо? То як було мені не знати про такі речі, як не жаліти цих людей? Усе воно завжди западало мені в серце, глибоко так западало. І я все думала, думала... Тату, невже не можна, щоб усі раби стали вільні?

— На це нелегко відповісти, донечко. Безперечно, все воно справді зло, так думає багато людей, і я теж. Я щиро бажав би, щоб у нашій країні не було жодного раба, але що для цього треба зробити— я не знаю.

— Тату, ти ж такий добрий і благородний, завжди так гарно говорив. То чи не міг би ти ходити скрізь і переконувати людей на добре діло? Коли я помру, тату, ти згадаєш ці мої слова і зробиш так задля мене. Я й сама б це зробила, якби могла.

— Коли ти помреш, Єво!..— схвильовано вигукнув Сен-Клер.— Ні-ні, не кажи такого, доню! Ти ж єдина моя втіха на світі!

— Дитина бідної старої Прю теж була її єдиною втіхою, а проте вона мусила слухати її крик і нічого не могла вдіяти! Тату, ці нещасні люди так само люблять своїх дітей, як і ти мене. Ну зроби для них що-небудь! Он і бідна няня любить своїх малих. Я сама бачила, як вона плаче, коли говорить про них. І Том своїх діточок любить... Це ж просто жах, тату, що весь час коїться отаке!

— Ну годі, годі, ластівко! — заспокійливо мовив Сен-Клер,— ти тільки не впадай у розпач, не говори про смерть, і я зроблю все, що ти хочеш.

— І дай мені слово, любий тату, що ти відпустиш Тома на волю, як тільки...— вона затнулася і нерішуче докінчила: — як тільки мене не стане.

— Гаразд, серденько, я зроблю все... все, що ти скажеш.

— Любий тату,— мовила дівчинка, притіснувшись до його лиця гарячою щічкою,— от якби нам піти разом...

Сен-Клер міцніше пригорнув її до себе, але нічого не сказав.

— Ти прийдеш до мене,— додала вона тихо і впевнено.

— Я піду за тобою. Я тебе не забуду.

Урочиста вечірня сутінь оповивала їх дедалі густіше. Сен-Клер сидів мовчки, пригортаючи до грудей тендітне дитяче тільце. Він уже не бачив доччиних глибоких очей, тільки чув її тихий, немов потойбічний голос. І нараз миттєвим привидям перед очима в нього постало все його минуле: материні молитви, його власні дитячі поривання до добра, а між ними й цим вечором — довгі роки неробства й марноти, що їх звать світським життям. За одну мить людина може досягти думкою дуже багато. Отож і Сен-Клер багато чого побачив і відчув, але не обмовився про те ані словом. А коли

зовсім присутніло, він одніс дочку до її спальні, почекав, коли її перевдягнуть на ніч, а тоді відпустив слуг і колісав її на руках та співав їй, аж поки вона заснула.

Розділ XXV

МАЛЕНЬКА НАСТАВНИЦЯ

Було недільне надвечір'я. Сен-Клер сидів на веранді, простягшись у плетеному кріслі, і тишився сигарою. Марі лежала на канапі проти розчиненого на веранду вікна, сховавшись від москітів за прозорою флеровою завісою. В руці вона тримала гарно оправлений молитовник. Була неділя, отож Марі й удавала, ніби читає, хоч насправді куняла над розгорнутою книжкою, то розплющуючи очі, то знову їх заплющуючи.

— Знаєш, Огюстене,— мовила вона, прочнувшись від дрімоти,— треба буде послати до міста по мого давнього лікаря, доктора Позі. Я певна, що в мене погано з серцем.

— Та навіщо ж тобі посилати по нього? Лікар, що їздить до Єви, теж цілком тямущий.

— Я не звірилася б на нього в разі небезпеки,— відказала Марі.— А як я розумію, становище моє досить небезпечне. Я ось уже кілька ночей про це думаю. У мене страшні напади болю і якісь такі дивні відчуття.

— Ой Марі, це все просто з нудьги. Я не вірю, що в тебе хворе серце.

— Де ж би ти повірив! — сказала Марі.— Я так і знала, що почую від тебе саме це. Ти тривожишся, тільки-но Єва раз кашляне чи ще щось їй трохи не так, а до мене тобі байдуже.

— Коли вже тобі так хочеться мати хворе серце — гаразд, я згоден,— мовив Сен-Клер.— Та до сьогодні ж воно було здорове.

— Щоб не довелось тобі пожаліти про ці слова, коли вже буде пізно! — сказала Марі.— Ти собі хоч вір, хоч не вір, а тривога за Єву і всі мої зусилля заради цієї любові крихітки лиш прискорили те, про що я давно вже догадувалася.

Які зусилля мала на увазі Марі, збагнути було

важко. Те саме подумав собі й Сен-Клер і спокійнісінько курив далі, мов бездушний лиходій, аж поки до веранди підїхала коляска і з неї вийшли міс Офелія та Єва, що їздили з Томом на прогулянку.

Міс Офелія, як звичайно, передусім рушила до своєї кімнати зняти чіпець і шаль, а Єва підійшла до батька й примостилася в нього на колінах.

Трохи згодом у кімнаті міс Офелії, що так само виходила дверима на веранду, почулися голосні вигуки й звернені до когось гнівні докори.

— Якого ще лиха накоїла там Топсі? — обізвався Сен-Клер. — Б'юсь об заклад, що весь цей галас через неї!

В наступну мить на веранді з'явилася до краю обурена міс Офелія, тягнучи за собою малу винуватицю.

— Іди, іди сюди! — примовляла міс Офелія. — Ось я все розкажу твоєму хазяїнові!

— Що там таке? — спитав Сен-Клер.

— А те, що я не можу більше терпіти цього знущання! Це вже просто над усяку силу! Я замкнула її в кімнаті й сказала вивчити молитву. А вона що? Підгледіла, де я ховаю ключа, залізла в шафу, витягла звідти оздобу для чіпців і всю порізала на плаття своїм лялькам! Ні, такої лихої дитини я ще зроду не бачила!

— Я ж казала вам, сестрице, — обізвалася Марі, — що з цими створіннями по-доброму не можна. Коли б оце моя воля, — додала вона, докірливо поглянувши на Сен-Клера, — я б звеліла як слід відшмагати цю малу негідницю. Так відшмагати, щоб вона й на ноги не звлася!

— Не сумніваюся, — мовив Сен-Клер. — Ось і розкажуть після цього про лагідну жіночу вдачу! Дайте жінці волю, то вона вам і коня мало не до смерті заб'є, а не те що слугу!

— Та вже ж не ходитиму коло та навколо так, як ти! — відрубала Марі. — Сестриця розумна жінка і сама це збагнула не гірше за мене.

Міс Офелія, як і кожна дбайлива господарка, не могла стримати обурення, коли дівчинка своїми витівками марно переводила добро. Та й багато хто з наших читачок на її місці напевне відчули б те саме. Однак слова Марі аж ніяк не вклалися в її поняття, і вона враз прохолола.

— Я б нізачо не дозволила вчинити таке над дитиною,— мовила вона,— але кажу вам, Огюстене, я справді не знаю, що робити. Навчала я її навчала, товкмачила одне й те ж до знемоги, і шмагала її, і карала як тільки могла — а вона все така сама, як раніше!

— Топсі, ану йди сюди, мавпеня! — покликав дівчинку Сен-Клер.

Топсі підійшла до нього. Її круглі гострі оченята блимали винувато і в той же час, як завжди, лукаво.

— Чому ти так поводишся? — запитав Сен-Клер, несамохіть потішаючись виразом її обличчя.

— Та, мабуть, тому, що я лиха,— шанобливо сказала Топсі.— Так каже міс Фелі.

— Хіба ти не бачиш, скільки добра зробила тобі міс Офелія? Вона каже, що зробила все можливе.

— Ой, та звісно ж, пане! Ось і та моя хазяйка завжди так говорила. Вона й лупцювала мене страх як сильно, і за волосся скубла, і головою об двері стукала, та й то мені не помагало! Та мені, мабуть, хоч би й усе волосся геть повискубти, то однак добра не буде. Така вже я погана! А все того, що я негритянка, оце ж тільки того!

— Ні, я таки мушу від неї відмовитись,— сказала міс Офелія.— Годі вже з мене цієї мороки.

Єва, що до останньої хвилини мовчки спостерігала всю цю сцену, нишком дала знак Топсі йти за нею. В кінці веранди була невелика застлана комірчина, що правила Сен-Клерові за читальню, і Єва з Топсі зникли за її дверима.

— Що це там Єва надумала? — спитав Сен-Клер.— Ану піду подивлюся.

Він навшпиньки підступив до комірчини, відхилив завіску, що закривала скляні двері, й зазирнув туди. А тоді, приклавши палець до уст, знаком показав міс Офелії, щоб і вона підійшла подивилася.

Обидві дівчинки сиділи на підлозі боком до дверей. На обличчі Топсі був звичайний лукавий і безтурботний вираз, зате в Єви, що сиділа проти неї, личко аж пашіло від хвилювання, а у великих очах блищали сльози.

— Чому ти так погано поводишся, Топсі? Хіба ти не можеш постаратися бути хорошою? Невже ти нікого не любиш, га, Топсі?

— Не знаю я, як це любити. Я люблю цукерки, ото і все,— відказала Топсі.

— Але ж своїх батька й матір ти любиш?

— Та в мене їх ніколи й не було. Я ж вам казала, панночко Єво.

— Так, я знаю,— сумно промовила Єва.— Ну, то, може, в тебе є братик чи сестричка, або тітка, або ж...

— Ні, нема... Ніколи нікого не було.

— Але, Топсі, якби ти тільки постаралася бути хорошою, ти могла б...

— Хоч би як я старалася, а однаково завжди була б негритянка,— сказала Топсі.— От якби мені злупити з себе шкуру й зробитися білою, отоді б я вже постаралася.

— Але ж люди можуть любити тебе й чорну, Топсі. І міс Офелія тебе любила б, якби ти була хороша.

Топсі уривчасто хихотнула — то був її звичайний спосіб виявляти свою недовіру.

— Ти не віриш? — спитала Єва.

— Ні. Вона мене терпіти не може, бо я негритянка! Йй до мене доторкнутися — все одно що до жаби. Та й ніхто не може любити негрів, вони не варті, щоб їх любили. А мені й начхать! — сказала Топсі й почала свистіти.

— Ой Топсі, бідолашка, та я ж люблю тебе! — вигукнула Єва з раптовим спалахом співчуття і поклала свою тендітну білу ручку на плече Топсі.— Я люблю тебе, бо ти не маєш ні батька, ні матері, ані друзів... бо

ти нещасна, скривджена дитина! Я люблю тебе і хочу, щоб ти була хороша. Я хвора, Топсі, і, мабуть, жити мені лишилося зовсім мало. То дуже мене смутить, що ти отака неслухняна. Прошу тебе, постарайся бути хорошою, ну хоч би задля мене. Вже ж недовго мені бути з тобою разом.

Меткі круглі оченята маленької негритьянки сповнилися слізьми. Важкі прозорі краплі одна по одній скочувались по її щоках і падали на Євину білу ручку. Топсі похилила голову на коліна й гірко заридала.

— Панночко Єво! Люба панночко Єво! — проказувала вона крізь сльози. — Я старатимусь! Ось побачите, як старатимусь! Раніш мені було все одно.

Сен-Клер спустив завіску.

— Сьогодні Єва нагадала мені мою матінку... — мовив він до міс Офелії.

— Я завжди мала упередження проти негрів, — сказала міс Офелія. — Ніде правди діти — мені таки було гидко доторкнутися до цієї дитини. Але я й подумати не могла, що вона про це знає.

— О, діти одразу відчувають такі речі, — сказав Сен-Клер, — від них цього не приховаєш. Повірте мені, хоч би скільки добра ви робили дитині, хоч би як піклувалися про неї, вона ніколи не буде вам вдячна, поки відчуватиме, що ви ставитесь до неї з огидою. Дуже дивно, але це так.

— Не знаю, як мені себе перебороти, — промовила міс Офелія. — Вони ж і справді мені неприємні, а ця дитина особливо. Як я можу позбутися цього почуття?

— А от Єва, здається, знає як.

— Ну, вона така щедросерда! — сказала міс Офелія. — Якби ж то я могла стати такою, як вона! Певно, мені є чого в неї повчитися.

— Коли так, то ви не перша, кого напроваджує на розум дитина, — зауважив Сен-Клер.

Розділ XXVI

СМЕРТЬ

Простора спальня Єви, як і всі кімнати в будинку, виходила на широку веранду. З одного боку вона прилягала до покою батьків, з другого — до кімнати міс Офелії. Сен-Клер сам наглядав за умеблюванням та

оздобленням доччиної кімнати й подбав про те, щоб усе там відповідало вдачі її маленької господині. На вікнах висіли рожеві та білі муслінові завіси. Підлогу вкривала квітчаста мата, зроблена в Парижі за малюнком самого Сен-Клера: по краях рожеві пуп'янки в зеленому листі, а посередні — пишні троянди в цвіту. Ліжко, стільці і крісла були бамбукові, тонкої мистецької роботи. Над узголів'ям ліжка на алебастровій консолі стояла красива фігура ангела із згорнутими крилами й миртовим вінком у простягнутій руці. З вікна на ліжко спадала рожева флерова запона, прошита срібною ниткою, — захисток від москітів, який є неодмінною приналежністю кожної спальні в тій місцевості. На вишуканих бамбукових кріслах не бракувало рожевих атласових подушок, а з рук гіпсових статуй на них спадали такі самі флерові запони, як і над ліжком. Посеред кімнати стояв легкий бамбуковий столик, а на ньому — тонка порцелянова ваза у формі білої лілеї, завжди повна квітів. На цьому столику були Євині книжки та всілякі дрібнички, а також гарно вироблене письмове приладдя, що його подарував їй батько, помітивши, як старанно вона вправляється у краснопісі. На полиці над каміном стояли чудові статуетки дітей, а обабіч них — дві мармурові вазы, в які Том щоранку ставив свіжі букети квітів. Стіни прикрашало кілька чарівних картин, що зображували різні дитячі забави. Одне слово, кожна річ у цій кімнаті наче промовляла про безжурне дитинство, красу та спокій. Все, на що падало око маленької господині, коли вона вранці прокидалася від сну, тішило душу й навіювало радісні думки.

Оманлива снага, що на якийсь час підбадьорила Єву, швидко залишила її. Все рідше було чути на веранді її легку ходу, і все частіше лежала вона в кріслі перед розчиненим вікном, утупивши очі в неспокійні хвилі озера.

Одного дня, лежачи отак у кріслі з розгорнутою книжкою на колінах, Єва раптом почула на веранді сердитий голос матері:

— А це що таке, негіднице? Знову в шкоду? Пообривала квіти, он як?

І Єва почула лункий звук ляпаса.

— Ой пані! Та це ж для панночки Єви! — обізвався голос, що належав Топсі.

— Для панночки Єви! Ач що вигадала! Ти думаєш, їй потрібні твої квіти, нікчемна чорна мавпо? Ану забирайся геть!

Єва миттю підхопилася з крісла й вибігла на веранду.

— Ой, не треба, мамо! Я хочу ці квіти, нехай дасть їх мені! Вони мені потрібні.

— Та ну, Єво, в тебе й так їх повна кімната.

— Мені квіти ніколи не зайві,— відказала Єва.— Не си їх сюди, Топсі.

Топсі, що, понуривши голову, стояла осторонь, підійшла до Єви й оддала їй квіти. На обличчі в неї був нерішучий, соромливий вираз, зовсім не схожий на її звичайні зухвалі гримаси.

— Який чудовий букет! — сказала Єва, розглядаючи квіти.

Насправді той букет був скорше чудний — пучок червоно-гарячих гераній і серед них одна-єдина біла камелія з лискучим темним листям. Квіти явно були дібрані за протилежністю кольорів і дбайливо складені пелюстка до пелюстки.

Топсі аж засяяла з утіхи, коли Єва сказала:

— Топсі, ти дуже гарно добираєш квіти. Осьде в мене порожня ваза. Я хочу, щоб ти щодня приносила для неї букет.

— Що за химера! — вигукнула Марі.— Ну навіщо це тобі?

— Нехай собі рве квіти, мамо. Чи тобі не однаково, якщо Топсі робитиме це для мене? Однаково ж, правда?

— Та звісно, коли ти цього хочеш, любя!.. Топсі, ти чуєш, що каже твоя маленька хазяйка? Гляди мені, слухайся її!

Топсі швидко кивнула головою і опустила очі. Коли вона оберталась, щоб іти, Єва побачила, як по її темній щоці скотилася сльоза.

— Ось бачиш, мамо, я знала, що бідна Топсі хоче зробити для мене щось приємне,— сказала вона.

— Ет, дурниці! Просто це ще одна зловмисна витівка, які вона так полюбляє. Вона знає, що не можна рвати квіти, і робить наперекір, ото й тільки. Та коли вже тобі цього забаглося, то нехай буде так.

— Мамо, по-моєму, Топсі дуже змінилася. Вона старається виправитись.

— Довго їй треба буде старатись, поки вона виправиться! — зневажливо засміявшись, промовила Марі.

— Бідна Топсі! Ти ж знаєш, мамо, як її кривдили все життя.

— Ну, відколи вона тут, їй нема на що нарікати, аж ніяк. І навчали її, і умовляли, й упали всі коло неї як тільки могли, а їй хоч би що! Яка була капосна, така й лишилась і завжди така буде. Нічого вже з неї не зробиш!

— Але ж, мамо, одна річ — зростати так, як я, серед друзів, у добрі та ласці, і зовсім інша — так, як довелося їй, аж поки вона потрапила сюди!

— Можливо, — сказала Марі, позіхаючи. — Ой, ну ж і пече сьогодні...

— Мамо, — знов обізвалася Єва, — я хочу, щоб мені зрізали трохи кучерів... Тобто не трохи, а чимало.

— Навіщо? — запитала Марі.

— Я хочу пороздавати їх своїм друзям, мамо, поки ще можу зробити це сама. Чи не попросила б ти тітоньку прийти і підстригти мене?

Марі гукнула міс Офелію, що була в сусідній кімнаті.

Коли та прийшла, дівчинка підвелася з кушетки і, струснувши на плечі свої довгі золотисто-каштанові кучері, з усмішкою мовила:

— Ану, тітонько, пострижіть овечку.

— Що це тут діється? — спитав Сен-Клер, заходячи до кімнати з якоюсь садовою для Єви.

— Нічого, тату. Просто я хочу, щоб тітонька трохи підкоротила мені кучері. Вони такі буйні, що аж голові жарко. А ще я хотіла б подарувати декому по кучерику.

Міс Офелія принесла ножиці.

— Обережно, не зіпсуйте! — сказав батько. — Стрижіть знизу, щоб не було помітно. Євині кучері — моя втіха.

— О тату! — скрушно мовила Єва.

— Атож, і я хочу зберегти їх у всій красі на той час, коли повезу тебе на дядечкову плантацію побачитися з Анріком, — весело провадив Сен-Клер.

— Я ніколи вже туди не поїду, тату. Мені лежить інша дорога. Ну повір же ти мені! Невже ти не бачиш, тату, як я слабшаю з кожним днем?

— Чому ти хочеш, щоб я повірив у таке страхіття, Єво? — спитав батько.

— Бо це правда, тату. І якщо ти повіриш тепер, то, може, звикнеш до цього, як і я.

Сен-Клер стулив уста й похмуро дивився, як один по одному падають Єві на коліна її прекрасні довгі кучері. Вона брала їх у руки, сумно розглядала й накручувала на тоненькі пальчики, вряди-годи занепокоєно позираючи на батька.

— Оцього я завжди боялася,— промовила Марі.— Оце й підточувало день у день моє здоров'я і зводило мене в домовину, хоч усім до того байдуже. Я давно вже знала, що так буде. І скоро ти побачиш, Сен-Клер, що я таки мала рацію.

— І звісно, то буде для тебе неабияка втіха! — неприємно й гірко відказав Сен-Клер.

Марі відкинулася в кріслі й затулила обличчя батистовою хусточкою.

Єва замислено переводила свої ясні голубі очі з батька на матір. То був спокійний, проникливий погляд людини, що вже не належить до цього світу. Вона явно бачила, розуміла й належно оцінювала всю різницю між ними.

Трохи згодом вона поманила батька рукою. Сен-Клер підійшов і сів поруч неї.

— Тату, я дедалі знесильююсь і певна, що скоро вже кінець. Мені треба дещо сказати й зробити, але ж ти й слова чути про це не хочеш. А цього ж однаково не відвернути. То прошу тебе, дозволь мені сказати тепер!

— Кажи, допо, кажи,— мовив Сен-Клер, прикривши очі однією рукою, а другою тримаючи ручку Єви.

— Тоді нехай сюди прийдуть усі люди. Я маю щось сказати і їм, п о в и н н я сказати,— провадила Єва.

— Гаразд,— покірливо згодився Сен-Клер.

Міс Офелія послала по челядь, і незабаром усі зібралися в кімнаті.

Єва лежала, відкинувшись на подушки. Її коси вільно спадали на плечі, щічки паленіли густим рум'янцем, що вирізнявся проти блілого, аж наче прозорого личка, худенького тільця й величезних глибоких очей, які сумовито спинялись на кожному.

Слуги принишкли, вражені цим видовищем. Євише натхненне личко, зістрижені додгі кучері, що лежали по-

руч неї, відвернуте обличчя батька, хлипання Марі — все це миттю зворушило їхні добрі та чутливі од природи душі. Заходячи до кімнати, вони перезиралися між собою, скрушно зітхали й хитали головами. Тиша була така, як на похороні.

Єва підвела голову й окинула кожного довгим пронизливим поглядом. Усі стояли пригнічені та зажурені. Деякі з жінок затуляли обличчя фартухами.

— Любі мої друзі,— промовила Єва,— я просила, щоб ви всі прийшли, бо я люблю вас. Я люблю вас усіх і хочу з вами попрощатися... Я залишаю вас. Десь тижднів через два ви мене більше не побачите...

Тут дівчинку спинили тужні вигуки, жалощі й ридання, що вихопились разом з усіх грудей і заглушили її кволий голос.

Єва трохи почекала, а тоді як могла гучніше промовила, щоб усі почули її за тим тужінням:

— Якщо ви мене любите, то не перебивайте...

— Аякже!.. Звісно, що любимо!.. Хай вас бог береже!..—одноставно озвалися всі.

— Так, я знаю, що любите. Ви всі завжди були до мене добрі, і я хочу залишити вам щось на спомин про себе. Я подарую кожному з вас свій кучерик, щоб ви, кожного разу, як поглянете на нього, згадували, що я вас любила...

Неможливо змалювати ту сцену, коли всі вони зі слізьми на очах обступили свою маленьку господиню, щоб узяти з її рук цей дарунок, який був для них останнім знаком її любові. Вони плачучи ставали перед нею на коліна, цілували край її убору, широко й гаряче благословляли її.

Кожному, хто отримував свій дарунок, міс Офелія робила знак вийти з кімнати, боячись, щоб надмірне збудження не зашкодило хворій дитині.

Нарешті біля Єви залишилися тільки Том і няня.

— Ось, дядечку Томе,— промовила Єва,— поглянь, який гарний для тебе кучерик!.. А оце тобі, моя добра, любя, мила няню!—додала вона, ніжно обіймаючи свою стару мамку.

— Ой панночко Єво, та як же я без вас житиму!— вигукнула віддана служниця.— Воно ж наче кінець світу, як вас не стане!— І няня гірко заридала.

Міс Офелія лагідно вивела її і Тома з кімнати й думала, що вже все. Та, обернувшись, раптом побачила Топсі.

— А ти звідки взялася?— суворо запитала вона.

— Я весь час тут,— відказала Топсі, витираючи сльози з очей.— О панночко Єво, я завжди була така погана! Та, може, ви дасте й мені одного кучерика?

— Авжеж, бідна Топсі! Звісно, що дам. Ось на... Як подивишся на нього, так і згадай, що я любіла тебе й хотіла, щоб ти була хороша дівчинка!

— Ой панночко Єво, я так стараюся!— поважно промовила Топсі.— А як же тяжко бути хорошою! Мабуть, це тому, що я не звикла, от правда!..

Топсі затулила обличчя фартушком, і міс Офелія тихеенько вивела її з кімнати. Виходячи, дівчинка сховала дорогий дарунок на грудях.

Повернувшись до кімнати, міс Офелія зачинила двері. Протягом попередньої сцени ця поважна жінка й сама втерла не одну сльозу, але турбота про маленьку племінницю була для неї понад усе.

Сен-Клер весь час сидів у тій самій позі, прикривши очі рукою. Він не зрушив з місця й тоді, коли всі пішли з кімнати.

— Тату! — мовила Єва, лагідно торкнувшись його руки.

Він аж стенувся, але нічого не відповів.

— Любий тату! — знову сказала Єва.

— Ні, я не можу! — вигукнув Сен-Клер, підводячись. — Не можу я цього знести! За що мені така гірка доля?!

В голосі його була невимовна туга.

— Тату, ти краєш мені серце! — сказала Єва, встаючи й кидаючись йому в обійми. — Не треба так побиватися!

І вона зайшлася такими буйними риданнями, що всі аж злякались, а батькові думки враз повернули на інше.

— Та ну ж бо, Єво... ну, моя ластівко! Годі вже, годі!.. Це я винен, я тебе засмутив. Я буду спокійний, буду який ти хочеш, тільки не плач...

І невдовзі Єва, мов зморена пташка, затихла в нього на руках, а він, схилившись над нею, втішав її всіма лагідними словами, які тільки міг придумати.

Марі схопилася з місця, метнулася в свою кімнату й зчинила там страшну істерику.

— А мені кучерика ти, Єво, так і не дала, — сумно всміхнувся Сен-Клер.

— Вони всі твої, тату, — з усміхом відказала Єва. — Твої і мамині. І любий тітоньці дасте скільки вона захоче. Я тільки нашим бідним слугам хотіла роздати їх сама, бо, знаєш, тату, коли мене не стане, про них можуть забути, а мені хочеться, щоб і вони мали щось на згадку про мене...

Від того дня Єва швидко почала згасати. Тепер уже ніхто не сумнівався в цьому, і марно було плекати хоч якусь надію. Її гарну кімнату вже неприховано обернули

на лікарняний покій, і міс Офелія день і ніч була там за доглядальницю. Тільки тепер усі в домі зрозуміли, на що вона здатна, і вперше склали їй справжню ціну. Напрочуд вправні руки й несхибне око, скрупульозна охайність і дбайливість у кожній дрібниці, дивовижне вміння приховати від сторонніх очей усі неприємні прояви хвороби, безпомилкове чуття часу, ясна голова й бездоганна пам'ять, в якій не губилося жодного припису чи настанови лікаря,— усе це зробило її найпершою його помічницею. І ті, хто раніше знизував плечима, осуджуючи її маленькі дивацтва та не такі, як їхні, звичаї, тепер мусили визнати, що вона справді незамінна людина.

Дядечко Том часто бував у Євиній кімнаті. Дівчинку виснажувало постійне нервово збудження, і вона заспокоювалась лиш тоді, коли її носили на руках. Для Тома було великою втіхою колисати на подушці її тендітне тільце, походжаючи з нею по кімнаті чи по веранді. А іноді вранці, коли з озера повівав свіжий вітерець і Єва почувала себе трохи краще, він носив її по саду в затінку апельсинових дерев або сідав з нею в одному з їхніх улюблених куточків і наспівував їй старовинних пісень.

Батько також часто носив Єву на руках, але він був не такій дужий, швидше стомлювався, і тоді вона казала:

— Тату, нехай візьме мене Том. Йому, бідолашному, це так приємно! Адже він нічого більше не може для мене зробити, а йому дуже хочеться!

— Мені теж, Єво,— відказував батько.

— Ну, тату, ти можеш робити що завгодно, та ти й так для мене все. Ти читаєш мені, сидиш біля мене ногами, а в Тома це єдина змога прислужитися мені. До того ж йому легше носити. Він такий сильний!

Бажання зробити щось для Єви опанувало не тільки Тома. Кожен у домі прагнув якимось виявити свою приязнь до дівчинки й робив для цього все, що міг.

Бідолашна няня всім серцем поривалася до своєї пестунки, але ні вдень ні вночі не могла вибрати на це хвилини. Марі заявила, що від тривоги за дочку на неї напало безсоння, і певна річ, що давати спати комусь іншому було б проти її звичаю. По двадцять разів на ніч вона будила няню, щоб та розтерла їй ноги, чи поклатала на чоло мокрий рушник, чи знайшла хусточку, чи

подивилася, що там за гамір у Євиній кімнаті, чи спустила завісу, бо в спальні надто світло, чи підняла завісу, бо в спальні надто темно. А вдень, коли няня намагалася хоч чим-небудь допомогти коло своєї крихітки, Марі знову знаходила для неї безліч всіляких справ чи то по господарству, чи при власній персоні, і сердешній жінці лише вряди-годи випадало крадькома побачити Єву й перемовитися з нею кількома словами.

— Тепер я вважаю за свій обов'язок особливо пильно піклуватися собою,— казала Марі.— Я ж така нездорова, слабосила, а тут ще мушу доглядати свою любу дитину.

— Ще б пак, голубонько,— промовив Сен-Клер.— Та тільки мені здавалося, що сестриця Офелія звільнила тебе від турбот про дитину.

— Ти міркуєш суто по-чоловічому, Сен-Клер. Неначе матір можна звільнити від турбот про дитину, коли вона в такому стані! А втім, нічого дивного,— адже ніхто не знає моїх почуттів! Я ж нездатна так легковажити цими речами, як ти.

Сен-Клер посміхнувся. Нехай читач дарує йому цю посмішку — він не зумів стримати себе. Так, Сен-Клер ще міг посміхатися. Бо Єва відходила так легко й спокійно, аж не вірилось, що то наближається смерть. Вона не мучилась — її лиш дедалі більше огортала тиха, закрадлива слабість, що майже невідчутно зростала з кожним днем. Дівчинка була така мила й лагідна, така щиросерда й безжурна, що кожен мимоволі скорявся миротворному духові невинності та спокою, яким, здавалося, дихало все навколо неї. І на Сен-Клера теж зійшло якесь дивне вмиротворення. То не була надія — для неї не лишалося місця; то не була й покора, а просто собі спочинок у сьогодні, яке видавалось йому таким прекрасним, що про майбутнє і думати не хотілося. Таке відчуття спокою огортає нас у ясному й тихому осінньому лісі, коли дерева палають золотим багрянцем, а понад струмком одцвітають останні квіти, і ми ще дуже-дуже тішимося всією тією красою, бо знаємо, що скоро, дуже скоро вона одійде в небуття.

Єдиний, хто знав чи не всі Євині думки й передчуття, був її вірний друг Том. Дівчинка повіряла йому все, що не наважувалася казати навіть батькові, щоб не засмутити його.

Зрештою Том перестав ночувати в своїй комірчині, а лягав на веранді, щоб схопитися на перший поклик.

— Дядечку Томе, з чого це ти надумав спати де попало, мов той бездомний собака? — спитала міс Офелія. — Мені здавалося, що ти чоловік поважний і звик спати в ліжку.

— Та воно так, міс Фелі, — таємниче відказав Том. — Але тепер...

— Що «тепер»?

— Не говоріть так голосно, бо нас може почути хазяїн. Знаєте, міс Фелі, треба, щоб хтось чатував...

— Про що це ти, Томе?

— Панночка Єва казала мені, що їй була ознака... Я повинен бути тут, міс Фелі, бо скоро ця благословенна душа полине від нас.

— Томе, хіба панночка Єва казала, що їй сьогодні погіршало?

— Ні, але вона сказала, що її кінець уже близько...

Ця розмова відбулася десь між десятою і одинадцятою годиною вечора, коли міс Офелія, приготувавши все на ніч, пішла замкнути надвірні двері й побачила Тома, що простягся біля порога на веранді.

Вона мала міцні нерви й добре володіла собою, але Томів урочистий і зворушений тон дуже вразив її. Того вечора Єва була на диво жвава й весела і довго сиділа в ліжку, перебираючи свої дрібнички й призначаючи, кому з її друзів що віддати. Вона мала помітно бадьоріший вигляд і гучніший голос, ніж протягом багатьох останніх тижнів. Батько весь вечір був коло неї, і зауважив, що вона майже така сама, якою була колись, ще до хвороби. Поцілувавши її на добраніч, він сказав міс Офелії:

— Може, ми все-таки врятуємо її, сестрице. Сьогодні їй безперечно краще, — і пішов з такою полегкістю в серці, якої давно вже не відчував.

Але опівночі — о цій незбагненній таємничій годині, коли відхиляється заслона між тлінним сьогоднішнім та безвічним майбуттям, — смерть подала знак!

У Євиній кімнаті почався якийсь рух. Спочатку звідти долинули звуки чиеїсь швидкої ходи. То була міс Офелія, що вирішила сидіти біля хворої до ранку і саме над північ помітила те, що досвідчені доглядальниці значливо називають «поворотом». Вона рвучко розчи-

нила надвірні двері, і Том, що чатував на веранді, миттю підхопився на ноги.

— Біжи по лікаря, Томе! Не гай ні хвилини! — звеліла міс Офелія.

Потім тихо постукала в двері кімнати Сен-Клера.

— Огюстене! — сказала вона. — Ви мені потрібні.

Ті слова впали йому на серце, наче грудки землі на віко домовини. За мить він був уже біля ліжка й схилився над Євою, що й досі спала. Серце в нього боляче стислося.

Що ж він побачив? Чому ні він, ні міс Офелія не сказали одне одному ні слова? На це може відповісти лише той, хто сам бачив на обличчі дорогої йому істоти отой особливий вираз, який безсумнівно свідчить, що ця найлюбіша в світі душа вже не належить тобі.

Вони стояли над сплячою дівчинкою, не спускаючи з неї очей, і в моторошній тиші чути було тільки надміру лунке цокання годинника.

За кілька хвилин повернувся Том з лікарем. Увійшовши до кімнати, лікар поглянув на хвору і так само мовчки став поряд з іншими.

— Коли відбувся цей злам? — пошепки спитав він міс Офелію.

— Десь над північ, — відказала вона.

Прокинувшись від звуку лікаревої ходи, із своєї кімнати квапливо вийшла Марі.

— Огюстене! Сестрице! Ой!.. Що тут?.. — поспіхом заговорила вона.

— Помовч! — хрипло мовив Сен-Клер. — В о н а п о м и р а є!

Ці слова почула няня й побігла будити слуг. Незабаром уся челядь була на ногах — замелькало світло, зчинилася метушня, на веранді показалися стривожені обличчя, що з острахом зазирали до кімнати крізь скляні двері. Та Сен-Клер нічого не бачив і не чув — він бачив лише отой вираз на личку сплячої дитини.

— О, якби вона прокинулась і сказала що-небудь! — мовив він і, нахилившись до дочки, тихенько покликав: — Єво, ластівко!..

Великі голубі очі розплющились. По обличчю Єви перебіг усміх. Вона силкувалася підвестись і заговорити.

— Ти впізнаєш мене, Єво?

— Любий тату...— останнім зусиллям проказала дівчинка і обняла його за шию.

Але в ту ж мить рученята її знов упали, і коли Сен-Клер підвів голову, то побачив, як личко її викривила передсмертна судома. Єва насилу дихала й поривалася звести, рученята догори.

— Який жах! — з мукою в голосі мовив Сен-Клер і, ледве тямлячи, що робить, схопив Тома за руку.— Томе, друже мій, я цього не знесу!

Том стиснув руку господаря в своїй. По його чорному обличчю котилися сльози.

— Скоріше б уже кінець! — провадив Сен-Клер.— Це розриває мені серце!

— Уже!.. Уже по всьому, любий хазяїне! — сказав Том.— Погляньте на неї.

Дівчинка, задихаючись, лежала на подушках, уже зовсім знесилена. Її великі ясні очі підкотилися й застигли. Та на личку був такий урочистий спокій, таке осяйне блаженство, що змовкли навіть гіркі ридання. Всі, затамувавши віддих, збилися навколо неї.

— Єво! — лагідно покликав Сен-Клер.

Вона не озивалася.

— О Єво, скажи нам що-небудь! — благав батько.

Ясний, променистий усміх осяяв її личко, і вона уривчасто прошепотіла:

— Любов... радість... спокій...

Тоді востаннє зітхнула й затихла назавжди.

Розділ XXVII

ОСТАННЯ КУТЬ

Статуетки й картини в Євиній кімнаті були закриті білими серветками. Тишу порушували тільки притамовані зітхання і ледь чутні звуки ходи. Крізь затінені вікна до кімнати проходило неясне урочисте світло.

Ліжко було задраповане білою матерією, і там під фігурою пониклого ангела, лежала дитина, що заснула вічним сном.

Вона лежала убрана в просте біле платтячко, що його так любила за життя, і рожевий відсвіт од спущене-

них завіс осявав її непорушне мертве личко теплою барвою. Важкі вії м'яко припали на білі щічки; а голівка трохи схилилася набік, неначе дівчинка просто спала. Та вираз неземного блаженства й спокою, що проймав кожну рисочку її личка, непомильно свідчив, що то не звичайний дочасний сон, а вічний спочинок.

Такі, як ти, люба Єво, не підвладні смерті! Вони не поринають у смертельний морок, а лиш примеркають, наче вранішні зорі в золотому сяєві світанку...

Чи не так думав собі Сен-Клер, що стояв, згорнувши руки на грудях, і невідривно дивився на дочку? А втім, хто може сказати, про що він думав? Від самої тієї хвилі, коли біля смертельної постелі пролунало слово «Оді-йшла», все для нього ніби огорнулося темним туманом, важкою запоною смутку. Він чув коло себе голоси, його про щось запитували, і він відповідав. Його спитали, на коли він хоче призначити похорон і де її поховати, і він роздратовано відказав, що йому однаково.

Адольф і Роза причепурили кімнату. Хоч які вони були легковажні, безтурботні й дитинні, проте серця мали добрі, чутливі, і, тим часом як міс Офелія наглядала за прибиранням загалом, саме їхні руки надали смертельному покоєві м'якого, поетичного вигляду, усунувши з нього той похмурий і гнітючий дух, що так часто позначає похорони в Новій Англії.

Скрізь, як і перед тим, були квіти — білі, ніжні, запашні, з граціозно похиленими пелюстками. На Євиному столику, вкритому білою скатеркою, стояла її улюблена ваза з одним великим пуп'янком білої троянди. Адольф і Роза, що, як і всі люди їхньої раси, мали гостре відчуття краси, по кілька разів перелаштовували кожну складинку завіс і драпування. Ось і тепер, поки Сен-Клер стояв, заглиблений у свої думи, Роза тихо зайшла до покою з кошиком білих квітів. Побачивши господаря, вона відступила й шанобливо спинилася. Та, пересвідчившись, що він її не помічає, підійшла до ліжка й стала викладати квіти коло небіжчиці. Немов увісні, Сен-Клер бачив, як вона вклала Єві в рученята жасминову гілочку, а рештою квітів з тонким смаком оздобила ліжко.

Двері знову відчинились, і на порозі, ховаючи щось під фартушком, з'явилася Топсі з припухлими від сліз

очима. Роза зробила швидкий застережливий знак рукою, але дівчинка вступила до кімнати.

— Іди геть! — ще рішучіше мовила пошепки Роза. — Тобі тут нема чого робити!

— Ой, пусти мене! Я принесла квітку... таку гарну! — сказала Топсі. — Дозволь мені покласти там, тільки оцю одну.

— Іди геть! — ще рішучіше мовила Роза.

— Не чіпай її! — обізвався Сен-Клер, раптом тупнувши ногою. — Нехай зайде.

Роза вмить замовкла, і Топсі підійшла й поклала свою квітку до ніг небіжчиці. І раптом з диким зойком повалилася на підлогу біля ліжка і зайшлася голосним плачем.

До кімнати квапливо зайшла міс Офелія і спробувала підвести й угамувати дівчинку, але намарне.

— Ой панночко Єво! Панночко Єво! І я теж хочу померти... так хочу!

У голосі її бринів відчайдушний розпач. Кров прилинула до блідого, наче мармурового обличчя Сен-Клера, і на очі йому вперше, відколи померла Єва, навернулися сльози.

— Встань, дитино, — тихо промовила міс Офелія, — не треба так кричати. Панночка Єва тепер на небі...

— Але ж я її не побачу! — відказала Топсі. — Я ніколи більше її не побачу! — І знову заридала.

Якусь хвилю всі стояли мовчки.

— Вона казала, що любить мене! — голосила Топсі. — Ой лишенько, лишенько! Тепер же нікого в мене не залишилося, анікогісінько!

— А й правда, — сказав Сен-Клер. — І все ж таки, — обернувся він до міс Офелії, — постарайтеся якось заспокоїти бідну дитину.

— Ой, краще б мені й світу білого не бачити! — не вгавала Топсі. — Нащо він мені, нащо!

Міс Офелія лагідно, але рішуче підвела її і відпровадила з кімнати. Та в неї самої з очей капали сльози.

— Топсі, нещасна ти дитино,— сказала вона, привівши її до своєї кімнати,— не побивайся так! Я теж тебе любитиму, хоч я й не така, як була наша дорога дівчинка. Та я навчилася в неї любити ближніх. Я любитиму тебе й допоможу тобі стати хорошою.

Голос міс Офелії промовляв більше, ніж її слова, а ще більше промовляли щирі сльози, що збігали по її щоках. Від тієї хвили вона назавжди заволоділа душею знедоленої дитини.

«О люба моя Єво, чи зробив хто-небудь стільки добра, як ти за своє коротке життя? — думав Сен-Клер.— А яку відповідь дам я сам за всі мої довгі літа?»

Якийсь час у покої чути було тільки тихе перешіптування і ходу тих, що заходили поглянути на небіжчицю. Потім принесли маленьку труну. Потім був похорон; до будинку під'їжджали карети, заходили незнайомі люди; скрізь були білі шарфи й стрічки, жалобні пов'язки, чорні убори; лунали слова молитов. І Сен-Клер жив, ходив, рухався, мов людина, що вже виплакала всі сльози. До останньої хвилини він бачив лиш одне: доньчину золотисту голівку в труні. Та потім її запнули покривалом і наклали на труну віко. І він покірливо пішов разом з іншими до затишного куточка в кінці парку, де біля лавочки з дерну, на якій так часто сиділи Єва з Томом, була маленька яма. Сен-Клер стояв обіч неї, втупивши додолу безтямні очі. Він бачив, як спускали маленьку труну, невиразно чув урочисті слова молитви і, навіть коли яму закидали землю, не міг повірити, що там навік сховано від очей його Єву...

А потім усі пішли, і родина повернулася до будинку, що вже ніколи не побачить маленької господині. Вікна в кімнаті Марі були затінені, а сама вона лежала на ліжку й невтішно ридала, давши волю своєму горю і щохвилини прикликаючи до себе всіх слуг. Вони, певна річ, не мали коли поплакати, та й до чого б це їм? Адже то було її горе, і вона анітрохи не сумнівалася, що ніхто в світі не зможе й не схоче тужити так, як вона.

— Сен-Клер не зронив ні сльозинки,— казала вона.— Йому зовсім не жаль дочки. Аж подив бере, як подумаєш про таку нечулість та бездушність,— адже він знав, як тяжко вона страждала.

А оскільки люди звикли беззастережно вірити своїм очам і вухам, то й багато хто з прислуги справді думав, ніби їхня пані побивається найдужче, особливо коли Марі почала корчитись в істеричному нападі, зажадала лікаря і нарешті оголосила, що помирає. В будинку зчинилася метушня й біганина, до Марі тягли пляшки з гарячою водою, припарки, мазі, і все те дуже розважало її.

Але Томове серце тяглося до господаря. Сумний і похмурний, він скрізь ходив за Сен-Клером, і, коли той сидів у Євиній кімнаті, блідий, припшклий, втупивши погляд перед себе, Том добавав у його сухих, невидючих, застиглих очах куди більше смутку, аніж в усіх риданнях і жалоощах Марі.

Через кілька днів Сен-Клери повернулися до міста. Знеможений горем Огюстен прагнув переїїни, яка відвернула б його думки на щось інше. Отож вони залишили свою віллу та парк з дорогою могилкою і приїхали назад у Новий Орлеан.

Сен-Клер заклопотано поспішав вулицями, сподіваючись, що гомінке й бурхливе міське життя з повсякчасними новими враженнями заповнить болісну порожнечу в його серці. І ті, хто бачив його на вулиці чи зустрічав у кав'ярні, дізнавалися про його тяжку втрату лише з жалобної стрічки на капелюсі, бо він був, як завжди, усміхнений і балакучий, читав газети, обговорював політичні новини, займався справами. Та й хто б міг подумати, що його незмінний усміх — лиш зовнішня оболонка, під якою ховається серце, сповнене могильного року.

— Містер Сен-Клер — дивовижна людина, — скаржилася Марі міс Офелії. — Я завжди вважала, що коли він і любить хоч когось у світі, то це нашу дорогу крихітку Єву. Але він, здається, дуже швидко її забуває. Мені важко схилити його на розмову про неї. А я, правду кажучи, сподівалась від нього глибших почуттів.

— Кажуть, тиха вода греблі рве, — промовила міс Офелія пророчим тоном.

— Ет, не вірю я, все це пусті балачки! Якщо людина має почуття, вона неодмінно їх виказує, не може не виказати. Але ж і нещасний той, хто їх має! Хотіла б я бути така, як Сен-Клер! Мої почуття так тяжко крають мені серце!

— Ой пані, та хазяїн же зробився худий, мов та тріска! Я чула він анічогісінько не їсть,— обізвалася няня.— Я ж знаю, що він не забув панночки Єви. Та й хто ж би то міг її забути, нашу любу маленьку рибоньку! — додала вона, втираючи очі.

— Може й так, але до мене йому байдуже,— сказала Марі.— Я не почула від нього жодного співчутливого слова. А йому слід би знати, що материнські почуття куди глибші, ніж будь-які батьківські!

— Кожне серце знає своє горе,— поважно промовила міс Офелія.

— От про це ж я й кажу. Кому, як не мені, знати свої переживання. Хіба ще тільки Єва могла їх зрозуміти, але тепер її нема! — І Марі, відкинувшись у кріслі, гірко заридала.

Марі була з тих безталанних натур, в чіх очах усе втрачене без вороття набуває особливої ваги, якої воно ніколи перед тим не мало. В тому, що у неї було, вона дошукувалась тільки вад, та тільки-но чогось позбувалась, як не могла вже й скласти йому ціни.

Розділ XXVIII

ВОЗЗ'ЄДНАННЯ

Один по одному збігали тижні в будинку Сен-Клерів, і хвилі життя знову плинули своїм звичаєм на тому місці, де пішов на дно маленький човник. Бо хоч би що ми переживали, а жорстока, байдужа, одноманітна повсякденність владно й невблаганно тягне нас за собою. Ми так само повинні їсти й пити, спати й прокидатися, так само продавати й купувати, про щось запитувати й відповідати на запитання — одне слово, займатися сотнями марних справ, не маючи вже до них ніякого інтересу; нам лишається тільки холодна, механічна звичка існувати, хоч будь-яка душевна потреба в цьому давно минула.

Колись усі життєві інтереси та сподівання Сен-Клера непомітно для нього самого зосереджувалися навколо дочки. Лиш задля Єви клопотався він своєю власністю, задля Єви розподіляв свій час і протягом років так звик робити все задля Єви — купувати, поліпшувати,

змінювати, опоряджати, влаштовувати,— що тепер, коли її не стало, йому наче й не лишилось ані про що дбати, ані до чого докладати рук.

Та до одного діла Сен-Клер усе-таки взявся: невдовзі після повернення до Нового Орлеана він почав уживати заходів, щоб законним чином надати Томові волю, маючи намір відпустити його одразу ж, як тільки будуть виконані всі належні формальності. А тим часом він щодень дужче прихилився до Тома душею. Здавалося, не було нікого іншого в цілому світі, хто так живо нагадував би йому про Єву. Він раз у раз вимагав, щоб Том повсякчас був при ньому, і хоч як дильно приховував від людей свої таємні почуття, але перед Томом трохи що не виливав усю душу. Та й хто б із цього здивувався, побачивши, з якою любов'ю та відданістю Том скрізь і всюди супроводив свого молодого господаря.

— Ну, Томе,— сказав Сен-Клер другого дня, після того як офіційно порушив справу про його визволення,— я хочу зробити тебе вільною людиною. Отож збирай свої пожитки й готуйся в дорогу до рідного Кентуккі.

Спалах радості, що враз осяяв Томове обличчя, і його зворушливе «Хвалити бога!» трохи збентежили Сен-Клера: йому стало прикро, що Том так легко готовий з ним розлучитися.

— Здається, Томе, тобі не так уже й погано тут жилося, щоб отак умлівати з радощів,— сухо мовив він.

— Ні, ні, пане! Я не того. Вільною людиною стану — ось чого я радію!

— А чи не думаєш ти, Томе, що тобі краще жити отак, аніж бути вільному?

— Ой ні, що ви, пане! — гаряче заперечив Том. — Аж ніяк!

— Але ж, Томе, навряд чи ти заробиш власною працею такий одяг і прожиток, як маєш у мене.

— Авжеж, пане, я знаю. Пан до мене аж надто добрий. І все ж, мій пане, краще я матиму бідний одяг, бідну халупу, бідне все — зате своє, аніж житиму в добрі, що належить не мені! Отак я міркую, пане, і як на мене, то так воно й має бути!

— Мабуть, твоя правда, Томе. Отже, десь за місяць пойдеш собі від мене,— трохи невдоволено промовив Сен-Клер.— Та й чого б тобі тут лишатися, справді! — додав він уже веселіше і, підвівшись, заходив по кімнати.

— Я не поїду, поки в пана горе,— сказав Том.— Я залишуся при панові скільки йому треба, доки можу стати в пригоді.

— Поки в мене горе, Томе? — перспитав Сен-Клер.— Ти й справді думаєш чекати так довго? — Він сумно всміхнувся й поклав руку Томові на плече.— Ох, Томе, добра ти, нерозумна душа! Ні, я не держатиму тебе аж доти. Ідь собі додому, до жінки й дітей, та привітай їх там від мене.

— Я вірю, що цей день настане,— поважно проказав Том, і в очах у нього зблиснули сльози.

Іхню розмову урвав приїзд якихось гостей.

Марі Сен-Клер переживала втрату дочки так, як узагалі була здатна щось переживати. А оскільки мала неабиякий хист за найменшого свого горя робити нещасними всіх навколо, то в її прислуги було ще більше підстав жаліти за маленькою панночкою — доброю заступницею, що так часто захищала їх від гніву своєї деспотичної та себелюбної матері. Особливо в бідної старої няні: одірвана від сім'ї, вона прикипіла серцем до тієї чарівної дитини й тепер аж не тямила себе з туги. Вона день і ніч плакала й, убита горем, не так справно та моторно, як завжди, прислужувала своїй господині, що стягало на її беззахисну голову повсякчасні громиблискавиці.

Міс Офелія теж переживала втрату, але в її доброму й щирому серці визріли інші плоди. Вона стала м'якша, лагідніша і хоч так само неухильно виконувала всі свої обов'язки, проте робила це стримано й спокійно, як людина, що не даремно питає поради в свого серця. Ще з більшим запалом узялася вона навчати Топсі, вже не боялася її дотику й не мала потреби приховувати свою огиду, бо перестала її відчувати. Тепер вона дивилася на Топсі іншими очима, немовби наслідуючи приклад, що свого часу подала їй Єва, і вбачала в ній людську істоту, яку вона повинна повернути на добру путь.

Топсі не одразу стала святою, проте життя і смерть Єви таки викликали в ній чималу перемену. Бездушна байдужість поступилася місцем почуттям, надіям, бажанням, пориванням до добра, і хоч то були поодинокі безладні й невиразні прояви, але вони вниккали знов і знов.

Одного дня, коли міс Офелія послала по Топсі, дівчинка прийшла, похапцем запихаючи щось за пазуху.

— Ану, що це там у тебе, мала поганко? Щось уже поцупила, не я буду! — сказала Роза, що ходила по Топсі, й грубо схопила її за руку.

— Не чіпайте, міс Розо! — відказала Топсі, пручаючись. — Не ваш це клопіт!

— Ану не огризайся! — гримнула Роза. — Я бачила, як ти щось ховала, мене не обдурпи!

І, тримаючи Топсі, вона полізла рукою їй за пазуху. Розлючена Топсі відбивалася руками й ногами, боронячи свої права. До місця бою поспішили міс Офелія і Сен-Клер.

— Вона щось украла! — сказала Роза.

— Неправда, нічого я не крала! — заволатала Топсі, гірко ридаючи.

— Ану дай мені що там у тебе є, — рішуче звеліла міс Офелія.

Топсі вагалася, та за другим наказом витягла з пазухи невеличкий пакуночок, замотаний у її стару панчоку.

Міс Офелія розгорнула панчоку. Там був маленький молитовник — подарунок Єви — і загорнутий у папір кучерик, якого вона дала Топсі того незабутнього дня, коли назавжди прощалася з друзями.

Ці пам'ятки дуже вразили Сен-Клера. Молитовник був обвитий довгою чорною стрічкою, одірваною від жалобного вбрання.

— Чому ти загорнула книжку в оцє? — спитав Сен-Клер, піднімаючи стрічку.

— Тому... тому, що це по панночці Єві. Ой, не забирайте в мене ці речі, дуже вас прошу! — сказала Топсі.

Раптом вона сіла на підлогу, затулила обличчя фартушком і зайшлася невітінним плачем.

То було дивне видовище, смішне і зворушливе водночас: стара дитяча панчоха, чорна жалобна стрічка, молитовник, м'який золотистий кучерик — і гіркі сльози Топсі.

Сен-Клер усміхнувся, але в очах у нього теж блищали сльози.

— Ну, ну, не плач, можеш узяти їх назад! — сказав він.

Згорнувши все до купи, він кинув пакуночок їй на

коліна, а тоді взяв міс Офелію під руку й повів до вітальні.

— Я таки думаю, що ви зробите з неї людину,— мовив він, киваючи через плече.— Будь-яка душа, здатна до справжнього жалю, так само здатна й до добра. Ви вже постарайтеся задля неї.

— Дівчинка дуже змінилася на краще,— сказала міс Офелія.— Я покладаю на неї чималі надії. Але, Огюстене,— додала вона, поклавши руку йому на плече,— я хочу спитати вас про одну річ. Кому належить ця дитина — вам чи мені?

— Та я ж подарував її вам,— відказав Сен-Клер.

— Але не по закону. А я хочу мати на неї законне право,— не вгавала міс Офелія.

— Ого, сестрице! — мовив Сен-Клер.— Ви хочете стати рабовласницею!

— Не кажіть дурниць! Це потрібно мені лише для того, щоб я могла забрати її у вільні штати й відпустити на волю, бо інакше всі мої зусилля пропадуть марно.

— Який жах, сестрице, чинити зло в ім'я добра! Ні, ч не могу цього допустити.

— Ви б не жартували, а добре подумали,— сказала міс Офелія.— Зовсім ні до чого виховувати цю дитину, якщо я не зможу врятувати її від згубного впливу рабства. Отож, коли ви й справді хочете, щоб вона належала мені, напишіть дарчого листа або що там треба.

— Ну гаразд,— сказав Сен-Клер,— напишу.

Він сів і розгорнув газету, збираючись читати.

— Але я хочу, щоб ви зробили це зараз,— наполягала міс Офелія.

— До чого такий поспіх?

— Ніколи не треба відкладати того, що можна зробити зараз,— сказала міс Офелія.— Осьде вам папір, перо, чорнило, сідайте і пишіть.

Сен-Клер, як і більшість людей його вдачі, терпіти не міг дієслів теперішнього часу, і наполегливість міс Офелії почала його дратувати.

— Та що це ви, справді! — мовив він.— Чи вам мало мого слова? Можна подумати, що ви пройшли науку в лихварів, так підступаєте з ножем до горла!

— Просто я хочу бути певна,— сказала міс Офелія.— Ви можете померти, збанкрутувати, і тоді Топсі продадуть з торгів, і я нічого не вдію.

— Он яка ви завбачлива особа! Ну що ж, коли вже я попався вам до рук, мені лишається тільки скоритись.

І Сен-Клер, добре обізнаний з усіма формальностями закону, швиденько написав дарчий лист і розгонисто, з великим розчерком, поставив під ним свій підпис.

— Ну от, чорним по білому, чи не так, моя вермонтська благодійнице? — мовив він, подаючи їй лист.

— Молодець, — усміхнулася міс Офелія. — Але ж його треба засвідчити?

— Ой клопіт! Та треба ж... Марі, — сказав він, відчиняючи двері до покою дружини, — сестриці потрібен твій автограф. То підпишись отут унизу.

— Що це? — спитала Марі, перебігаючи очима папір. — Ну й дивина! Я думала, сестриця надто добродісна, щоб заходити в такі брудні справи, — додала вона, недбало підписавши листа. — Та коли вже їй цього забаглося, то будь ласка.

— Ну, тепер уже вона ваша, тілом і душею, — сказав Сен-Клер, віддаючи лист міс Офелії.

— Не більше, ніж дотепер, — заперечила міс Офелія. — Але принаймні я можу її захистити.

— Ну, тоді скажімо так: ваша перед законом, — докинув Сен-Клер.

Він повернувся до вітальні й сів читати газету.

Міс Офелія, що рідко залишалася в товаристві Марі довше, ніж було необхідно, вийшла за ним, перед тим дбайливо сховавши дарчий лист.

— Огюстене, — раптом промовила вона, сидячи з плетивом у руках, — чи подбали ви про долю своїх слуг на випадок смерті?

— Ні, — відказав Сен-Клер, не підводячи очей від газети.

— Тоді вся ваша поблажливість до них може зрештою обернутися великою жорстокістю.

Сен-Клер і сам часто про це думав, але безтурботно сказав:

— Та оце збираюся якимось зробити запис.

— Коли? — спитала міс Офелія.

— Ну, десь цими днями.

— А що, як ви помрете раніш?

— Та що це з вами, сестрице? — запитав Сен-Клер, відкладаючи газету й зводячи очі на міс Офелію. — Чи

ви добачили у мене ознаки жовтої пропасниці або холери, що з таким запалом клопочетесь моїми посмертними справами?

— І в полудень життя на нас чатує смерть,— нагадала йому міс Офелія.

Сен-Клер підвівся і, покинувши газету, безжурно рушив до розчинених на веранду дверей, щоб покласти край цій неприємній розмові. «Смерть!» — машинально проказав він останнє слово і, зіпершись на бильця, задивився на блискітливий струмінь фонтана, тоді невиразно, наче крізь марево, побачив у дворі дерева, квіти, вази й знову повторив те таємниче слово, таке звичайне в устах кожного, але водночас і таке страшне й невблаганне: «СМЕРТЬ!..»

«Як дивно,— подумав він,— що існує таке слово й таке явище, а ми завжди про це забуваємо; сьогодні людина живе — запальна, красива, сповнена надій, прагнень, бажань,— а завтра її немає і більш ніколи вже не буде!»

Сен-Клер випростався й почав замислено походжати по веранді. Заглибившись у свої думи, він, здавалося, забув про все навколо, і Томові довелося двічі нагадувати, що був дзвінок до чаю, перш ніж господар звернув на нього увагу.

За столом Сен-Клер був такий самий замислений і неуважний. Після чаю він, Марі й міс Офелія, майже не озиваючись одне до одного, перейшли до вітальні.

Марі вместилася в кріслі і, сховавшись від москітів під шовковою запоною, незабаром міцно заснула. Міс Офелія мовчки орудувала спицями. Сен-Клер сів до піаніно й тихо загравав якусь сумну мелодію. Здавалося, він виливає музикою свої заповітні думи. Трохи згодом він висунув одну з шухляд, дістав звідти старий нотний зошит і почав гортати пожовклі від часу сторінки.

— Ось подивіться,— мовив він до міс Офелії,— це зошит моєї матінки, а отут її власноручне письмо. Вона переписала сюди уривки з Моцартового «Реквієму»¹.

Міс Офелія встала й підійшла до нього.

— Вона часто співала це,— сказав Сен-Клер.— Я наче й тепер чую її голос.

¹ «Реквієм» — твір славнозвісного німецького композитора Вольфганга-Амадея Моцарта (1756—1791), написаний у формі жалобної меси на латинські тексти.

Він узяв кілька врочистих акордів і заспівав величний латинський гімн.

Том, зачувши з веранди звуки музики, підійшов до самих дверей вітальні і став слухати. Слів він, звичайно, не розумів, але мелодія і манера співу глибоко вразили його, особливо в найзворушливіших місцях.

Сен-Клер вкладав у кожне слово всю свою душу. Йому здавалося, що відкинулась темна заслона літ, що він знову чує материн голос і вторує йому. І спів, і музика бриніли живим почуттям, несхибно відтворюючи ті чарівні звуки, що за задумом Моцартового генія мали стати його посмертною піснею.

Закінчивши співати, Сен-Клер якусь хвилю сидів, підперши голову руками, а тоді встав і заходив по кімнаті.

Міс Офелія мовчала. У вітальні запала тиша. Обличчя Сен-Клера було сумне й замріяне.

— Не знаю, чому це я сьогодні весь час згадую матінку,— мовив він.— Якесь таке дивне відчуття, наче вона тут, коло мене. І все думаю про ті слова, що вона завжди мені казала. Просто дивно, як живо іноді постає в пам'яті минуле!

Він ще якийсь час задумано походжав по кімнаті, потім сказав:

— Піду я, мабуть, пройдуся трохи та дізнаюся, що там нового у вечірніх газетах,— і, взявши капелюх, виїшов надвір.

Том провів його до воріт і спитав, чи не піти і йому з ним.

— Ні, друже,— відказав Сен-Клер.— Я десь за годину повернуся.

Том пішов назад на веранду. Був гарний місячний вечір. Том сидів, дивлячись, як шугає догори й спадає вниз струмінь води у фонтані, і дослухався до його журкоту. Він думав про рідну домівку, про те, що скоро стане вільною людиною і зможе повернутися туди. Подумав, як ревно працюватиме, щоб викупити дружину й хлопчиків. Тоді з утіхою помацав м'язи на своїх темних руках — так, скоро вже вони належатимуть йому самому і, коли треба, зрушать гори, щоб визволити його сім'ю. Потім він подумав про свого благородного молодого господаря, а тоді й про чарівну маленьку Єву, і так заглибився в спогади про неї, що йому аж стало

ввижатися, ніби він бачить у струмені фонтана її ясне личко й золотисті кучері. В тій задумі він і незчувся, як заснув, і йому привиділась Єва, що легким підтюпцем наближалася до нього — точнісінько так, як завжди, — з жасминою гілочкою в кучерях з розпашілим личком і радісно усміхненими очима; та коли він поглянув на неї, вона нібито знялась угору, личко її враз поблідло, очі дивно заяскрили, і, огорнувшись золотим сяевом, вона зникла з очей... В цю мить від воріт долинув гучний стукіт, гомін голосів, і Том прокинувся.

Він побіг відчинити, і в двір важкою ходою зайшло кілька засапаних незнайомих, несучи на знятій віконниці якусь людину, загорнуту в плащ. Світло лампи впало на обличчя людини, і Том раптом дико закричав від подиву й розпачу. Крик той розлігся луною по всіх галереях, а прибульці зі своєю ношею рушили до розчинених дверей вітальні, де міс Офелія і досі сиділа з плетінням.

Виявилося, що Сен-Клер зайшов у кафе переглянути вечірню газету. Поки він читав, поруч спалахнула бійка між двома чоловіками, що були вже трохи напідпитку. Сен-Клер і ще хтось там кинулись їх розбороняти, і, коли Сен-Клер намагався забрати в одного з розбишак ножа, той ударив його цим-таки ножем у бік.

Будинок сповнився плачем, криком, лементом. Слуги в нестямі рвали на собі волосся, падали додолу, безладно й галасливо металися туди-сюди. Здавалося, лише Том і міс Офелія не втратили духу, бо й Марі билася в сильному нападі істерики. За наказом міс Офелії, поспіхом приготували одну з канап у вітальні й поклали на неї закривавлене тіло. Від болю і втрати крові Сен-Клер знепритомнів, та, коли міс Офелія дала йому покріпного, він прийшов до тями, розплющив очі, пильно подивився на всіх довкола, повів очима по кімнаті, спиняючи задумливий погляд на кожній речі, і зрештою вступився в портрет матері.

Приїхав лікар і взявся до огляду. З виразу його обличчя було зрозуміло, що ніякої надії нема, проте він заходився перев'язувати рану; міс Офелія і Том допомагали йому чим могли, а кругом лунав плач і голосіння переляканих слуг, що юрмилися в дверях і під вікнами на веранді.

— А тепер,— сказав лікар,— треба, щоб вони всі пішли звідси. Єдині ліки для нього — цілковитий спокій.

Сен-Клер знову розплющив очі й довгим поглядом дивився на охоплених розпачем людей, що їх міс Офелія і лікар намагалися відпровадити з кімнати.

— Бідолашні! — мовив він, і по обличчю його перебіг вираз гіркого каяття.

Адольф нізащо не хотів іти. Знавіснівши з жаху, він кинувся на підлогу, і неможливо було переконати його підвестися. Решта послухалась умовлянь міс Офелії, бо вона сказала, що життя господаря залежить від їхнього спокою та покірливості.

Сен-Клер майже не міг говорити. Він лежав, заплющивши очі, та було видно, що його мучать гіркі думи. Трохи згодом він поклав свою руку на руку Томові, що стояв на колінах обіч нього, і проказав:

— Томе! Бідний мій друже!

— Що, пане? — засмучено спитав Том.

— Я вмираю! — мовив Сен-Клер, стиснувши йому руку.

— Може, послати по священника? — обізвався лікар.

Сен-Клер заперечливо похитав головою. Тримаючи Тома за руку, він сумовито дивився на нього. Потім заплющив очі, але Томової руки не пустив. Отак перед брамою вічності чорна й біла рука поєднались у братерському потиску. Уста Сен-Клера ворушилися, наче він промовляв щось сам до себе.

— Свідомість потьмарилась... — сказав лікар.

— Ні! Навпаки — прояснилась! — жваво заперечив Сен-Клер. — Нарешті прояснилась!

Це зусилля до краю виснажило його. Обличчя його огорнула смертельна блідота, але водночас на ньому з'явився блаженний вираз спокою, ніби в заснулої змороженої дитини.

Так він лежав кілька хвилин. Усі бачили, що настає кінець. Та перше ніж зітхнути востаннє, він розплющив очі, в яких раптом сяйнула радість, неначе він когось упізнав, тоді промовив: «М а м о!» — і помер.

БЕЗЗАХИСНІ

Часто трапляється чути про те, як гірко плачуть негри, втративши доброго господаря. І то не дарма, бо немає в світі нещасніших та беззахисніших людей, ніж раби в такій біді.

Дитина, що втратила батька, все ж залишається під опікою друзів і закону — вона щось важить, має певне становище і визнані права. Раб не має нічого. Закон розглядає його як істоту цілком безправну, як предмет купівлі та продажу. Якщо за ним колись і визнаються які-небудь людські бажання й потреби, то тільки з даски та доброї волі господаря, а коли той господар помирає, у раба не залишається нічого.

Людей, що вміють уживати свою необмежену владу на добро іншим, дуже мало. Це знають усі, а найкраще — раби. Та й як їм не знати, що на десять лихих, жорстоких господарів припадає хіба один добрий і справедливий!

Отож не дивно, що по доброму господареві плачуть так невтишимо й довго.

Коли Сен-Клер помер, весь дім охопили жах і розпач. Смерть забрала його так несподівано, в розквіті молодості й сили! По всіх кімнатах та галереях будинку лунали плач і тужне голосіння.

Марі, зовсім розладнавши собі нерви від безперестанного потурання власним примхам, не мала духу протистояти страшному ударові, і тим часом, як її чоловік лежав на смертельній постелі, раз у раз непритомніла. І той, з ким її пов'язало священне таїнство шлюбу, пішов від неї без вороття, не змігши навіть сказати їй прощальне слово. Міс Офелія з притаманними їй мужністю та самовладанням була коло двоюрідного брата до останньої хвилини. Напруживши до краю зір, слух та увагу, вона робила все, що можна було ще зробити, і всім серцем прилучалася до тих палких молитов, що їх підносили нещасні раби за свого вмираючого господаря.

Коли Сен-Клера споряджали в останню путь, на грудях у нього знайшли простий медальйон. У середині був мініатюрний портрет жінки з вродливим благородним обличчям, а внизу, під скельцем — пасемко темного

волосся. Медальйон поклали назад на мертві груди — тлін до тліну, сумні рештки юнацьких мрій, що колись так хвилювали це холодне серце!

Минув похорон, з його показною пишнотою, жалобними вбраннями, молитвами та урочистими обличчями, і знову поплинули холодні, каламутні хвилі повсякденності, і знову постало неминуче питання: «Що робити далі?»

Воно поставало перед Марі, коли, убрана в жалобне плаття й оточена стриженими слугами, вона сиділа в глибокому кріслі, розглядаючи зразки чорного крепу та шовку. Воно поставало перед міс Офелією, яка вже почала думати про те, щоб повернутися додому, на Північ. Поставало воно моторошною примаурою і в свідомості слуг, що добре знали, яка лиха й свавільна вдача в господині, під чиею владою вони

лишилися. Всі вони розуміли, що всі ті полегкості, які вони мали раніше, йшли не від неї; а від господаря, і що тепер, коли його не стало, вони не матимуть більше захисту від безжальних нападок, на які здатна озлоблена горем душа.

Тижнів за два після похорону міс Офелія, сидячи в своїй кімнаті, почула, як хтось тихенько постукав у двері. Вона відчинила й побачила Розу, гарненьку молоду квартеронку, про яку ми не раз уже згадували. Коси дівчини були розпатлані, очі напухли від сліз.

— Ой пані! — вигукнула вона, падаючи на коліна й хапаючи міс Офелію за поділ сукні.— Благаю вас, пі-

діть до міс Марі! Заступіться перед нею за мене! Вона посилає мене до ката... ось погляньте! — І Роза подала їй якогось папірця.

То був гарно виписаний рукою Марі наказ до хазяїна катівні, щоб подавниці його всипали п'ятнадцять канчуків.

— Чим же ти завинила? — спитала міс Офелія.

— Ви знаєте, міс Фелі, в мене така погана вдача! Я справді вчинила недобре. Я приміряла сукню міс Марі, а вона дала мені ляпаса. Тоді я, не подумавши, нагрубіятила їй. А вона сказала, що приборкає мене й назавжди відучить задирати носа. От і написала цього листа й звеліла мені самій його віднести. Краще б вона вбила мене там-таки на місці!

Міс Офелія замислено стояла з тим папірцем у руці.

— Розумієте, міс Фелі, — провадила далі Роза, — нехай би вже мене й побили, коли б то мала зробити сама міс Марі або ж ви. Але послати мене до чоловіка, та ще й до такого нелюда! Це ж просто сором, міс Фелі!

Міс Офелія добре знала про цей звичай посилати жінок і дівчат до катівні, на ганьбу й поталу низьким і брутальним чоловікам, гидким уже з самого того, що вони обрали собі таке діло. Вона знала про це й раніш, але не уявляла собі, що воно таке, аж поки не побачила, як тендітна, струнка Роза мало не корчиться з відчаю. І добродісна жіноча душа міс Офелії обурилась проти цього неподобства; волелюбна кров уродженки Нової Англії набігла їй до обличчя і запалила серце гнівом. Та, як завжди обачна й розважлива, вона опанувала себе і, рішуче зібгавши папірця, тільки й сказала Розі:

— Посидь тут, голубонько, а я піду до твоєї господині.

«Ганьба! Дикунство! Мерзота!» — промовляла вона в думках, ідучи через вітальню.

Марі сиділа в своєму кріслі. Поруч стояла няня й розчісувала їй коси, а Джейн, стоячи на колінах, розтирала господині ноги.

— Як ви сьогодні почуваете себе? — запитала міс Офелія.

У відповідь Марі лише тяжко зітхнула й стулила повіки, а вже тоді показала:

— Ой, і не знаю, сестрице... Мабуть, так я вже й почуватиму себе завжди!

І Марі втерла очі батистовою хусточкою з широкою чорною облямівкою.

— Я прийшла,— сказала міс Офелія, сухо прокашлявшись, як то звичайно роблять, починаючи неприємну розмову,— я прийшла поговорити з вами про бідолашну Розу.

Очі Марі враз широко розплющились, жовтаві щокни спалахнули, і вона гостро запитала:

— Он як? А що ж з нею таке?

— Вона дуже карається своєю провинною.

— Карається, кажете? Вона в мене ще не так каратиметься! Я довго терпіла нахабство цього дівчиська, а тепер покладу йому край. У болото її втопчу, негідницю!

— Але хіба не можна покарати її в якийсь інший спосіб, не такий ганебний?

— А я якраз і хочу її зганьбити, атож. Звикла, бачте, змалечку вдавати з себе хтозна-яку пані та пишатися своїм гожим видом і делікатними манерами, то й забула, хто вона така! А це буде їй наука, щоб знала своє місце!

— Але ж поміркуйте, сестрице: якщо потоптати в дівчині делікатність і почуття соромливості, то їй недовго і з пуття збитися.

— Делікатність! — зневажливо засміялася Марі.— Надто гучне слово для такої, як вона! Ось я їй покажу, що з усіма своїми панськими манерами вона анітрохи не краща за отих обідраних дівок, які віються по вулицях. Вона в мене забуде, як пишатися!

— Щоб не довелось вам пожаліти про свою жорстокість,— мовила міс Офелія.

— Жорстокість? Та в чому ви бачите жорстокість? Я написала, щоб їй дали всього п'ятнадцять канчуків, і то не дуже сильно. Нічого жорстокого в цьому немає, аж ніяк.

— Нічого жорстокого! — проказала за нею міс Офелія.— Та я певна, що будь-яка дівчина краще померла б!

— Як на людину з вашими почуттями, воно, може, й так, але цим створінням до побоїв не звикати. Це ж єдиний спосіб тримати їх у покорі. А тільки-но дозволь їм забрати в голову щось про делікатність або ще там про що, то й життя від них не буде, отак точнісінько, як від моїх слуг. Ну, та тепер я приберу їх до рук! Не-

хай знають: хто не шануватиметься, того враз пошлю до ката! — закінчила Марі, владно повівши очима довкола.

Джейн зіщулилась і похнюпила голову, відчуваючи, що ця погроза прямо стосується її. Міс Офелія з хвилину сиділа з таким виглядом, ніби наковталася пороху і от-от мала вибухнути. Та зрештою, розуміючи, що сперечатися далі марно, підвелась і вийшла з кімнати.

Нелегко було їй вернутись і сказати Розі, що вона нічим не змогла їй допомогти. А трохи згодом прийшов один із слуг і сповістив, що пані звеліла йому відвести Розу до катівні. І хоч як вона плакала й благала, та довелось їй усе-таки йти.

Через кілька днів після тієї пригоди, коли Том у задумі стояв на веранді, до нього підійшов Адольф, що після смерті господаря зовсім занепав духом і ходив сумний та безпорадний. Адольф знав, що Марі завжди дивилася на нього косо, та поки був живий Сен-Клер, не дуже на те зважав. А тепер, коли господаря не стало, він жив у повсякчасній тривозі й страху, не знаючи, яка доля спіткає його завтра. Марі вже кілька разів розмовляла зі своїм повіреним. Нарешті, порадившись із братом Сен-Клера, вона вирішила продати маєток і всіх слуг, крім тих, що належали особисто їй, — їх вона хотіла забрати з собою на батькову плантацію, куди мала намір невдовзі повернутися.

— Ти знаєш, Томе, що нас усіх продадуть? — сказав Адольф.

— Хто тобі сказав? — спитав Том.

— Я сховався за запоною, коли хазяйка балакала з адвокатом. За кілька днів усіх нас пустять з торгів.

— На все божа воля! — промовив Том і, згорнувши руки на грудях, тяжко зітхнув.

— Ніколи більше не буде в нас такого хазяїна, — скрушно сказав Адольф. — Та як на мене, то нехай краще продають, аніж зостатися під рукою хазяйки.

Том відвернувся. Серце його сповнилося смутку. Надія на визволення, думки про далеку сім'ю зринули в його стражденній душі, як ото морякові, що потопає, трохи не допливши до берега, востаннє бачаться за гребенем чорної хвилі церковний шпиль та любі дахи рідного містечка. Він міцно стиснув руки на грудях,

стримав гіркі сльози, що підступали до горла, і намагався знайти розраду в молитві. Та його бідна душа так палко прагнула свободи, що то були марні зусилля, і чим більше він твердив: «Хай станеться воля твоя!» — тим тяжче краялось його серце.

Том пішов до міс Офелії, що після смерті Єви ставилася до нього з неприхованою повагою та доброзичливістю.

— Міс Фелі,— сказав він,— хазяїн Сен-Клер обіцяв дати мені волю. Він казав, що вже порушив цю справу, то якби міс Фелі зробила таку ласку та побалакала з хазяйкою, вона, може, й згодилася б довести цю справу до кінця, бо ж хазяїн так хотів.

— Я замовлю за тебе слово, Томе, і зроблю що зможу,— відказала міс Офелія.— Все залежить від місіс Сен-Клер, і тому я не стану манити тебе надіями. Але поговорити спробую.

Ця розмова відбулася через кілька днів після пригоди з Розою. Міс Офелія вже збиралася в дорогу назад на Північ. Добре все обміркувавши, вона розважила, що того разу розмовляла з Марі надто запально, і тепер вирішила не гарячкувати й бути по змозі згідливою. Отож, узявши своє плетиво, ця добра жінка рушила до покою Марі з твердим наміром виказати в наступних переговорах про Тома всю свою улесливість та дипломатичний хист.

Марі лежала на канапі, спершись ліктем на подушку, і Джейн, що перед тим ходила по крамницях, показувала їй зразки тонких чорних матерій.

— Оце мені підійде,— мовила Марі, вибравши один клаптик.— От тільки я не певна, чи годиться вона на жалобну сукню.

— Та що ви, пані! — догідливо сказала Джейн.— Онде й місіс Дербенон, генералова вдова, носила того літа точнісінько таку сукню. Ще й як годиться!

— А ви що скажете? — звернулася Марі до міс Офелії.

— У кожного свій звичай,— відповіла міс Офелія.— Вам видніше.

— Річ у тім,— сказала Марі,— що я зовсім не маю чого надягти. А я ж на тому тижні спродуюсь і від'їжджаю, то неодмінно мушу щось вибрати.

— Ви так скоро їдете?

— Еге ж. Брат Сен-Клера прислав листа. Він і його адвокат вважають, що слуг і меблі треба пустити з торгів, а продаж будинку доручити повіреному.

— Я хочу поговорити з вами про одну річ,— сказала міс Офелія.— Огюстен обіцяв Томові, що відпустить його на волю, і вже розпочав цю справу законним звичаєм. Сподіваюся, ви поклопочетесь про те, щоб довести її до кінця.

— Навіть і не подумаю! — різко відказала Марі.— З усіх слуг у домі Том коштує чи не найдорожче, отож про це й мови бути не може. Та й навіщо йому та воля? Йому куди краще жити так, як він живе.

— Але ж він дуже хоче стати вільною людиною, і господар обіцяв його відпустити.

— О, звісно, що хоче! — вигукнула Марі.— Вони всі цього хочуть. Такі вже вони є — завжди всім невдоволені й ласі до того, чого не мають. Ні, я рішуча противниця визволення, без жодного винятку. Поки негри живуть під опікою господаря, вони й працюють як слід, і поведуться пристойно. Та відпустіть ви їх на волю, як вони враз поледашіють, ухиялятимуться від роботи, вкинуться в пияцтво і взагалі пустяться берега. Бачила я таке сто разів. Воля їм аж ніяк не на користь.

— Але ж Том такий статечний, працьовитий і побожний.

— Ой, та що ви мені кажете! Я бачила сотні таких, як він. І він теж буде хороший лиш доти, доки за ним наглядатимуть, ото й тільки.

— Але звяжте й на те,— мовила міс Офелія,— що його можуть продати лихому господареві.

— Ет, усе це пусті балачки! — відказала Марі.— Навряд чи трапляється одна нагода із ста, щоб хороший слуга попав до лихого господаря. Хай там хоч що кажуть, а більшість господарів — цілком порядні люди. Я змалечку живу на Півдні і ніколи ще не бачила господаря, що поведився б зі своїми слугами гірше, аніж вони на те заслуговують. Отож про це турбуватись нема чого.

— Але ж я знаю,— жваво заперечила міс Офелія,— що перед смертю ваш чоловік хотів відпустити Тома на волю і що він обіцяв це нашій любій маленькій Єві перед її смертю. То чи могла я подумати, що ви дозволите собі зневажити їхні бажання!

Марі затулила обличчя хусткою, гірко захлипала й схопилася за флакон з нюхальною сіллю.

— Всі проти мене! — вигукнула вона.— Всі такі бездушні! От уже не думала, що й ви нагадаєте мені про мої тяжкі втрати, це ж так жорстоко! Та хто там співчуває моему горю, хто думає, яка я нещасна! Мала одну-єдину дочку — вона померла! Мала чоловіка, що був мені якраз до пари,— а такого знайти нелегко! — то і його забрала смерть! А ви зовсім не маєте до мене жалю й так необачно роз'ятруєте мої рани! Адже ви знаєте, як тяжко я страждаю. Може, ви й не бажаєте мені зла, і все ж це страшна бездушність!

І Марі аж зайшлася риданням. Вона задихалася, раз у раз кликала няню, щоб та повідчиняла вікна, принесла камфору, розстебнула їй сукню і поклала примочку на голову. В кімнаті зчинилася звичайна метушня, і міс Офелія тихенько пішла собі геть.

Вона з самого початку зрозуміла, що ніякі умовляння не допоможуть, бо Марі була навдивовижу схильна до істеричних нападів і на саму згадку про чоловікові чи Євині побажання щодо слуг одразу ж пускала їх у діло. Отож міс Офелія вдалася до іншого способу якось зарадити Томові: вона написала листа до місіс Шелбі, в якому розповіла про його скруту й просила якомога скоріше прислати за нього викуп.

Другого дня Тома, Адольфа і ще півдесятка слуг повели до невільницького ринку, де вони мали дождити, поки їх разом з іншими рабами виставлять на продаж з торгів.

Розділ ХХХ

НЕВІЛЬНИЦЬКИЙ РИНОК

Невільницький ринок! Певно, декому з наших читачів уже ввижаються страхітливі картини, і вони уявляють собі якийсь темний смердючий вертеп, справжнє пекло... Ні, простодушний читачу! В наш час люди навчилися чинити зло так спритно та майстерно, що це не вражає зору й чуттів поважної громади. Живий товар має добру ціну, отож його належно годують, чепурять і доглядають, щоб виставити на продаж у щонайкращому ви-

гляді. І невільницький ринок у Новому Орлеані зовні мало чим різниться від інших навколишніх будинків. Там завжди чисто, а під таким собі піддашком, який тягнеться вповдовж чільної стіни, щодня стоять ряди темношкірих чоловіків і жінок — зразки товару, яким торгують усередині. Вас гостинно припросять зайти подивитись, і ви побачите силу-силенну чоловіків та жінок, братів та сестер, батьків та дітей, що продаються гуртом і вроздріб, на бажання покупця. Усіх цих людей можна купити за готівку й на виплат, заставити, обміняти на бакалію або інший крам — як кому знадобиться чи забагнеться.

Не минуло й двох днів після розмови міс Офелії з Марі, як Тома, Адольфа та ще кількох чоловіків із челяді Сен-Клера припроваджено під ласкаву опіку містера Скегза, доглядача того закладу, дожидати торгів, що мали відбутися наступного дня.

Як і більшість його товаришів, Том мав при собі чималу скриньку зі своїм добром. На ніч їх примістили у довгій кімнаті; де вже був великий гурт інших чоловіків різного віку, статури й відтінків шкіри. У тому гурті не вщухав веселий, безтурботний гомін і раз у раз лунали вибухи реготу.

— Еге ж! Оце діло! Так, хлопці, так! — підбадьорив їх містер Скегз. — У мене людові завжди весело. А, це твоя робота, Сембо! — схвально мовив він до здорового негра, що своїми грубими штуками викликав увесь той галас.

Неважко зрозуміти, що Томові було не до веселощів. Отож, поставивши свою скриньку якнайдалі від галасливого гурту, він сів на неї і прихилився щокою до стіни.

Торговці живим товаром завжди навмисне заохочують рабів до таких-от бурхливих веселощів, щоб ті не вдавалися в сумні роздуми й забули про свою гірку долю. Відколи негра куплено на північному ринку і аж поки його привезуть на Південь, усі зусилля гуртівника скеровані на те, щоб зробити його нечутливим, бездумним і грубим. Работорговець збирає свій гурт у Віргинії чи Кентуккі, а тоді везе його кудись у затишне, здорове місце, щоб негри набрали тіла. Там їх цілими днями напихають їжею, а щоб ніхто не сумував, ще й скрипаля наймають і загадують їм танцювати. А хто

не хоче веселитися, кого гнітять думи про дружину, дітей чи рідну домівку — тих вирізняють як лихих та небезпечних і піддають усім знущанням, які тільки може вигадати свавільний жорстокий гуртівник. Неграм весь час товкмачать, що вони мають бути жваві, моторні й веселі, особливо коли їх оглядають, і вони скоряються — почасти з надії потрапити в такий спосіб до доброго господаря, почасти зі страху перед покарою, якщо ніхто не захоче їх купити.

— А що там робить отой негр? — мовив Сембо, про-
стуючи до Тома, коли містер Скегз вийшов з кімнати.

Сембо був чорний як смола, височенний на зріст здоровило, жвавий, балакучий, дотепний до всіляких штук та вихилясів.

— То що ти тут робиш? — запитав він, підступаючи до Тома й жартівливо тицяючи його в бік. — Думу думаєш, га?

— Завтра мене продадуть з торгів, — тихо відказав Том.

— Продадуть з торгів! Го-го! Ото сміхота, га, хлопці? Мені б такий талан! Чи не утнув би я їм комедію, га? А це ж як — уся ваша компанія завтра на продаж? — запитав Сембо, безцеремонно поклавши руку на плече Адольфові.

— Прошу не займати мене! — визвірився на нього Адольф, бридливо відхиляючись.

— Ого, хлопці! Та це ж білий негр! Білий мов сметана, щоб я так жив... та ще й напахчений! — додав Сембо, підступивши до Адольфа і потягнувши носом. — Мамо рідна! Та його б до тютюника, тютюн напахчувати! Від нього б там геть усе пропахтіло!

— Відчепись, кажу, чуеш! — розлютився Адольф.

— Ой-ой, які ми делікатні, білі негри! Ви тільки погляньте на нас! — І Сембо кумедно перекривив Адольфа. — Ач, як носа дерем! Видно, з пристойного дому.

— Атож, — сказав Адольф. — Мій хазяїн міг би всіх вас тут купити як старий мотлох.

— Ого, ви подумайте лишень, — не вгавав Сембо, — який ми великий пан!

— Я належав родині Сен-Клерів, — гордо промовив Адольф.

— Та що ти кажеш?! Хай мене повісять, якщо вони не раді тебе здихатись! Мабуть, продають тебе разом

з битим посудом та всяким іншим непотребом! — сказав Сембо, глумливо скривившись.

Адольф, не тямлячи себе з люті, кинувся на напасника. Він лаявся і молотив його кулаками, а всі довкола аж за боки бралися з реготу. На те ревище з'явився доглядач.

— Що це тут, хлопці? Ану вгамуйтеся! — гукнув він, заходячи, і замахнувся довгим канчуком.

Усі миттю розбіглися хто куди. Тільки Сембо, покладаючись на свої привілеї визнаного блазня, лишився на місці і з гримасами крутив головою щоразу, як доглядач замірявся на нього канчуком.

— Та що ви, пане, це ж не ми винні, слово честі! Ми тут усі тихі й сумирні. А оці нові негри — просто якісь розбійники, весь час до нас чіпляються!

Доглядач обернувся до Тома й Адольфа і, не заходячи в розпити, вділив кожному по кілька стусанів. Тоді наказав усім лягати спати й пішов собі.

Тим часом, як у чоловічій кімнаті відбувається ця сцена, читачеві, можливо, цікаво буде заглянути до такого самого приміщення, призначеного для жінок. Там він побачить велике зборище невольниць усіх відтінків шкіри між чорним і білим та будь-якого віку — від малих дівчаток до древніх бабусь, — що покотом лежать на підлозі в різних позах. Ось гарненька десятирічна дівчинка — напередодні продали її матір, і вона цілий вечір плакала, аж поки заснула, та ніхто на неї навіть і не глянув. А ось стара немічна негритянка з кощавими плечима й зашкарубленими від тяжкої праці руками — її продадуть завтра за безцінь, як нікому не потрібний мотлох. А навколо них ще з півсотні жінок, що попростягалися долі, угорнувши голови хто в ковдру, хто в якусь одіж. Та онде в кутку, осторонь від інших, сидять дві невольниці, дуже різні на вигляд. Одна — пристойно убрана мулатка, літами десь між сорока й п'ятдесятьма, з добрими очима та приємним лагідним обличчям. Високий завій з ясно-червоної індійської хустки та гарно пошита сукня з хорошої матерії свідчать про те, що ця жінка жила у дбайливих господарів. Поруч, пригорнувшись до неї, сидить дівчинка років п'ятнадцяти — її дочка. Вона квартеронка — це видно з світлішого кольору її шкіри, хоч загалом вона дуже схожа на матір. У неї такі самі темні лагідні очі, ще й з довшими віями,

та пишні каштанові кучері. Убрана вона теж дуже добре, а її тендітні білі руки, як видно, ніколи не знали чорної роботи. Цих двох мають продати завтра в одному гурті із слугами Сен-Клера.

Обидві ці жінки — назвемо їх Сьюзен і Емелін — були служницями в однієї доброї побожної новоорлеанської дами, що дбайливо доглядала й виховувала їх. Вона навчила їх читати й писати, ретельно наvertала на праву путь, і жилося їм так щасливо, як тільки може житися невільникам. Але єдиний син їхньої господині, що розпоряджався всім її добром, через свою недбалість та легковажність заплутався в боргах і врешті збанкрутував. Одним з його-найбільших кредиторів була солідна фірма Б. і К^о в Нью-Йорку. Після його банкрутства Б. і К^о надіслали листа своєму повіреному в Новому Орлеані, і той наклав заборону на майно (головну його вартість становили ці дві жінки та ще невільники, що працювали на плантації), а тоді сповістив про це своїх віродавців у Нью-Йорку. Містер Б., чоловік побожний, громадянин вільного штату, одержавши цю звістку, почув себе трохи ніяково. Він не схвалював работоргівлі,

аж ніяк не схвалював, одначе тут ішлося про тридцять тисяч доларів, а то були надто великі гроші, щоб поступитися ними задля тих чи тих принципів. Отож, добре все обміркувавши й порадившись з людьми, думку яких він знав наперед, містер Б. відписав своєму повіреному, щоб той залагодив справу на власний розсуд, а виторг надіслав йому.

Другого дня після того, як цей лист надійшов у Новий Орлеан, Сьюзен і Емелін забрали з дому й відвели до ринку дожидати торгів, призначених на наступний ранок. І, поки вони сидять там, ледь освітлювані блідим місячним промінням, що пробивається крізь заграшоване вікно, ми можемо послухати їхню розмову. Обидві плачуть, але приховують це одна від одної.

— Мамо, поклали б ви голову мені на коліна, то, може, трохи поспите,— каже дівчина, силкуючись удавати спокійну.

— Не до сну мені, Ем! Не можу я спати. Може, це остання ніч, що ми з тобою разом!

— О мамо, не кажіть такого! А може, нас іще продадуть разом, хто знає.

— Якби не ти, Ем, я б і не турбувалася,— мовила жінка.— Але я так боюся тебе втратити, що мені весь час увижаються самі страхіття.

— Чому, мамо? Он і той чоловік казав, що ми обидві гарні на вигляд і що нас охоче куплять.

Сьюзен пригадала обличчя та слова того чоловіка. У неї боляче стислося серце на згадку про те, як він роздивлявся руки Емелін, як підняв їй кучері й назвав її першорядним товаром. Як і кожную матір, її жахала думка, що її дитину продадуть на безчестя й ганьбу. Та надії вона не мала, захисту ні від кого не сподівалася.

— От було б чудово, мамо, якби ми потрапили до якоїсь однієї родини. Ти стала б куховаркою, а я покоївкою чи швачкою. Та, певно, так воно й буде. Приберемо завтра веселого й моторного вигляду, розкажемо про все, до чого ми здатні, то, дивись, нас і куплять обох,— не вгавала Емелін.

— Причешеш завтра коси зовсім гладенько назад,— сказала Сьюзен.

— Навіщо, мамо? Мені ж так буде гірше.

— Нехай. Зате попадеш до кращих господарів.

— Я тебе не розумію,— мовила дівчина.

— Поважні люди куплять тебе з більшою охотою, коли побачать, що ти порядна, проста з виду й не намагаєшся прикрасити себе. Я ж краще знаю їхні звичаї,— сказала Сьюзен.

— Гарзд, мамо, я причешуся просто.

— І ще, Емелін... Якщо від завтра ми більше не побачимось, якщо мене продадуть кудись на плантацію, а тебе в інше місце, то завжди пам'ятай, чого тебе навчали змалечку, і шануйся...

Так промовляє вбита горем мати. Вона знає, що завтра перший-ліпший бездушний, грубий мугир може стати повновладним господарем її дочки — аби тільки він мав гроші, щоб її купити. То де вже тоді дитині шануватися? Думаючи про це, мати пригортає до себе дочку й гірко шкодує, що дівчина така гарна й приваблива. А думка про те, що її виховано в цноті й доброчесності аж над звичайну міру, ще дужче крає материне серце. Та розрада в неї лиш одна — молитва, і скільки таких молитов лине до неба з отих чистих, добре опоряджених в'язниць для рабів!..

Мирне й сумовите місячне сяйво відкидає на сплячих людей чорну тінь ґрат. Мати й дочка співають тужної пісні, що її завжди чути на похоронах рабів:

Ой де ж це наша Мері?
Ой де ж це наша Мері?
Назавжди покинула нас.
Вона тепер на небі,
Вона тепер на небі.
Назавжди покинула нас.

Вони співають тихими сумними голосами, і здається, то не пісня, а тяжке зітхання, сповнене розпачу та безнадії, лине по темній в'язниці в лад із зворушливими словами.

Ой де ж це Пол і Сайлас?
Ой де ж це Пол і Сайлас?
Назавжди покинули нас.
Вони тепер на небі.
Вони тепер на небі.
Назавжди покинули нас.

Співайте, бідолашні, співайте! Ніч така недовга, а ранок розлучить вас навіки!

Але ось і ранок, і все заворушилося, і шановний містер Скегз уже клопочеться, споряджаючи товар до тор-

гів. Чіпким поглядом озирає вбрання кожного, сипле навсібіч наказами — ану жвавіше, ану веселіше! І ось уже всі пошикувалися колом до останнього огляду перед тим, як рушати на торги.

Містер Скегз, у пальмовому брилі, з сигарою в зубах, походжає всередині кола, накладаючи на свій товар завершальні мазки.

— А це що таке? — запитує він, спиняючись перед Сьюзен і Емелін.— Де твої кучері, дівчино?

Дівчина боязко позирає на матір, а та помірковано й шанобливо, як і годиться невільниці, відказує:

— То я звеліла їй зачесатися гладенько, щоб не була розпатлана. Так воно поважніше.

— Дурниці! — владно кидає доглядач і наказує дівчині: — Ану зараз же йди та зроби собі гарні кучері! — І, ляснувши тростинкою, яку держить у руці, додає: — Та гляди мені, не барися там! А ти йди поможи їй,— обертається він до матері.— З тими кучерями за неї дадуть на сотню більше.

Під високим склепінням по мармурових плитах підлоги походжає різноплемінне панство. Навколо широкої площини стоять невеликі трибуни для торгових розпорядників. З двох таких трибун у протилежних кінцях залу вже промовляють великотямуці проречисті добродії. Мішаючи англійські й французькі слова, вони завзято вихваляють свій товар і підохочують покупців накидати ціну. Ще одна трибуна, з іншого боку, стоїть вільна, але й коло неї вже зібрався гурт людей, що дожидають початку торгів. Тут ми бачимо слуг Сен-Клера — Тома, Адольфа та інших,— і тут-таки, чекаючи своєї черги, стоять сумні й стривожені Сьюзен та Емелін. Навколо них з'юрмилися глядачі — хто з наміром купити, а хто й просто з цікавості,— і роздивляються, мацають, обговорюють кожного так само невимушено, як об'їздишки, що складають ціну коневі.

— Добрідень, Олфе! А ти що тут робиш? — мовив якийсь молодий ферт, ляскаючи по плечу другого вичепуреного панка, що розглядав крізь лорнетку Адольфа.

— Та мені, бач, треба лакея, а я чув, що сьогодні продаватимуть прислугу Сен-Клера. Отож і надумав подивитися...

— Боронь мене боже купити когось із слуг Сен-Клера! Розбещені негри, геть усі, й нахабні, мов чорти! — сказав перший.

— Ну, цього я не боюся! — мовив другий. — Нехай тільки попадуть до мене, то я їх швидко навчу розуму. Враз дотямлять, що це їм не в мосьє Сен-Клера... Ні, куплю я таки оцього молодика. Мені подобається його статура.

— Та ти ж на нього грошей не настачишся. Поглянь тільки, який пишний!

— Дарма, у мене цей мілорд не буде пишний. Разів зо два пошлю до катівні, дадуть йому там доброго чосу, то він мені прийде до тьми, будь певен! Я його перевиховаю, ось побачиш! Отже, вирішено — я його купую!

Том стояв у зажурі, пильно придивляючись до облич усіх тих людей, що юрмилися довкола, й шукаючи серед них такого, що схотів би назвати його своїм господарем. Якби й вам, шановний пане, колись довелось вибирати з двохсот чоловік одного, що мав би стати вашим необмеженим володарем, то, певне, ви, як і Том, зрозуміли б: не багато є таких, щоб спокійно здатися на їхню ласку. Том бачив навколо себе безліч усілякого люду: і дебелих здорованів, і приземкуватих кощавих живчиків, і довготелесих похмурих мовчунів, і ще хтозна-скільки непоказних на вигляд, грубих людей, для яких невільник важить не більше, ніж тріска на підлозі; вони однаково байдуже кидають її у вогонь чи в кошик — куди ближче. Але такого, як Сен-Клер, він там не бачив.

Незадовго перед тим, як розпочались торги, крізь натовп протиснувся кремезний приземкуватий чоловік у розхристаній на грудях картатій сорочці та старих засмальцьованих штанях і, підступивши до невільників, почав пильно їх оглядати. З першого ж погляду на нього Тома охопив непоборний жах, змішаний з огидою, і чим ближче підходив незнайомиць, тим дужчим ставав той жах.

Незважаючи на малий зріст, у незнайомці вчувалася величезна сила. Його кругла, мов куля, голова, великі сірі очі під кошлатими білястими бровами, шорстка, наче дріт, зблякла від сонця чуприна являли, як сказати прав-

ду, не дуже привабливе видовище. Його великий грубий рот був напханий тютюном, і час від часу він із силою вивергав ту жуйку на підлогу. Руки в нього були величезні, волохаті, засмагли на сонці та всіяні ластовинням, до того ж дуже брудні й прикрашені довгими неохайними нігтями.

Оцей-то чоловік і взявся безцеремонно роздивлятися невільників. Він схопив Тома за щелепу й розтулив йому рот, щоб побачити зуби, тоді звелів засукати рукава й показати м'язи і нарешті повернув його й загадав поплигати, щоб перевірити ноги.

— Звідки ти? — коротко запитав він, скінчивши цей огляд.

— З Кентуккі, пане, — відказав Том і повів очима довкола, неначе шукаючи порятунку.

— Що там робив?

— Порядкував у хазяїна на фермі, — сказав Том.

— Ач, яке вигдає! — буркнув той чоловік і пішов собі.

На мить він спинився проти Адольфа, тоді виплюнув на його дбайливо начищені чоботи заряд тютюнової жуйки, презирливо гмукнув і рушив далі. Зупинився перед Сьюзен і Емелін, підняв своє важенне брудне ручисько й притягнув дівчину до себе. Обмацав їй шию та груди, поторгав руки, подивився на зуби, а тоді штовхнув назад до матері, чие стражденне обличчя аж кривилось з болю щоразу, як цей страшний незнайомиць торкався її дочки.

Перелякана дівчина заплакала.

— Ану замовч, ти, стерво! — гримнув на неї розпорядник. — Нема чого мені тут рюмсати, зараз починаємо!

І торги розпочались.

Адольфа за добрі гроші продали молодому панові, що забажав його купити з самого початку. Інші слуги Сен-Клера припали різним покупцям.

— А тепер ти, негре! Чуєш? — гукнув розпорядник до Тома.

Том зійшов на підвищення й неспокійно озирнувся довкола. Усе змішалось в невиразному гаморі — і швидка мова розпорядника, що по-французькому й по-англійському оголошував якості товару, і вигуки покупців, що надбавляли ціну; здавалося, минула лише мить — і ось уже востаннє грюкнув молоток, лунко розляглося слово «...доларів!» за останньою ціною, яку назвав розпорядник, — і було по всьому. Том мав нового господаря!

Його зіпхнули з підвищення. Присадкуватий чоловіг з круглою головою грубо схопив його за плече, штовхнув убік і звелів:

— Стань отут, ти!

Том ледве тямив, що діється. А тим часом торги тривали — гомін, вигуки, то по-французькому, то по-англійському. Ось знову грюкнув молоток — продано Сьюзен. Вона сходить з підвищення, зупиняється, зажурено оглядається назад. Дочка простягає до неї руки. Мати з тугою дивиться на того, хто купив її. Це поважний літній чоловік з добрим обличчям.

— Ой пане, зробіть ласку — купіть і мою дочку!

— Та я б з охотою, але боюся, що вона не по моїх грошах! — відказує чоловік.

Він з жалем і цікавістю дивиться, як дівчина, боязко озираючись, сходить на підвищення. Її бліді щоки болісно спалахнули, очі гарячково блищать, і мати аж стогне з розпачу, бо в цю мить вона здається ще кращою, ніж будь-коли. Розпорядник теж добачає свою вигоду і велемовно вихваляє товар, мішаючи французькі й англійські слова. Покупці швидко накидають ціну.

— Спробую щось вдіяти, поки буде змога, — каже чоловік з добрим обличчям і, протиснувшись ближче, приєднується до торгу.

Та дуже скоро ціна перевищує його кошти, і він замовкає. Розпорядник дедалі розпалюється, але торг

поступово вщухає. Тепер його провадять лише якийсь старий аристократ і наш круглоголовий знайомец. Аристократ ще кілька разів надбавляє ціну, з погордою озираючи суперника, та круглоголовий переважає його і впертістю, і гаманом. Суперечка триває недовго — грюкає молоток, і дівчина стає його неподільною власністю.

Її господаря звать містер Легрі, він власник бавовняної плантації на Червоній річці. Він штовхає дівчину до Тома та ще двох щойно куплених рабів, і вона йде туди, гірко плачучи.

Чоловік з добрим обличчям прикро вражений. Але ж такі речі трапляються день у день! Після цих торгів дочки й матері плачуть з а в ж д и! І нічого тут не зарадиш... і таке інше. Отож він забирає свою нову власність і йде собі геть.

Через два дні повірений нью-йоркської фірми Б. і К^о надіслав своїм віродавцям належні їм гроші.

Розділ XXXI

ПОДОРОЖ

На нижній палубі малого непоказного судна, що пливе Червоною річкою, сидить Том. Руки й ноги його закуті в кайдани, та серце йому гнітить тягар ще важчий, ніж залізо. Померхло небо, згасли місяць і зорі, все минуло без вороття, так само як минають тепер отам за бортом береги та дерева. Рідна домівка в Кентуккі, дружина та діти, добрі господарі, дім Сен-Клера з його вишуканою пишнотою, золотиста голівка Єви, її променисті очі, гордовитий і веселий, гожий і безтурботний, проте завжди добрий Сен-Клер, години легкого й приємного дозвілля — все пішло в небуття! А що ж лишається натомість?

Однією з найгірших властивостей рабства є те, що негр, чутливий і перейнятливий від природи, живучи у благородних людей, несамохіть засвоює їхні смаки й звичаї, а після того може стати підневільним рабом грубого й бездушного господаря — так само як стіл чи стілець, що колись прикрашав розкішну великосвітську вітальню, зрештою опиняється, побитий і пошарпаний, у брудній пивничці чи ще в якомусь мерзенному кублі

розпусти. Та велика різниця між ними полягає в тому, що стіл чи стілець не мають почуттів, а людина їх має. Адже навіть правомочна постанова, за якою негра можна «взяти силоміць і законним присудом обернути на рухоме майно»¹, нездатна позбавити його душі та маленького особистого світу спогадів, надій, любові, страху та прагнень.

Містер Саймон Легрі, новий Томів господар, придбав у різних місцях Нового Орлеана вісім рабів і, скувавши їх по двоє, пригнав на пароплав «Пірат», що стояв біля причалу, готовий вирушити в подорож до верхів'я Червоної річки.

Коли вони повантажились і пароплав відчалив од пристані, містер Легрі з притаманною йому цильністю почав обходити й ретельно оглядати своїх підданців. Зупинившись проти Тома, якого вивели на торги в його найкращому суконному костюмі, накрохмаленій сорочці та лискучних чоботах, він коротко звелів:

— Устань.

Том підвівся.

— Скидай цю одіж!

Томові заважали кайдани, і Легрі взявся йому допомагати. Грубо стягнувши з нього сорочку, він запахав її до кишені. Потім підійшов до Томової скриньки, яку вже обшукав перед тим, вийняв звідти старі штани та ветху куртку, яку Том надягав до стайні, а тоді зняв з нього наручники й, показавши на закапелок між ящиками, звелів:

— Іди туди й надягни оце.

Том пішов і за кілька хвилин повернувся.

— Скидай чоботи,— наказав містер Легрі.

Том роззувся.

— Ось тобі,— мовив господар, кидаючи йому пару грубих важких черевків, у яких звичайно ходять раби.— Взувай.

Хапливо перевдягаючись, Том не забув, проте, перекласти на нове місце свою заповітну біблію. І добре зробив, бо містер Легрі, знову наклавши на нього кайдани, почав неквапливо обстежувати його кишені. Витяг шовкову хусточку й поклав у власну кишеню. Знайшов-

---

¹ Трохи змінені слова, що визначають становище рабів, із тогочасної законодавчої постанови штату Південна Кароліна.

ши кілька дрібничок, які Том зберігав головним чином через те, що вони подобались Єві, він подивився на них, зневажливо форкнув і жбурнув через плече в річку.

Аж ось він знайшов молитовник — Том з поспіху забув його переховати — і, взявши в руки, почав гортати сторінки.

— Хм! Святенник, де ж пак! То ти, як там тебе... ти й до церкви ходиш, га?

— Так, пане,— твердо відказав Том.

— Ну, я з тебе ці дурощі швидко виб'ю. Не допущу, щоб негри молилися й скиглили, так і знай. І затям собі,— додав він, тупнувши ногою і люто блимнувши на Тома своїми гострими сірими очима,— тепер я тобі церква! Зрозумів? Як я скажу, так і робитимеш.

Том мовчав, але якийсь внутрішній голос у його душі рішуче промовляв: «Ні!»

Та Саймон Легрі не чув того голосу. Він ще якусь мить люто дивився на похнюплене Томове обличчя, тоді повернувся й пішов. Забравши Томову скриньку з чималим запасом чистого одягу, він поніс її на корму, де його враз оточили матроси. Серед гучного посміху з

негрів, що пнуться в пани, всі речі дуже скоро були розпродані в різні руки, в насамкінець пущено з торгів і порожню скриньку. Всім здавалося, що це дуже дотепна витівка, а те, як Том проводжав очима кожну свою річ, тільки додавало веселощів. Та найкумедніший був торг за скриньку, що викликав зливу веселих жартів.

Покінчивши з цим ділом, Легрі неквапно повернувся до своєї живої власності.

— От бачиш, Томе, я звільнив тебе від зайвого вантажу. Тепер добре пильнуй свою одіж, бо нову дістанеш не скоро. Я привчаю своїх негрів до ощадливості. Однієї перемінки має вистачити на рік.

Сказавши це, Легрі пішов туди, де сиділа Емелін, прикута до іншої невольниці.

— Ну, моя рибонько,— мовив він, плескаючи її по підборіддю,— не треба журитися!

Огида й жах, що мимоволі відбилися у її погляді, не пройшли повз його увагу. Він грізно нахмурив чоло.

— Ти, дівчино, на мене не блимай! Будь ласкава усміхатись, коли я до тебе говорю, чуєш? А ти, стара жовта паскудо,— мовив він, штурхонувши мулатку, до якої була прикута Емелін,— не кривись мені, як середа на п'ятницю! Дивись веселіш, кажу! І ви всі,— додав він, одступаючи трохи назад,— дивіться на мене, чуєте? Дивіться на мене... у вічі дивіться... просто у вічі! — приказував він, тупаючи ногою.

І всі, мов заворожені, звернули погляди на його розлючені зеленкувато-сірі очі.

— Ну от,— провадив він далі, стиснувши величезний важкий кулачисько, схожий на ковальський молот,— бачите оцього кулачка? Ану зваж його! — мовив до Тома, зронивши кулак йому на руку.— Помилуйтеся-но на ці кістки! То от, щоб ви знали, цей кулак добре н а б и т и й на неграх, як залізо став. Я ще не бачив жодного негра, якого не збив би з ніг за першим ударом,— додав він і підніс свій кулачисько так близько Томові до обличчя, що той аж закліпав очима й сахнувся.— У мене немає ніяких бісових доглядачів, я сам собі за доглядача й бачу все як є, будьте певні. І кожен з вас мусить підкоритись моїм звичаям. Ледве щось загадаю — ту ж мить роби хутчій. Тільки так можна жити зі мною в злагоді. Попуску від мене не ждїть, ніколи й ні в чому. Отож зятямте собі це, бо жалю я не знаю!

Жінки несамохіть затамували віддих, усі сиділи смутні та пригнічені. А Легрі повернувся на підборах і попростував до буфету вихилити чарчину.

— Отак я знайомлюся зі своїми неграми,— мовив він до благородного з вигляду чоловіка, що стояв трохи осторонь, слухаючи його настанови.— Мій спосіб — з самого початку показати силу, щоб вони знали, чого чекати.

— Он як? — озвався незнайомиць, розглядаючи його з цікавістю природознавця, що натрапив на якусь небачену комаху.

— Еге ж, отак. Я не з тих слинявих плантаторів-білоруків, яких водять за носа всякі там паршиві управителі. Торкніть-но мої м'язи, погляньте на мій кулак. Бачите, він став наче кам'яний, обкресавшись об негрів. Ось помацайте!

Незнайомиць торкнувся пальцем згаданого знаряддя і просто мовив:

— Еге ж, твердий. Та я гадаю,— додав він,— що й серце ваше закам'яніло так само, як кулак.

— Атож, маю чим похвалитися,— відказав Легрі, потішено сміючись.— Чого-чого, а м'якосердя в мене й крихти не зосталося. Попуску нікому не даю, аж ніяк! Жоден негр мене не дійме ні слізьми, ні лестощами, це вже будьте певні!

— Непоганий гурт ви зібрали.

— Ваша правда,— погодився Легрі.— Отой Том, як мені казали, просто дивовижа якась. Я за нього навіть трохи переплатив. Думаю зробити його кучером і ключарем. Треба тільки вибити йому з голови дурниці, яких він понабирався раніш, бо з ним там поводитися так, як з неграми поводитися не годиться,— і тоді все буде чудово! А от з тіе жовтою бабою я, здається, схибив. Мабуть, вона таки немічна, але свою ціну вона мені відробить. Рік чи два якось протягне. Я не маю звичаю берегти негрів. Витискаю з них усе, а тоді купую нових — отаке моє правило. І клопоту менше, та й дешевше, зрештою, виходить,— просторікував Легрі, посьорбуючи із склянки.

— А на скільки їх звичайно вистачає? — запитав незнайомиць.

— Та хтозна, це яке в кого здоров'я. Міцні тягнуть по шість-сім років, а негідь конає за два чи три. Спо-

чатку я ще морочився з ними — лікував, коли нездужали, давав їм одіж, ковдри і всяке таке інше. Одне слово, тримав у теплі й добрі. Та все марно. Тільки дурно переводив гроші й не вилазив з халепи. А тепер у мене, бачте, так: хворий ти чи здоровий — роби. Сконає негр — купую нового. Як на мене, то воно з усіх боків і легше й дешевше...

А тим часом на нижній палубі точилась інша розмова. Балакали Емелін і мулатка, з якою вона була скута. Звісна річ, вони розповідали одна одній про своє життя.

— Хто був твій хазяїн? — спитала Емелін.

.. — Містер Еліс, він живе на Леві-стріт. Може, ти бачила його будинок?

— Він був добрий до тебе?

— Загалом добрий, поки не заслаб. Він більш як півроку лежав хворий і зробився страшенно нетерплячий. Немов затався, щоб нікому спочинку не дати ні вдень ні вночі. Та ще такий став вередливий — усе йому не так. І що далі, то гірше. Цілі ночі не давав мені спати, я вже з ніг падала. А то одну ніч була заснула, то боже ж ти мій, як він на мене сварився! Кричав, що продасть мене найлютішому хазяїнові, якого тільки знайде. А колись же казав, що як помре, то я буду вільна.

— А друзів ти мала? — спитала Емелін.

— Я маю чоловіка, він коваль. Хазяїн завжди видавав його в найми. Мене забрали з дому так швидко, що я не встигла навіть попрощатися з ним. І діточок маю четверо. Ой, лихо мені, лишенько! — вигукнула жінка й затулила руками обличчя.

Коли чуеш отаку сумну розповідь про чиєсь горе, мимоволі хочеться сказати щось на розраду. Емелін теж хотіла розважити бідолашну жінку добрим словом, але не могла нічого придумати. Та й чим було її розважити? І, неначе змовившись між собою, обидві вони, з остраху та відрази, ані словом не згадували про страшного чоловіка, що був тепер їхнім господарем.

А пароплав із своїм живим вантажем ішов собі далі по рудих каламутних хвилях бурливої Червоної річки, між стрімких заломистих берегів, і сповнені смутку очі знеможено дивилися на ті руді глинясті урвища, що безконечною похмурою смугою пропливали повз них. Нарешті пароплав зупинився біля одного невеликого містечка, і Легрі зі своїм гуртом зійшов на берег.

ПОХМУРА МІСЦИНА

Том і його товариші важкою ступою тягнуться нерівною дорогою слідом за грубим фургоном. На передку сидить Саймон Легрі, а обох жінок, і досі прикутих одна до одної, запхали в фургон разом з іншим вантажем. Уся та валка прямує до плантації Легрі, що лежить у віддаленій безлюдній місцині.

Глуха, занедбана дорога то в'ється серед похмурих порослих сосняком пусток, де лиш вітер тужно шепоче в галуззі, то заходить у безкраї мочарі, загачені гатками з колод, де над грузьким багнищем стримлять сумні кипариси, пообвішувані жалобними гірляндами чорного моху, а поміж корчів та голого гілля, що тут і там гние у воді, вряди-годи видніють бридкі отруйні змії.

Ця дорога пригнітила б кожного, хто вперше її бачив, хоч би йому й випадало їхати нею в якійсь своїй справі з повним гаманцем і на доброму коні. То якою ж страшною і моторошною мала вона здаватися невільника, що за кожним кроком віддалялись від усього, що було любе й миле їхньому сердцю.

Так подумав би кожен, побачивши їхні зажурені чорні обличчя, їхні сумні, стражденні очі, які з мовчазною покорою озирали все, що минали в тій гіркій дорозі.

Зате Саймон Легрі явно тішився. Він раз у раз діставав з кишені фляжку з горілкою і припадав до неї губами.

— Гей ви! — гукнув він, обернувшись і побачивши ззаду смутні обличчя.— А заведіть-но пісню, молодці! Ану!

Невільники мовчки презирнулися. Та після другого «Ану!» й добрячого виляску пуги Том заспівав урочистого псалма:

Благословенний край святий,
Мій любий рідний край!
Гірку журбу мою розвій
І радість мені дай...

— Замовкни ти, чорна падлюко! — grimнув Легрі.— Ти гадаєш, я слухатиму твої клятві святенницькі співи? Я кажу — пісню, веселу, хвацьку... Ану мерщій!

Інший невільник зотягнув одну з тих нісенітних пісень, що їх часто співають раби:

Пан тхора зловить сказав.
Нумо гей!
А тоді зареготав: «Чи ти місяця видав?»
Нумо, хлопці, гей!
Гей, гей-ію, егей!

Співак, як видно, не дуже дбав про лад і вигукував що в голову набреде, лиш сяк-так дотримуючи ритму. І щоразу весь гурт підхоплював хором:

Нумо, хлопці, гей!
Гей, гей-ію, егей!

Вони співали дуже хвацько, намагаючись вдавати з себе веселих, та в тому дикому співі вчувалося більше горя, аніж у найтужнішому голосінні чи найпалкішій мольбі. Неначе їхні нещасні темні душі, зацьковані й поневолені, знайшли собі розраду саме в тих недоладних вигуках і висловлювали в них свої благання. Але Саймон Легрі не чув тих благань. Він чув тільки буч-

ний спів і тішився з того, що «розвеселив своїх молодців».

— Ну, любонько,— мовив він, обернувшись до Емелін і поклавши руку їй на плече,— ми майже вдома!

Коли Легрі сварився і лютував, Емелін жахалася, та коли він розмовляв отак, як тепер, і клав своє ручисько їй на плече, вона думала, що краще б він був її. Від самого його погляду її аж з душі вернуло й наче морозом проймало. І вона мимоволі прихилилася ближче до мулатки, наче то була її рідна мати.

— Я бачу, ти ніколи не носила сережок,— сказав Легрі, беручи її маленьке вушко своїми шкарубкими пальцями.

— Ні, пане,— відказала Емелін, уся тремтячи й понуривши очі.

— Дарма, ось приїдемо додому, то я подарую тобі сережки, якщо будеш добре шануватися. І нема чого тобі отак журитись, до тяжкої праці я тебе не приставлю. Житимеш у мене мов та пані, аби тільки шанувалася.

Легрі так упився, що на нього напала великодушність. Та на той час удалні вже показалися його володіння. Колись цей маєток належав заможному й благородному господареві, що дуже піклувався своєю садбою і всіляко прикрашав її. Та помер він неспроможним боржником, і його плантацію вигідно відкупив Легрі, що вживав її, як і все, до чого допадався, лише на одне — витиснути з неї якнайбільше грошей. І тепер усе в тій садбі мало безладний, занедбаний вигляд, який завжди буває там, де дбайливі зусилля колишнього господаря пущено нанівець.

Перед будинком, де колись був гарний лужок з мальовничими кущами, тепер буяли бур'яни, лише подекуди, біля конов'язей, витолочені кінськими копитами й засмічені битим посудом, кукурудзяними качанами та всілякими іншими покидьками. Пошарпані віти жасмину й жимолості сумно звисали з похилої декоративної підпори — до неї тепер припинали коней. Великий сад також геть заріс бур'яном, з якого де-не-де ще витикалися кволі тропічні рослини. У теплиці були повибивані всі шибки, а на струхлявілих полицях стояло кілька забутих вазонів з пересохлою землею, і в них стриміли сухі тички з рештками листя, що колись теж були квітами.

Фургон в'їхав на всипану жорствою, але так само забур'янілу алею, обсажену з боків гордими меліями. Здавалося, лише ці стрункі дерева з буйними кронами не піддалися загальному занепадові — мов благородні душі, так глибоко пройняті доброчесністю, що вони тільки мужніють у життєвих знегодах.

Великий будинок, свого часу гарний і пишний, був споруджений на звичайний південний зразок і обведений кругом широкою двоповерховою верандою на кам'яних підпорах, куди виходили дверима всі кімнати.

Але й будинок той мав тепер спустошений і незатишний вигляд. Деякі вікна були позабивані дошками, в інших бракувало шиб; віконниці хилиталися на поламааних завісах. Усе свідчило про недбальство та байдужість господаря.

По всьому двору були розкидані старі дошки, солома, побиті діжки та ящики. На гуркіт коліс не знати звідки вихопилось кілька здоровенних, лютих собак і кинулось до Тома та його товаришів. Двоє обідраних слуг, вискочивши слідом, насилу одігнали їх.

— Ось бачите, що на вас чекає!..— мовив Лєгрі до Тома і його товаришів, з похмурою втіхою пестячи собак.— Ось що на вас чекає, коли надумаете тікати! Ці пси намуштровані ловити негрів і любісінько загризуть хоч кого. Отож стережіться! Гей, Сембо! — гукнув він до одного з обідранців, що мав на голові бриля без крис і догідливо ліз йому перед очі.— Як тут у вас справи?

— Чудово, пане!

— Квімбо,— обернувся Лєгрі до другого, що так само ревно сидкувався привернути його увагу,— ти не забув, щб я тобі звелів?

— Ні, не забув, пане.

Ці двоє негрів були головні помічники господаря. Лєгрі привчав їх до бузувірства й жорстокості так само ревно, як і своїх вовкодавів, і, опанувавши ту науку, вони стали мало чим різнитися від лютих собак.

Подібно до багатьох володарів, про яких оповідає історія, Лєгрі порядкував на своїй плантації за приписом «поділяй і пануй». Сембо і Квімбо люто ненавиділи один одного, а решта негрів на плантації всі як один люто ненавиділи їх, і, розпалюючи цей розбрат собі на користь, Лєгрі був певен: котрась із трьох сторін неодмін-

но дасть йому знати про все, хоч би там що сталося в маєтку.

Людині важко жити, не вступаючи в стосунки з іншими людьми, отож і Легрі часом заохочував своїх чорних посіпак до такого собі простацького панібратства. А втім, це панібратство кожному мить могло обернутися бідною для котрогось із них, бо і той і той завжди були напоготові за першим знаком господаря вчинити криваву помсту над суперником.

Стоячи, як оце тепер, перед Легрі, вони здавалися живим свідченням того, що низька, брутальна людина гірша за тварину. Їхні грубі й тупі обличчя, вирячені очі, якими вони злісно блимали один на одного, їхні хриплі звірячі голоси й подерта одіж, що тріпотіла од вітру,— все це надивовижу пасувало до похмурого й непривітного оточення.

— Гей, Сембо,— сказав Легрі,— відведи-но цих молодців до селища. А оця краля для тебе,— додав він, відчепивши від Емелін мулатку і штовхнувши її до Сембо.— Я ж обіцяв привезти тобі жінку, пам'ятаєш?

Мулатка здригнулася і, сахнувшись назад, квапливо мовила:

— Ой паночку! Та я ж маю чоловіка в Новому Орлеані.

— Ну то й що? А тут матимеш іншого. Ану не балакай мені! Йди геть! — гримнув Легрі, заміряючись на неї пугою.— А ти, панночко,— обернувся він до Емелін,— підеш зі мною в дім.

У цю мить в одному з вікон будинку майнуло чиєсь безтямне смагляве обличчя і, коли Легрі відчинив двері, почувся жіночий голос, який швидко й владно щось промовив. Том, занепокоєно проводячи очима Емелін, помітив це, а тоді почув, як Легрі сердито відказав:

— Припни язика! Як я схочу, так і буде, хоч би ти мені що!

Більше Том нічого не чув, бо мусив іти за Сембо до селища. Воно являло собою ряд грубих халуп, що склали собі невеличку вулицю у віддаленій від панського будинку частині плантації. Всі вони мали жалюгідний, занедбаний вигляд. У Тома аж серце стиснулось, коли він їх побачив. Адже він плекав думку про окрему хатину, хоч поганеньку, яку міг би опорядити на свій смак і відпочивати там після праці в тихій самотині. Він

зазирнув у кілька халуп. То були темні кубла без будь-яких меблів. За постелі правили купи брудної соломи, навалені на земляній долівці, втоптаній безліччю ніг.

— У котрій я житиму? — покірливо спитав він у Сембо.

— А я знаю? Заходь хоч і в оцю,— відказав Сембо.— Може, там ще один втиснеться. У кожній халупі повно негрів. Не знаю вже, куди й пхати.

Був уже пізній вечір, коли мешканці халуп стомленою чередою вернулися до селища. Усі ті чоловіки й жінки, понурі, виснажені, вдягнені в брудне дрантя, непривітно позирали на прибульців. Ніде не чути було жодного веселого звуку, лише сердиті горлові голоси, що сварилися за жорна, якими кожен молов свою пригорщу кукурудзяного зерна, щоб спекти собі на вечерю грубий корж — єдину їхню їжу. Від самого світанку ці люди були в полі, тяжко працюючи під батогами наглядців. На плантаціях стояла найгарячіша пора, і господарі не гребували нічим, щоб примусити кожного працювати до знемоги.

«Стривайте,— скаже якийсь безтурботний лежень,— хіба збирати бавовну — то така вже тяжка праця?»

А хіба ні? Адже ж не так уже й неприємно, коли тобі на тім'я впаде крапля води, а тим часом серед найстрашніших тортур інквізиції були й оці-от краплі, що падали людині на тім'я одна по одній, одна по одній, кожна мить, розмірено, безупинно, і всі в одне місце. Отак і праця, не тяжка сама собою, стає нестерпною, коли тебе змушують робити те саме багато годин підряд, не розгинаючись, не відволікаючись на щось інше, і ти позбавлений навіть свідомості того, що робиш цю осоружну роботу з власної доброї волі.

Том дивився на людей, що проходили повз нього, і марно шукав очима хоч одне приязне обличчя. Він бачив лише похмурих, отупілих чоловіків і виснажених, занепалих духом жінок або ж таких жінок, що давно уже втратили жіночу подобу. Дужі тіснили слабосилих, грубе тваринне себелюбство не знало меж. Від цих людей не сподівался й не хотіли нічого доброго, на них дивились як на бидло, і вони таки збидліли до краю. До самої ночі не вщухав скрегіт помолу, бо жорен було

обмаль, і ті, що не могли опиратися дужчим, тільки тепер дочекалися своєї черги.

— Гей ти! — мовив Сембо, підходячи до мулатки й кидаючи їй під ноги торбу з зерном.— Як тебе, в біса, звати?

— Люсі,— відказала мулатка.

— То от, Люсі, тепер ти моя жінка. Змєли оце зерно та зготуй мені вечерю, чуєш?

— Я тобі не жінка й ніколи нею не буду! — раптом осмілівши з розпачу, відрубала мулатка.— Іди собі, звідки прийшов!

— Ось я тобі зараз як дам! — гримнув Сембо, замірюючись на неї ногою.

— А хоч і вбий! Та скоріше! Краще вже мені й не жити! — мовила вона.

— Гей, Сембо, як будеш калічити рабів, я скажу хазяїнові,— обізвався Квімбо, що порався коло жорен, одігнавши від них кількох змучених жінок, які ще не змололи своє зерно.

— А я скажу йому, що ти не даєш жінкам підступитися до жорен, бісів ти негре! — крикнув Сембо.— Ти повинен чекати своєї черги!

Том так зголоднів за день подорожі, що в нього аж паморочилось у голові.

— Гей ти! — гукнув Квімбо, жбурнувши йому торбину зерна.— Це тобі, негре! Та гляди бережи, бо на ць о м у тижні більше не дістанеш.

Том довго ще чекав, доки звільниться місце біля жорен. Пожалівши двох зовсім знеможених жінок, що не мали сили зрушити жорнівку, він змолів їм зерно, поправив і роздмухав жар, на якому вже було спечено стільки коржів, і лиш тоді взявся готувати вечерю собі. До співчуття на тій плантації не звикли, і хоч яку малу послугу зробив Том жінкам, проте вона знайшла відгук у їхніх серцях, і закрубілі обличчя по-жіночому лагідно засвітилися. Вони самі замісили Томові коржа й доглянули, поки він спікся. Том сів біля вогнища й дістав свою біблію, сподіваючись знайти в ній розраду.

— Що це в тебе? — спитала одна з жінок.

— Біблія,— відказав Том.

— О боже! Це ж я ні разу її не бачила, відколи поїхала з Кентуккі.

— А ти родом з Кентуккі? — жваво запитав Том.

— Еге ж, та ще й з доброго дому. От уже ніколи не думала, що потраплю сюди! — зітхнула жінка.

— То що це за книжка? — спитала друга жінка.

— Біблія.

— А що ж воно таке?

— Як? Невже ти не знаєш? — здивувалася перша жінка.— Моя хазяйка в Кентуккі, було, не раз читала її нам уголос. А тут де ж би то! Тут нічого не почувеш, крім лайки та ляскоту батогів.

— Ану прочитай щось! — попросила друга жінка, з цікавістю дивлячись, як Том зосереджено схилився над книжкою.

Том прочитав:

— «Прийдіть до мене, всі зморені працею та обтяжені ношею, і я дам вам спочинок».

— Гарні слова,— мовила жінка.— Хто це так сказав?

— Бог,— відповів Том.

— Якби ж то знала, де його шукати,— сказала жінка,— я б пішла до нього. Та навряд чи буде мені колись той спочинок. Тіло моє все болить, руки й ноги тремтять, і Сембо весь час на мене свариться, що я не можу робити хутчій. А ввечері, поки спечеш собі того коржа, аж глядь — уже ніч. Отож не встигнеш лягти та очі стулити, як знову ріг гуде і знову вставай. Якби знати, де він, той бог, я б йому пожалілася.

— Віш і тут, і скрізь,— мовив Том.

— Тут? Так я тобі й повірила! Де вже де, а тут його бути не може,— сказала жінка.— Ет, та що там балакати! Піду-но я краще ляжу, поки ще є час поспати.

Жінки розійшлися по своїх халупах, і Том лишився сам біля пригаслого вогнища, що кидало йому на обличчя червоний відсвіт.

На багрянотому небі зійшов сріблястий ясночоллий місяць і тихо задивився вниз, на самотнього чорного чоловіка, що сидів, згорнувши руки на грудях і поклавши на коліна біблію.

«Чи є бог тут?» — думав Том. Його просту душу роздирали суперечливі почуття: обурення проти кривди, безрадісна свідомість того, що попереду, аж до скону, самі злигодні, туга за потоптаними надіями,— усе це нараз зринуло в Томовій душі так, наче жахливе привиддя мертвих тіл дружини, дітей і друзів постає на

темній хвилі перед очима моряка, що от-от захлидеться й піде на дно...

Не знайшовши розради, Том підвівся й почвалав до халупи, призначеної йому за житло. Там було вже повно зморених людей, що покотом спали на долівці. Важкий дух, що стояв у халупі, мало не вигнав його назад, та надворі було вогко й холодно, а він аж хитався з утоми. Отож він загорнувся в подерту ряднину; ліг на солому і невдовзі заснув.

Розділ XXXIII

КАССИ

Минуло небагато часу, і Том дізнався, чого можна сподіватися й чого треба стеретись у його новому житті. Він мав хист до будь-якого діла і все, до чого брався, робив справно й сумлінно — такий уже був його звичай. Спокійний і незлобливий від природи, він сподівався своєю щирою працею відвернути од себе хоч би частину тих знегод, що могли спіткати його на плантації. Він бачив навколо чимало кривди й лиха, та, хоч серце його обкипало кров'ю, твердо вирішив терпляче зносити все й працювати не покладаючи рук, а в душі плекав надію на можливий порятунок.

Легрі помітив Томову старанність, але не давав того взнаки. Хоч який був Том сумлінний робітник, проте Легрі почував до нього таємну неприязнь — щось на зразок вродженої зневаги лихої людини до людини добродешної. Він добре бачив, як щоразу, коли він чинив жорстоку розправу над беззахисними людьми, Том з мовчазним осудом дивився на нього, і такий промовистий був той погляд, що Легрі розумів його без слів і ще дужче злостився, бо лихому господареві дошкуляє навіть думка раба. Том у різні способи виказував до своїх страждених товаришів жаль та співчуття, такі незвичні й дивовижні для них, і це теж не проходило повз пильне око Легрі. Він купив Тома, маючи намір з часом зробити його доглядачем, на якого вряди-годи можна буде звиряти маєток, від'їжджаючи з дому. Така людина, на думку Легрі, мала бути передусім і над усе без-

жальна, а оскільки Том цій вимозі не відповідав, то Легрі вирішив загартувати його душу і, почекавши кілька тижнів, доки Том призвичаїться до життя на плантації, взявся до цього діла.

Одного ранку, коли невільників зібрали до гурту, щоб вигнати в поле, Том з подивом помітив серед них незнайому жінку, вигляд якої враз привернув його увагу. Жінка була висока, струнка, з тендітними руками й ногами, охайно і пристойно вдягнена. З обличчя вона виглядала років на тридцять п'ять чи сорок, і, раз побачивши те обличчя, його не можна було забути — так виразно промовляло воно про якусь страшну душевну драму. Високе чоло, гарні, мов намальовані, брови, рівний, правильної форми ніс, тонко окреслені уста, зграбна шия та благородна постава голови — усе свідчило, що свого часу ця жінка була справжня красуня. Та обличчя її помережили глибокі зморшки зневаженої гордості й гірких страждань, шкіра набула хворобливого жовтого відтінку, щоки позападали, риси обличчя загострились, і вся вона змарніла.

Та найдужче вражали зір її очі — величезні, незглибно-чорні, затінені такими самими чорнющими віями і сповнені відчайдушною, безнадійною туги. В кожній рисочці її обличчя, в кожному вигині уст та русі тіла вчувалася гордість і рішучість, і тим страхітливішим здавався отой застиглий в очах вираз пекучого, незвичайного болю, як порівняти його з гордовитою зверхністю усієї її зовнішності.

Звідки взялася ця жінка і хто вона така, Том не знав. Він оце тільки вперше побачив її поруч себе в гурті невільників, що тягся дорогою у сірому світанковому присмерку. Але інші, як видно, знали її, бо її поява викликала помітне збудження серед цього нещасного, обідраного й голодного люду. Невільники раз у раз обертались і поглядали на неї.

— До цього воно йшлося. Я дуже радий! — промовив один.

— Хе-хе-хе! — обізвався другий. — Скуштуйте, пані, нашого меду!

— Побачимо, як вона робитиме!

— А цікаво, чи мордуватимуть її вечері, як нас?

— Ото б подивитися, як їй дадуть батогів! — докинув ще один.

Жінка не зважала на ті слова, ніби й не чула їх, і з погордою йшла собі далі. Том, який змалку жив серед благородних і вихованих людей, з її вигляду та поведінки підсвідомо відчув, що й вона належить до тих кіл, але як і чому вона опинилась у такому середовищі, було для нього незбагненою загадкою. Жінка ні разу не подивилася на нього й не обізвалась ані словом, хоч усю дорогу йшла поруч.

Незабаром Том ревно взявся до роботи. А оскільки та жінка весь час була неподалік, то він вряди-годи позиравав на неї. Він одразу помітив, що завдяки природній вправності та гнучкості їй працюється легше, ніж багатьом іншим. Вона оббирала бавовну дуже швидко й чисто, і з обличчя її не сховався зневажливий вираз, неначе вона гидувала і тією роботою, і принизливим становищем, що випало їй на долю.

Того дня Том працював поруч мулатки, яку Легрі купив разом з ним. Було видно, що вона зовсім знесиліла: руки її тремтіли, ноги підтиналися, і Том раз у раз чув її болісний стогін. Він підступив до жінки й мовчки переклав кілька пригорщ бавовни із свого мішка до її.

— Ой, не треба, не треба! — мовила жінка, звівши на нього очі. — Щоб не було тобі через мене біди.

В ту ж мить до них підскочив Сембо, що мав особливе зло на цю жінку. Замахнувшись батоном, він люто закричав:

— Це що таке, Люсі? Махлюєш, га?

Він копнув жінку своїм важким черевником, тоді обернувся до Тома й оперіщив його батоном по обличчю.

Не кажучи й слова, Том знову взявся до роботи. Але жінка, й так до краю виснажена, впала непритомна.

— Ось я її швидко підведу! — вишкірившись, мовив наглядяч. — Маю такі ліки, що куди там тій камфорі! — І, витягнувши з рукава довгу шпильку, він застромив її в тіло жінки.

Жінка застогнала й підвела голову.

— Ану вставай, бидло, та берися до роботи, а то я тобі ще не таке утну!

Зробивши над собою надлюдське зусилля, жінка в розпачі підвелась і почала хапливо оббирати бавовну.

— Гляди мені, не барися, — сказав Сембо, — бо я тобі ввечері такого гарту дам, що й жити не схочеш!

— Та я вже й так не хочу! — почув Том її кволий голос.

Наражаючи себе на ще гірше лихо, він знову підійшов до жінки і переклав її у мішок усю свою бавовну.

— Ой, не треба! Вони ж тобі не знаю що зроблять! — мовила вона.

— Мені легше все знести, ніж тобі, — відказав Том і швидко повернувся на місце.

Незнайома жінка, яку ми вже описали, на той час була досить близько й почула Томові останні слова. Вона підвела свої похмурі чорні очі й якусь мить пильно дивилась на нього. Тоді взяла із свого коша частину бавовни й поклала йому в мішок.

— Ти ще не знаєш, куди ти попав, — промовила вона, — а то не вчинив би такого. Ось поживеш тут з місяць, то не будеш нікому допомагати. Збагнеш тоді, що власна шкура дорожча.

— Боронь боже, пані! — сказав Том, несвідомо звертаючись до цієї збирачки бавовни так само шанобливо, як до високородних людей, що в них жив раніш.

— Бог сюди ніколи й не заглядає, — гірко мовила жінка.

За мить вона вже старанно працювала далі, і уста їй знову кривила зневажлива посмішка.

Та наглядач, хоча й був далеко, побачив, що вона зробила, і, махаючи батогом, підбіг до неї.

— Он воно як! — зловтішно вигукнув він. — То й ти махлювати? Ну, тепер я візьму тебе в шори, начувайся! Ти в мене побачиш смаленого вовка!

Раптом у чорних очах жінки неначе блискавиця спалахнула. Уста її затремтіли, ніздрі розширились. Вона рвучко випросталась і окинула наглядача лютим, презирливим поглядом.

— Ти, тварюко! — мовила вона. — Ану лиш зачепи мене! Я ще маю тут владу, щоб кинути тебе на поживу собакам, спалити живцем, роздерти на шмаття! Досить мені слово сказати!

— То якого ж біса ви тут? — буркнув наляканий наглядач і похмуро відступив назад. — Я ж і в гадці не мав чогось лихого, міс Кассі!

— Отож знай своє місце! — сказала жінка.

І справді, наглядач начебто миттю згадав, що має

якись справи на другому кінці поля, і мерщій подався геть.

Жінка знову взялася до роботи й працювала так вправно, що Том аж дивом дивувався. Усе в неї виходило наче само собою. Ще не скінчився день, а її кіш був ущерть натоптаний, хоч вона ще кілька разів підкладала чималі оберемки своєї бавовни Томові.

Уже споночіло, коли знесилені збирачі, примостивши на голову свої коші, довгою низкою поплентались до комори зважувати бавовну. Там уже стояв Легрі з обома наглядачами й про щось з ними розмовляв.

— З тим бісовим Томом ще буде нам халепа. Тільки те й робить, що підкладає бавовну в кіш до Люсі. То такий, що всіх негрів з пуття зіб'є, а вони й почнуть нарікати. Йому тільки дай волю! — сказав Сембо.

— Ти ба! От чорна падлюка! — мовив Легрі. — Треба буде його провчити, га, хлопці?

Обидва негри хижо вшширили зуби.

— Авжеж! Нехай пан Легрі сам його провчить. У цьому ділі пан переплюне і нечистого! — озвався Квімбо.

— От що, хлопці, найкращий спосіб привести його до тями — це загадати йому самому когось відбатожити. Буде йому наука!

— Ой, матиме пан мороку, щоб приставити його до цього діла!

— Дарма, укоськаю! — сказав Легрі, перскочуючи в роті тютюнову жуйку.

— А ще я хочу сказати про Люсі... То найвредніше й найпаскудніше бабисько на плантації! — провадив далі Сембо.

— Гляди мені, Семе! Я ж знаю, чого ти на неї таким чортом дихаєш.

— Та певно ж пан знає, що вона не послухалась панського слова й не схотіла мене за чоловіка, як пан сказав.

— Я б вибив з неї цей дур,— мовив Легрі, спльовуючи,— та от пора тепер гаряча і, мабуть, не варто позбуватися робочих рук. Вона кощава, а кощаві бабиська вперті, як чорти, їх треба бити смертельним боєм, щоб вони скорилися.

— Ет, ця Люсі така бісова ледацюга, вона однаково нічого не робить, тільки ходить та стогне. А працює за неї Том.

— Он як? Ну що ж, тоді нехай він сам її і відшмагає. І йому користь буде, і мені,— адже він не вбиватиме з неї душу так, як ви, бісове поріддя!

— Го-го! Га-га-га! — заіржали обидва негідники.

В тому моторошному реготі й справді було щось бісівське, що цілком підтверджувало визначення Легрі.

— Але ж, пане, Том і міс Кассі змовилися між собою і напхали їй кіш. То, певне, вага буде справна.

— Я сам важитиму! — значливо сказав Легрі.

Обидва наглядачі знову зайшлися своїм бісівським реготом.

— Отже,— мовив Легрі,— міс Кассі свою роботу зробила?

— Вона працювала, мов сатана з усіма чортами!

— Скидається на те, що в ній і справді сидить сатана! — сказав Легрі і, брутально вилаявшись, пішов до вагарні.

Стомлені й понурі, невідьники мляво заходили до комори і з острахом ставили свої коші на вагу.

Поруч з вагою була грифельна дошка з іменами, і Легрі позначав на ній, хто скільки зібрав за день.

Томів кіш заважив належне, і тепер він занепокоєно дивився, чи поведеться жінці, якій він допомагав.

Хитаючись з утоми, вона виступила наперед і поставила свій кіш. Він заважив скільки треба, і Легрі добре це бачив, але, вдавши розлюченого, закричав:

— Ах ти ж, ледаче бидло! Знову не вистачає! Ану стань отут, це тобі так не минеться!

Жінка застогнала з розпачу й знеможено повалилася на лаву.

Тепер до ваги підійшла жінка, яку звали міс Кассі, і з гордовитим, недбалим виглядом поставила свій кіш. Легрі глузливо, хоча й трохи запобігливо, зазирнув їй в лице.

Жінка пильно подивилася на нього своїми чорними очима, губи її ледь помітно заворушилися, і вона сказала щось по-французькому. Ніхто не знав, що вона сказала, проте Легрі аж посатанів на виду й навіть підняв був руку, наче хотів її вдарити. Жінка окинула його гнівним, презирливим поглядом, повернулася і пішла геть.

— А тепер,— мовив Лєґрі,— іди-но сюди, Томе. Пам'ятаєш, я вже казав колись, що купив тебе не для чорної роботи. Я хочу тебе підвищити й поставити за доглядача. Отож сьогодні й почнеш наламувати руку в цьому ділі. Ану бери оцю негідницю та провчи її як слід. Ти ж не раз уже бачив, як це робиться.

— Нехай пан мені дарує,— сказав Том,— тільки я дуже прошу не ставити мене до такого діла. Я до нього незвичний, ніколи цього не робив і не здатен робити, аж ніяк не здатен.

— Не робив — то навчишся! А ні — то я швидко вкочу тобі віку! — гримнув Лєґрі і, схопивши канчука з волової шкіри, щосили оперішив Тома по обличчю.

За першим ударом без упину посипалися ще і ще.

— Отак! — мовив Лєґрі, спинившись, щоб звести дух.— Може, ти й тепер скажеш, що не здатен цього робити?

— Так, пане,— відказав Том, утираючи кров, що збігала в нього по обличчю.— Я ладен працювати день і ніч, аж до скону, але такої кривди чинити не можу. Ні, пане, я ніколи цього не робитиму, ніколи!

Том завжди говорив тихо й лагідно, тримався шанобливо, і Лєґрі вважав його за легкодуха, якого неважко буде скорити. Та коли Том проказав останні слова, всі, хто був при цьому, вражено завмерли.

— О боже! — сплеснувши руками, вигукнула нещасна жінка.

Всі мимоволі презирнулися і затамували віддих, ніби передчуваючи страшну грозу.

Лєґрі на якусь мить аж остовпів, та потім люто загорлав:

— Що?! Ах ти ж мерзенне чорне бидло! Ти смієш казати мені, що я велю чинити кривду! Де ж би то вам, нікчемній худобі, розумувати про такі речі! Ось я покладу цьому край! Та за кого ти себе маєш, пане Томе? Мабуть, за велику персону, коли вже берешся навчати свого хазяїна, де правда, а де кривда! То ти кажеш, що відбатожити цю негідницю буде кривда?

— По-моєму, кривда, пане,— відповів Том.— Бідолашна жінка кволала й недужа. Це буде жорстоко, несправедливо, і я ніколи такого не вчиню. Краще вбийте мене, пане, коли ваша воля, але щоб я підняв на когось тут руку — ні, нізащо! Я краще помру!

Том говорив тихо, але в голосі його вчувалася непохитна рішучість. Легрі аж трусився з люті, його зеленкуваті очі палали ненавистю і, здавалося, навіть чуприна загрозливо настовбурчилась. Та, подібно до хижого звіра, що бавиться зі своєю жертвою, перше ніж її розірвати, він погамував свою нетерплячку і глумливо заговорив:

— Ач який превелебний собака завітав нарешті до нас, грішних! Ну чисто тобі святий, та ще й панського роду! З'явився, бач, наvertати нас, грішників, на праву путь! О, він, певне, велика цяця! Геї ти, святенний дурисвіте, а ти ніколи не читав у тій своїй біблїї, що слуга повинен коритися своєму панові? А хіба не я твій пан? Хіба не я виклав тисячу двісті доларів готівкою за все, чим напхана твоя клята чорна шкура? Хіба не мені тепер належать і тіло твоє, і душа? — І він люто стусонув Тома своїм важким чоботом.— Ану кажи!

Перемагаючи нестерпний біль, Том випростався і, звівши догори залите кров'ю та слізьми лице, вигукнув:

— Ні, ні, ні! Моя душа належить не вам, пане! Ви

не купили її, не можете купити! І хоч би що ви робили, вам не заподіяти мені зла!

— Он як? — глузливо скривився Легрі.— А ось ми побачимо! Гей, Сембо, Квімбо! Ану відчухрайте цього собаку так, щоб він мені місяць рачки повзав!

Два здоровенних негри, що з лиховісною радістю накинулись на Тома, були справжнім уособленням темної сили. Нещасна мулатка злякано зойкнула; всі, немов у єдиному пориванні, схопилися на ноги. А ті двоє грубо потягли Тома геть, хоч він і не чинив ніякого опору.

Розділ XXXIV

ІСТОРІЯ КВАРТЕРОНКИ

Настала ніч. Стогнуци й спливаючи кров'ю, Том лежав у старій занедбаній коморі серед поламаного реманенту, куп негодящої бавовни та іншого мотлоху.

Ніч була вогка й душна, і в густому повітрі роїлися хмари москітів, ще дужче роз'ятрюючи Томові рани, а пекуча жага, що була чи не найстрашнішою мукою, довершувала його нестерпні страждання.

— О боже! Зглянься на мене, дай мені сили все здолати! — у відчаї шепотів він.

Раптом почувлася чиясь хода, і в очі йому сяйнуло світло ліхтаря.

— Хто там? Ой, бога ради, дайте хоч ковток води!

То була жінка, яку звали Кассі. Вона поставила на підлогу ліхтар, налила з бутля води і, підвівши Томові голову, дала йому пити. Він пив спрагло, гарячково, спорожняючи куваль за кувалем.

— Пити — оце все, що тобі треба, — мовила жінка.— Мені не первина носити ночами воду таким бідолахам, як ти.

— Дякую, пані, — обізвався Том, угамувавши спрагу.

— Не називай мене пані! Я така сама жалюгідна невільниця, як і ти. Та де — ще й нікчемніша за тебе! — гірко сказала жінка.— А тепер, — додала вона, притягнувши від дверей невеликий солом'яник і постеливши на ньому змочену холодною водою тонку ряднину, — спробуй, сердего, пересунутись сюди.

Весь у ранах та синцях, Том на превелику силу зрушив з місця. Та коли нарешті ліг на солом'яник, йому одразу полегшало від холоднуватої вологи, що діткнулась його зраненого тіла.

Тим часом жінка, що віддавна звикла допомагати жертвам таких-от звірячих розправ і знала чимало засобів полегшувати їхні страждання, заходилася прикладати щось до Томових ран, і незабаром біль трохи вщух.

— Ну от,— сказала вона, підмощуючи йому під голову замість подушки оберемок бракованої бавовни,— це й усе, що я можу для тебе зробити.

Том подякував їй. Жінка сіла на підлогу і, обхопивши руками коліна, вступила перед себе тужний, похмурий погляд. Чіпець її зсунувся назад, і з-під нього, облямувавши загадкове скорботне обличчя, вибилися хвилясті й довгі чорні коси.

— Усе даремно, мій бідний друже,— нарешті обізвалася вона.— І всі твої поривання марні. Ти тримався хоробро, і правда була за тобою, але все це ні до чого. Отож і не думай боротись. Ти в лабетах диявола, він сильніший за тебе, і ти мусиш скоритися.

Скоритися! Чи не те саме нашіптували йому щойно людська слабкість і пекучий біль? Том здригнувся. Ця похмура жінка з нестямними очима й сумовитим голо-сом раптом здалась йому втіленням спокуси, якій він так запекло опирався.

— О боже, боже! — простогнав він.— Як я можу скоритися?

— Марно волати до бога — він нічого не чує,— спокійно мовила жінка.— Здається мені, що його і немає, того бога, а коли навіть є, то він проти нас. Усе проти нас — і небо, й земля...

Почувши ті лихі безбожницькі слова, Том заплющив очі. Й аж здригнувся з жаху.

— Ти ж іще нічого тут не знаєш,— сказала жінка,— а я знаю. Цілих п'ять років прожила я під владою цього чоловіка і ненавиджу його, як самого диявола! Щоб ти знав, це глуха, далека плантація, і на десять миль навколо нема жодної іншої — лиш самі мочарі. Тут нема ні одної білої людини, що посвідчила б у суді, якщо тебе сплять живцем чи кинуть в острі, покремсають на шматки чи віддадуть на поталу собакам, повісять чи засічуть до смерті. Тут нема ні бога, ні закону, нема нікого, хто зробив би тобі чи будь-кому з нас хоч крихту добра. А цей чоловік!.. Немає в світі такої мерзоти, якої він не здатен вчинити! Коли б я розповіла, що я тут бачила і що знаю, то, мабуть, у багатьох би волосся дибом стало і жижки затрусилась. І опиратися марно! Чи ж я сама хотіла жити з ним? Адже я була добропристойна і делікатна. А він?.. О небо, хто він такий? І все ж я прожила з ним п'ять років і проклинала кожну мить цього життя, день і ніч проклинала! А тепер він привіз собі нову, молоденьку — п'ятнадцятилітню дівчину. Вона каже, що її виховували побожною та

благочестивою. Добра господиня навчила її читати біблію, і вона привезла цю біблію сюди... Ет, нехай їй абищо!

І жінка засміялася гірким нестямним сміхом, що маторошною луною розлігся по старій, напівзруйнованій коморі.

Том згорнув руки. Кругом була пільма й страхіття.

Жінка суворо провадила далі:

— А оті жалюгідні низькі тварі, з якими ти працюєш,— чи варті вони того, щоб ти страждав за них? Та кожен з них зречеться тебе при першій же нагоді! Вони всі підлі й жорстокі один до одного, і ні до чого тобі терпіти муки, щоб урятувати їх від побою.

— Нещасні створіння! — сказав Том.— А що зробило їх жорстокими? І якщо я скорюся, то теж помалу звикну до цього й стану зрештою такий самий, як вони! Ні, ні, пані! Я втратив усе — жінку й дітей, рідний дім і доброго хазяїна, що відпустив би мене на волю, коли б йому судилося прожити ще хоч один тиждень. Усе втратив я на цьому світі... І все ж я не можу стати лихим та бездушним!

— Ой, годі вже,— мовила Кассі.— Не від тебе першого таке чую. А одначе всіх, хто це казав, кінець кінцем зломали й потоптали. Онде й Емелін намагається опиратись, і ти теж... А що це дасть? Ти мусиш скоритися, а ні — то тебе поволі замордують.

— Ну що ж, тоді к р а щ е померти! — сказав Том.— Хоч би як повільно вони мене вбивали, а колись я однаково помру, і тоді вже вони нічого мені не заподіють. То нехай буде так!..

Жінка сиділа мовчки, втупивши свої чорні очі в підлогу.

— А може, його правда,— прошепотіла вона сама до себе.— Адже тим, що скорилися, не залишається жодної надії, жоднісінької! Ми живем серед мерзоти й так звикаємо до ненависті інших, що починаємо ненавидіти самих себе! Тоді ми жадаємо смерті, але нам бракує духу вкоротити собі віку. І надії нема!.. нема!.. нема!.. А ота дівчина... Йї стільки ж років, як було мені... Ось ти бачиш мене тепер,— швидко заговорила вона до Тома,— бачиш, якою я стала. А я ж виросла в розкошах. Найперші мої спогади — як я зовсім маленькою дівчинкою бавилась у пишній вітальні. Мене завжди одягали, як лялечку, і всі, хто мене бачив, аж умлі-

вали наді мною. Вікна вітальні виходили в сад, і в тому саду під апельсиновими деревами я гралася в хованки зі своїми братами й сестрами. Потім мене віддали до монастирської школи, там я вчилася музики, французької мови, рукоділля і ще багато чого. А в чотирнадцять років я поїхала на похорон батька. Він помер раптово, і коли взялися до його справ, то побачили: всього, що він мав, навряд чи вистачить на сплату боргів. Кредитори переписали майно і залічили туди й мене, бо мати моя була рабиня. Батько все збирався виправити на мене визвольний лист, але так і не встиг, отож мене й оцінили. Я змалечку знала, хто я така, одначе ніколи про це не замислювалась. Та й де було подумати, що цей здоровий і дужий чоловік отак раптом помре! Ще за чотири години до смерті батько почував себе зовсім добре — він став однією з перших жертв холери, що спалахнула тоді в Новому Орлеані.

Наступного дня після похорону його дружина забрала своїх дітей і повернулася до батьків. Я відчувала, що зі мною повелися якось недобре, але до пуття нічого не розуміла. Там був один молодий адвокат, якого лишили залагоджувати справи. Він щодня бував у домі й розмовляв зі мною дуже чемно. Одного разу він привів із собою незнайомого молодика — такого красеня я ще зроду не бачила. Ніколи не забуду того вечора. Ми з ним гуляли в саду. Я почувала себе самотньою і нещасною, а він був такий добрий, такий лагідний до мене! Казав, що бачив мене ще перед тим, як я поїхала до школи, що давно мене кохає і хоче бути моїм другом і захисником. Одне слово, хоч він і не сказав тоді, що заплатив за мене дві тисячі доларів і що я вже належу йому, я радо звірилася на нього, бо покохала його. Покохала!..— повторила вона й на мить спинилася.— О, як я кохала його! І тепер кохаю, і кохатиму довіку! Він був такий вродливий, такий великодушний і благородний! Він оселив мене в прекрасному будинку, я мала слуг, коней, карети, меблі, вбрання. Він купував мені все, що можна купити за гроші, але мені було до того байдуже — мені потрібен був тільки він. Я любила його над усе на світі і, навіть якби хотіла, ні в чому не могла б йому суперечити.

Лиш одного я бажала — щоб він одружився зі мною. Я думала, що коли він справді кохає мене так,

як каже, і має за дружину, то й сам захоче взяти зі мною шлюб і дати мені волю. Та він переконав мене, що це неможливо, що коли ми будемо вірні одне одному, то воно вже наче шлюб перед богом. І справді — хіба не була я дружиною цьому чоловікові? Хіба не була я йому вірна? Цілих сім років я ловила кожен його погляд і порух, тільки на те й жила, щоб давати йому втіху. А коли він хворів на жовту пропасницю, я три тижні не відходила від нього ні вдень ні вночі — давала ліки, робила все, що було треба. Потім він називав мене своїм добрим ангелом і казав, що я врятувала йому життя.

Ми мали двоє гарних діточок. Перший народився хлопчик, і ми назвали його Генрі. Він був викапаний батько — такі самі прекрасні очі, високе чоло, буйні кучері, — та й вдачу мав батькову, і розум його. А маленька Еліза, казав батько, була схожа на мене. Він часто називав мене найпершою красунею в Луїзіані й дуже пишався мною та дітьми. Він любив, щоб я чепурила дітей, а тоді катався з нами по місту у відкритій колясці й дуже тишився, коли бачив захоплені погляди перехожих. Та й мені вуха протуркав, переказуючи всі ті похвальні слова, які чув про нас від інших.

Які то були щасливі дні! Мені здавалося, немає в світі людини, щасливішої за мене. Але потім прийшла біда. До Нового Орлеана приїхав його двоюрідний брат, якого він вважав за найпершого друга й ставив над усе. А я, тільки-но його побачила, сама не знаю чому вжахнулася. Як наперед угадала, що він принесе нам горе. Тепер вечорами Генрі йшов із дому разом з ним і часто вертався десь аж серед ночі. Я не сміла сказати ані слова, бо Генрі був дуже гарячкуватий, і я його боялася. Той брат водив його по картярнях, а Генрі з його вдачею як один раз туди потрапив, то вороття вже не було. Потім той познайомив його з якоюсь іншою жінкою, і я скоро відчула, що він мене розлюбив. Він нічого не казав, але я все бачила, все розуміла — що далі, то більше. Серце моє краялося мукою, але дорікнути йому хоч словом я не могла. І тоді той негідник запропонував Генрі продати йому мене з дітьми, щоб сплатити картярські борги, які стояли на заваді його одруженню. І він продав нас.

Одного дня він сказав мені, що має поїхати в справах

тижнів на два чи три. Говорив він лагідніше, ніж звичайно, обіцяв повернутися, та мене було важко обдурити — я знала, що настала страшна година. Я вся наче скам'яніла, не могла ані слова мовити, ані сльози зронити. Він поцілував мене, пообцілював дітей і вийшов. Я бачила, як він сів на коня, й проводжала його поглядом, аж поки він зник з очей, а тоді впала непритомна.

А потім прийшов той, триклятий негідник! Прийшов забрати свою власність. Він сказав, що купив мене та дітей, і показав папери. Я прокляла його й відповіла, що краще помру, ніж житиму з ним.

«Воля твоя,— сказав він,— але якщо ти не прийдеш до розуму, я продам обох дітей, і ти їх ніколи більше не побачиш».

Він розповів, що давно вже надумав здобути мене, від першого ж дня, як мене побачив, і навмисне заплутав Генрі в боргах, щоб той погодився мене продати. І з іншою жінкою звів його навмисне, отож, мовляв, тепер свого він не зречеться, хоч би як я опиралась і плакала.

І я скорилася, бо руки в мене були зв'язані. Він мав владу над моїми дітьми, і щоразу, коли я пробувала йому хоч у чомусь суперечити, він погрожував, що продасть їх. Тож я й мусила догоджати йому як тільки він хотів.

О, що то було за життя! Жити з розбитим серцем, день у день терпіти гірку муку, на яку обернулося твоє потоптане кохання, коритися ненависній людині й тілом і душею!.. Колись я залюбки читала вголос для Генрі, грала з ним, танцювала вальс, співала йому. А все, що я мусила робити для цього чоловіка, було важким тягарем, проте відмовити йому хоч у чім-небудь я боялася.

З дітьми моїми він поводився владно й суворо. Еліза була тиха, боязка дівчинка, але Генрі мав сміливу і запальну батькову вдачу й ні перед ким не схилив голови. Господар щоразу вишукував якийсь привід, щоб насваритися на нього, і я не знала ні хвилини спокою. Я умовляла хлопчика бути шанобливим, намагалася тримати його далі від господаревих очей, бо діти важили для мене більше за життя. Та все надаремне. Він продав обох дітей. Одного разу він узяв мене в

поїздки, а коли я повернулася, дітей ніде не було! Він признався мені, що продав їх і показав уторговані за них гроші.

Тут я зовсім знавісніла з горя. Я зчинила страшенний лемент, проклинала бога й людей, так що він навіть злякався. Але від свого не відступивсь. Він сказав, що тепер, коли дітей продано, тільки від нього залежить, чи побачу я їх знов, і якщо я не схаменуся, їм від того буде лиш гірше. Гай-гай, з жінкою можна вчинити що завгодно — досить тільки забрати владу над її дітьми! Він змусив мене скоритися, приборкав мене, ще й потішив надією, що, може, викупить їх назад. Отак це тяглося тиждень чи два. Якось я пішла прогулятися й дорогою минала в'язницю. Біля воріт я помітила юрбу людей і почула дитячий голос... І раптом бачу: мій хлопчик, випручавшись із рук якихось чоловіків, з криком біжить до мене й хапається за мою сукню. Ті кидаються слідом за ним, жахливо лаються, і один з них — я ніколи не забуду його обличчя! — вигукує: «Ось я покажу тобі, як тікати! Ану ходімо до катівні! Там тебе так провчать, що повік не забудеш!»

Я молила їх, благала, та вони лише сміялися. Нещасний хлопчик, голосно плачучи, вчепився за мене, зазирає мені у вічі, аж поки вони відірвали його разом з подолом моєї сукні. Вони потягли його геть, а він усе кричав: «Мамо! Мамо! Мамо!..»

Там стояв один чоловік, якому начебто було жаль мене. Я попросила його втрутитися, обіцяла віддати йому всі гроші, які мала при собі. Та він похитав головою і відповів, що хлопчик, як каже його хазяїн, дуже зухвалий і неслухняний, отож його треба вгамувати раз і назавжди.

Я повернулася й побігла геть, і всю дорогу мені вчувався крик мого хлопчика. Засапана, примчала додому й побачила там Батлера. Я розказала йому все, як було, і стала благати, щоб він пішов та врятував мого сина. Але він тільки засміявся у відповідь, а тоді сказав, що хлопчисько дістане по заслугі, бо з нього давно треба вибити гонор, і що цього й слід було сподіватися.

Тут у мене враз наче розум потьмарився. Я нічого не тямилася з люті. Пам'ятаю тільки, як побачила на столі гострий мисливський ніж, пам'ятаю, як схопила його й кинулася на того негідника!.. А потім усе кругом

огорнула темрява, і я не знаю, що було далі... що було зі мною багато днів...

Отямилась я в гарній чепурній кімнаті, але не в своїй. Мене доглядала якась стара негритянка, приходив лікар, і всі дуже піклувалися мною. Трохи згодом я дізналася, що Батлер десь поїхав, а мене залишив у цьому домі на продаж,— тим-то коло мене так і упадали.

Я не хотіла одужувати й сподівалася, що помру, але всупереч моїй волі гарячка минула, я помалу одужала й зрештою звелася на ноги. Тепер мені щодня загадували пишно вбиратися, і в дім раз у раз приходили покупці. Вони стояли з сигарами в зубах, розглядали мене, про щось питали, обговорювали ціну.

Та я була така мовчазна й похмура, що ніхто не хотів мене купувати. Мої доглядачі навіть пристрашили мене побоєм, якщо я не перестану супитись і не постараюся бути люб'язніша.

Нарешті одного дня прийшов чоловік, на ім'я Стюарт. Він начебто відчув до мене жаль, бо зрозумів, що серце мені крає якийсь страшне горе, потім став учащати в той дім, балакав зі мною на самоті й помалу умовив розповісти йому про все. Кінець кінцем він купив мене й пообіцяв зробити все можливе, щоб знайти і викупити моїх дітей. Він пішов до готелю, де служив мій Генрі, але там йому сказали, що хлопчика продано якомусь плантаторові з Перлової річки, і то було останнє, що я почула про свого сина. Потім Стюарт розшукав мою доньку: вона жила в якоїсь старій жінки. Він пропонував за неї великі гроші, але господиня не схотіла її продати. А Батлер, дізнавшись, що дівчинку хочуть купити для мене, звелів переказати мені, що я ніколи більше її не побачу.

Капітан Стюарт був дуже добрий до мене. Він мав багату плантацію і забрав мене з собою туди. Через рік я народила хлопчика. Ой, моя крихітка! Як я його любила! Він так нагадував мені мого нещасного малого Генрі! Але я вирішила,— так, твердо вирішила,— що більш ніколи не зрощу жодної дитини! Отож, коли маляті минуло два тижні, я взяла його на руки, поцілувала, поплакала над ним, а тоді дала йому опійної настоянки і пригорнула до грудей, аж поки воно заснуло навіки. Як я тужила та плакала за ним! І хто міг подумати, що я дала йому опію навмисне, а не випадково. Та це

один з небагатьох моїх вчинків, якими я можу тепер утішатися. І я не шкодую про нього й досі, бо хоч цій моїй дитині не довелося страждати. То що кращого, крім смерті, могла я дати їй, бідолашній?..

А потім спалахнула пошесть холери, і капітан Стюарт помер. Ті, хто хотів жити, помирали, а я... я була на порозі смерті — і вижила! Мене знову продали, і так я переходила з рук до рук, аж доки стала в'янути, братися зморшками, тоді захворіла на пропасницю, а потім мене купив цей негідник і привіз сюди... І от я тут!

Жінка замовкла. Вона розповідала свою історію квапливо, гаряче, то звертаючись до Тома, до ніби розмовляючи сама із собою. І така була палка й несамоवि-та її мова, що Том часом навіть забував про свої болісні рани. Звівшись на лікті, він дивився, як вона збуджено походить по коморі і як стріпуються за кожним кроком її довгі чорні коси.

— Ось ти кажеш, — обізвалася вона знову, — що є бог і що він усе бачить. Хтозна, може, й так. Сестри в монастирі теж казали, що настане день страшного суду, коли все впливе на світ. Ото було б відомщення нашим кривдникам! Вони ж мають за ніщо і наші муки, і муки наших дітей! Для них воно все дрібниця. А я ходила вулицями, і душу мені пік такий страшний біль, що його, мабуть, вистачило б, щоб спопелити ціле місто! Я бажала, щоб на мене падали стіни будинків, щоб ті вулиці провалювалися в мене під ногами. Так, так! І в день страшного суду я стану перед богом і свідчитиму проти тих, що занапастили мене й моїх дітей, понівечили наші душі й тіла!

Замолоду я вважала себе побожною і ревно молилася. А тепер душа моя пропаща, нею заволоділи демони зла. Вони не дають мені спокою ні вдень ні вночі, підбурюють на лихе діло... І я таки вчиню його, скоро вже, скоро! — мовила вона, стиснувши кулаки, і її похмурі чорні очі спалахнули безумним огнем. — Я спроваджу цього негідника туди, де на нього давно вже чекають, у самісіньке пекло! І скоро, в одну з найближчих ночей!

У занедбаній коморі пролунав її довгий безтямний сміх. Та одразу ж після того вона повалилася додолу, і все її тіло струснули конвульсивні ридання.

Однак за якусь хвилю цей істеричний напад минув. Вона поволі підвелася.

— Чим я можу ще допомогти тобі, бідолахо? — уже спокійно запитала вона, підступивши до Тома. — Води дати?

У голосі її бриніли лагідні, співчутливі нотки, особливо дивні після того недавнього дикого спалаху.

Том попив води й жалісливо зазирнув їй у вічі.

— О пані, якби ви звернулися до того, хто здатен відживити вашу душу!

— До кого ж це? Де він і хто він?

— Бог.

— Дівчинкою я бачила його образ над вітварем, — промовила Кассі, замислено втупивши перед себе похмурі очі. — Але тут його нема! Тут нема нічого, крім зла та безмірного, нескінченного розпачу! Ой леле!..

Вона приклала руку до грудей і болісно зітхнула, немаче завдаючи собі на плечі важкий тягар.

Том звів на неї очі й хотів сказати щось іще, та вона рішучим жестом спинила його.

— Не треба, бідолахо, помовч. Спробуй заснути, якщо зможеш.

І, присунувши до нього бутель з водою та поправивши йому постіль, Кассі пішла з комори.

Розділ XXXV

ПРИКМЕТИ

Вітальнею в домі Легрі була простора довга кімната з великим каміном. Колись вона була виклеєна гарними дорогими шпалерами, та з часом вони вицвіли, пошарпались і тепер безформними клаптями звисали з вогких стін. У кімнаті стояв той нудотний, нездоровий дух вогкості, бруду й занепаду, який часто можна почути в старих замкнених будинках. На шпалерах видніли плями від пива та вина, а подекуди їх прикрашали якісь записи крейдою і довгі колонки цифр, немаче хтось розв'язував там арифметичні приклади. У каміні стояла жаровня, повна палахкотливого жару: хоч загалом погода була досить тепла, проте в цій великій кімнаті вчорами завжди відчувалася вогкість і холод; до того ж Легрі потребував огню розкурювати сигари й

гріти воду на пунш. Багрянний відсвіт жару осявав непривабну картину безладдя: по всій кімнаті були розкидані сідла, вуздечки, всіляка зброя, гарапники, пальта й інша одіж, а серед того розгардіяшу отаборилися собаки, про яких ми вже згадували,— котрому де до вподоби.

Легрі готував собі пунш. Наливаючи в склянку гарячу воду із щербатого чайника з відбитим носком, він бурчав:

— Щоб йому добра не було, тому Сембо! Це ж він нацькував мене на нових невільників. А тепер той негр цілий тиждень не зможе вийти в поле, і якраз коли сама робота!

— Атож, отак у тебе все,— обізвався чийсь голос за його кріслом.

То була Кассі, що нечутно зайшла до кімнати.

— Ха! Це ти, відьмо! То ти вернулася?

— Еге ж,— холодно мовила вона,— вернулася, щоб поставити на своєму.

— Брешеш, бісова шкапо! Я свого слова не поламаю. Або шануйся, або забирайся до селища й живи та роби, як усі.

— Та я б рада жити в найбруднішій халупі, ніж бути в тебе під п'ятою! — сказала жінка.

— Хоч так, хоч так, а ти однаково в мене під п'ятою,— промовив Легрі, дико вискалившись на неї.— Отож утішся, люба, сідай-но мені на коліна та послухай розумної поради,— додав він, поклавши руку їй на стан.

— Гляди, Саймоне Легрі! — вигукнула жінка, дико зблиснувши очима, і в погляді її майнув страхітливий безтямний вогонь.— Ага, злякався, Саймоне! — зловтішно докинула вона.— І недаремно! Начувайся, бо в мені сидить сам сатана!

Останні слова вона просичала йому в самісіньке вухо.

— Іди геть! Ти таки справді сатана, щоб я пропав! — сказав Легрі, відпихаючи її від себе й стривожено дивлячись на неї.— А зрештою, Кассі,— заговорив він знову,— чому б нам з тобою не бути друзями, як колись?

— Як колись!..— гірко проказала вона й замовкла. В душі її збурився цілий вир почуттів і давлючим клубком підступив до горла, заважаючи говорити.

Як і більшість сильних, палких жінок, що можуть

дати собі раду з найгрубішим чоловіком, Кассі завжди мала деякий вплив на Легрі. Та останнім часом, доведена до розпачу принизливим становищем невільниці, вона ставала дедалі неспокійніша й дразливіша. Іноді її дразливість оберталася шаленими вибухами люті, і це дуже страхало Легрі, бо він, як і всі грубі й темні натури, відчував сліпий жах перед божевільними. Коли Легрі привіз у дім Емелін, в зболілому серці Кассі знову спалахнули пригаслі жарини жіночої ніжності, і вона заступилася за дівчину. Між нею і Легрі зчинилася запекла сварка. Розлючений Легрі запрягся, що, коли вона не вгамується, він пошле її працювати в поле. Кассі з погордою заявила, що вона сама піде в поле, і, як ми вже знаємо, цілий день працювала разом з невільниками, щоб показати свою зневагу до його погроз.

Весь той день душу Легрі точив таємний неспокій, бо він і досі підкорявся впливові цієї жінки й не мав сили його позбутись. Коли Кассі поставила на вагу свій кіш, він подумав, що тепер вона буде поступливіша, і заговорив до неї хоча й глузливо, але водночас примирливо. Та вона відповіла йому з гнівним презирством.

Нелюдська розправа над бідолашним Томом ще дужче збурила її душу, і вона пішла до Легрі в дім з єдиною метою — вчитати йому за жорстокість.

— Я хочу, Кассі,— мовив Легрі, щоб ти поводилася пристойно.

— Це ти говориш про пристойність! А сам ти що робиш? Зовсім утратив глузд — покалічив такого робітника, та ще й найгарячішої пори! І все через свою гаспидську вдачу!

— Твоя правда, я вчинив дурницю, що допустив до сутички,— визнав Легрі.— Але ж він затаївся на своєму, і треба було його приборкати.

— Коли хочеш знати, його ти не приборкаєш!

— Не приборкаю? — аж підскаочив Легрі.— Ну, це ми побачимо! Не було ще такого негра, який не скорився б мені! Та я йому всі кістки потрошу, але він так не поступить ся!

В цю мить відчинилися двері, і до кімнати зайшов Сембо. Шанобливо вклоняючись, він наблизився до Легрі й простягнув йому якусь річ, загорнуту в папір.

— Що це таке, собако? — спитав Легрі.

— Відьомські чари, пане!

— Що?

— Щось таке заворожене... Неграм дають його відьми. Хто має таку штуку, той ніколи не чує болю. Воно висіло в Тома на шні, на чорному шнурку.

Легрі, як більшість безбожних і жорстоких людей, був забобонний. Він з острахом узяв у руки пакуночок і розгорнув його.

Звідти випав срібний долар, а за ним довгий золотистий кучерик, що, мов живий, обвісився Легрі круг пальців.

— Прокляття! — крикнув Легрі, несамовито тупаючи ногами й скидаючи з пальців волосся, неначе воно пекло його.— Де ти його взяв? Забери! Спали!.. Спали!..— репетував він і, схо-

пивши кучерик, кинув його в жаровню.— Нащо ти мені його прніє?

Сембо стояв, вражено роззявивши свого величезного рота. Кассі, що вже намірялася вийти з кімнати, спинилась і здивовано поглянула на Легрі.

— Щоб ти не смів мені більше приносити всякої чортівні! — крикнув він і замахнувся кулаком на Сембо.

Той квапливо відступив до дверей. Легрі підняв з підлоги срібний долар і люто пожбурив його в темряву за вікно.

Сембо радий був забратися геть без лиха. Коли він пішов, Легрі нібито засоромився свого переляку. Він похмуро сів у крісло і, взявши склянку з пуншем, почав сьорбати з неї.

Кассі непомітно вислизнула за двері й пішла допомогти бідолашному Томові, як ми вже щойно розповіли про те читачам.

Що ж таке скоїлося з Легрі? Чому звичайне пасемко волосся так жажнуло цього бездушного чоловіка, що

звук давати волю своїм найжорстокішим пориванням? Щоб відповісти на це, нам доведеться разом з читачем звернутися до його минулого життя.

Хоч який лихий і бездушний був тепер цей чоловік, а проте свого часу і він мав рідну матір, що колисала його біля грудей, молилася над ним і змалечку навертала на добру путь. Далеко в Новій Англії та золотокоса жінка ніжно й дбайливо виховувала свого єдиного сина. Та Легрі пішов слідами грубого й безсердечного батька, якому та лагідна жінка марно віддала стільки зневаженої любові. Зухвалий, розбещений і свавільний, він знехтував усі матерні поради й не хотів слухати її докорів. Ледве досягши повноліття, він покинув її і подався шукати щастя в морі. Лиш один раз потім вернувся він у рідний дім. Нещасна мати, чиє серце так жадало когось любити, звернулася до нього з палкими благаннями, прагнучи відрадити його від безпутного життя й напровадити на розум.

То був знаменний день у житті Легрі. Його серце відгукнулося на поклик добра, і він уже ладен був піддатися. В зворушеній душі його точилася боротьба, але зло взяло гору, і він з усією силою своєї непогамовної вдачі приглушив голос сумління. Він пиячив і лаявся, став ще несамовитіший і бездушніший, ніж звичайно. І одного вечора, коли мати в останньому пориві розпачу впала на коліна біля його ніг, він грубо відштовхнув її від себе, так що вона впала на підлогу непритомна, і з брутальною лайкою подався на свій корабель.

Відтоді Легрі й не згадував про матір, аж поки одного разу, коли він пиячив у буйній компанії, йому подали листа. Він розпечатав конверт, і звідти вислизнуло довге пасемко кучерявого волосся й враз обвинулося в нього круг пальців. У листі сповіщалося, що його мати померла і перед смертю простила й благословила його.

Така вже темна сила зла, що воно, мов лихими чарами, обертає все найкраще, найсвятіше для людини на жахливі, моторошні привиддя. Блідий образ люблячої матері, що посилала йому своє передсмертне благословення, викликав у запеклій душі Легрі лише страхітливе передчуття гнівного осуду та кар. Він кинув у вогонь і лист, і волосся і, побачивши, як його із шкварчанням пожирає полум'я, аж здригнувся від думки про майбутні пекельні муки. Намагаючись відігнати від себе

спогади про матір, він ще дужче пиячив, ще лютіше буяв і лаявся, і все ж не раз серед урочистої нічної тиші, коли його лиха душа залишалася наодинці сама із собою, він бачив біля свого узголів'я невизначний материн образ і неначе знову відчував, як оте її волосся м'яко обвивається в нього круг пальців. Тоді його проймав холодний піт, і він з жахом схоплювався з ліжка.

— А нехай йому лиха година! — мовив Легрі сам до себе, помалу сьорбаючи пунш. — І де він узяв те волосся? Якби ж то хоч не точнісінько таке саме!.. У-ух!.. А я вже думав, що все пішло в непам'ять. Ет, щоб я пропав, коли на цьому світі можна щось забути! Де там!.. Як же мені набридла проклята ця самотина! Треба покликати Ем. Вона ненавидить мене, бісова мавпа! Ну й начхати!.. Не схоче йти — силою приведу!

Легрі вийшов у великий передпокій, де починалися сходи нагору. Колись то були пишні кручені сходи, але нині все тут мало похмурий і неохайний вигляд — скрізь копчилися якісь порожні ящики та інший непотріб, а голі й брудні сходи вели в морок, не знати й куди. Крізь розбите віконце над дверима пробивалося бліде місячне світло. Повітря було вогке й затхле, наче в склепі.

Легрі спинився перед сходами й раптом почув, як хтось співає. Дивно й примарно лунав той спів у похмурому старому будинку, а нерви Легрі й без того були до краю напружені.

— А чорт! Що воно таке?..

Нестямний, проникливий голос виводив поширений серед невірників гімн:

Ой як плакатимуть, плакатимуть люди!
Ой як плакатимуть в день страшного суду!

— Кляте дівчисько! — сказав Легрі. — Я задушу її... Ем! Ем! — сердито погукав він, та почув у відповідь лиш глузливу луна.

Проникливий голос співав далі:

Розлучаться діти з батьками!
Розлучаться діти з батьками!
І ніколи не стрінуться знов!

У безлюдному будинку гучно й виразно лунав приспів:

Ой як плакатимуть, плакатимуть люди!
Ой як плакатимуть в день страшного суду!

Легрі наче прикипів до місця. Соромно було сказати, але чоло йому зросили великі краплини поту, а серце важко гупало з ляку. Йому навіть здалося, ніби там, нагорі, забовваніло щось біле, і його аж морозом обсіпало на думку, що зараз він побачить перед собою покійну матір.

— Одне я знаю добре,— промовив він сам до себе, йдучи назад у вітальню і знову сідаючи в своє крісло,— тепер я того негра й пальцем не зачеплю! І на біса було мені брати в руки його клятий папір! Тепер я, напевне, зачаклований. Авжеж, так і є! Весь час мене трусить і піт проймає. Але де він узяв те волосся? Ні, не може воно бути те саме, аж ніяк! Те волосся я спалив, я ж це добре знаю! Ото була б штука, якби волосся могло воскресати!.. Чуєте, ви! — гукнув він і, тупнувши ногою, свиснув до собак.— Ану прокиньтесь та розважте мене!

Та собаки лиш сонно блимнули на нього й знову заплющили очі.

— Покличу-но я Сембо та Квімбо. Нехай заспівають мені, утнуть якогось свого бісівського танцю, щоб я позбувся цього страхіття,— сказав Легрі.

Надягши капелюха, він вийшов на веранду й задудів у ріг, яким завжди прикликав до себе своїх чорних посіпак. Перебуваючи в доброму гуморі, він частенько приводив до вітальні тих двох підпанків і, збадьоривши їх горілкою, розважався тим, що загадував їм співати, танцювати чи битися — коли як йому було до вподоби.

Десь о другій годині ночі, повертаючись із старої комори, де вона допомагала нещасному Томові, Кассі почула дикий галас, тупотіння і співи, що долинали з вітальні. Час від часу до цього гармидеру долучався гавкіт собак.

Вона піднялася на веранду й зазирнула у вікно. Легрі та обидва його посіпаки, геть п'яні, співали, реготали, перекидали стільці й на всі лади гримасували й вискалялись один до одного.

Кассі поклала свою маленьку, тендітну руку на віконницю і пильно дивилася на них. Її чорні очі були сповнені гніву, презирства й гіркого смутку.

— Невже то гріх — звільнити світ від такого нелюда? — промовила жінка сама до себе.

Вона рвучко відвернулась од вікна, пішла до задніх дверей і, легко збігши сходами, постукала до Емелін.

Розділ XXXVI

ЕМЕЛІН І КАССІ

Кассі зайшла до кімнати й побачила, що Емелін сидить, забившись у найдавший куток, бліда з переляку. Коли вона відчинила двері, дівчина сполохано підхопилася з місця, та, побачивши, хто прийшов, кинулась до неї і схопила її за руку.

— Ой Кассі, це ти? Я така рада, що ти прийшла! А я злякалась, думала, це... Ой, ти собі не уявляєш, який там гвалт унизу цілий вечір!

— Добре уявляю, — похмуро мовила Кассі. — Не раз його чула!

— Скажи мені, Кассі, чи не могли б ми якось утекти звідси? Про мене хоч куди — нехай і в болото до гадюк, байдуже! Невже не можна вирватися звідси куди-небудь?

— Хіба що в домовину, — відказала Кассі.

— А ти ніколи не пробувала втекти?

— Я бачила, як пробували інші і чим це кінчалося, — сказала Кассі.

— Я б краще жила серед боліт і гризла кору з дерев. А гадюк я не боюся! Краще вже жити з гадюками, ніж з ним! — палко промовила Емелін.

— Багато хто й до тебе так міркував, — сказала Кассі. — Але на мочарах довго не пробудеш — тебе вислідять із собаками, притягнуть назад, а тоді... тоді...

— Що він тоді зробить? — спитала дівчина, аж дух затамувавши з нетерплячки.

— Ти спитай краще, чого він не зробить, — відповіла Кассі. — Він багато чого навчився серед морських розбійників у Вест-Індії. Ти заснути не зможеш, коли я

розкажу тобі про те, що бачила й що чула від нього самого. Він часом розповідає про такі речі — для забави. Я чула тут такий крик, що він мені потім місяцями з пам'яті не йшов. А отам, за невірницьким селнщем, є голе обгоріле дерево, а під ним чорний попіл. Поспитай-но кого хочеш, що там робилося, то побачиш, чи зважиться хтось тобі розповісти.

— Ой, а що ж воно таке?

— Не хочу я тобі казати. Мені й думати про це страшно. І хто знає, що ми побачимо завтра, коли той бідолаха й далі стоятиме на своєму!

— Який жах! — вигукнула Емелін, уся пополотнівши. — Ой Кассі, скажи мені, що я маю робити?

— Те саме, що й я. Будь слухняна, роби все, що тобі велять, і втішайся ненавистю та прокльонами.

— Він хоче, щоб я пила з ним ту мерзенну горілку, — мовила Емелін. — А я духу її боюся...

— Краще буде, як питимеш, — сказала Кассі. — Я теж її духу боялася, а тепер жити без неї не можу. Потрібна хоч якась розрада, а коли вип'єш, усе наче не таке жахливе.

— Мама казала мені, щоб я ніколи до рота її не брала, — промовила Емелін.

— Мама тобі казала! — з гірким притиском промовила за нею Кассі. — А яка користь з отих материнських напучень! Вас купують, платять за вас гроші, і ви належите своїм господарям, хоч би хто вони були. Такий уже звичай. Отож кажу тобі — пий. Пий скільки можеш, і тобі полегшає на душі.

— Ой Кассі, пожалій мене!

— Пожаліти? А хіба я тебе не жалію? Хіба я сама не маю дочки? Хтозна, де вона тепер і кому належить! Мабуть, їй судилася така сама доля, як і її матері, та й дітям її теж! Нема кінця-краю цьому прокляттю!

— О, краще б мені й світу не бачити! — вигукнула Емелін, заломлюючи руки.

— Цього і я не рано бажала, — сказала Кассі. — Я б уже давно наклала на себе руки, та ніяк зважитись не можу, — додала вона і втупила очі в темряву за вікном. На обличчі її, як завжди в хвилини спокою, застиг вираз безнадійної розпуки.

— Заподіяти собі смерть — то велике зло, — сказала Емелін.

— Чому ж? Певно, не більше, ніж те, серед якого ми живемо...

Емелін відвернулася і затулила руками обличчя.

Тим часом, як у кімнаті нагорі точилася ця розмова, внизу, у вітальні, п'яного Легрі зморив сон.

Легрі не був гірким п'яницею. Здоровий і дужий, він міг пити до такої міри, за якої хтось слабкіший напевне сконав би чи збожеволів. Та якась підсвідома обачність утримувала його від надуживання хмільним, і він рідко напивався до непам'яті. Однак того вечора, гарячково силкуючись погамувати гризоти сумління, що прокинулись у його душі, він дозволив собі перебрати міру. Отож, відіславши геть своїх чорних поплічників, він повалився на лаву й заснув непробудним сном...

Легрі спав. У важкому, нездоровому сні йому привиділося, що поруч нього стоїть якась жінка, запнута покривалом. Ось вона поклала йому на чоло холодну м'яку руку... І хоч обличчя жінки не було видно, він упізнав її і сіпнувся з жаху. Потім він відчув, як те во-ло-с-ся обвивається в нього круг пальців, тоді ковзає до шиї, бере її в зашморг і душить — усе дужче, дужче, аж йому вже несила дихнути. І раптом він почув шепіт, почув — і весь похолов... А тоді побачив себе перед страхітливою безоднею; переборюючи смертельний жах, він силкувався вдержатись на її краю, а звідусіль до нього тяглися чорні руки й штовхали його вниз, і Кассі теж була там, вона сміялась і собі підштовхувала його в те провалля. Потім перед ним знову з'явилася та сама велична, запнута покривалом постать. Жінка відкрила обличчя — то була його мати. Вона одвернулася від нього, і він полетів у безодню. Він летів і летів, а довкола розлягався стогін, зойк та дикий бісівський регіт... І Легрі прокинувся.

До кімнати вже пробивалися тихі рожеві промені світланку. Урочиста вранішня зоря стояла високо в про-світлілому небі й мов ясне око дивилася вниз, на того запеклого лиходія. Серед якої осяйної величі та краси народжується кожен новий день! Усе наче промовляє до темних душ: «Дивіться! Ще не пізно! Зверніться до світла, до добра!» Той голос лунає скрізь, усіма мовами та говірками, проте Легрі не чув його. Він прокинувся з лайкою та прокльонами на устах. Що було

йому до багряно-золотого чуда світанку? Що було йому до ясної непорочної зорі? Схожий на дикого звіра, він дивився на все те й нічого не бачив. Насилу підвівшись, він налив собі склянку горілки й за одним духом вихилив половину.

— Ото була пекельна ніч, хай їй чорт! — мовив він до Кассі, що тільки-но зайшла в кімнату.

— У тебе попереду ще не одна така ніч, — сухо озвалася вона.

— Що ти хочеш цим сказати, паскудо?

— Постривай, побачиш, — відповіла Кассі тим самим тоном. — Слухай, Саймоне, я хочу дати тобі одну пораду.

— До біса твої поради!

— Я раджу тобі, — незворушно провадила Кассі, беручись прибирати в кімнаті, — щоб ти дав спокій Томові.

— А тобі що до того?

— Що? Та й сама не знаю. Коли ти платиш за невільника тисячу двісті доларів і в таку гарячу пору не знаходиш йому кращого вжитку, ніж зганяти на ньому свою лють, то мені до цього справді байдуже. Я тільки допомогла йому по змозі.

— Он як? А хто просив тебе стромляти свого носа в мої справи?

— Звісно, що ніхто. Я вберегла тобі не одну тисячу, щоразу доглядаючи твоїх невільників, і оце таку маю дяку! А чи не ти програв свій заклад, якщо збереш гірший від інших урожай? Чи не тобі утре носа Томкінс і чи не твої грошики заплачуть, га? Я вже наперед уявляю собі, як ти труситимеш гаманом.

У Легрі, як і в багатьох інших плантаторів, честолобство мало лиш один вихід — зібрати найбільший в окрузі врожай, і він, як звичайно, побився об заклад з кількома фермерами в сусідньому містечку на цьогорічний збір. Отож Кассі із суто жіночою проникливістю зачепила чи не єдине його вразливе місце.

— Ну гаразд, досить з нього того, що він дістав, — мовив Легрі. — Тільки нехай він мене перепросить і дасть слово виправитись.

— Він не буде перепрошувати, — сказала Кассі.

— Не буде, он як?

— Еге ж, не буде, — повторила Кассі.

— А дозвольте вас спитати ч о м у, шановна пані? — глумливо мовив Легрі.

— Бо він правий, і він добре це знає, і ніколи не скаже, що був неправий.

— Кого це, в біса, обходить, що він знає? Цей клятий негр скаже те, що я йому звелю, або...

— Або він не зможе вийти в поле, а ти збереш менше бавовни й програтиш заклад.

— І все ж він поступиться, неодмінно поступиться! Чи я не знаю негрів? Сьогодні ж буде плазувати переді мною, як собака.

— Не буде, Саймоне. Ти не знаєш таких людей. Можеш роздерти його на шматки, але ні слова каяття ти з нього не вирвеш.

— Побачимо... Де він зараз? — спитав Легрі уже від дверей.

— У старій коморі, — відказала Кассі.

Хоч як рішуче розмовляв Легрі з Кассі, проте, коли він вийшов з дому, душу йому точила незвична тривога. Моторошні привиддя минулої ночі укупі з розважливими осторогами Кассі змусили його замислитись. Він визнав за краще поговорити з Томом віч-на-віч і, коли не вдасться упокорити його погрозами, відкласти розправу до слушнішого часу.

— Ну що, друзяко? — спитав він, зневажливо пхнувши Тома носакон.— Як ти тут? Чи не казав я, що можу тебе дечого навчити? То як тобі моя наука, га? Чи до душі прийшлася? Ти вже не такий гордий, як вчора? Не будеш читати проповіді бідному грішникові?

Том мовчав.

— Ану встань, бидло! — гримнув Легрі й знову штурхонував його ногою.

То було нелегко для побитої, ледве притомної людини, і, спостерігаючи, як Том силкується звестись на ноги, Легрі зловтішно реготав.

— Ну й моторний же ти сьогодні, Томе! Чи, бува, не застудився вчора ввечері?

Нарешті Том підвівся і з незворушним обличчям став перед господарем.

— То ти, бісова душа, ще й стояти можеш! — сказав Легрі, оглядаючи його з голови до ніг.— Здається, мало тобі вспали. Ну, от що, Томе, падай на коліна і проси пробачення за вчорашні гріхи.

Том не ворухнувся.

— На коліна, собако! — крикнув Лєґрі й оперіщив його гарапником.

— Містєре Лєґрі, пане,— промовив Том,— я не можу просити пробачення. Я вчинив так, як вважав за справедливе, і чинитиму так завжди. Хай буде, що буде, а на лиходійство я не здатен.

— Так-то воно так, але ж ти не уявляєш собі, що може бути, містєре Томе. Певно, гадаєш, що вчора звідав усе. Та щоб ти знав, це ще далєко не все... і взагалі дріб'язок. А от як тобі сподобається, коли тебе прив'яжуть до дерева й палитимуть на малому вогні? Приємна буде штука, га, Томе?

— Пане,— відказав Том,— я знаю, ви здатні на страшні діла, одначе...— Він випростався і згорнув руки на грудях.— Одначе, пане, я анітрохи не боюся вмерти. Ви можете сікти мене, морити голодом, огнем палити — це тільки наблизить жадану смерть.

— Але перед тим я тебе в баранячий ріг скручу! — гукнув розлючений Лєґрі.

— Не скрутите, пане,— сказав Том.— Я матиму допомогу.

— Який же це біс тобі допоможе? — глумливо запитав Лєґрі.

— Всемогутній господы! — відповів Том.

— Ах ти ж кляте поріддя! — гримнув Лєґрі й ударом кулака збив його з ніг.

В ту ж мить Лєґрі відчув дотик холоднуватої м'якої руки. Він обернувся й побачив Кассі. Але той холодний м'який дотик нагадав йому нічні кошмари, перед очима враз, наче осяяні ясним спалахом, постали моторошні привиддя, і його знов охопив жах.

— Невже ти вчиниш таку дурницю? — мовила Кассі по-французькому.— Дай йому спокій. Полиш його на мене, і він швидко вернеться в поле. А що, хіба не по моему вийшло?

Кажуть, навіть крокодил та носоріг, хоч який міцний у них панцир, і то мають вразливі місця. І в запеклих, бездушних лиходіїв є своє вразливе місце — марновірний страх.

Лєґрі відвернувся. Він подумав, що встигне ще поставити на своєму.

— Ну гаразд, хай буде так,— буркнув він до Кассі.— А ти мені гляди! — погрозив Томові.— Поки що я

тебе не займатиму, бо врожай не жде і мені потрібен кожний робітник. Але я не забуду! Все залічу тобі на карб, і ти мені заплатиш своєю чорною шкурою, так і знай!

Легрі повернувся і вийшов.

— Іди, іди,— мовила Кассі, похмуро зиркнувши йому вслід.— Настане й для тебе день розплати!.. Ну, як ти тут, мій бідний друже?

— Господь бог послав мені ангела, і він затулив пащу левові,— одказав Том.

— Цього разу — так,— сказала Кассі.— Але тепер він на тебе лютим чортом дихатиме. Він не дасть тобі спокою ні на мить, мов той собака пильнуватиме, як би вчепитися в горлянку! Всю кров із тебе виточить по краплі! Я ж його добре знаю!

Розділ XXXVII

ВОЛЯ

Залишмо на час бідолашного Тома в руках його напасника і вернімося знову до Джорджа та його дружини, яких ми бачили востаннє в колі друзів у фермерському будинку край дороги.

Там-таки лишився й Том Локер, що стогнав і шарпався у незаймано-білому ліжку під материнським доглядом тітоньки Доркас і був, на її думку, таким самим неспокійним пацієнтом, як, приміром, хворий буйвіл.

Уявіть собі високу на зріст, поважну сірооку жінку в охайному квакерському чепці, що прикриває хвилясті сині коси, розчесані на проділ над широким ясним чолом. На ній сніжно-біла шийна хустка, кінці якої рівненько з'єднані на грудях, та коричнева шовкова сукня, що шелестить, коли вона ходить по кімнаті.

— От чорт! — обізвався Том Локер, збиваючи на собі укривала.

— Я прошу тебе, Томасе, не вживати таких слів,— мовила тітонька Доркас, спокійно поправляючи постіль.

— Гаразд, стара, от тільки не знаю, чи зможу,— відказав Том.— Та й як не лайнутися, коли така бісова снєкота!

Тітонька Доркас зняла з ліжка теплу ковдру, знову поправила укривала й підіткнула їх під Тома, так що він став схожий на кокон. Роблячи це, вона сказала:

— Я хотіла б, друже, щоб ти перестав лаятись і подумав про свої манери.

— Якого біса я маю думати про такі дурниці? — обурився Том.— Що-що, а це мене найменше обходить, хай йому чорт!

І він знову почав соватись, аж поки зовсім збив постіль.

— А той молодик із жінкою ще тут? — трохи помовчавши, запитав він.

— Еге, — відказала Доркас.

— Нехай рушають до озера,— сказав Том,— і чим скоріше, тим краще.

— Певно, так вони й зроблять,— озвалася Доркас, не зводячи очей від плетива.

— Щоб ти знала,— вів далі Том,— у Сандаскі ми маємо спільників, і вони наглядають за всіма пароплавами. Тепер мені пачхати, хай усі знають. Я й сам хочу, щоб ці двоє таки втекли, на зло отому клятому Мерксові, нехай йому сто чортів!

— Томасе! — мовила Доркас.

— Ет, стара, якщо заткнути мене надто міцно, я можу розірватись, мов та пляшка,— сказав Том.— І ще про оту жінку... Скажи їм, нехай якось її перевдягнуть, щоб ніхто не добачив. У Сандаскі знають її прикмети.

— Щось та придумаємо,— сказала Доркас так само незворушно.

А оскільки на цьому ми прощаємося з Томом Локе-ром, то додамо, що, пролежавши три тижні в квакерській оселі, хворий на ревматичну гарячку, яка долучилася до всіх його ушкоджень, Том устав з ліжка трохи розумніший, ніж був перед тим. Він облишив лови на негрів, подався до одного з нових селищ і знайшов кращий вжиток своєму хистові, полюючи ведмедів, вовків та іншу лісову звірину, чим і здобув собі добру славу в цілій окрузі. І він завжди з пошаною згадував квакерів.

— Хороші люди,— не раз казав він.— Усе хотіли повернути мене на праву путь, але нічого не вийшло. Та щоб ви знали, чоловіче, хворих вони доглядають знаменито, це вже як є! І юшки та пироги в них чудові!

Довідавшись від Тома Локера, що в Саудаскі на них чатуватимуть переслідувачі, наші втікачі визнали за краще поділитися. Джим із своєю старою матір'ю вирушили перші, а через два дні до Саудаскі таємно перевезли й Джорджа та Елізу з дитиною і влаштували в одному гостинному домі, де вони мали підготуватися до переїзду через озеро.

І ось минула ніч, і над ними зійшла ясна вранішня зоря — зоря волі. Воля! Чудодійне слово! Яка сила прихована в ньому? Що вирізняє його з-поміж інших наймень і красних висловів? Скажіть, американці, чому серця ваші починають битися дужче, коли ви чуєте це слово, за яке проливали кров ваші батьки, а ваші хоробрі матері послали на смерть своїх любих синів? ¹

Та коли це слово таке заповітне й дороге для цілої нації, то чи не таке саме воно й для кожної людини? Що означає воля для нації, як не ту ж таки волю для всіх її громадян? Що таке воля для цього-от молодика, в жилах якого є домішка африканської крові, а в очах палає чорний огонь, — для Джорджа Гарріса? Для ваших батьків воля означала право нації бути незалежною. Для нього вона — право людини бути людиною, а не худобою; право називати рідну дружину своєю і захищати її від свавілля; право захищати й виховувати свою дитину; право мати власну домівку, власну віру, власні, ні від кого не залежні погляди.

Ось які думки вирували у душі Джорджа, поки він сидів, замислено підперши голову рукою, і спостерігав, як його дружина припасовує до своєї тендітної постаті чоловіче вбрання, — вони вирішили, що так їй буде найбезпечніше їхати через озеро.

— А тепер кучері, — мовила Еліза, стоячи перед дзеркалом і розпускаючи свої пишні шовковисті коси. — Трохи навіть жаль, правда, Джордже? — додала вона, грайливо піднімаючи їх рукою. — Шкода відрізати, еге ж?

Джордж сумно всміхнувся, але нічого не відповів.

Еліза повернулася до дзеркала. Зблиснули ножниці, і її довгі кучері один по одному стали падати додолу.

---

¹ Ідеться про війну за незалежність (1775 — 1783 рр.), коли населення Північної Америки повстало проти панування англійців.

— Ну, от і все,— сказала вона, беручи в руки головну шітку.— Тепер лише трохи причепурити... Подивись, який гарненький хлопчина! — зі сміхом обернулася вона до чоловіка, проте обличчя її трохи зашарілось.

— Ти завжди гарненька, хоч як уберися,— відказав Джордж.

— Чого ти такий невеселий? — спитала Еліза, ставши на одне коліно поруч нього, і взяла його за руку.— Кажуть, завтра вранці ми будемо в Канаді. Всього один день і одна ніч переїзду озером, а тоді... О, тоді!..

— Ах, Елізо! — озвався Джордж, пригортаючи її до себе.— Отож-то й воно! Усе моє життя тепер залежить від цього переїзду. Дістатися так близько, майже бачити мету.— і раптом усе втратити! Я цього не пережив би, Елізо!

— Не бійся,— з надією в голосі мовила вона.— Коли вже доля сприяла нам добратись аж сюди, вона не зрадить нас до кінця.

— Ти просто чудо, Елізо! — вигукнув Джордж, рвучко обнімаючи її.— Та скажи мені... О, невже нам судилося таке щастя? Невже скінчаться ці довгі роки страждань і ми будемо вільні?

— Я певна, що так, Джордже,— відказала Еліза, зводячи на нього затінені довгими віями очі, в яких блищали сльози радості й надії.— Я чую всією душею, що вже сьогодні ми вирвемося з неволі.

— Я вірю тобі, Елізо,— мовив Джордж, швидко підводячись.— Ходімо, час вирушати... А справді,— додав він, трохи відхиливши її від себе й захоплено дивлячись на неї,— з тебе вийшов прегарний хлопчина. Ці короткі кучері тобі до лиця. Ану надягни капелюха. Так... трохи набакир. Ніколи ще ти не була така гарненька... Але

от-от має приїхати фургон. Цікаво, чи місіс Сміт уже спорядила Гаррі?

Двері відчинились, і до кімнати зайшла статечна літня жінка, ведучи за руку малого Гаррі, перевдягненого в дівчинку.

— Ач яке гарненьке дівча! — мовила Еліза, повертаючи його на всі боки.— Будемо звати його Гарріет. Добре підходить, правда ж?

Хлопчик стояв, похмуро дивлячись з-під темних кучерів на дивно одягнуену матір, і не озивавсь ані словом — лише подеколи тяжко зітхав.

— Гаррі впізнає свою мамуню? — запитала Еліза, протягаючи до нього руки.

Малій боязко вчепився за жінку, що привела його.

— Годі, Елізо, не треба ластитись до нього. Ти ж знаєш, що його повезуть окремо від нас,— сказав Джордж.

— Твоя правда, це нерозумно,— погодилась Еліза.— І все ж мені прикро, що він од мене відвертається... Ну, ходім. Де мій плащ? Ага, осьде. Як його надягають, Джордже?

— Отак,— сказав чоловік, накинувши плащ їй на плечі.

— Ага, так,— мовила Еліза, наслідуючи його рух.— Крім того, я маю тупати ногами, широко ступати й удати хвацького парубка.

— Не треба занадто старатися,— сказав Джордж.— Трапляються часом і скромні юнаки. Мабуть, краще тобі такого й удавати.

— А рукавички! Горе, та й годі! — сказала Еліза.— Мої руки зовсім у них потонули!

— Добре пильнуй, щоб вони весь час були на тобі,— застеріг її Джордж.— Твої малі лапоньки можуть виказати нас усіх. А ви, місіс Сміт, не забувайте, що тепер ви наша тітонька і їдете під нашою опікою.

— Я чула,— обізвалася місіс Сміт,— що якісь люди на пристані попереджають усіх капітанів щодо чоловіка з жінкою та маленьким хлопчиком.

— Он як! — мовив Джордж.— Ну що ж, коли ми таких побачимо, то дамо їм знати.

До будинку вже підїхав найманий фургон, і гостинна родина, що прихистила у себе втікачів, обступила їх, щоб попрощатися.

Як і радив Том Локер, утікачі прибрали невпізнанного вигляду. На їхнє щастя, місіс Сміт, поважна жителька того самого канадського містечка, до якого вони вирушали, теж чекала пароплава через озеро й погодилася зіграти роль тітоньки малого Гаррі. Щоб привчити хлопчика до неї, його на ті два дні цілковито доручили її турботам і з допомогою лагідного поводження, підкріпленого маківниками та цукерками, вона здобула неабияку прихильність того юного джентльмена.

Фургон сплिनився біля пристані. Обидва молодники, як вони тепер виглядали, зійшли сходнями на пароплав. Еліза галантно вела під руку місіс Сміт, а Джордж клопотався речами. Коли Джордж стояв у дверях капітанської конторки, купуючи квитки, він почув голоси двох чоловіків, що розмовляли осторонь.

— Я обдивився кожного, хто сходив на борт,— казав один.— На нашому пароплаві їх немає, я певен.

То був хтось із пароплавної обслуги, а другий, його співрозмовник,— не хто інший, як уже знайомий нам Меркс, що з притаманною йому настирністю приїхав до Сандаскі, плекаючи надію вистежити тут свою здобич.

— Жінку важко відрізнити від білої,— сказав Меркс.— Та й чоловік її дуже світлий мулат. На руці в нього тавро.

Джорджева рука, що саме простяглася по квитки та решту, ледь помітно здригнулася, але він спокійно повернувся, зміряв Меркса байдужим поглядом і неквапливо пішов на другий кінець палуби, де його дожидала Еліза.

Місіс Сміт з малим Гаррі залишили їх і влаштувалися в жіночій каюті, де смаглява врода гаданої дівчинки викликала чимало похвальних зауважень.

Востаннє загув дзвін, і Джордж мав приємність бачити, як Меркс поспішає з пароплава на берег. А коли пароплав відчалив і віддаль між ними стала непоборна, з грудей у нього вихопилось протяжне полегшене зітхання.

Була чудова днина. Сині води озера Ері мінчилися і яскріли в променях сонця. З берега повівав свіжий вітерець, і гордий корабель, розтинаючи хвилі, неухильно простував уперед.

Яка то незбагненна річ — людське серце! Дивлячись на Джорджа, що спокійно походжав по палубі із своїм

соромливим супутником, ніхто б і подумати не міг, яка буря почуттів вирує в його грудях. Заповітна мета, до якої він дедалі наближався, здавалась надто прекрасною та високою, і він аж не вірив собі. Його ні на мить не залишав чіпкий страх: а що, коли виникне якась негада-на перепона й не дасть йому досягти мети?

Проте пароплав ішов усе вперед, минали години, і ось уже виразно постав удалині благословенний берег Канади — берег, наділений могутньою чарівною силою, що здатна вмить розвіяти всі закляття рабства, будь-якою мовою проголошені та будь-якою владою стверджені.

Джордж і його дружина стояли, взявшись за руки, а тим часом пароплав підходив до невеличкого канадського містечка Амгерстберга. У Джорджа уривався віддих, очі застилав туман. Він мовчки потиснув тендітну ручку, що злегка тремтіла в його руці. Загук дзвін, і пароплав спинився. Немов уві сні, Джордж узяв свої речі, зібрав супутників, і весь невеличкий гурток зійшов на берег. Вони стояли на пристані, доки пароплав відчалив, а тоді зі слізьми на очах кинулись в обійми одне одному...

Місіс Сміт відвела втікачів до одного доброго чоловіка, який оселився там, щоб допомагати всім гнаним та безпритульним, які шукали захисту на цьому березі.

Чи здатен хтось висловити все блаженство першого дня волі? Чи не прекрасніше та вище оте чуття від будь-якого з решти п'яти людських чуттів? Рухайтесь, розмовляйте, дихайте, іти куди хочеш, знаючи, що ніхто за тобою не стежить, що ти в безпеці!.. З якою любов'ю та ніжністю дивилася мати на личко своєї сплячої дитини, що після всіх лихих пригод стала їй ще дорожча! То чи можна було заснути, коли душа повнилася таким блаженством! Щоправда, наші втікачі не мали ані класу землі, ані власної покрівлі над головою; вони витратили всі свої гроші до останнього долара. Та хоча й були бідні, мов дикі птахи чи польові квіти, все ж не могли заснути від щастя.

ПЕРЕМОГА

Хіба мало хто з нас, почувавши втому від життя, думає часом про те, що вмерти було б куди легше, ніж жити далі?

Коли подвижника приречено хоч на які страшні тортури, йому додає чимало сили та снаги вже сама жорстокість присуду. Граничне збудження, запал, надприв— ось що допомагає людині знести найтяжчі муки й тим здобути собі вічну славу.

Та жити день у день під гірким, нестерпним, осоружним гнітом рабства, коли все ество пригноблене й уярмлене, коли всі почуття поступово глухнуть, пригнічені неволею, а душа щодня, щогодини помалу спливає кров'ю,— таке нескінченне виснажливе страдництво є чи не найвищим, щонайсправжнішим випробуванням для людини.

Поки Том стояв віч-на-віч із своїм напасником, слухав його погрози й думкою готувався до смерті, серце його билося сміливо, і він був певен, що знесе й тортури, й вогонь, знесе будь-що. Та коли Легрі пішов і те збудження вляглося, він знову відчув біль у побитому, знеможеному тілі, до нього повернулася свідомість його жалюгідного, вкрай гіркого й безнадійного становища, і цілий день він лежав з тим важким тягарем на серці.

Томові рани ще й трохи не загоїлись, як Легрі зажадав, щоб він виходив у поле нарівні з іншими, і для цього знову потяглися довгі дні тяжкої виснажливої праці, сповнені до того ж несправедливих образ та принижень, які тільки міг вигадати лихий, жорстокий господар. Ті з нас, кому траплялося терпіти сильний біль, хоч це й куди легше за наших обставин, напевне, знають, як він розладнює нерви. Тома вже не дивувало те, що його товариші завжди такі вовкуваті. Та він і сам відчував, як його звична спокійна лагідність дедалі поступається місцем тій похмурій дражливості. Приїхавши сюди, він тішив себе надією, що зможе на дозвіллі читати свою біблію, але дозвілля тут ніколи не бувало. В гарячу пору Легрі не соромився виганяти всіх своїх робітників у поле навіть і в неділю. Та й чого було соромитись?

Адже це давало йому змогу зібрати більше бавовни, а отже, й виграти заклад. А коли б декілька невільників і сконали від перевтоми, він купив би нових, здоровіших та дужчих.

Спершу Том ще вигадував якусь часинку, щоб почитати ввечері біля вогнища, та після вчиненої над ним жорстокої розправи він повертався з поля такий знесилений, що в голові у нього паморочилось, очі не бачили світу, і він одразу валився на долівку поряд з іншими змученими невільниками.

Минав час, і віра та впевненість, що завжди додавали Томові духу, зрештою похитнулися й змінилися болісними сумнівами та чорною безнадією. Він ніяк не міг збагнути однієї страхітливої речі: день у день перед його очима занепадали й гинули людські душі, перемагала кривда — а бог мовчав. Довгі тижні й місяці в зболілій душі Тома точилася глуха боротьба. Він думав про лист, який міс Офелія написала його друзям у Кентуккі, і ревно молився, благаючи порятунку. День за днем він чекав, що от-от приїде хто-небудь і викупить його; та ніхто не приїздив, і його знов обсідали гіркі сумніви: даремно волати до бога, бог не чує його. Час від часу він зустрічав Кассі, а іноді, коли його кликали до панського будинку, мигцем бачив змарілу Емелін; проте розмовляти з ними йому майже не випадало, та й не мав він тепер часу на розмови.

Одного вечора він сидів у знеможі та відчаї біля пригаслого вогнища, дожидаючи, поки спечеться його грубий корж. Підкинувши на жар хмизу й роздмухавши вогонь, він витяг з кишені свою пошарпану біблію і розгорнув її. Там були позначені місця, що віддавна хвилювали й надихали його. Але чи слова ті втратили свою силу, чи стомлені очі й зболіла душа не знаходили тепер у них розради? І Том, тяжко зітхнувши, поклав книжку назад до кишені. Із задуми його вивів хриплий регіт. Він звів очі й побачив Легрі, що стояв проти нього.

— Ну що, приятелю, — мовив Легрі, — я бачу, твоя віра не дуже тебе рятує? Я так і знав, що кінець кінцем утовкмачу це в твою дурну голову!

Цей грубий посміх дошкулив Томові дужче, ніж голод, холод і злидні. Та він промовчав.

— Ти йолоп! — вів далі Легрі. — Я купив тебе з добрими намірами. Ти міг би жити куди краще від Сембо

чи Квімбо, не гнути горба, а замість того, щоб день через день бути битим, був би сам собі пан і бив інших. А вряди-годи ще й зігрівався б доброю чарчиною. Тож подумай, чи не краще тобі схаменутися? Кидай-но в огонь отой свій мотлох і приставай до моєї віри!

— Боронь мене боже! — палко озвався Том.

— Ти ж бачиш, твій бог і не думає тобі допомагати. Якби він був, то не віддав би тебе на поталу мені! Вся твоя релігія — паскудна брехня. Хто-хто, а я це знаю. Отож держися краще мене, бо я щось таки важу й маю якусь владу!

— Ні, пане,— відказав Том.— Я держатимуся своєї віри. Хоч помагає мені бог, хоч ні, а я її нізачо не зречуся!

— Ну й дурень! — крикнув Легрі й презирливо плюнув на Тома, а тоді вдарив його ногою.— Постривай, я ще не так тебе скручу, а все одно приборкаю, ось побачиш!

І Легрі пішов геть.

Коли людині вже незмога терпіти страшний тягар, що гнітить її душу, вона останнім несамовитим зусиллям усього свого ества скидає з себе той тягар, і тоді безмірний розпач поступається місцем припливу радості та відваги. Так сталося і з Томом...

Зміна була така очевидна, що її помітили всі. До Тома враз повернулася колишня жвавість та бадьорість, і душу його огорнув тихий спокій, якого не могли похитнути знущання й приниження.

— Який це біс зайшов у Тома? — спитав Легрі у Сембо.— То був наче дохлий, а тепер он який жвавий став!

— Не знаю, пане. Може, збирається чкурнути?

— Хотів би я подивитися! — мовив Легрі, хижо вискаливши зуби.— А ти, Сембо?

— Аякже! Го-го! — догідливо засміявся той чорний лакиза.— Ото була б сміхота! Побачити б, як він буде грузнути в болоті й дертися крізь хаші! А собаки за ним!.. Пригадую, я мало не луснув зо сміху, коли ми ловили Моллі. Думав уже, не встигну й відігнати собак, як вони її геть пошматують. На ній іще й досі рубці видно!

— Та, мабуть, і до гробу залишаться,— мовив Легрі.— Але гляди мені, Сембо, добре пильнуй! Якщо цей клятий негр спробує тікати, хапай його за ноги!

— Хай пан за мене не турбується! — відказав Сембо.— Від мене далеко не втече! Го-го-го!...

Однієї ночі, коли всі в Томовій халупі вже послули, він раптом прокинувся і побачив у прорізі між колодами, що правив за вікно, обличчя Кассі. Вона мовчки дала йому знак вийти надвір.

Том вийшов. Була друга година ночі. Тиху околицю осявав місяць. Його бліді промені впали на обличчя Кассі, і Том помітив, що очі її дико блищать і в них немає звичайного застиглого розпачу.

— Іди сюди, Томе,— мовила вона, кладучи йому на зап'ясток свою маленьку руку й тягнучи його за собою з такою силою, наче та рука була сталевана.— Іди сюди, я маю щось тобі сказати.

— Що таке, міс Кассі? — занепокоєно спитав Том.

— Томе, ти хочеш бути вільний?

— Дасть бог, колись я стану вільний, пані,— відказав Том.

— Та ні, ти можеш стати вільний сьогодні! — з несподіваним запалом мовила Кассі.— Ходім!

Том вагався.

— Ходім! — мовила вона знову.— Іди зі мною! Він спить... міцно спить. Я підсипала йому в горілку снотворного зілля. Шкода, що не мала більше, бо тоді обійшлася б без тебе. Ходімо ж! Задні двері незамкнені, там є сокира, я поклала... Його кімната теж відчинена, я покажу тобі дорогу. Я б і сама все зробила, та в мене руки надто слабкі... Ходімо ж!

— Нізачо в світі, пані! — рішуче відказав Том, сплячучись і намагаючись удержати її, хоч вона й поривалася вперед.

— Але ж подумай про всіх цих нещасних! — сказала Кассі.— Ми могли б визволити їх, податися десь на мочарі, знайти там сухе місце й жити собі. Я чула, що таке вже не раз було. Хоч би як жити, а все ж краще, ніж тут.

— Ні! — твердо сказав Том.— Ні! Зло ніколи не породить добра. Та я краще відрубую собі руку!

— Тоді я с а м а,— шарпнулася Кассі.

— О міс Кассі! — вигукнув Том, швидко заступаючи їй дорогу.— Бога ради, не занাপашайте своєї душі! Нічого, крім лиха, з цього не буде. Ми повинні терпіти й чекати свого часу.

— Чекати! — мовила Кассі.— А хіба я не чекала? Чекала, аж поки в мене геть зболіло серце й скаламутився розум! Скільки горя він мені заподіяв! А чи не точить він кров з тебе самого?.. Ні, всі ті загублені душі волають про помсту! Настала його черга, і я таки випущу з нього кров!

— Ні, ні, ні! — вигукнув Том, хапаючи її за руки, аж посудомлені з люті.— Ні, бідна заблудла душе, ти не вчиниш цього! Молися богові, щоб він дав тобі силу перемогти себе!..

— Чи не казала я тобі, що мене переслідують демони зла? Не можу я молитися, Томе! Хотіла б, та не можу. Відтоді як продали моїх дітей, я ніколи більше не молилася. Я не можу молитися, можу тільки ненавидіти й проклинати!..

Кассі замовкла. З її понурених очей падали великі, важкі сльози.

Том якусь хвилю мовчки дивився на неї, тоді нерішуче сказав:

— Міс Кассі... Якби вам утекти звідси... якби таке можливе... то я радий би вам з Емелін спробувати... Тільки, звісно, так, щоб не пролити крові.

— А ти не підеш з нами, Томе?

— Ні,— відказав Том.— Був час, коли і я пішов би, але тепер залишуся серед цих нещасних і нестиму свій хрест до кінця. Ви — інша річ, вам усе це над силу, тож тікайте, якщо є змога.

— Я не знаю, куди звідси можна втекти, крім доми,— сказала Кассі.— Кожна тварина, кожен птах знаходить собі якийсь притулок, навіть змії та крокодили мають свої лігва, тільки для нас ніде нема місця. І в найтемніших болотяних хащах нас винюхають і знайдуть їхні собаки. Всі і все проти нас, навіть тварини. То куди ж нам тікати?

Том мовчав.

Кассі не раз уже годинами обмірковувала всілякі плани втечі й один по одному відкидала їх як безнадійні чи нездійсненні. Та в цю мить у голові її сяйнув новий задум, такий простий і певний, що в ній ураз прокинулася надія.

— Томе, я спробую! — раптом мовила вона.

— Помагай вам боже! — сказав Том.

Розділ XXXIX

ХИТРОМУДРА ВИГАДКА

Горище в домі Легрі, як і більшість горищ по всіх домах, являло собою велику пустку, вкриту порохом, запнуту павутинням і завалену всіляким непотребом. Багата родина, що жила в цьому домі за кращик його

днів, свого часу придбала чимало розкішних меблів; частину їх вона забрала з собою, деякі й дотепер стояли занедбані в спустілих покоях, а решту позносили на горище. Там-таки лишилися й два величезні ящики, в яких привезли ті меблі. Крізь мутні, заповишені шибки маленького віконця ледь пробивалося тьмяне світло й лягало на стільці з високими спинками та припалі порохом столи, що знали колись іншу долю. Одне слово, то було темне, похмуре місце, що мимоволі навіювало думки про нечисту силу та привиди, а перекази, які ходили серед забобонних негрів, тільки додавали йому мото-рошної слави.

Років зо два тому там було замкнено на кілька тижнів одну негритянку, яка чимось не догодила Легрі. Що з нею сталося, сказати ми не можемо, та й самі негри про це лише догадувались, але відомо, що одного дня мертве тіло нещасної винесли з горища й поховали. Відтоді й пішли поголоски, що на старому горищі ніч у ніч лунають страшні прокльони, якесь гупання, тяжкий стогін і зойк. Ті балачки випадково почув Легрі й, посадивши з люті, запрягся, що перший-ліпший, хто й далі патякатиме про горище, матиме добру нагоду побачити все те сам, бо він, Легрі, закує його в кайдани й посадить туди на цілий тиждень. Такої погрози було досить, щоб розмови припинилися, хоч віра у правдивість тієї історії, звісно, анітрохи не похитнулася.

З часом усі в домі стали уникати і східців, що вели на горище, і навіть того місця, звідки вони починалися. А оскільки кожен і досі боявся хоч словом прохопитися про горище, то вся та історія помалу відходила в непам'ять. І раптом Кассі спало на думку скористатися з марновірного перестрашу Легрі, щоб визволитися самій і визволити свою товаришку по недолі.

Кімната Кассі містилася біля самих сходів на горище. І от одного дня, не спитавши Легрі, вона покликала кількох невільників і звеліла їм попереносити звідти меблі та всі її речі до іншої кімнати у протилежному кінці будинку. Коли Легрі повернувся з поїздки, носії з великим запалом бігали й метушилися, зчинивши в домі страшений шум.

— Гей, Кассі! — гукнув Легрі. — Що це тут діється?

— Нічого. Просто я надумала переселитися в іншу кімнату, — похмуро озвалася Кассі.

— А це ж навіщо? — спитав Легрі.
— Так мені хочеться, — відказала Кассі.
— Хай тобі чорт! Навіщо?
— Щоб хоч іноді спокійно поспати.
— Поспати? А хто ж тобі не дає?
— Я б сказала, коли маеш охоту слухати, — сухо мовила Кассі.

— Кажі, паскудо! — звелів Легрі.
— Та пусте. Тобі воно, мабуть, не вадило б! Ото й тільки, що від півночі до ранку на горищі чути стогін і якісь люди там наче б'ються чи качаються долі.

— Люди на горищі? — спитав Легрі, силувано сміючись. — Хто ж вони такі, Кассі?

Кассі звела свої гострі чорні очі і втупила їх у Легрі з таким виразом, що його аж до самих кісток дійняло.

— Атож, Саймоне, хто вони такі? Я думала, ти мені скажеш. Чи, може, не знаєш?

Легрі вилаявся й заміривсь на неї гарапником, але вона ухилилася, шаснула в двері й, визирнувши звідти, сказала:

— Ось заночуй у тій кімнаті, то сам усе знатимеш. Спробуй! — І, хряпнувши дверима, замкнулася на ключ.

Легрі казився й лаявся, погрожував висадити двері, але, як видно, передумав і з неспокоїною душею подався до вітальні. Кассі зрозуміла, що її стріла влучила в ціль, і відтоді вже не припиняла розпочатого натиску.

Вона знайшла в стіні горища кругле вічко й застромила в нього шийку від старої пляшки, так що від найменшого подуву вітру звідти линули протяжні сумовиті звуки, схожі на тихе квиління, а коли вітер дужчав, те квиління переходило в справжній лемент, і марновірному вуху неважко було дочути в ньому жах та розпач.

Час від часу ті звуки чув хтось із невірників, і всі враз пригадали давній переказ про отой привид на горищі. Чіпкий забобонний жах охопив усіх в маєтку, і хоч ніхто не зважувався й натякнути на це при Легрі, але він теж несамохіть дихав тим жахом, яким просякло навіть навколишнє повітря.

Той вплив, який мала на нього Кассі, був досить дивний і незвичайний. Легрі був її повновладний господар, утисник та мучитель і добре знав, що вона проти нього цілком безпорадна. Однак і найзапекліший негідник, живучи поруч сильної владчею жінки, мимоволі під-

падає під її вплив. Коли Легрі купив її, вона була, як казала сама, добропристойна і делікатна, а він безжально розтопав її душу своїм грубим чоботницем. Але з часом, коли повсякденне приниження та гіркий розпач загартували її лагідну жіночу душу й роздмухали в ній полум'я лютої ненависті, вона й сама забрала над ним якусь владу, так що Легрі, повсякчас утискаючи її, почував перед нею дедалі більший страх.

Особливо посилювся цей вплив відтоді, як Кассі неначе потьмарило розум і в мові її частенько стало прохоплюватися щось таємниче, лиховісне й незбагненне.

Днів через два Легрі сидів у старій вітальні біля вогню, що кидав довкола мерехтливі зблиски. Був один з тих непогожих вітряних вечорів, коли старі занедбані будинки виповнюються безліччю химерних звуків. Деренчали ішибки, хляпали віконниці, вітер бурхав, готів і стугонів у димарі, щоразу дмухаючи з каміна куривом та попелом, неначе там гарцювало хтозна-яке збіговисько чортів. З годину чи дві Легрі перевіряв рахунки, тоді читав газети, а тим часом Кассі сиділа в кутку, похмуро дивлячись на вогонь. Нарешті Легрі відклав газету і, побачивши на столі пошарпану книжку, яку перед тим читала Кассі, взяв її до рук і почав гортати сторінки. То був дешевенький, грубо розмальований збірник оповідок про криваві злочини, про духів, привиди та інші надприродні явища, і все ж історії ті якимось чином захоплювали кожного, хто починав їх читати.

Легрі форкав, тьхукав, а проте читав далі, перегортаючи сторінку за сторінкою. Нарешті він вилаявся й поштурнув книжку на підлогу.

— Ти ж не віриш у привиди, правда, Кассі? — промовив він, ворущачи дрова в каміні.— Я думав, у тебе досить глузду, щоб не боятися якогось там гуку.

— То байдуже, чи я вірю, чи ні,— буркнула у відповідь Кассі.

— Колись, бувало, на морі мене теж пробували страхати такими брехнями,— сказав Легрі.— Та мене не обдуриш. Я не з тих, що дослухаються до всіляких нісеніниць, дзуськи!

Кассі пильно дивилася на нього із свого затемненого кутка. В очах її світився загадковий вогонь, що завжди сповнював душу Легрі тривоною.

— Увесь той гук зчиняють пацюки і вітер,— провадив Легрі.— Пацюки часом зіб'ють тобі такий шарварок, що ой-ой-ой! Я не раз чув, що вони виробляли в корабельному трюмі. А вітер... Та коли бурхає вітер, можна почути все, що хочеш, це вже як є!

Кассі знала, що Легрі боїться її незворушного погляду, отож і далі мовчала, втупившись у нього з тим самим дивним виразом.

— Ну ж бо, жінко, кажи! Чи ти не згодна зі мною? — вигукнув Легрі.

— А що, хіба пацюки можуть спуститися сходами, перейти коридор і відчинити замкнені на ключ та ще й стільцем підперті двері? — сказала Кассі.— А тоді підступити до ліжка й покласти на тебе руку? Отак...

Говорячи, Кассі пронизувала Легрі своїм палючим поглядом, а він дивився на неї, як заворожений. А коли вона торкнулась його своєю холодною, мов крижаною, рукою, він аж сахнувся і люто вилаявся.

— Брешеш, паскудо! Не було такого!

— Атож, звісно, що не було. Хіба я казала, що було? — зневажливо посміхнулася Кассі.

— Але... ти... ти справді бачила? Ну що там, Кассі?.. Кажи!

— А ти сам піднй заночуй там, коли хочеш знати,— відказала Кассі.

— Він спускається з горища?

— В і н? Хто? — запитала Кассі.

— Ну... те, про що ти казала.

— Я нічого тобі не казала,— похмуро відрубала Кассі.

Легрі стривожено ходив по кімнаті.

— Ось я сам усе це з'ясую, сьогодні ж таки вночі. Візьму з собою пістолі...

— З'ясовуй,— мовила Кассі.— Переночуй у тій кімнаті. Хотіла б я на тебе подивитися! Стріляй із своїх пістолів, стріляй!

Легрі тупнув ногою і люто вилаявся.

— Не лайся,— сказала Кассі.— Може статися, що хтось тебе слухає. Стривай! Що це?

— Де? — аж здригнувся Легрі.

Старовинний годинник у кутку поволі вибив північ.

Легрі мовчки прикипів до місця, охоплений сліпим жахом. Кассі стояла, глузливо дивлячись на нього, і лічила удари.

— Дванадцять... Ну, тепер побачимо,— сказала вона і, відчинивши двері в передпокій, стала прислухатися.— Ану!.. Що там таке? — мовила раптом, піднявши палець.

— Та всього-на-всього вітер,— озвався Лєґрі.— Хіба не чуєш, як бурхає?

— Іди-но сюди, Саймоне! — пошепки сказала Кассі, беручи його за руку й тягнучи до сходів.— А ти знаєш, що ото таке? Слухай!

Повітря розітнув дикий зойк. Він долинув з горища. Ноги Легрі підтінулися, обличчя сполотніло з жаху.

— Чи не взяти тобі твої пістолі? — запитала Кассі з посміхом, від якого Легрі аж морозом пройняло. — Саме час усе з'ясувати, атож. Іди нагору — вони там.

— Не піду! — відказав Легрі й вилаявся.

— Чому ні? Ти ж знаєш, що ніяких привидів нема! Ходім!.. — І Кассі легко побігла нагору крученими сходами, тоді, сміючись, озирнулася на нього. — Ходім, кажу!

— Ти такн справді нечиста сила! — сказав Легрі. — Вернися, відьмо!.. Чуєш, Кассі! Не ходи!

Але Кассі дико засміялась і побігла далі. Легрі почув, як вона відчиняє двері на горище. В ту ж мить сильний порив вітру, війнувши донизу, загасив свічку в його руці, і в темряві розлігся моторошний, нелюдський крик. Легрі здалося, що кричать йому просто у вухо.

Не тямлячи себе, він стрімголов кинувся до вітальні. За якусь хвилю туди вернулась і Кассі, бліда, спокійна й холодна, мов дух помсти. В очах її палав той самий страхітливий вогонь.

— Сподіваюся, тепер ти задоволений? — мовила вона.

— Будь ти проклята, Кассі! — вигукнув Легрі.

— За що? — спитала Кассі. — Адже я тільки піднялася нагору й зачинила двері. Як, по-твоему, Саймоне, що там діється на горищі?

— Це тебе не обходить! — гримнув Легрі.

— Он як? Ну що ж, — мовила Кассі, — так чи інакше, а я рада, що мені тепер не треба ночувати коло тих сходів.

Передбачаючи, що того вечора буде вітер, Кассі заздалегідь піднялася на горище й відчинила віконце. Тож не дивно, що, коли вона розчинила двері, війнув протяг і загасив свічку.

То була одна з хитрощів, якими Кассі й далі морочила Легрі, аж поки довела його до такого стану, що він краще встромив би голову в лев'ячу пащу, аніж поткнувся на горище. Тим часом ночами, коли всі в домі спали, вона потихеньку зносила туди харчі, а зібравши достатній запас, помалу перемістила на горище майже весь одяг, свій і Емелін. Нарешті все було готове, і во-

ни чекали тільки слушної нагоди, щоб здійснити свій задум.

Підлестившись до Легрі й вибравши хвилину, коли той був у доброму гуморі, Кассі умовила його, щоб він узяв її з собою до сусіднього містечка, яке лежало на самому березі Червоної річки. Майже надлюдським зусиллям пам'яті вона закарбувала в голові кожний поворот дорожки й у думці визначила час, потрібний на те, щоб пройти її пішки.

А тепер, коли настала година діяти, нашим читачам, напевне, буде цікаво заглянути за лаштунки й побачити все на власні очі.

Наближався вечір. Легрі вдома не було: він поїхав на сусідню ферму. Вже чимало днів Кассі, як ніколи, за-побігала перед Легрі, не перечила йому ані словом, і, здавалося, вони чудово ладнали між собою. І ось ми бачимо її в кімнаті Емелін, де вони обидві збирають речі й зв'язують їх у два невеличкі клунки.

— Гаразд, цього буде досить,— мовила Кассі.— А тепер надягай капор і ходім. Саме час.

— Ще видно, нас можуть побачити,— заперечила Емелін.

— А я того й хочу,— спокійно відказала Кассі.— Треба, щоб вони пустилися за нами в погоню, хіба ти не розумієш? Ось як усе має бути. Ми крадькома вислизнемо з задніх дверей і побіжимо повз селище. Сембо чи Квімбо напевне нас помітять. Вони кинуться за нами, а ми гайнемо на мочарі. Тоді вони повернуться, бо їм треба буде зняти тривогу, зібрати людей, від'язати собак і все таке. А поки вони метушитимуться й заважатимуть один одному, як це завжди буває, ми з тобою перебіжимо до струмка, що тече за будинком, і вийдемо бродом аж проти задніх дверей. Це зіб'є собак зі сліду, бо у воді духу не залишається, ми собі шмигнем у задні двері та мерщій на горище. Я приготувала гарну постіль в одному з великих ящиків, бо нам доведеться перебути там деякий час. Адже він усе переверне, аби тільки нас знайти, ось згадаєш моє слово! Позбирає наглядців з інших плантацій і влаштує таку погоню, що аж небо зажевріє! Вони випнюхають кожен куточок у тих мочарах. Він же любить вихвалитися, що від нього ще ніхто ніколи не втік. Отож нехай собі полює на здоров'я.

— Ой, як гарно ти все розмірковувала, Кассі! — сказала Емелін. — Чи міг би хто ще таке придумати!

В очах Кассі не було ні вдовolenня, ні захвату — тільки відчайдушна рішучість.

— Ходім! — мовила вона, беручи Емелін за руку.

Утікачки нечутно вислизнули з будинку і, скрадаючись у вечірньому присмерку, пішли повз селище. На небі сяяв сріблястий серпик місяця, не даючи нічній темряві зовсім оповити землю. Як і передбачала Кассі, щойно вони дісталися краю навколишніх мочарів, як почули голос, що гукав їм спинитись. Але то був не Сембо, а Легрі. Несамовито лаючись, він гнався за ними. Впізнавши голос, слабкіша духом Емелін враз затремтіла з жаху. Вона вчепилася Кассі за руку й пробелькотіла:

— Ой Кассі, я зараз зомлію!

— Якщо ти зомлієш, я уб'ю тебе! — промовила Кассі і, витягнувши невеличкий кинджал, блиснула ним перед очима дівчини.

Ця погроза справила належне враження. Емелін не зомліла, а разом з Кассі поринула в болотні хащі, такі буйні і темні, що Легрі не було чого й думати переслідувати їх там без допомоги.

— Ну що ж, гаразд! — люто вискалився він. — Вони самі залізли в пастку, ці бісові дурепи! Звідти нікуди не втечуть. Вони мені дорого за це заплатять!

Легрі попростував до селища. Невільники саме поверталися з поля.

— Гей, ви! Сембо! Квімбо! Гей, усі! — заволав він. — Дві жінки втекли на мочарі! Хто їх спіймає, магне від мене п'ять доларів. Спустіть собак!.. Тигра, Відьму, всіх спустіть!

Ця звістка враз сполошила всю громаду. Чимало невольників вихопилось наперед, готові до послуг, — хто сподіваючись на винагороду, а хто й просто з низької догідливості, що є одним з найбільш згубних наслідків рабства. Зчинилася метушня та біганина. Одні хапали соснові гілляки й підпалювали їх як смолоскипи, інші відв'язували собак, чне люте хрипке валування долучалося до загального шуму.

— Пане, а застрелити їх можна, якщо не зловимо? — спитав Сембо, якому Легрі наділив рушницю.

— Кассі можеш застрелити, коли хочеш. Йї давно вже час забратися до свого родича сатани. А дівку не

чіпай,— відказав Легрі.— Ну, хлопці, покажіть, які ви молодці! П'ять доларів тому, хто їх зламає, і по склянці горілки кожному!

Уся та ватага людей і собак, освітлена полум'ям смолоскипів, з диким галасом та гоготом посунула до мочарів. За ними, тримаючись трохи віддалік, слідувала й хатня прислуга. Отож, коли Кассі з Емелін прослизнули назад до будинку, там не було й душі живої. У повітрі й досі лунали вигуки переслідувачів. З вікна вітальні Кассі й Емелін побачили ту юрбу із смолоскипами, що саме почала розходитися по краю мочарів.

— Дивись! — мовила Емелін, показуючи на неї Кассі.— Лови почалися! Поглянь, як мерехтять вогні! А собаки як валують! Чуєш? Коли б оце ми були там... жах навіть подумати!.. Ой, бога ради, сховаймося мерщій!

— Нема чого квапитись,— спокійно відказала Кассі.— Вони всі гайнули туди. То буде їм розвага на цілий вечір! Нагору ми ще встигнемо. А тим часом,— мовила вона, неквапливо витягаючи ключ із кишені куртки, яку Легрі поспіхом жбурнув додолю,— тим часом я візьму дещо нам на дорогу.

Вона відімкнула шухлядку, дістала звідти жмуток грошей і швидко полічила їх.

— Ой, не треба! — мовила Емелін.

— Не треба? — перепитала Кассі.— А це чому ж? Як, по-твоему, що краще — сконати з голоду на мочарах чи поїхати за ці гроші до вільних штатів? З грішми, дівчино, ніде не пропадеш.— І вона сховала увесь жмуток за пазуху.

— Але ж це крадіжка!— в розпачі прошепотіла Емелін.

— Крадіжка? — зневажливо засміялася Кассі.— Нехай спробує це сказати той, хто обкрадає людські душі й тіла! Та кожен папірець у цьому жмутку вкрадено! Вкрадено у нещасних голодних людей, які гнуть горба й конають з надсади, щоб він мав свій зиск! Нехай же він щось скаже про крадіжку. Ну, ходімо вже на горище. Я там запасла свічок і книжки взяла, щоб час гаяти. Можеш бути певна, туди нас шукати не полізуть. А якщо й полізуть, я вдам для них привида.

Піднявшись на горище, Емелін побачила, що величезний ящик, в якому колись привезли меблі, стоїть на боці, звернений отвором до стіни чи, точніш, до укусу покрівлі. Кассі засвітила маленьку лампу, і, пролізши

під укосом, вони опинилися в ящику. Там лежали два невеликі матраци й кілька подушок. Поруч стояв менший ящик, напакований свічками, харчами та всіляким потрібним у дорозі одягом, що його Кассі позгортала у два навдивовижу малі клуночки.

— Ну от,— мовила Кассі, чіпляючи лампу на гачок, який забила в ящику ще заздалегідь,— оце й буде поки що наша домівка. Як тобі тут?

— А ти певна, що вони не шукатимуть на горищі?

— Хотіла б я побачити, як Саймон Легрі сюди полізе! — відказала Кассі.— Ні, він обминатиме горище десятою дорогою. А щодо слуг, то вони краще дадуть себе застрелити, ніж поткнуть сюди носа.

Трохи заспокоєна, Емелін відхрилилася на подушку.

— А навіщо ти, Кассі, сказала, що уб'єш мене? — простодушно спитала вона.

— Щоб ти не зомліла,— відповіла Кассі.— І я так домоглася свого. Затям собі, Емелін, щоб ти ніколи більш не збиралася зомліти! Нам це зовсім ні до чого. Якби я тебе не відвернула, ти була б тепер у руках того лиходія.

Емелін здригнулася.

Деякий час обидві мовчали. Кассі взялася читати якусь французьку книжку; Емелін, знеможена втомою, задрімала. Збудили її голосні вигуки, тупотіння кінських копит і гавкіт собак. Вона підхопилася і злякано скрикнула.

— То ловці вернулися,— спокійно мовила Кассі.— Не бійся. Виглянь-но в оце вічко. Бачиш, онде вони вилізу. На сьогодні з Саймона досить. Поглянь, як забрюхався в болоті його кінь. Та й собаки ледве дихають. Атож, пане господарю, ви ще не раз отак попоганяєтесь! А дичина ваша зовсім не там!

— Ой, щить! — мовила Емелін.— А що, як вони тебе почують?

— Якщо й почують, то це їх ще дужче настрахає,— відказала Кассі.— Нам нема чого боятися. Хоч яку бучу ми зчинимо, це буде тільки пам на корість.

Нарешті будинок огорнула тиша. Проклинаючи свій лихий талан і присягаючи жорстоко помститися втікачам, Легрі подався спати.

СТРАДНИК

Як найдовша дорога має свій кінець, так і найтемніша ніч поступається світанку. Безупинний і невблаганний плин часу обертає лихий день на вічну ніч, а добру ніч — на вічний день. Разом з нашим скромним другом Томом ми довго йшли долиною рабства — спочатку через квітучі галяви благоденства та добра, далі крізь болісну розлуку з усім, що любе людні; потім якийсь час були з ним на сонячному острівці, де благородні руки сховали його кайдани під квітами; і ось нарешті бачимо його серед чорного мороку, що поглинув останній промінь надії.

Та над верхів'ями гір уже зайнялася вранішня зоря і повіяло свіжим благодатним вітром — то прочинилася брама вічного дня.

Втеча Кассі й Емелін до краю збурила й без того лиху вдачу Легрі, і, як неважко було передбачити, вся його нестримна лють спала на беззахисну голову Тома. Коли він квапливо оповістив своїх невільників про цю пригоду, повз його увагу не пройшло, як радісно спалахнули Томові очі і як він вдячно звів руки до неба. Помітив Легрі й те, що Том не приєднався до переслідувачів. Він хотів примусити його силоміць, та, знаючи з досвіду, як уперто цурається Том усякого лиходійства, визнав за краще не гаяти часу на марні спроби.

Коли Легрі повернувся з ловів, зазнавши дошкульної невдачі, у душі його з новою силою здійснюлася вся довго тамована ненависть до непокірного раба. Хіба не опрорався йому цей зухвалий і затятий негр від першого ж дня, як він купив його? Хіба не вчувався в ньому хоча й мовчазний, але непохитний дух, що пік його, Легрі, наче згубним вогнем?

— Не п а в и д ж у його! — вигукнув Легрі, підхопившись серед ночі на ліжку. — Не п а в и д ж у! Хіба він не моя власність? Хіба я не можу зробити з ним що захочу? Хто мені перешкодить, га? — І він так стиснув кулачеська, неначе в руках у нього було щось таке, що він радо розтрощив би на друзки.

Та водночас як робітник Том не мав собі рівних, і, хоч Легрі ненавидів його за це ще дужче, не

зважати на цю обставину він не міг і трохи стишив свій гнів.

Отож він вирішив не чіпати Тома другого ранку, а зібрати по сусідніх плантаціях добрячий гурт ловців з рушницями та собаками, оточити мочарі і обшукати там кожну п'ядь. Якщо лови будуть вдалі — тим краще, а як ні — тоді він покличе до себе Тома і... — На цю думку він аж зубами заскреготів з люті. — І тоді він або поставить цього зухвальця на коліна, або ж... Отаке нашіптував йому лиховісний внутрішній голос, якому радо вторувала його душа.

Ось ви кажете, ніби вигода господаря — достатня запорука безпеки раба. Та коли людину жере шалена злоба, вона ладна цілком свідомо, не змигнувши оком, зананастити власну душу, аби тільки поставити на своєму. То чи дбатиме вона про безпеку своїх ближніх?

— Ага! — мовила Кассі другого дня, визирнувши у вічко надвір. — Вони знов вирушають на лови!

На площині перед будинком гарцювало кілька вершників. Чужі собаки, люто валуючи, рвалися з повідців один до одного, і негри насилу здержували їх.

Двоє вершників були наглядачі з навколишніх плантацій, решта — горілчані брати Легрі з сусіднього містечка, що приїхали задля потіхи. Важко було уявити собі мерзеннішу ватагу. Легрі щедро частував горілкою і їх, і негрів з інших плантацій, яких теж покликали на допомогу. Так уже було заведено, щоб негри вважали ці лови за свято.

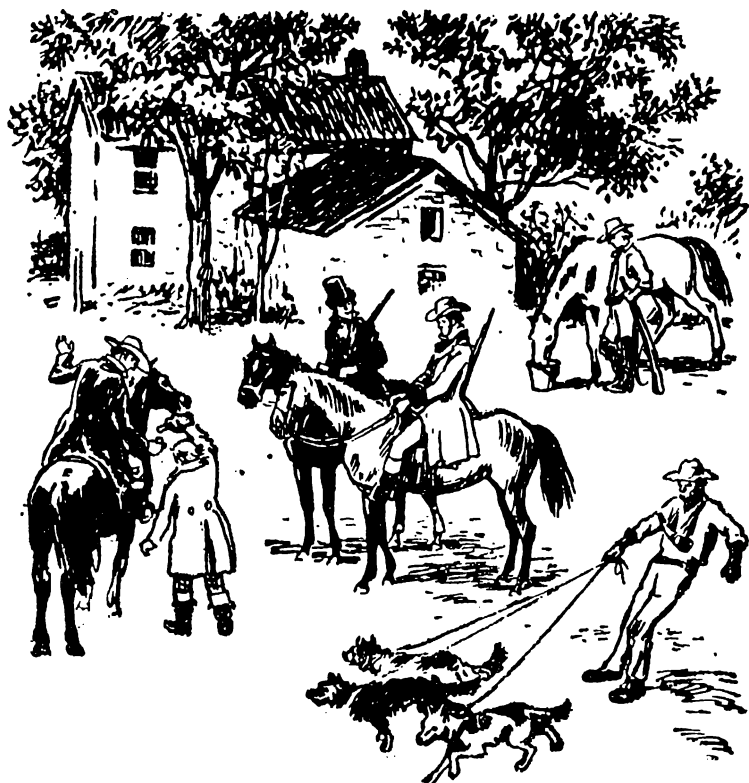
Кассі притулила вухо до вічка. Вранішній вітерець повівав просто на будинок, і вона чула багато з того, що говорилося надворі. Її похмуре обличчя викривила гірка посмішка, коли вона почула, як ловці умовляються, хто де шукатиме, вихваляють один перед одним своїх собак, дають настанови помічникам, коли стріляти й що робити з утікачками, заскочивши їх.

Кассі відхилилась од вічка й, болісно зчепивши руки, вигукнула:

— О боже! Що ми лихого вчинили, щоб отак нас цькувати?..

Щоки її палали, голос уривався.

— Якби не ти, дитино, — мовила вона, дивлячись на Емелін, — я б сама вийшла до них і подякувала тому, хто застрелить мене. Навіщо мені воля? Хіба вона по-

верне мені моїх дітей, хіба зробить мене знов такою, як я була?

По-дитячому простодушна Емелін аж злякалася відчаю Кассі і розгублено мовчала. Потім лагідно взяла її за руку.

— Не треба! — сказала Кассі, намагаючись відштовхнути її руку. — Бо я можу полюбити тебе, а я зареклася когось любити!

— Бідолашна Кассі! — промовила Емелін. — Не тужи так тяжко! Якщо ми станемо вільні, ти, може, ще й знайдеш своїх дітей. А ні, то я буду тобі за дочку. Я ж ніколи більш не побачу своєї старенької матусі! І я любитиму тебе, Кассі, хоч би ти мене й не любила!

Лагідна дитяча душа взяла гору. Кассі підсіла до Емелін, обняла її і стала гладити її м'які каштанові коси. А Емелін зачудовано дивилася на її прекрасні очі, зволожені слізьми.

— Ах, Ем! — мовила Кассі. — Як я зрудилася за своїми дітьми, як зболіло моє серце й висохли очі з туги за ними! А отут, — вона притулила руку до грудей, — нічого вже не лишилося, сама холодна пуста!..

Ловці шукали довго, старанно й заповзятливо, однак нічого не знайшли, і Кассі з похмурою зловтіхою бачила, як стомлений, роздратований Легрі злазить з коня.

— Ну, Квімбо, — сказав Легрі, розвалившись на кані у вітальні, — а тепер іди й тягни сюди Тома, та мерщій! Усе воно напевне не обійшлося без того старого негідника. Я злуплю його чорну шкуру, але дізнаюся, що і як!

Хоч як ненавиділи один одного Сембо й Квімбо, проте їх єднала спільна ненависть до Тома. Ще тільки-но купивши Тома, Легрі сказав їм, що має намір поставити його за головного наглядача на час своїх відлучок з дому. Відтоді ці підлі лакизи й відчували до нього злість, а коли побачили, що він потрапив у неласку в господаря, зненавиділи його ще дужче. Отож Квімбо залюбки подався виконувати наказ Легрі.

Почувши, що його кличе господар, Том серцем збагнув недобре. Він знав, що замислили втікачки й де вони сховалися. Знав і лиху, свавільну вдачу людини, перед якою мав зараз стати. Однак він був певен, що йому не забракне духу краще прийняти смерть, ніж зрадити тих двох бідолах.

Поставивши свій кіш додолу, він спокійно підійшов до Квімбо, який грубо схопив його і потягнув за собою.

— Ой начувайся! — сказав дорогою той чорний велетень. — Зараз буде тобі! Хазяїн аж казиться з люті! Цього разу ти вже не відкрутишся, ні! Ой, буде ж тобі, щоб я так жив! Знатимеш, як пособляти втікачам! Ось побачиш, що тобі буде!

Але його брутальна мова не досягала Томових вух. У душі того нещасного звучали інші слова, і він чуввав себе сміливим та дужим. Обіч дороги мигтіли дерева, кущі, вбогі халупи рабів; і здавалося, всі ті місця, де він зазнав стільки лиха, стрімко відступали назад,

мов краєвид за швидкою коляскою. Душа Тома сповнилася блаженним трепетом — наставала година визволення.

— Ну, Томе, — підводячись йому назустріч і аж сіпаючись з люті, процідив Легрі крізь зуби й схопив його за комір, — чи знаєш ти, що я вирішив убити тебе?

— Мабуть, так воно й є, пане, — спокійно відказав Том.

— Атож, — з похмурим моторошним спокоем провадив Легрі, — отак я вирішив, Томе, якщо ти не розкажеш мені все про тих двох жінок.

Том мовчав.

— Ти чуєш? — ревнув Легрі, мов розлючений лев, і тупнув ногою. — Кажі!

— Мені нема чого казати, пане, — твердо й неквапливо відповів Том.

— Ти смієш казати мені, чорний святеннику, що ти не знаєш? — спитав Легрі.

Том мовчав.

— Відповідай! — гримнув Легрі й щосили луснув його кулаком. — Знаєш ти що-небудь?

— Знаю, пане. Але сказати не можу. Я можу тільки вмерти!

Легрі звів дух і, наспу тамуючи лють, схопив Тома за руку. Подавшись до самого його обличчя, він проказав моторошним голосом:

— Слухай, Томе, ти думаєш, що як я попускав тобі раніш, то й тепер просто нахваляюся? Ні, цього разу я

твердо вирішив і навіть збиток полічив. Ти завжди чинив мені наперекір, тож тепер я або приборкаю тебе, або ж уб'ю — одне з двох! Я точитиму з тебе кров, краплю по краплі, аж поки ти скоринься!

Том звів на нього очі й відказав:

— Пане, якби моя кров могла врятувати вашу душу, я радо віддав би всю її до останньої краплі. Ой пане, не беріть на себе такого гріха! Вас це вразить тяжче, ніж мене. Хоч би що ви вчинили, моїм мукам однаково скоро кінець, а ваші ніколи не скінчаться!

Ці схвильовані слова були наче звуки неземної музики між поривами буревію, і в кімнаті на хвилю запала мовчанка. Легрі прикипів до місця й не спускав очей з Тома. Стало так тихо, що чути було розмірене цокання старого годинника.

Але так тривало лише мить. А тоді ця мить вагання, нерішучості й сумніву минула, і дух зла повстав з новою, вдсятеро збільшеною силою. Аж запінений з шалу, Легрі схопив свою жертву і збив її з ніг.

Картини кризової розправи прикро вражають наші почуття. Людям не вистачає духу слухати про діяння, що їх іншим людям цілком вистачає духу чинити. Не треба розповідати нам про страждання, яких зазнають наші брати,— адже це крає нам серце! А тим часом, о мій рідний краю, такі речі відбуваються під захистом твоїх законів! І свята церква теж бачить їх, бачить — і мовчить!..

— Він от-от сконає, пане,— сказав Сембо, мимохить зворушений стійкістю жертви.

— Не спиняйся, доки не заговорить! Наддай... наддай! — погукував Легрі.— Усю кров з нього виточу, як не признається!

Том розплющив очі й подивився на господаря.

— Жалюгідний хробак! — мовив він.— Нічого вже ти мені не заподієш! — І знепритомнів.

— Здається, таки сконав нарешті,— сказав Легрі, підступаючи ближче, щоб подивитися на Тома.— Еге, так і є! Ну що ж, тепер хоч замкнув свою пельку — і то добре!

Але Том ще не вмер. Його дивовижні слова й палкі молитви дійшли до серця навіть отим чорним звірам,

що катували його, і, як тільки Легрі пішов, вони обидва кинулися до Тома й заходилися приводити його до тями.

— Ой, яке лихо ми вчинили! — сказав Сембо. — Нехай спитається за нього з хазяїна, а не з нас!

Вони обмили Томові рани, постелили на підлозі бракованої бавовни й поклали його на ту постіль. Потім один з них побіг до будинку й випросив у Легрі горілки — нібито для себе, щоб підкріпитися після тяжкої праці. Він приніс горілку з собою, і вони влили її в рот Томові.

— Ой Томе! — промовив Квімбо. — Ми так тяжко звинили перед тобою!

— Дарую вам від щирого серця! — ледь чутно озвався Том.

Розділ ХЛІ

МОЛОДИЙ ГОСПОДАР

За два дні після того якийсь юнак проїхав легким візком обсажену меліями алею і спинився перед будинком. Квапливо кинувши віжки на спину коням, він зіскочив на землю і запитав, чи можна побачити господаря.

То був Джордж Шелбі. А щоб з'ясувати, як він там опинився, нам треба повернутися трохи назад.

На жаль, сталося так, що лист міс Офелії до місіс Шелбі пролежав місяців зо два в якійсь поштової конторі, а коли зрештою дійшов до місця призначення, слід Тома вже загубився серед далеких мочарів Червоної річки...

Місіс Шелбі взяла ту звістку близько до серця, але швидко вдіяти щось не мала змоги. Вона саме доглядала хворого чоловіка, що лежав непритомний у тяжкій гарячці. Панич Джордж Шелбі, який на той час перетворився з хлопчика на ставного юнака, всіляко допомагав їй і був єдиний, кому вона могла довірити батькові справи. Міс Офелія завбачливо повідомила в листі ім'я адвоката, який розпоряджався майном покійного Сен-Клера, та найбільше, що можна було зробити за тих

обставин,— це послати йому письмовий запит. А через кілька днів раптово помер містер Шелбі, і їх на час поглинули інші турботи.

Містер Шелбі виявив неабияку довіру до ділових здібностей дружини, залишивши її єдиною душопрिकाзницею, і на неї враз навалилася сила-спленна складних і клопітних справ.

Місіс Шелбі з притаманним їй запалом узялася розплутувати це безладне павутиння, і вони з Джорджем день у день тільки те й робили, що збирали й досліджували рахунки, продавали майно і виплачували борги, бо місіс Шелбі твердо вирішила розквитатися з усіма кредиторами, хоч би якими наслідками це обернулося для неї самої. Тим часом вони одержали лист від адвоката, на якого посилалася міс Офелія. Він написав, що про Томову долю йому відомо лиш те, що його продано з прилюдного торгу, а він сам тільки отримав гроші й далі нічого не знає.

Така відповідь не задовольнила ні Джорджа, ні місіс Шелбі, і десь за півроку цей молодий господар, вирушаючи в материних справах на Південь, вирішив сам заїхати в Новий Орлеан, щоб спробувати знайти Тома й викупити його.

По кількох місяцях марних пошуків Джордж пілком випадково зустрів у Новому Орлеані одного чоловіка, що мав потрібні йому відомості. І наш герой із грішми в кишені сів на пароплав і подався до верхів'я Червоної річки, сповнений рішучості знайти й визволити свого давнього друга.

Його провели до вітальні, де сидів Легрі. Той прийняв незнайомця з похмурою гостинністю.

— Як я чув,— сказав юнак,— ви купили в Новому Орлеані невільника, на ім'я Том. Він колись жив у маєтку мого батька, і я приїхав спитати, чи не можна буде його викупити.

Легрі насунув чоло й сердито відказав:

— Еге ж, купив на свою голову, нехай йому лиха година! Зроду ще не бачив такого непокірного й зухвалого собаки! Підмовляв рабів тікати, позбавив мене двох негрятянок, що коштували по вісімсот, а то й по тисячі доларів кожна. Він сам у цьому признався, а коли я запитав, де вони, він заявив, що знає, але не скаже. І затявся на своєму, хоч я дав йому такого часу, якого

ще не давав жодному негрові. То тепер він нібито надумав здохнути, але я не певен, що це в нього вийде.

— Де він? — нетерпляче вигукнув Джордж.— Я хочу його побачити!

Щоки в юнака розшарілися, очі палали. Однак він стримав себе й нічого більше не сказав.

— Він отам, у повітці,— обізвався чорношкірий хлопчина, що тримав коней Джорджа.

Легрі штурхонував хлопчика й гримнув на нього. Та Джордж уже мовчки відвернувся й попростував до повітки.

Після того фатального вечора Том пролежав отак уже два дні. Він не страждав від болю, бо його змордоване тіло втрапило чутливість, і він майже весь час лежав у тихому забутті. Вночі до нього крадькома приходили нещасні, злиденні невірники, уриваючи хвилини від свого короткого спочинку, щоб віддячити йому за ті добрі слова розради, яких він ніколи для них не шкодував. Щоправда, ці бідолахи могли принести йому хіба тільки куваль холодної води, але то було від щирого серця.

Кассі, вислизнувши якимось із свого сховища, почула про те, як Том пожертвував собою заради них з Емелін, і другої ночі, нехтуючи страшною небезпекою, також прийшла його навідати. Кілька прощальних слів, що їх на превелику силу видобув із себе цей щедросердий страдник, розтопила в її душі багатолітню кригу скорботи й розпуки, і понура, зневірена жінка гірко заплакала.

Джордж зайшов у повітку. Голова його туманіла, серце стискалося.

— Не може бути!.. Не може бути!..— вигукнув він, ставши на коліна біля Тома.— Дядечку Томе! Бідний мій... бідний мій друже!

Голос його досягнув свідомості вмраючого. Том ворухнувся головою і ледь помітно всміхнувся.

— Любий дядечку Томе! Прочнися... скажи мені щось! Поглянь на мене! Я панич Джордж... твій малий панич Джордж. Хіба ти не впізнаєш мене?

— Панич Джордж!..— проказав Том кволим голосом і розплющив очі.— Панич Джордж! — У погляді його відбився подив.

Та помалу він начебто прийшов до тями. Очі його заблищали, обличчя проясніло. Він згорнув на грудях зашкарублі руки, і по щоках у нього покотилися сльози.

— Хвалити бога! Це все... все, чого я жадав! Вони не забули мене. Як тепло в мене на душі, як радіє моє старе серце! Тепер я помру спокійно. Хвалити бога!

— Ти не помреш! Не треба помирати, не думай про смерть! Я приїхав викупити тебе й забрати додому,— палко промовив Джордж.

— Ах, паничу Джордж, надто пізно!..

— Не вмирай! Я не знесу цього! У мене аж серце розривається, як подумаю про всі твої муки... І тепер ти лежиш отут, у цьому брудному закутку! Бідний мій друже!

— Не називайте мене бідним,— урочисто промовив Том.— Я був бідний, але тепер усе те минулося. Я вже на порозі блаженства! О паничу Джордж! Не бо близько! Я здобув перемогу!..

Сила й пристрасть, що звучали в його уривчастій мові, глибоко вразили Джорджа. Він не відводив очей від Томового обличчя.

Том схопив його за руку і провадив далі:

— Тільки не кажіть бідолашній Хлої, якого ви мене застали! Їй буде тяжко про це чути. Скажіть їй, що я відійшов спокійно і легко... Ох, бідні мої хлопчики і люба крихітка! Як болісно поривалося до них моє старе серце!.. Уклоніться за мене панові й милій добрій пані... і всім у домі. Скажіть їм, що я любив їх усіх... О паннчу Джордже!..

В цю мить до повітки неквапливо підійшов Легрі. Він похмуро, з удаваною недбалістю зазірнув усередину й відвернувся.

— Старий гаспид! — обурено мовив Джордж.

Приплив снаги, що його надихнула у вмираючого радість зустрічі з молодим господарем, швидко минав, поступившись місцем раптовій знемозі. Том заплющив очі, і на обличчі в нього з'явився той вираз величного спокою, що віщує наближення смерті. Дихав він болісно й хрипло, його широкі груди важко здіймалися і опадали. Та на устах був переможний усміх. З тим усміхом він і заснув навіки.

Джордж сидів незворушно, охоплений побожним трепетом. Йому здавалося, що тепер це місце стало священним. Він закрив Томові мертві очі й підвівся.

Обернувшись, Джордж побачив Легрі, що похмуро стояв позад нього.

Видовище смерті трохи погамувало природну юнацьку гарячкуватість Джорджа. Тепер йому було просто гидко бачити цього чоловіка і хотілось якнайшвидше покинути його, не заходячи в зайві балачки.

Вступивши у Легрі свої гострі темні очі, він сухо промовив, показуючи на небіжчика:

— Ви взяли з нього все, що могли. Скільки заплатити вам за тіло? Я хочу забрати його й поховати як годиться.

— Я не торгую дохлими неграми, — похмуро буркнув Легрі. — Можете ховати його де вам заманеться.

— Хлопці! — владно гукнув Джордж до трьох негрів, що дивилися на небіжчика. — Ану допоможіть мені підняти його й однести до візка. І принесіть хтось лопату.

Один з них побіг по лопату; двоє інших допомогли Джорджеві перенести тіло.

Джордж не озивався до Легрі ані словом, навіть не дивився у його бік, але той не забороняв невільникам виконувати накази приїжджого юнака — лише стояв і посвистував, удаючи байдужого. Тоді хмуρο подався за ними до будинку, де Джордж залишив візок.

Джордж посунув наперед сидіння, постелив у візку свій плащ і обережно поклав на нього Тома. Тоді обернувся, знову втупив очі в Легрі і промовив:

— Я ще не сказав вам, що я думаю про цей мерзенний злочин. Та зараз не час і не місце. Але знайте, сер, за безневинно пролиту кров ви дасте відповідь перед законом. Я цього вбивства так не залишу. Піду до першого ж, який трапиться, судді й заявлю на вас.

— Заявляйте! — відказав Легрі, зневажливо клацнувши пальцями. — Хотів би я побачити, як це буде! Де ви візьмете свідків? Як доведете своє звинувачення? Ну, що скажете?

Джордж миттю зрозумів, що Легрі має рацію. В маєтку не було жодної білої людини, а свідчення кольорових у південному суді нічого не варті. Він ладен був розітнути небо гнівним покликком до правосуддя, але знав, що то намарне.

— Та й чого б то робити стільки галасу через якогось дохлого негра! — мовив Легрі.

Ці слова були неначе іскра, що впала у пороховий погріб. Обачність була далеко не першою серед чеснот молодого кейтуккійця. Джордж обернувся і одним шаленим ударом збив Легрі з ніг. А тоді став над ним, налаючи гнівом і зневагою, мов казковий лицар над переможецем драконом.

Та деяким людям розправа йде на користь. Звалить такого з ніг, потопчуть у болото — і він ураз пройметься до вас повагою. Саме до таких людей належав і Легрі. Отож, уставши і обтрусивши з себе пилюку, він шапобливо провів очима візок, що повільно віддалявся від будинку. Навіть і рота не розтулив, поки візок не зник з очей.

Виїхавши за межі плантації, Джордж зупинився біля сухого піщаного нагорбка з кількома деревами, який запрямітив, ще їдучи туди. На ньому й викопали яму.

— А плащ залишити, пане? — спитали негри, коли яма була готова.

— Ні-ні, покладіть з ним. Це все, що я можу тобі дати, Томе, отож бері його з собою.

Тіло спустили в яму, і негри мовчки закидали її землею. Потім зробили могилку і обклали зеленим дерном.

— Ну, ідіть, хлопці,— сказав Джордж, сунувши в руку кожному по чверть долара.

Та вони чогось стояли.

— От якби молодий пан нас купив...— мовив один.

— Ми б так вірно служили панові! — озвався другий.

— Тяжко тут жити, пане! — докинув перший.— Купіть нас, пане, зробіть таку ласку!

— Не можу... Не можу! — насилу видушив із себе Джордж і махнув рукою, щоб вони йшли.— Це неможливо!

Бідолахи похнюпили голови й мовчки рушили геть.

— Небом присягаюся! — вигукнув Джордж, упавши на коліна біля могилки свого нещасного друга.— Небом присягаюся від цієї години робити все, що в людській змозі, аби тільки очистити мій рідний край від ганебного прокляття рабства!

Розділ XLII

ПРАВДИВА ІСТОРІЯ ОДНОГО ПРИВИДА

Була дуже поважна причина на те, що віднедавна серед невільників Легрі, як ніколи, поширилися балачки про духів та привидів.

Пошепки переказувалося, що кожної ночі можна почувти, як хтось спускається сходами з горища, а тоді бродить по всьому будинку. Даремно було замикати двері: привид чи то мав у кишені другий ключ, чи то вдавався до споконвічного права всіх духів проходити крізь замкову щільну. Отож він і далі вільно розгулював собі по будинку, наганяючи жах на всіх.

Щодо зовнішності привида думки знавців розбігалися, бо в більшості негрів,— та й, як ми знаємо, в білих теж,— здавна заведено при такій пригоді заплещувати очі й накривати голову ковдрою, спідницею чи будь-чим іншим, що трапляється напихваті. А всім же відомо, що

коли тілесні очі так закриті, то навдивовижу зіркі й проникливі стають очі духовні. Тим-то й поширилося в маєтку стільки зображень привида, мальованих із щедрою божбою, які дуже різнились одне від одного, а єднала їх лише одна спільна прикмета, властива всьому потойбічному родові,— біл и й с а в а н. Бідолашні невільнички ніколи не вивчали стародавньої історії і не могли знати, що таке вбрання привидів засвідчив сам Шекспір, коли писав:

...І в саванн завшуті мерці
З квілінням тужним шастали по Риму¹.

Та, незважаючи на все те, ми маємо свої підстави твердити, що почамн, в уподобанні привидамн годнии, по будинку Легрі й справді нікала висока постать у білому — заходила в усі двері, несподівано з'являлася то тут, то там, зникала й знов виникала і нарешті піднімалася темними сходами на лиховісне горщице. А вранці всі двері в домі були так само міцно замкнені, як і звечора.

Легрі мимоволі траплялося чути ті балачки, і чим старанніш їх від нього приховували, тим дужче він непокоївся. Він став ще більше пити, ще запекліше лаявся і вдень ходив козирем, але ночами спав погано, і привиддя, що являлися йому до узголів'я, були аж ніяк не втішні.

Увечері після смерті Тома він поїхав до сусіднього містечка й пив-гуляв там напропале. Додому повернувся пізно, геть зморений. Замкнув двері своєї кімнати, вийняв ключ і повалився на ліжку.

Дуриий, хто замкає двері від духів, бо того духа, з яким він так боїться зіткнутися віч-на-віч, він носить у власних грудях, і голос його, хоча й притлумлений та заглушений громадям земної марноти, все ж звучить мов провіщення страшного суду!

Проте Легрі замкнув свої двері й підпер їх стільцем. Тоді поставив на столик у головах засвічену лампу, а поряд поклав пістолі. Нарешті, перевіривши всі гачки та засувки на вікнах, він запрягся сам собі, що йому «начхати на нечисту силу й на всіх, які є, духів», і ліг спати.

---

¹ З трагедії Уїльяма Шекспіра «Гамлет».

І він заснув, бо був дуже зморений. Заснув міцним сном. Та потім крізь сон відчув, що над ним нависла якась тінь, якась моторошна примара, і його враз охопило страхітливе передчуття. Йому здалося, що то погребне покривало його матері, але держала його Кассі, держала високо перед собою і показувала йому. Він чув невпразне квиління, стогін, але розумів, що то все уві сні, й сплуквався прокинутись. Так, наче спав і не спав. Він знав, що хтось заходить у кімнату, чув, як відчинилися двері, але не міг поворухнути ні рукою ні ногою. Нарешті він рвучко обернувся. Так, двері були відчинені, і він ще встиг помітити, як чиясь рука загасила лампу.

У вікна тьмяно світив оповитий хмарами місяць, і тут Легрі побачив оте! Щось біле раптом виникло перед ним! Він почув легкий шелест його покривала. Привиддя тихо стало біля ліжка, і його холодна рука торкнулася руки Легрі, а моторошний голос тричі промовив пошепки:

— Ходім! Ходім! Ходім!

Він лежав, заціпенівши з жаху, залитий холодним потом, і навіть не помітив, як і коли воно зникло. Тоді зіскочив з ліжка й кинувся до дверей. Двері були замкнені. Він упав непритомний.

Після того Легрі запив, як ніколи. Він забув усяку обачність, усяку міру і пив несамовито, на відчай душі.

Невдовзі по околиці пішов поголос, що він хворий і от-от помре. Він допився до білої гарячки, і йому повсякчас увижалися лиховісні образи страшної кари. Нікому несила було знести той жах. Хворий кидався, дико кричав, нестямно переказував свої привиддя, і в кожного, хто його чув, аж кров холола в жилах. А коли він помирав, біля його смертельної постелі стояла сувора й неблаганна жінка в білому і раз у раз проказувала: «Ходім! Ходім! Ходім!»

Дивний збіг обставин: після тієї самої ночі, коли до Легрі завітав привид, надвірні двері будинку вранці були відчинені, і дехто з негрів бачив, як удосвіта під'ізною алеєю скрадалися до дороги дві білі постаті.

Вже почало займатися на світ, коли Кассі й Емелін спинилися на хвилину в невеликому гайку недалеко від містечка.

Кассі була одягнена, як іспанська креолка¹,— в усе чорне. Густа вуалька, спадаючи з невеликого чорного капелюшка, надійно приховувала її обличчя. Вони наперед умовились, що в дорозі Кассі вдаватиме заможну креолку, а Емелін — її служницю.

Кассі з дитинства жила в благородному домі й мала цілком відповідні до такої ролі поставу, мову та манери, а те, що збереглося в неї від багатого колись гардеробу, разом з деякими прикрасами дало їй змогу прибрати належного вигляду.

На околиці містечка вона ще минулого разу побачила крамничку, де продавали валізи. Тепер вона зайшла туди, купила собі гарну валізу й загадала крамареві, щоб він послав з нею носія. І отак, у супроводі хлопчика, що віз на тачці її валізу, і Емелін, яка несла за нею кошик та інші речі, Кассі вступила до невеличкого заїзду, наче справжня пані.

Перший, хто вняв їй там в око, був Джордж Шелбі. Він спинився в тому ж таки заїзді, дожидаючи наступного пароплава.

Кассі запримітила юнака ще з горища, взираючи в оту свою бійницю. Вона бачила, як він забрав тіло Тома, і з мовчазною зловтіхою спостерігала його сутичку з Лєгрі. А згодом, розгулюючи по будинку під личиною привида, підслухала розмови негрів і дізналася, хто він такий і що спільного мав з Томом. Отож, виявивши, що Джордж поїде тим самим пароплавом, вона враз почувала себе певніше.

Вигляд Кассі, її поведінка, мова та очевидна заможність надійно відвернули від неї будь-яку підозру в заїзді. Адже люди ніколи не придивляються надто пильно до тих, хто задовольняє їхню головну вимогу — добре платить. Саме це й передбачала Кассі, коли запаслася грішми на дорогу.

Десь перед вечором надійшов пароплав, і Джордж Шелбі з притапаною кентуккійцям галантністю провів Кассі на палубу й достав для неї зручну каюту.

Поки пароплав ішов Червоною річкою, Кассі, послаючись на нездужання, не показувалась із своєї каюти, і її дбайливо доглядала служниця.

---

¹ Креоли — білі люди іспанського й французького походження, що народилися і виростили у Вест-Індії чи Південній Америці.

Коли вони дісталися до Міссісіпі і Джордж довідався, що незнайома, як і він, їде на Північ, він, щиро жаліючи слабовиту жінку й бажаючи хоч чим-небудь їй прислужитися, запропонував дістати для неї каюту на тому самому пароплаві, що й собі.

І от ми вже бачимо наших подорожніх на доброму судні «Цінцінаті», що, бухаючи парою, повним ходом суне проти течії.

Тепер Кассі почувала себе куди краще. Вона сиділа на палубі, виходила до столу, тож усі на пароплаві помітили її і гомоніли проміж себе, що, певне, свого часу вона була неабияка красуня.

Ще відколи Джордж уперше побачив Кассі, йому не давала спокою її ледь помітна, невловима подібність до когось знайомого, але до кого — він ніяк не міг пригадати. І він мимоволі придивлявся до неї, просто-таки з ока її не спускав. Сидячи за обіднім столом чи відпочиваючи біля дверей своєї каюти, Кассі щоразу ловила на собі його пильний погляд, і тільки коли вона давала зрозуміти, що це спостереження їй неприємне, юнак чомо відводив очі.

Кассі почала тривожитись, чи не запідозрив він чогось. Та зрештою визнала за краще покластися на його великодушність і розповіла йому всю свою історію.

Джордж усім серцем ладен був співчувати кожному, хто втік з плантації Леррі, про яку він і досі не міг згадувати спокійно, отож, із властивою його літам хороброю зневагою до можливих наслідків, запевнив Кассі, що нічого не пошкодує задля їхнього з Емелін спокою та безпеки.

Поряд з Кассі займала каюту якась француженка, на прізвище де Ту, що їхала разом з дочкою — дівчиною років дванадцяти. Почувши, що Джордж родом з Кентуккі, ця дама явно поставила собі за мету познайомитися з ним ближче. В цьому їй чимало допомогла її гарненька дочка — миле грайливе створіння, що розважало всіх на пароплаві під час нудної двотижневої подорожі.

Джордж часто присував свій стілець до самих дверей каюти пані де Ту, і Кассі, сидючи біля борту, чула їхні розмови.

Пані де Ту доскільки розпитувала Джорджа про Кентуккі, де, як вона сказала, й сама жила замолоду. На свій превеликий подив, Джордж виявив, що її домів-

ка була десь у сусідстві з їхнім маєтком, а своїми запитаннями вона виказувала таку обізнаність із тамтешніми людьми та місцями, що він лише кліпав очима.

— А скажіть,— запитала одного разу пані де Ту,— чи не знаєте ви в тій околиці чоловіка, на прізвище Гарріс?

— Є такий старий поміщик, живе недалеко від нас,— відказав Джордж.— Та ми з ними ніколи близько не зналися.

— Здається, він має багато рабів? — спитала пані де Ту, виказуючи куди більше зацікавлення, ніж їй хотілося б.

— Так,— мовив Джордж, здивовано позирнувши на неї.

— А ви не знаєте... може, чули коли-небудь випадково... чи не було в нього хлопчика-мулата, на ім'я Джордж?

— Ну звісно — Джордж Гарріс. Я добре його знаю. Він оженився на одній із служниць моєї матері. Тільки тепер він утік до Канади.

— Утік? — швидко перепитала пані де Ту.— Хвалити бога!

Джордж запитливо глянув на неї, але нічого не сказав.

Пані де Ту похилила голову на руки й заплакала.

— Він мій брат! — мовила вона.

— Та невже? — вражено вигукнув Джордж.

— Так,— сказала пані де Ту, гордо підводячи голову й утираючи сльози.— Містере Шелбі, Джордж Гарріс — мій брат.

— Аж не віриться,— мовив Джордж, трохи відсуваючи свій стілець і роздивляючись пані де Ту.

— Мене продали на пониззя, коли він був ще малим хлопчиком,— сказала вона.— Там мене купив один добрий і великодушний чоловік. Він забрав мене з собою до Вест-Індії, зробив вільною і одружився зі мною. А оце недавно він помер, і я поїхала до Кентуккі, щоб знайти й викупити свого брата.

— Він розповідав колись, що в нього була сестра Емілі, яку продали на Південь,— сказав Джордж.

— Он як! То оце ж я і є,— мовила пані де Ту.— А скажіть, який він тепер?

— Дуже хороший чоловік,— відказав Джордж,—

хоча й жив у ганебному ярмі рабства. Чоловік неабиякої вдачі, розумний, благородний. Я все це тому знаю,— додав він,— бо його дружина з нашого дому.

— А вона яка? — жваво запитала пані де Ту.

— Золото! — відказав Джордж.— Гарна, розумна, привітна, добродісна. Моя мати її виховала наче рідну дочку. Вона вміє читати й писати, чудово вишиває й шие, а ще й співає гарно як!

— Вона народилась у вашому маєтку? — спитала пані де Ту.

— Ні. Батько купив її в Новому Орлеані, коли їздив туди у справах, і привіз матері в дарунок. Йї було тоді років вісім чи дев'ять. Батько ніколи не казав матері, скільки він за неї заплатив, але не так давно, переглядаючи старі папери, ми знайшли ту купчу. Він заплатив за дівчинку величезні гроші,—мабуть, тому, що вона була навдивовижу гарна.

Джордж сидів спиною до Кассі й не бачив, з якою напруженою увагою вона прислухалася до всіх деталей його розповіді. Та в цю мить Кассі торкнулась його руки і, побліднувши на обличчі, схвильовано запитала:

— А ви не пам'ятаєте прізвища людей, у яких він купив її?

— Здається, продав її якийсь Сіммонс... Принаймні на купчій значиться таке ніби прізвище.

— О боже! — вигукнула Кассі і впала неприємна.

Джордж і пані де Ту кинулись до неї. Хоч вони й гадки не мали, чому вона зомліла, проте зчинили метушню, цілком відповідну до обставин. Джордж у запалі людяності перекинув глек з водою і розбив дві склянки. Інші жінки, почувши, що хтось знепритомнів, з'юрмилися в дверях каюти й заступили повітря. Одне слово, було зроблено все, що звичайно робиться в таких випадках!

Бідолашна Кассі! Опритомнівши, вона відвернула обличчя до стіни й нестримно, мов дитина, заридала. Може, матері здогадаються, що з нею сталося. А може, й ні. Та сама вона в ту хвилину була майже певна, що доля зглянулася на неї і що вона знову побачить свою дочку. Так воно й сталося через кілька місяців, коли... А втім, ми забігаємо наперед.

НАСЛІДКИ

Закінчити нашу розповідь недовго. Джорджа Шелбі, по-юнацькому чутливого й доброго, зворушила та романтична історія, і, маючи людяну душу, він доклав усіх зусиль, щоб якнайшвидше послати Кассі купчу на Елізу. Дата і прізвище на документі цілком збігалися з тим, що знала сама Кассі, отож не лишилося й тіні сумніву, що Еліза справді її дочка. Тепер їй треба було тільки відшукати слід утікачів.

Разом з пані де Ту, з якою її поєднала спільна доля, Кассі негайно вирушила до Канади. Вони їздили по всіх місцях, де здебільшого оселялися негри, що втекли від рабства, і скрізь розпитували про своїх родичів. В Амгерстберзі вони натрапили на доброго чоловіка, що дав притулок Джорджеві й Елізі, коли ті приїхали до Канади, і від нього дізналися, що подружжя живе в Монреалі.

Джордж і Еліза вже п'ять років були вільні люди. Джордж мав постійну роботу в майстерні одного статечного механіка й заробляв цілком досить на прожиток сім'ї, до якої на той час додалася ще й дочка.

Малий Гаррі, гожий та здібний хлопчик, ходив до пристойної школи й мав добрі успіхи в навчанні.

Той добрий пастир з Амгерстберга так зацікавився розповіддю пані де Ту і Кассі, що здався на їхні умовляння поїхати з ними до Монреаля — цю подорож пані де Ту взяла на свій кошт.

І ось ми з вами в невеличкому чепурному помешканні на краю Монреаля. Вечоріє. У каміні весело виблискує огонь. На столі, засланому сніжно-білою скатеркою, все готове до вечері. В кутку кімнати стоїть ще один стіл, покритий зеленим сукном. На ньому письмове приладдя, папір. Над столом полиця з ретельно дібраними книжками.

То кабінет Джорджа. Та сама жага знання, що замолоду, в дні тяжкої праці й злигоднів, спонукала його крадькома осягти заповітну премудрість читання та

письма, не залишила його й тепер, і він кожну вільну годину віддає самоосвіті.

Ось і в цю хвилину він сидить біля свого столу й, читаючи один з томів «Сімейної бібліотеки», щось собі занотовує.

— Годі, Джордже,— каже Еліза.— Ти ж цілий день не був удома. Згортай-но свою книжку та поговори зі мною, поки я запарюю чай. Ну ж бо!

До неї приєднується і Еліза-молодша. Вона перевальцем підступає до батька, намагається видерти в нього з рук книжку і зрештою вмощується у нього на колінах.

— Ах ти ж мале чортеня! — каже Джордж, скоряючись її волі, як і годиться за таких обставин чоловікові.

— От і добре,— озивається Еліза, беручись нарізувати хліб.

Вона трохи постаріла на обличчі, трохи поповнішала, та й коси тепер зачісує, як статечна жінка. Але з усього видно, що вона вдоволена й щаслива.

— Ну що, Гаррі, сину мій, розв'язав ти сьогодні ту задачу? — питає Джордж, глядячи хлопчика по голові.

У Гаррі вже немає довгих кучерів, але в нього ті самі очі та вії, те саме гарне ясне чоло. Зашарівшись із гордошів, він відказує:

— Розв'язав, тату. Усе сам зробив. Ніхто мені не помагав.

— Дуже добре,— каже Джордж.— Завжди роби все сам, сину. Тобі легше, ніж було твоєму батькові.

В цю мить у двері хтось стукає, і Еліза йде відчинити.

— Ой, це ви? — радісно вигукує вона.

Джордж і собі йде до дверей, і обое радо вітають доброго чоловіка з Амгерстберга. З ним якісь дві жінки. Еліза запрошує їх сісти.

Сказати правду, доброчесний пастир наперед розміркував, як усе воно має бути, і дорогою вони твердо умовились ані на йоту не відступати від того задуму. Тож неважко собі уявити гірке розчарування цього добряка, коли саме в ту мить, як він усадовив жінок і, втерши рота хусткою, зібрався виголосити відповідну до нагоди промову, пані де Ту поламала весь його план. Кинувшись до Джорджа, вона обняла його за шию і вигукнула:

— О Джордже! Ти не впізнаєш мене? Я твоя сестра Емілі!

Кассі краще володіла собою і напевне зіграла б свою роль цілком вдало, коли б перед нею не з'явилася раптом Еліза-молодша, що всією своєю подобою, кожною рисочкою та кучериком була викапана її дочка, якою вона запам'ятала її, відколи бачила востаннє. Дівчинка з цікавістю зазирнула їй в обличчя, і Кассі, підхопивши її на руки та притиснувши до грудей, із щирою переконаністю мовила:

— Любонько, я твоя мама!

Йй-право, нелегке це діло — влаштувати отакі врочисті зустрічі, і щоб усе було до ладу. Але зрештою добрий пастир усе ж домігся тиші й сказав свою промову, якою намірявся відкрити церемонію. Та ще й так зворушливо, що всіх слухачів аж сльоза пройняла, а цього, напевне, досить, щоб потішити кожного промовця, як у минулому, так і в наш час.

У записках канадських благодійників, що піклуються про збіглих негрів, можна знайти цілком правдиві історії, дивовижніші за будь-яку вигадку. Та й чи може бути інакше, поки існує устрій, що руйнує сім'ї і розкидає по світу кровних родичів, мов вітер осінні листя? На цих обітованих берегах часто трапляються отакі радісні зустрічі, коли з'єднуються серця, що довгі роки гірко тужили одне за одним, утративши будь-яку надію. І немає слів розповісти, як радо приймають тут кожного нового прибульця, сподіваючись почути від нього звістку про матір, сестру, жінку чи дитину, чий слід загубився в мороці рабства.

Є серед тих записів чимало романтичних історій, але переважають діла героїчні. Скільки втікачів, зневаживши тортури й кинувши виклик самій смерті, з власного почину вирушають назад, у похмурий край небезпеки та зла, щоб визволити сестру, матір чи жінку!

Нам розповідали про одного юнака, якого двічі вже ловили й піддавали ганебним екзакуціям, і він двічі тікав знову. І в листі до товариша, уривки з якого ми самі чули, він писав, що вирушає в ту дорогу третій раз, щоб нарешті вирвати з неволі свою сестру. То скажіть, шановний читачу, хто він — герой чи злочинець? Чи не зробили б ви того самого для вашої сестри? І чи можете ви його осудити?

Але повернімося до наших друзів, яких ми залишили, щоб дати їм змогу втерти сльози й трохи отямитися з великої та несподіваної радості. Тепер вони всі сидять коло столу й дедалі жвавіше розмовляють. Тільки Кассі, тримаючи на колінах маленьку Елізу, раз у раз мовчки притискає її до себе, так що та здивовано позирає на неї. До того ж вона вперто відмовляється їсти пиріг, яким дівчинка силкується напхати їй рота. Дуже дивуючи простодушну дитину, вона каже, що не хоче пирога, бо має тепер щось куди краще.

І справді, за два чи три дні з Кассі сталася така переміна, що наші читачі навряд чи впізнали б її. Обличчя її, завжди таке похмуре й скорботне, набуло лагідного, довірливого виразу. Вона швидко ввійшла в сім'ю, неначе весь свій вік у ній жила, і прикипіла серцем до дітлахів, за якими тужила стільки років. Правду кажучи, їй навіть легше було полюбити маленьку Елізу, ніж рідну дочку, бо дівчинка була разюче схожа на ту дитину, з якою колись розлучили Кассі. Та водночас вона міцно поєднала між собою матір і дочку, що завдяки їй знову пізнали й полюбили одна одну.

Через кілька днів після того знаменного вечора пані де Ту розповіла братові про всі свої справи. Після смерті чоловіка вона успадкувала чимале багатство й тепер великодушно запропонувала Джорджеві поділитися з його сім'єю. Коли вона запитала, на що він хотів би вжити свою частку того багатства, Джордж сказав:

— Дай мені змогу здобути освіту, Емілі. Це моя давня заповітна мрія. А далі я зведуся сам.

Добре все обміркувавши, вони ухвалили на кілька років поїхати всією сім'єю до Франції і незабаром вирушили в дорогу, взявши з собою і Емелін.

Під час подорожі через океан краса Емелін полонила серце помічника капітана, і незабаром після того, як судно прибуло в порт, вона стала його дружиною.

Джордж чотири роки вчився в одному французькому університеті і завдяки своїй працьовитості й наполегливості здобув широку та ґрунтовну освіту.

Про решту дійових осіб нашої розповіді нам майже нема чого більше сказати. Згадаємо хіба кількома сло-

вами про міс Офелію і Топсі, а прощальний розділ присвяtimo Джорджеві Шелбі.

Міс Офелія забрала Топсі з собою і привезла її в свій рідний Вермонт, на превеликий подив усієї поважної громади, що її в Новій Англії заведено називати словом «наші». Оті «наші» спочатку визнали дівчинку за чудернацький і непотрібний додаток до їхнього добропорядного хатнього побуту, проте міс Офелія, вірна своєму обов'язкові, досягла такого успіху в її вихованні, що дуже скоро дівчинка здобула ласку та прихильність і в родині, і в усьому містечку.

Р. С. Можливо, деяким матерям приємно буде дізнатися, що пані де Ту після довгих, наполегливих пошуків нарешті знайшла і сина Кассі. Цей заповзятливий юнак утік на північ на кілька років раніше за свою матір, і тамтешні друзі гноблених дали йому притулок та допомогли здобути освіту.

Розділ XLIV

ВИЗВОЛИТЕЛЬ

Джордж Шелбі надіслав матері коротеньку записку, лиш кількома словами сповістивши, коли його чекати додому. Описувати смерть свого вірного приятеля йому забракло духу. Він кілька разів брався за перо, але його душили сльози, і все кінчалося тим, що він роздирав на клапті ледь початий лист і біг геть від столу, щоб трохи заспокоїтись.

Того дня, коли мав приїхати молодий господар, у будинку Шелбі панувало радісне піднесення.

Місіс Шелбі сиділа в своїй затишній вітальні перед каміном, в якому, розганяючи вогку осінню прохолоду, весело палахкотів огонь. На столі, накритому до вечері, виблискувало срібло та кришталь, а порядкувала коло нього наша давня знайома, тітонька Хлоя.

На ній була нова перкалева сукня, чистий білий фартух та ретельно накрохмалений зав'яз, і її лискуче чорне обличчя вдоволено сяяло. Вона неквапливо, аж надто доскіпливо оглядала стіл, аби тільки мати нагоду трохи поговорити з господинею.

— Ну от, тепер начебто все як годиться,— мовила вона.— Осьде я поставила його тарілку, там, де він любить, проти вогню. Наш панич Джордж завжди тягнеться до тепла... А це що таке? Чого ж це Селлі не принесла святкового чайника — отого нового маленького, що панич Джордж купив для пані на різдво? Ось я його зараз дістану!.. А що, пані мають яку звістку від панича Джорджа? — нарешті запитала вона.

— Так, Хлоє, але всього кілька слів. Пише тільки, що як зможе, то приїде сьогодні ввечері, ото і все.

— А про мого старого там нічого нема? — спитала Хлоя, соваючи на столі чашки.

— Ні, немає. Він нічого взагалі не пише. Розкаже про все сам, коли приїде.

— Еге ж, він такий, панич Джордж. Усе має розказати сам. Я це завжди за ним примічала. Та як на мене, то й де б ото білим людям стільки всякого писати — воно ж така морока!

Місіс Шелбі всміхнулася.

— Мабуть, мій старий і не впізнає тепер своїх хлопців та й донечки теж. Вона ж уже ого яка величенька, наша Поллі! А що вже метка та моторна! Оце лишила її вдома доглядати пиріг. Саме такий зробила, як мій старий любить. Такісінкий був у нас і того ранку, коли його забрали з дому. Боже ж ти мій, як тоді краялося мені серце!

Місіс Шелбі лише зітхнула на цю згадку і враз відчула в душі якийсь тягар. Ще коли вона одержала синового листа, її огорнув глухий неспокій: чи не ховає він чогось лихого за тією мовчанкою?

— А гроші мої пані приготувала? — стурбовано запитала Хлоя.

— Так, Хлоє.

— Бо я хочу показати своєму старому ті самісінькі, що платив мені кодитор. «Лишилася б ти, Хлоє, в мене ще»,— каже він. «Дякувати,— кажу,— хазяїне. Я б то й лишилася, але ж мій старий додому вертається, та й пані вже без мене не може». Отак-таки йому й сказала. Добрий він чоловік, той хазяїн Джонс.

Хлоя вперто домагалася, щоб господиня зберегла саме ті папірці, які одержувала за її роботу в кондитора. Вона хотіла показати їх чоловікові як свідчення її хисту. І місіс Шелбі задовольнила її прохання.

— А Поллі він таки не впізнає — це я про мого старого. Де ж пак! Цілих п'ять років збігло, як його десь повезли. Вона ж тоді була зовсім крихітка, ще й стояти до ладу не вміла. А як він радів, коли вона тільки почала шкандибати! Ой, доленько моя гірка!

Знадвору почувся гуркіт коліс.

— Панич Джордж! — вигукнула тітонька Хлоя і метнулася до вікна.

Місіс Шелбі побігла до надвірних дверей і за мить опинилася в синових обіймах. Тітонька Хлоя стояла за нею, напружено вдивляючись у темряву.

— Бідна тітонька Хлоя! — співчутливо промовив Джордж, спиняючись перед нею і потискаючи обома руками її чорну шкарубку руку. — Я радо віддав би все, що маю, аби тільки привезти його з собою, але він залишив цей світ.

Місіс Шелбі злякано скрикнула. Тітонька Хлоя не озвалася ані словом.

Вони пішли до вітальні. Гроші, якими так пишалася Хлоя, лежали на столі.

— Осьде, — сказала вона, тремтливою рукою зібравши їх до купи й простягнувши господині. — Не хочу я їх більше бачити, ані чути про них. Я ж знала, що так буде, — продали його й замордували на тих плантаціях.

Хлоя повернулася і гордо пішла до дверей. Місіс Шелбі мовчки подалася за нею, взяла її за руку, всадила в крісло й сама сіла поруч.

— Бідна моя Хлоя! — мовила вона.

Хлоя похилила голову на плече господині й гірко заридала.

— Ой пані! Ви вже мені даруйте! Розривається моє серце, і край!

— Я знаю, Хлоє, — відказала місіс Шелбі, не втираючи рясних сліз, що текли і в неї з очей.

У кімнаті запала тиша. Всі мовчки плакали. Нарешті Джордж підсів до вбитої горем жінки, взяв її за руку і просто, зворушливо розповів, як помер її чоловік, і переказав його прощальні вітання. Десь за місяць після того всіх невільників Шелбі покликали до панського будинку — з ними хотів говорити молодий господар. Усі дуже здивувалися, коли він вийшов до них з чималою пачкою папірців у руці. То були визвольні листи

на кожного негра маєтку. Джордж читав їх по одному й серед плачу та схвильованих вигуків віддавав тим, кому вони належали.

Та було й чимало таких, що, з'юрмившись коло нього, занепокоєно тицяли назад свої папери і вперто просили нікуди їх не відсилати.

— Нам не треба більше волі, як ми маємо. Ми ніколи не знали ні в чому нужди. Не хочемо покидати тутешніх місць, і хазяїна з хазяйкою, і всіх!

— Добрі мої друзі,— сказав Джордж, насилу їх угамувавши,— та вам і не обов'язково мене покидати. В маєтку потрібно не менше робочих рук, ніж дотепер. Та й у домі без слуг не обійтися. Але тепер ви вільні люди, і за вашу роботу я призначу вам платню, таку, як ми з вами умовимось. Зате якщо я заплутаюся в боргах чи помру,— адже всяке може статися,— ніхто не зможе забрати вас собі чи продати. Але я сподіваюся добре порядкувати в маєтку і з часом навчу вас користуватися з тих прав, що їх дав вам як вільним людям, бо на це таки, мабуть, потрібен деякий час. Сподіваюсь, ви будете добрими учнями, а я постараюся бути вам добрим учителем.

Навколо почувлися схвильовані вітання.

— І ще одне я хочу вам сказати,— мовив Джордж, перепиняючи той гомін.— Чи всі ви пам'ятаєте нашого доброго старого дядька Тома?

Джордж розповів, як помирав Том і що він просив переказати всім своїм товаришам. А тоді додав:

— І отам, над його могилою, друзі, я присягнувся, що ніколи в мене не буде жодного раба, якщо я матиму змогу дати йому волю; що нікому не доведеться через мене розлучатися з рідною домівкою та друзями й помирати десь на далекій плантації, як Том. Отож, радіючи із своєї волі, не забувайте, що ви завдячуєте її цьому доброму чоловікові, і віддайте йому дяку ласкою до його дружини та дітей. Думайте про свою волю щоразу, як бачите хатину дядька Тома, і, згадуючи його, завжди будьте чесні, вірні й людяні, як він!

Бичер-Стоу Гарриет

ЖИЖИНА ДЯДИ ТОМА

РОМАН

Для середнього школьного віку

Редактор О. М. Мокровольський

Художній редактор В. С. Крюков

Технічні редактори М. А. Калниш, Т. І. Розум

Коректори Г. В. Книш, Н. І. Поклад

Здано на виробництво 27.І. 1975 р.

Підписано до друку 8.V. 1975 р.

Формат 84×108¹/₃₂. Папір друк. № 3.

Фіз. друк. арк. 12,75. Обл.-вид. арк. 21,94.

Умовн. друк. арк. 21,42. Тираж 100 000.

Зам. 5—277. Ціна 77 коп.

Видавництво «Веселка», Київ, Басейна, 1/2.

Головне підприємство республіканського
виробничого об'єднання «Поліграфкнига»
Держкомвидаву УРСР. Київ, Довженка, 3.

КОП

